

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN JEOPOLİTİĞİNDE KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN
REKABETİ (1979 – 2021)

Doktora Tezi

Ahmad Khan DAWLATYAR

Ankara-2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN JEOPOLİTİĞİNDE KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN
REKABETİ (1979 – 2021)

Doktora Tezi

Ahmad Khan DAWLATYAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU

Ankara-2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Ahmad Khan DAWLATYAR

AFGANİSTAN JEOPOLİTİĞİNDE KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN
REKABETİ (1979 – 2021)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Mehmet Seyfettin EROL**
- 2. Prof. Dr. Cem KARADELİ**
- 3. Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU**
- 3. Doç. Dr. Özge ÖZKOÇ**
- 4. Doç. Dr. Gökhan ERDEM**

Tez Sınavı Tarihi

09.07.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr.Atay AKDEVELİOĞLU danışmanlığında hazırladığım
“AFGANİSTAN JEOPOLİTİĞİNDE KÜRESEL VE BÖLGESEL
AKTÖRLERİN REKABETİ (1979 – 2021)” (Ankara-2025) doktora tezindeki bütün
bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp
sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz
olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun
olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul
edeceğimi beyan ederim.

08.08.2025

Ahmad Khan DAWLATYAR

TEŞEKKÜR

Araştırma sürecim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle çalışmalarımı yönlendiren, gerekli durumlarda akademik kaynak temin eden ve her türlü desteği sağlayan kıymetli danışmanım Sayın Doç. Dr. Atay Akdevelioğlu'na ve Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol'a en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca bilgi ve deneyimlerinden faydalandığım Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki tüm değerli hocalarıma ve tez jürisinde yer alarak katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Cem Karadeli, Doç. Dr. Özge Özkoç ve Doç. Dr. Gökhan Erdem'e teşekkür ederim.

Hayatımda en önemli hedeflerimden biri, yükseköğrenimimi Türkiye'de başarıyla tamamlamaktır. Bu doğrultuda gerek yüksek lisans gerekse doktora düzeyinde sunduğu eğitim olanakları için Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) içten teşekkür ederim. Ayrıca, "Genç Liderler Burs Fonu" kapsamında sağladığı maddi destek nedeniyle Sasakawa Vakfı'na da şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmam süresince her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, daima yanımda olarak motivasyon kaynağı olan kıymetli eşime; dualarıyla her zaman yanımda olan muhterem anne ve babama; destekleriyle bana güç veren çok değerli kardeşlerime, özellikle Rahmatullah Dawlatyar ve Massoud Dawlatyar'a en içten şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ŞEKİLLER.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL-KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE BÜYÜK OYUN

1. Kuramsal Çerçeve	12
1.1. Jeopolitik Kuram	12
1.1.1. Jeopolitiğin Tanımı ve Unsurları	12
1.1.2. Jeopolitik Teoriler	16
1.1.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler	17
1.1.2.1.1. Deniz Hakimiyet Teorisi.....	17
1.1.2.1.2. Kara Hakimiyet Teorisi.....	18
1.1.2.1.3. Kenar Kuşak Teorisi	20
1.1.2.1.4. Hava Hakimiyet Teorisi	21
1.1.2.2. Çağdaş Jeopolitik Teoriler	22
1.1.2.2.1. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi	22
1.1.2.2.2. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Teorisi.....	23
1.1.2.2.3. Aleksandar Dugin'in Avrasyacılık Kuramı	25
1.1.2.2.4. Enerji Jeopolitiği	27
1.2. Afganistan Jeopolitiği	28
1.2.1. Jeopolitik Teoriler Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Konumu	28
1.2.2. Afganistan'ın Jeopolitik Unsurları	31
1.2.2.1. Değişmeyen (Fiziki) Unsurları	31
1.2.2.1.1. Yüzölçümü ve Sınırları	31
1.2.2.1.2. Topografyası	32
1.2.2.1.3. Yeraltı Kaynakları.....	34
1.2.2.2. Değişen (Beşerî) Unsurları	34
1.2.2.2.1. Sosyal Yapısı	34

1.2.2.2.2. Ekonomik Yapısı	36
1.2.2.2.3. Siyasal Yapısı.....	38
2. Kavramsal Çerçeve	40
2.1. Ulus Devlet.....	40
2.2. Ulusal Çıkar.....	43
2.3. Tampon Devlet.....	45
2.4. Aktör.....	47
2.5. Dış Politika Stratejileri	50
2.5.1. Yalnızcılık (İzolasyonizm)	50
2.5.2. Tarafsızlık.....	51
2.5.3. Bağlantısızlık.....	54
2.5.4. İttifak	56
2.6. Vekâlet Savaşı.....	57
2.7. Gerilla Savaşı	62
3. Büyük Oyun.....	65
3.1. Büyük Oyunun Tanımı ve Aktörleri	65
3.2. Büyük Oyun Sahası Olan Afganistan.....	68
3.2.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı.....	68
3.2.2. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı.....	75
3.3. Büyük Oyunun Afganistan Üzerindeki Etkileri	83
3.3.1. Egemenlik ve Siyasi Bağımsızlığı Üzerindeki Etkisi.....	83
3.3.2. Toprak Bütünlüğü Üzerindeki Etkisi.....	84
3.3.3. Ulusal Sınırları Üzerindeki Etkisi.....	85
3.3.4. Dış Politikası Üzerindeki Etkisi	88
3.4. Bağımsızlıktan Soğuk Savaşa Kadar Afganistan Dış Siyasetindeki Gelişmeler	92

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB’NİN AFGANİSTAN’I İŞGALİ VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN REKABETİ (1979-1989)

1. SSCB’nin Afganistan’ı İşgali	96
1.1. İşgale Giden Süreç	96
1.1.1. Afganistan’ın İç Politikasındaki Dinamikler.....	96
1.1.2. Afganistan’ın Dış Politikasındaki Dinamikler	102

1.2. Afganistan'ın Kızıl Ordu Tarafından İşgali	106
1.3. İşgalin Gerekçeleri	109
1.3.1. İdeolojik Gerekçeler	109
1.3.2. Jeopolitik Gerekçeler	111
1.4. Uluslararası Hukuk Bakımından SSCB'nin Afganistan'ı İşgali	113
2. İşgal Sürecinde İç Aktörler	115
2.1. Hükümet	115
2.2. İşgal ve Hükümete Karşı Olanlar	119
2.2.1. Sünni Mücahit Gruplar	119
2.2.2. Şii Gruplar	123
3. İşgal Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası	126
3.1. ABD	126
3.1.1. ABD Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	126
3.1.2. İşgal Döneminde ABD'nin Afganistan Politikası	128
3.2. Çin	135
3.2.1. Çin Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	135
3.2.2. İşgal Döneminde Çin'in Afganistan Politikası	137
4. İşgal Döneminde Bölgesel Aktörlerin İzlediği Politika	139
4.1. Pakistan	139
4.1.1. Pakistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	139
4.1.2. İşgal Döneminde Pakistan'ın Afganistan Politikası	142
4.2. Hindistan	146
4.2.1. Hindistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	146
4.2.2. İşgal Döneminde Hindistan'ın Afganistan Politikası	147
4.3. İran	150
4.3.1. İran Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	150
4.3.2. İşgal Döneminde İran'ın Afganistan Politikası	151
4.4. Suudi Arabistan	154
4.4.1. Suudi Arabistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	154
4.4.2. İşgal Döneminde Suudi Arabistan'ın Afganistan Politikası	156
4.5. Türkiye	159
4.5.1. Türkiye Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	159
4.5.2. İşgal Döneminde Türkiye'nin Afganistan Politikası	160
5. İşgalin Sona Ermesi	165
5.1. Cenevre Anlaşması	165

5.2. Kızıl Ordunun Afganistan'dan Çekilmesi.....	168
6. İşgal'ın Afganistan Üzerindeki Etkileri	173
6.1. İnsani ve Ekonomik Etkileri.....	173
6.2. Siyasi Etkileri	174
6.3. Güvenlik Etkileri	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN İÇ SAVAŞI VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN REKABETİ (1989-2001)

1. İç Savaşın Aktörleri	178
1.1. Solcular Dönemi (1989-1992).....	178
1.1.1. Hükümet	178
1.1.2. Hükümete Karşı Olanlar	181
1.2. Mücahitler Dönemi (1992-1996)	186
1.2.1. Mücahitler Hükümeti.....	186
1.2.2. Hükümet Karşı Olanlar.....	189
1.3. Taliban Dönemi (1996-2001).....	192
1.3.1. Taliban	192
1.3.2. Taliban'a Karşı Olanlar “Kuzey İttifakı”	197
2. İç Savaş Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası.....	201
2.1. ABD	201
2.2. Rusya.....	208
2.3. Çin	213
3. İç Savaş Döneminde Bölgesel Aktörlerin Afganistan Politikası	215
3.1. Pakistan	215
3.2. Hindistan	222
3.3. İran	225
3.4. Suudi Arabistan	232
3.5. Türkiye	235
4. İç Savaşın Afganistan Üzerindeki Etkileri.....	238
4.1. İnsani ve Ekonomik Etkileri.....	238
4.2. Siyasi Etkileri	240
4.3. Güvenlik Etkileri	244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**ABD’NİN AFGANİSTAN’I İŞGALİ VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN
REKABETİ (2001-2021)**

1. ABD’nin Afganistan’ı İşgali.....	249
1.1. 11 Eylül Saldırıları	249
1.2. ABD’nin Sonsuz Özgürlük Operasyonu	252
1.3. Uluslararası Hukuk Bakımından Sonsuz Özgürlük Operasyonu	254
1.3.1. Silahlı Saldırı Bakımından	255
1.3.2. Saldıran ve Saldırılan Bakımından	257
1.3.3. Orantılık Bakımından	258
2. İşgal Sürecinde İç Aktörler	261
2.1. Hükümet	261
2.1.1. Yönetim Yapısı.....	261
2.1.2. Gelir Kaynakları	264
2.1.3. Güvenlik Güçleri	266
2.2. Taliban.....	268
2.2.1. Yönetim Yapısı	268
2.2.2. Gelir Kaynakları	269
2.2.3. Mücadele Yöntemleri	271
3. İşgal Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası	273
3.1. Rusya.....	274
3.2. Çin	279
4. İşgal Döneminde Bölgesel Aktörlerin Afganistan Politikası.....	284
4.1. Pakistan	285
4.2. Hindistan	291
4.3. İran	295
4.4. Suudi Arabistan	300
4.5. Türkiye	302
4.5.1. Türkiye’nin Askeri Yardımları.....	304
4.5.2. Türkiye’nin Siyasi Yardımları.....	306
4.5.3. Türkiye’nin Ekonomik Yardımları.....	308
4.5.4. Türkiye’nin Altyapı Yardımları	309
4.5.5. Türkiye’nin Eğitim Yardımları.....	311
5. İşgalin Sona Ermesi	314

5.1. ABD-Taliban Hattındaki Görüşmeler	314
5.2. Doha Anlaşması	318
5.3. ABD Ordusunun Afganistan'dan Çekilmesi.....	322
5.4. ABD'nin Afganistan'dan Çekilmeye Zorlayan Faktörler	327
6. Taliban'ın İkinci Dönem Hakimiyeti.....	330
6.1. Taliban'ın Gücü Ele Geçirmesi.....	330
6.2. Taliban'ın İç Politikası	332
6.3. Taliban'ın Dış Politikası.....	333
SONUÇ	337
KAYNAKÇA.....	355
ÖZET	381
ABSTRACT.....	382

ŞEKİLLER

- Şekil 1.** Büyük Oyun Sırasında Afgan Kralı Emir Şir Ali’nin Durumunu Betimleyen Karikatür “Beni Dostlarımdan Kurtarın”..... 79

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita 1.** Afganistan Fiziki Haritası..... 32
- Harita 2.** 1747-1762 Yılları Arasında Dürrani İmparatorluğu’nun Egemen Olduğu Coğrafya. 69

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM:	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CİA	: Central Intelligence Agency
CPEC	: China–Pakistan Economic Corridor
DAEŞ	: Ed-Devletu'l-İslâmiyye fi'l-Irak ve's-Şâm
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasılası
İHH	: İnsani Yardım Vakfı
İSAF	: International Security Assistance Force
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
PRT	: Provincial Reconstruction Team
RECCA	: Regional Economic Cooperation Conference For Afghanistan
RSM	: Resolute Support Mission
s	: Sayfa
SİGAR	: Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TTP	: Tehrik-e Taliban Pakistan
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

GİRİŞ

1747 yılında kurulan Durrani İmparatorluğu'nun devamı olan Afganistan, jeopolitik konumu nedeniyle dönemin deniz gücü Büyük Britanya ile kara gücü Çarlık Rusyası arasında bir rekabet sahasına dönüşmüştür. Afganistan'ın, dönemin Britanya Hindistan'ı ile Türkistan arasında yer alması, ülkeyi jeopolitik oyunun merkezi ve odak noktası haline getirmiştir. Alfred Thayer Mahan'ın dünya egemenliğinin uluslararası deniz yollarının kontrolünden geçtiği yönündeki tezi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Afganistan jeopolitiği Çarlık Rusyası açısından stratejik bir geçiş noktasıdır. Zira bu bölge, Rusya'nın güneyden Hint Okyanusu, Umman Denizi ve Basra Körfezi aracılığıyla Hindistan'ın zenginliklerine ulaşma hedefinde kilit rol oynamaktadır. Çarlık Rusyası'nın bu hedeflerine karşılık olarak, Büyük Britanya açısından Afganistan, yalnızca sömürgesi Hindistan'a yönelik tehditleri barındıran bir coğrafya değil, aynı zamanda Rusya'dan gelebilecek stratejik tehditleri gözetleyebileceği bir kule niteliğindedir.

Afganistan jeopolitiği, 19. Yüzyılda gerçekleşen “Büyük Oyun”un her iki aktörü açısından stratejik önem taşıdığı için bu oyunun odak noktası haline gelmiş ve bu durum, günümüzdeki Afganistan'ın jeopolitik konumunun ve temel unsurlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Oyunun aktörleri, Afganistan'ın jeopolitik yapısını oluşturan temel öğeler olan yüzölçümü ve sınırlarını kendi çıkarlarına göre belirlemiş ve ülkeyi karşılıklı olarak bir “tampon devlet” olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, 1879 yılında imzalanan Gandamak Anlaşması ile Britanya, Afganistan'ın dış politikasının kontrolünü elde etmiş; buna karşılık, iç politikada ise ülkenin serbest hareket etmesine izin vermiştir. Bu durum, Afganistan'ın sınırlı egemenlik anlayışı çerçevesinde dış müdahaleye açık bir jeopolitik alan haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Afganistan'ın sınırlarının belirlenmesi, bir yandan imparatorluktan modern ulus-devlete geçişin simgesi ve bu sürecin temelini oluştururken; diğer yandan iki süper güç arasında “tampon devlet” konumunda kalmasına neden olmuştur. Büyük Oyun sırasında, ana karadan uzunlukta Vahan Koridoru'nun Afganistan'a bırakılması, bu tampon devlet stratejisinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Britanya, Afganistan'ın sınırlarını çizerken siyasi ve sosyal gerçeklikleri göz ardı etmiş, kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu durum, günümüzde Afganistan ile Pakistan arasında süregelen yapısal sorunların temelini oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Afganistan, 1919 yılında bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemdeki aktörlerden biri haline gelmiştir. Günümüzde Afganistan; Çin, Pakistan, İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile kara sınırlarına sahip olup, uluslararası denizlere kıyısı bulunmayan bir kara devleti niteliğindedir. Jeopolitik açıdan Afganistan, kuzeyde Rusya'nın yakın çevresi olarak tanımlanan Orta Asya'ya, doğuda Çin'e, batıda İran'a, güneyde ise Hindistan ve Pakistan'a komşu konumda yer alarak, küresel ve bölgesel güçlerin tam ortasında stratejik bir alan teşkil etmektedir. Bu konumuyla Afganistan, Asya kıtasının üç temel jeopolitik merkezi olan Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerinin kesişim noktasında yer almaktadır. Buna ek olarak, Afganistan söz konusu jeopolitik merkezlerdeki pek çok devletle ortak tarihî ve kültürel mirasa sahip olması bakımından da yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyokültürel açıdan da stratejik bir öneme sahiptir.

Afganistan, üç jeopolitik merkezin kesişiminde yer alarak Orta Asya'yı, Güney Asya ve Ortadoğu'ya hızlı ve düşük maliyetle bağlayan bir köprü ve geçiş güzergâhı konumundadır. Bu özelliği sayesinde Afganistan, denize kıyısı bulunmamasına rağmen, söz konusu bölgelerdeki devletleri demiryolu, karayolu, doğal gaz ve petrol boru hatları aracılığıyla birbirine bağlama kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla, Afganistan'ın Güney

Asya, Orta Asya, Ortadoğu ve Çin arasında bir köprü ve enerji koridoru işlevi görmesi, bu ülkenin jeopolitik önemini açıkça ortaya koymaktadır. Stratejik konumu nedeniyle Afganistan’a uluslararası jeopolitik literatürde; “kalpgâh”, “Asya’nın kalbi” ve “Asya’nın kulesi” gibi unvanlar verilmiştir.

19. yüzyılda iki kez Britanya’nın işgaline (1839-1842 ve 1878-1880) maruz kalan Afganistan, sınırları belirlenip modern ve bağımsız bir devlet olarak kurulduktan sonra da, 20. ve 21. yüzyıllarda iki kez daha işgale uğramış ve “Yeni Büyük Oyunlar”ın yaşandığı bir coğrafyaya dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 1979 yılında Afganistan’ı işgal etmiş ve yaklaşık on yıl boyunca ülkede askerî varlık bulundurmuştur. Bu işgalin ardından Afganistan, ulusal çıkarlarının temel unsurları olan egemenlik ve bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiştir. Kızıl Ordu, 1989 yılında Afganistan’dan çekilmiş; böylece ülke, bir kez daha siyasi bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşmuştur.

SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesinin ardından ülkede güvenlik ve istikrar sağlanamamıştır. Sovyet işgaline ve desteklediği hükümete karşı savaştan mücahit gruplar, 1992 yılında solcu hükümeti devirerek Afganistan’da iktidarı ele geçirmiştir. İşgale son verme ve şeriat temelli bir düzen kurarak istikrar sağlama vaadiyle iktidara gelen mücahit gruplar, kısa sürede ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. İşgal ve iç savaşlardan yorgun düşen Afgan halkı, bu dönemde bir kurtarıcı arayışına girmiştir. Zira sahada savaştan tüm taraflar yabancı güçler değil, Afgan gruplar idi. Bu ortamda, iç savaşa son vermek ve “saf bir İslam devleti” kurmak iddiasıyla ortaya çıkan Taliban hareketi, 1996 yılında Kabil’i ele geçirerek Afganistan İslam Emirliği’ni ilan etmiştir. Ancak Taliban’ın egemenliğiyle birlikte ülkede savaş sona ermemiştir. Taliban ile Kuzey İttifakı arasında süregelen mücadele, meşruiyeti halkın iradesine dayanan bir ulus-devlet inşa etme yönünde uzlaşıdan uzak, askerî yöntemlere öncelik veren bir çatışma şeklinde devam etmiştir.

11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından, ABD, El-Kaide lideri Usame bin Ladin'in ve örgütün eğitim kamplarının Afganistan'da bulunduğu gerekçesiyle "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" kapsamında Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu işgalin ardından ABD güçlerine ev sahipliği yapan Afganistan, büyük ölçüde Washington'un yönlendirdiği bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır. Ancak ABD'nin müdahalesiyle ülkede savaş sona ermemiş, istikrar sağlanamamış ve başarılı bir ulus-devlet inşa edilememiştir. Taliban, işgalci güçler olarak gördüğü ABD ve Afgan güvenlik güçlerine karşı silahlı mücadelesini sürdürmüştür. Her ne kadar ABD, "Özgürlük Operasyonu" ile Taliban yönetimini devirmiş olsa da, yaklaşık yirmi yıl sonra Taliban'ı doğrudan muhatap alarak, 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın başkenti Doha'da bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma doğrultusunda ABD, Afganistan'dan askerî güçlerini çekmiş; ardından Taliban yeniden ülkede siyasi ve askerî egemenlik kurmuştur.

Bu bilgiler ışığında Afganistan, tarih boyunca en fazla işgale uğrayan, en uzun süre savaş ve istikrarsızlıkla karşı karşıya kalan devletlerden biri olarak öne çıkmaktadır. İşgaller sonucunda ülkede güvenlik ve istikrar sağlanamamış, modern çağın siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet tesis edilememiştir. Konjonktürel olarak işgal, savaş ve istikrarsızlık süreçlerinde rol alan iç ve dış aktörler değişiklik gösterse de, bu durumun toplumsal ve siyasal sonuçları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar arasında; ölüm, sakatlık, fiziki ve kurumsal yıkım, cehalet, açlık, işsizlik, güvensizlik, kitlesel göç hareketleri ve ulus-devletin inşa edilememesi gibi kronikleşmiş sorunlar yer almaktadır. Bu tez çalışmasında, Afganistan'ın maruz kaldığı işgal, savaş, güvensizlik, istikrarsızlık ve ulus-devletin kurulamaması olguları, bir bütün olarak "Afganistan Sorunu" çerçevesinde ele alınacaktır.

Tezin temel sorunsalı, Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde, "Afganistan sorununun temel nedenlerinin neler olduğu" sorusuna odaklanmaktadır. Bu kapsamda

tezde, Afganistan sorununun temelinde, küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan jeopolitiği üzerindeki rekabetlerinin yer alıp almadığı; bu rekabet ile Afganistan'daki hükümetlerin izledikleri politikalar arasındaki ilişkiler sorunlaştırılarak analiz edilecektir. Bu temel sorunsal doğrultusunda aşağıdaki alt hipotezlerin geçerliliği sınanacaktır:

- Afganistan jeopolitiği üzerinde rekabet halinde olan aktörler, mücadelelerini vekalet savaşı kapsamında iç aktörler üzerinden yürütmüştür.
- Afganistan'ın, jeopolitik sınırlamaları dikkate almadan izlediği dış politika, ulusal çıkarını sağlayamamış ve Afganistan sorununa zemin hazırlamıştır.
- Küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan jeopolitiği üzerindeki rekabeti son bularak, bu rekabet iş birliğe dönüşmeden, Afganistan Sorununun çözülmesi güçtür.
- Dış politika stratejileri bakımından Afganistan, küresel ve bölgesel aktörlere yönelik izleyeceği tarafsızlık stratejisiyle ulusal çıkarının ana unsurlarını sağlamakla sorununa çözüm bulabilir.

Tezin hipotezlerini kanıtlamak üzere çalışma sırasında şu sorulara cevap aranacaktır:

- Jeopolitik teoriler bakımından Afganistan'ın jeopolitik önemi nedir?
- Afganistan'ın maruz kaldığı işgal ile jeopolitik konumunun ilişkisi nedir?
- Afganistan jeopolitiğinde hangi aktörler rekabet halindedir?
- Rekabet halindeki aktörler bakımından Afganistan'ın jeopolitik önemi nedir?
- İşgal ve iç savaş sürecinde Afganistan'daki iç aktörler nelerdir?
- İşgal ve iç savaş sürecinde dış aktörler, hangi iç aktörle neden ve nasıl ilişki kurmuştur?

Tez kapsamında, belirlenen hipotezleri destekleyecek ve yukarıda belirtilen sorulara yanıt arayacak olgular, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gözlem ve literatür taraması yoluyla toplanmıştır. Bu bağlamda, İngilizce, Farsça ve Türkçe dillerinde yayımlanmış raporlar, kitaplar, makaleler, tezler ve internet kaynakları titizlikle incelenmiştir. Ayrıca, Afganistan'ın dış politikasına yön veren stratejik ve güvenlik anlaşmaları da araştırma kapsamına alınmıştır. Farsça kaynakların adları, kolay erişilebilirlik ve anlaşılabilirlik amacıyla Latin alfabesiyle yazılmış; tarih referansları ise hicri şemsi takvimden miladi takvime dönüştürülerek verilmiştir. Toplanan olgular, tezin birinci bölümünde ortaya konan kuramsal ve kavramsal çerçeve ışığında, betimsel içerik ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir.

Tez kapsamında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimî üyeliği ve küresel siyasette etkisini artırma kapasitesi nedeniyle, ABD, Rusya ve Çin küresel aktörler olarak ele alınacaktır. Pakistan, Hindistan, İran ve Suudi Arabistan ise, askeri, siyasi ve ekonomik güçleri ile bölgesel politika üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak bölgesel aktörler olarak tanımlanacaktır. Çalışmada, söz konusu küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan'daki çıkarları ile bu aktörler arasındaki rekabet (ABD-Rusya-Çin; Hindistan-Pakistan; İran-Suudi Arabistan ekseninde) ve bu rekabetin iç aktörlerle kurulan ilişkiler üzerinden izlenen politika analiz edilecektir. Ayrıca, Afganistan jeopolitiğinde devam eden rekabet ortamında, askeri, siyasi ve ekonomik gücüyle Avrasya'nın önemli aktörlerinden biri olan ve 2002-2021 yılları arasında Afganistan'da asker bulunduran Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarına da tezde özel bir yer verilecektir.

Afganistan'da yaşanan işgal ve iç savaş sürecinde iç aktörlerin sayısı oldukça fazladır. Bu tezde iç aktörler, hükümet, işgalci güçler ve hükümete karşı olan aktörler olmak üzere iki ana kategoride ele alınacaktır. Hükümet, Afganistan'ın resmî temsilcisi olarak;

para basma, güç kullanma tekelini elinde bulundurmak gibi temel devlet fonksiyonlarını yürütmekte ve aynı zamanda yabancı güçlerin ülkedeki varlığını sıcak karşılaması nedeniyle statükoyu savunan aktör konumundadır. Buna karşın, işgalci güçler ve hükümete karşı olan aktörler ise, işgale son verip mevcut hükümeti devirmeyi ve kendi politik hedefleri doğrultusunda yeni bir devlet yapısı kurmayı amaçlayan anti-statükocu aktörler olarak tanımlanacaktır.

Tezin amacı, Afganistan sorununu tarihsel süreç içerisinde eskilere dayansa da, uluslararası ilişkiler disiplini açısından özellikle 1979 yılında gerçekleşen Kızıl Ordu müdahalesi sonrası döneme odaklanmaktır. Bu kapsamda, Afganistan'ın yaşadığı işgaller, savaşlar, istikrarsızlık ve ulus-devlet olamama sorunlarının temel nedenlerini açıklamak ve entelektüel düzeyde çözüm yollarını tartışmaktır. Başka bir ifadeyle, her bilim dalı kendi perspektifinden Afganistan sorununu inceleyip çözüm önerileri sunarken, bu çalışmada savaşın nedenleri ve barışın sağlanma yollarını araştıran uluslararası ilişkiler disiplininin jeopolitik kuramı perspektifinden Afganistan sorununu ele almak ve çözüm önerisinde bulunmaktır. Çalışma süresince, Afganistan sorununa ilişkin olarak, ülkenin jeopolitiği üzerinde rekabet eden küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarları ile bu aktörlerin iç aktörlerle kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerin Afganistan sorununa etkileri üzerinde özel olarak durulmuştur.

Afganistan sorununun dış aktörlerin rekabeti bağlamında ele alınmasının temel gerekçesi, ülkedeki savaşlarda kullanılan silah ve cephanenin tamamının Afganistan'da üretilmemiş olmasıdır. Savaşan taraflara silahlar ve mali destekler yurt dışından sağlanmış olup, bu durum Afganistan'daki güvensizlik ve istikrarsızlıkta dış aktörlerin payının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Dış aktörler, Afganistan'daki çıkarları ve rakipleriyle olan mücadelesi doğrultusunda, kendilerine yakın iç aktörleri destekleyerek bu aktörlerin ayakta kalmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle, çalışmada

Afganistan sorunu, küresel ve bölgesel aktörlerin rekabeti ve bu aktörlerin iç aktörlerle olan ilişkileri ekseninde incelenecektir.

Tez, çeşitli açılardan önem taşımaktadır. Literatür incelendiğinde, Afganistan sorununun genellikle küresel aktörler olan ABD ve Rusya arasındaki rekabet ekseninde ele alındığı görülmektedir. Ancak Çin ve sorunun diğer sacayakları olan bölgesel aktörlerin (Hindistan-Pakistan, İran-Suudi Arabistan) rekabetine ve iç aktörlerin rolüne yeterince yer verilmemektedir. Ayrıca mevcut çalışmalarda Afganistan, çoğunlukla işgale uğramış bir kurban olarak değerlendirilmekte; maruz kaldığı işgal, savaş, güvensizlik ve istikrarsızlık ile hükümetlerin izlediği politikalar arasındaki ilişki yeterince irdelenmemektedir. Son olarak, Afganistan sorunu genellikle belli dönemler (SSCB işgali, iç savaş, ABD işgali gibi) üzerinden analiz edilmektedir.

Afganistan sorunu tarihsel süreç içerisinde birbirine bağlı dinamiklerden oluşmakta olup, yalnızca belirli bir döneme odaklanarak incelenmesi eksik sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca, Afganistan sorununda küresel aktörler kadar bölgesel aktörlerin etkisi de büyüktür; zira küresel aktörlerin, Afganistan'ın komşusu olan bölgesel aktörlerle uzlaşmadan ülkedeki rekabeti yürütmeleri zordur. Bununla birlikte, sahada savaşı ve çatışmayı yürüten temel unsurlar iç aktörlerdir. Dış aktörler ise, iç aktörlerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla rekabetlerini sürdürmektedirler. Bu bağlamda, çalışma; mevcut literatürdeki önemli eksiklikleri gidermesi bakımından önem arz etmekte ve Türk akademik camiası ile araştırmacılara yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Tez, jeopolitik kuramın temel varsayımlarını Afganistan özelinde test etmesi bakımından da önem taşımaktadır. Jeopolitik kuramın en çok vurguladığı hususlardan biri, coğrafi özelliklerin bir devletin dış politikasında hem fırsatlar hem de sınırlamalar yaratacağıdır. Bu bağlamda, tezde Afganistan örneği üzerinden coğrafyanın politika üzerindeki etkileri incelenecektir. Jeopolitik teorilere göre, süper güçler arasında

konumlanan küçük ve zayıf devletleri, sınır sorunları yaşamamak ve doğrudan komşu olmamak amacıyla tampon devlet olarak kabul ederler. Uluslararası konjonktür değişmediği sürece, bu statüyü değiştirmeye çalışan zayıf devletler, işgal ve güvensizlikle karşı karşıya kalırlar. Bu perspektiften hareketle, Afganistan'ın jeopolitik özellikleri ile yaşanan sorunun ilişkisi detaylı şekilde ele alınacaktır.

Tezin pratik önemi ise, Afganistan'ın maruz kaldığı işgal ve savaşların temel nedenlerini inceleyerek, ilerleyen süreçte Afgan elitleri ve karar alıcıların sağlam ve tutarlı bir dış politika geliştirmelerine katkı sağlamasında yatmaktadır. Ülkenin sürekli karşı karşıya kaldığı işgal, savaş, güvensizlik, istikrarsızlık ve ulus devlet olamamasının başlıca nedenleri ile jeopolitik konumu ve dış politika arasındaki ilişki analiz edilerek, Afganistan'ın ulusal çıkarlarına uygun stratejiler geliştirmesinde bu çalışmanın sonuçları önemlidir.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kuramsal-kavramsal çerçeve ve büyük oyun başlığı altında ele alınmaktadır. Kuramsal çerçevede jeopolitikin tanımı ve unsurlarıyla jeopolitik teoriler kısaca ele alınmıştır. Ardından jeopolitik teori bakımından Afganistan'ın jeopolitik konumu ve unsurları verilmiştir. Kavramsal çerçeve kısmındaysa, tezde en çok vurugulanan kavrmalar olan, ulus devlet, ulusal çıkar, tampon devlet, aktör, dış politika stratejisileri (yalnızcılık, tarafsızlık, bağlantısızlık, ittifak), vekalet savaşı ve gerilla savaşı gibi kavramların çerçevesi çizilmiş ve çalışmadaki kullanımına vurgu yapılmıştır. Devamında, tarihsel arka plan olarak Büyük Oyunun tanımı ve aktörleri, Afganistan jeopolitiğinde oyunun nasıl gerçekleştiği ve oyunun Afganistan üzerindeki etkilerine değinilmiştir.

Tezin ikinci bölümü, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve küresel-bölgesel aktörlerin rekabeti (1979-1989) başlığı altında ele alınmıştır. Bu bağlamda Afganistan'ın iç ve dış politikasındaki dinamikler, SSCB işgalinin jeopolitik ve ideolojik gerekçeleri ve

uluslararası hukuk bakımından işgal mercek altına alınmıştır. Ardından işgal döneminde iç aktörler, hükümet ve işgal ile hükümete karşı olanlar şeklinde tanımlanmıştır. Devamında küresel aktörler olan ABD ve Çin, bölgesel aktörler olan Pakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye bakımından Afganistan'ın jeopolitik önemi ve işgale yönelik politikaları, çıkarı ve iç aktörlerle olan ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Son olarak işgalin sona ermesi ve Afganistan üzerindeki ekonomik, siyasi ve güvenlik etkilerine değinilmiştir.

Tezin üçüncü bölümü, Afganistan'ın iç savaşı ve küresel-bölgesel aktörlerin rekabeti (1989-2001) başlığı altında ele alınmaktadır. Bu bağlamda iç savaşın aktörleri (solcular dönemi, mücahitler dönemi ve Taliban dönemi) hükümet ve hükümete karşı olanlar şeklinde ele alınmaktadır. Ardındansa küresel aktörler olan ABD, Rusya ve Çin'in, çıkarları ve rekabetleri bakımından iç savaşın aktörlerine yönelik izlediği politika ele alınmıştır. Devamında bölgesel aktörler olan Pakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin, çıkarları ve rekabetleri üzerinden savaşın taraflarına yönelik izlediği politikaya değinilmiştir. Son olarak iç savaşın Afganistan üzerindeki ekonomik, siyasi ve güvenlik etkileri ele alınmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, ABD'nin Afganistan'ı işgali ve küresel-bölgesel aktörlerin rekabeti (2001-2021) başlığı altında ele alınmıştır. Öncelikle işgalin gerekçeleri ve uluslararası hukuk bakımından ABD'nin sonsuz özgürlük operasyonu ele alınmıştır. Ardından işgal dönemindeki iş aktörler, hükümet ve Taliban şeklinde yazılmıştır. Devamında işgal sürecinde çıkarı ve iç aktörlerle olan ilişkisi üzerinden Çin ve Rusya'nın Afganistan politikası ele alınmıştır. Bununla birlikte bölgesel aktörler olan, Pakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin çıkar ve iç aktörlerle olan ilişkisi üzerinden politikaları karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır. Son olarak işgalin

sona ermesi, Taliban'ın ikinci dönemi hakimiyetinde izlediği iç ve dış politikasına değinilmiştir.

Sonuç bölümünde, elde edilen olgular ışığında tezin hipotezlerine ve araştırma sorularına analitik bir yaklaşımla yanıtlar verilmiştir. Ayrıca, Afganistan'ın ulusal çıkarları, jeopolitik konumu, tarihsel deneyimi, etnik yapısı, tampon devlet statüsü ile küresel ve bölgesel aktörler arasındaki rekabet temel alınarak, Afganistan sorununa çözüm olarak tarafsızlık stratejisi üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL-KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE BÜYÜK OYUN

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Jeopolitik Kuram

1.1.1. Jeopolitiğin Tanımı ve Unsurları

Jeopolitik kavramını ortaya atan düşünür Rudolf Kjellen'dir.¹ Kelime anlamıyla jeopolitik, Yunanca kökenli yer “geo” ve politikadan “politeia” türeyen bir kavram olup “coğrafi siyaset” ve “dünya politikası” anlamlarını taşımaktadır.² Literatürde jeopolitiğe ilişkin ortak ve tek bir tanım bulunmamaktadır. Türk Dil Kurumu, jeopolitiği “coğrafya, ekonomi, nüfus vb.’nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi”, “bir devlette bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişkisi” ve “bir devletin saldırgan nitelikteki genişlemesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğretisi” olarak tanımlamaktadır.³

Jeopolitik kavramının isim babası olarak bilinen İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellen (1864-1922), bu kavramı “coğrafi oluşum ya da mekân içerisinde devletin bilimsel olarak incelenmesi” şeklinde tanımlamaktadır. Alman jeopolitikçi Karl Ernst Haushofer ise jeopolitiği, “coğrafi bölge ve tarihsel gelişmelerin etkisi altında, siyasal yaşam biçiminin üzerinde şekillendiği yer ile olan ilişkisini inceleyen bir disiplin” olarak değerlendirmektedir.⁴ Jeopolitik kavramı, küresel güç dengesi bağlamında değişmeyen

¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2019, s. 644.

² Bülent Şener, **Uluslararası İlişkilerde İnsan Devlet, Coğrafya ve Zaman Etkileşimi Üzerinde Bir Giriş**, Ankara, Barış Kitapevi, 2017, s. 88.

³ Güncel Türkçe Sözlüğü, **Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.08.2022.

⁴ Aktaran Şener, **a.g.e**, s. 89.

ulusal çıkarlarla özdeşleştirilen ve dengenin gerekliliklerini esas alan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.⁵

Almanya Jeopolitik Okuluna mensup Friedrich Ratzel, devletleri canlı bir organizmaya benzeterek hayatta kalmak için tıpkı hayvanlar gibi mücadele etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Ratzel'e göre, bir devletin sahip olduğu toprak parçasıyla gücü arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, devletler arasındaki savaş ve çatışmalar devam ettiği sürece sınırların değişmesi de kaçınılmaz hale gelir. Jeopolitik düşünürlerden Harold ve Margaret Sprout, jeopolitiğin emir verici değil, yönlendirici bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır. Ona göre, “coğrafya hem sınırlamaları hem de fırsatları beraberinde getirir; bundan nasıl yararlanacağı karar vericilerin değerlendirmeleri ve öngörülerine bağlıdır”.⁶ Bu bağlamda jeopolitik, doğrudan politika üretmeyen, ancak politika üretecek aktörlere veri hazırlayan bir disiplindir.⁷

Jeopolitiğin en yaygın tanımı, “coğrafyanın siyasi olarak yorumlanması” biçimindedir. Çünkü coğrafya siyasi olarak yorumlandığında devletin gerek iç gerekse dış politikası üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Coğrafyanın siyasi olarak yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken temel husus, coğrafya üzerinde yaşanan tarihtir. Bununla birlikte, coğrafi alan üzerinde yaşayan toplulukların sosyal yapıları da ele alınması gereken bir diğer önemli etkidir. Burada nüfustan kasıt; kültürel değerler, toplumun içindeki dayanışma düzeyi ve diğer toplumlara yönelik bakış açılarıdır. Öte yandan siyaset terimi, doğrudan devlet yönetimi, dış politikanın şekillendirilmesi ve ulusal güvenliğin sağlanması gibi konuları içeren bir alanı ifade etmektedir.⁸

⁵ Colin S. Gray, Geoffrey Slona, **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, çeviren: Tuğral Karabacak, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 1.

⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Kurumları-I**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, s. 73.

⁷ Suat İlhan, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası-Jeopolitik Özel**, cilt 8, say 4, Kış 2002, s. 318-322.

⁸ Yılmaz Tezkan, **Jeopolitik Yazıları**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2006, s. 11.

Uluslararası politikanın analizinde jeopolitik, devletlerin davranışlarını; coğrafi büyüklük, topografya, iklim, demografik yapı, doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler ve nüfus özellikleri gibi çeşitli değişkenler üzerinden anlamaya, açıklamaya ve öngörmeye çalışan bir dış politika analiz biçimidir.⁹ Jeopolitik analizi, değişmeyen (fiziki) ve değişen (beşerî) unsurlara dayanır. Fiziksel ya da değişmeyen unsurları; bir ülkenin coğrafi konumu, sınırları, coğrafi bütünlük, yüzölçümü, sahip olduğu stratejik kaynaklar ve coğrafi özellikleridir. Öte yandan zamanla değişkenlik gösteren beşerî unsurlarsa, toplumsal yapısı, ekonomik düzeyi, siyasal istikrar, askeri kapasite ve kültürel dinamiklerdir.¹⁰ Jeopolitiğin unsurları aynı zamanda gücün parametrelerini oluşturur. Dolayısıyla söz konusu unsurların doğru biçimde değerlendirilmesi, bir devletin gücünün analizinde önemli katkılar sunar.¹¹

Jeopolitiğin unsurlarının başında devletin konumu gelmektedir. Bir devletin konumu; kara kıtalara, uluslararası deniz yollara, çevresindeki komşu ülkelere ve bölgesel dengelere olan yakınlığı esas alınarak tanımlanır. Coğrafi konum, kimi zaman sınırlı fiziksel büyüklüğe sahip devletlerin uluslararası arenada stratejik öneme sahip olmasını açıklayan temel etkenlerden biridir. Devletin stratejik konumu, devlete fırsatlarla sınırlamalar yaratabilir; ancak bu durum devletin bulunduğu konum gerçeğini değiştirmez. Bu noktada, konumun avantajlarını değerlendirebilmek için devletin egemen ve bağımsız olması gerekir. Bir devletin bölgesel konumuna ilişkin değerlendirmelerdeyse çevresindeki devletlerin çok ya da az olması, güçlü ya da zayıf olması önemli parametreler arasında yer alır. Coğrafi konum, zaman içinde değişmediğinden, bu durum ülkelerin coğrafi taleplerinin de büyük ölçüde sabit kalmasına neden olur. Örneğin, iki büyük gücün rekabet sahası haline gelmiş bir

⁹ Şener, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰ **A.g.e.**, s. 92; İlhan, **a.g.m.**, s. 319.

¹¹ İsmail Hakkı İçcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teorileri ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, cilt 1, sayı 2, yaz 2004, s. 58.

bölgede yer alan bir devlet, bulunduğu konum itibarıyla çoğu zaman “tampon devlet” rolünü üstlenmek zorunda kalabilir.¹²

Jeopolitiğin öğelerinden biri topografyadır. Topografya, bir devletin dağ, nehir ve diğer fiziki unsurlarının yönelimini ve bu unsurlarının devlet sınırlarının oluşumuna etkisini ifade eder. Bir devletin doğal engellerle çevirili olması, güvenliğin sağlanması bakımından önemli avantajlar sunar. Ayrıca bir devletin denizlerle çevirili olması, savunma stratejisini kolaylaştırmakla dış politika uygulamasında hareket serbestliği sağlar. Denizci devletlerin ittifakları daha ticari nitelikteyken, kara devletlerin ittifakları genellikle güvenlik kaygıları doğrultusunda şekillenir.¹³ Bir ülkenin dağlık bir coğrafi yapıya sahip olması, ulaşım ve iletişim bakımından çeşitli sorunlara neden olsa da savunma stratejileri açısından belirli avantajlar sağlayabilir. Savaş dönemlerinde, güvenlik birimleri, dağlık bölgeleri kullanarak işgale karşı direnişi sürdürmeleri mümkün olabilir. Nitekim, Yugoslavya’nın dağlık bir devlet olması, İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin tamamının Nazi Almanyası tarafından işgal edilmemesini sağlamıştır.¹⁴

Bir ülkenin yüzölçümü, sahip olduğu güç kapasitesinin potansiyel unsurlarından birini oluşturur. Geniş bir coğrafyası olan bir devlet, özellikle savaş durumunda geri çekilerek düşmana tuzak kurma avantajına sahiptir. Bu bağlamda, tarihsel olarak Rusya’nın hem Napolyon savaşlarında hem de Hitler’in saldırılarına karşı uyguladığı geri çekilme stratejisi, geniş toprakların sunduğu avantajların somut bir örneğidir. Bunun yanı sıra, geniş coğrafya sahip ülkeler, daha fazla nüfusu besleme imkânına sahip olduğu gibi, barındırdığı yer altı kaynaklara ve doğal zenginliklere sahip olabilir.¹⁵

¹² Esra Diri, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, İstanbul, Dur Yayınları, 2020, s. 3; 33.

¹³ Arı, **a.g.e**, 2013, s. 68.

¹⁴ Sayit Abdul Ali Kavvam, **Usuli Siyaseti Harici ve Siyaseti Beynül Millel (Dış Politika ve Uluslararası Politikanın Prensibi)**, Tahran, Semet Yayınları, 2010, s. 88.

¹⁵ **A.g.e.**, s. 89.

Yeryüzü, coğrafi açıdan devletler arasında paylaşılmakta ve herhangi bir kara parçasına sahip olmayan bir devlete rastlanılmamaktadır. Bu bağlamda, tüm devletlerin temel ortak noktalarından biri belli kara parçasına sahip olmalarıdır. Jeopolitik disiplin, bu ortak özellikten hareket ederek devletlerin dış politika davranışlarını analiz etmektedir. Tezde jeopolitik kuramının temel varsayımlarından ve analitik unsurlarından yararlanarak Afganistan'ın jeopolitik parametreleri sistematik biçimde değerlendirilecektir.

1.1.2. Jeopolitik Teoriler

Uluslararası ilişkilerde jeopolitik, devletlerin coğrafi özellikleri ve dünya üzerindeki konumlarıyla izledikleri dış politika arasında bir ilişki olduğunu iddia eden bir kuramdır. Jeopolitik teori, realist teori gibi, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek çıkarları doğrultusunda yayılmacı politikalar peşinde olduğunu varsayar. Bununla birlikte savaş ve çatışmayı devletlerarasındaki mücadelenin bazen bir aracı bazen de doğal bir sonucu olarak görmektedir.¹⁶

Jeopolitiğin daha iyi anlaşılması için jeopolik teorilerin incelenmesi gerekmektedir. Literatüre bakıldığında, genel olarak jeopolitik teorilerin klasik ve çağdaş olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Klasik teoriler; deniz hakimiyet teorisi, kara hakimiyet teorisi, kenar kuşak teorisi ve hava hakimiyet teorisi başlıkları altında değerlendirilmektedir. Çağdaş jeopolitik teoriler ise; medeniyetler çatışması, büyük satranç tahtası, Avrasyacılık ve enerji jeopolitiği gibi yaklaşımları içermektedir. Tezde jeopolitik teorilerin genel hatları verildikten sonra bu teoriler bakımından Afganistan'ın jeopolitik konumu ele alınacaktır. Bununla birlikte maruz kaldığı işgalle üzerinde gerçekleşen rekabetlerin ilişkisi incelenecektir.

¹⁶ Arı, a.g.e., 2013, s. 63-64.

1.1.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler

1.1.2.1.1. Deniz Hakimiyet Teorisi

Jeopolitik teorilerden biri olan Deniz Hakimiyet Teorisi, ABD’li amirel Alfred Thayer Mahan tarafından 1890 yılında yayımlanan “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi 1660-1733” eseri çerçevesinde Büyük Britanya’nın deniz gücünün hegemonyası ile ilişkilendirilerek ortaya atılmıştır.¹⁷ Mahan başat güç olmanın uluslararası denizlere hâkim olmaktan geçtiğini, denizlerle çevrilen devletlerin savunmasının kolay olduğunu ve diğer devletlerle ilişkilerinde avantajlar sağladığını iddia eder. Bunlarla beraber Mahan, kıyısı olan devletlerin, limanları aracılığıyla ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağladığını vurgular.¹⁸

Deniz hakimiyet kuramı, uluslararası denizlere egemen olmanın hem savaş hem de barış döneminde stratejik üstünlük sağladığını vurgulamaktadır. Deniz gücüne sahip devletler, savaş zamanında limanlarını, askeri üs olarak kullanabilirken, barış dönemlerinde ise deniz ticaret yollarını kontrol ederek ekonomik ve siyasal üstünlüğünü pekiştirebilir. Mahan’ın denizleri çok sayıda yolu bulunan bir ovaya benzetmesi, kara ve deniz yollarının karşılaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Bu karşılaştırma sonucunda gerek ticaret gerekse stratejik bakımdan kara yollarının deniz yollarıyla yarışamayacağı sonucuna varmıştır.

Mahan, deniz yollarının sağladığı ayrıcalıkları açıklamak üzere Kristof Kolomb’un keşiflerinde deniz yolunu tercih etmesini örnek göstermiştir. Kolomb’un, kara yolunu tercih etmesi durumunda, çok sayıda siyasi sınırı geçmek zorunda kalacağını ve çeşitli engellerle karşılaşacağını ifade ederek, deniz ulaşımının avantajlarını vurgulamıştır.

¹⁷ Fatih Demir, **Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyeti Teorisi**, basılmamış yüksek lisans tezi, Bolu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2018, s. 19.

¹⁸ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, <http://ekladata.com/vouloir.eklablog.com/perso/DOCUS/Mahan-The-Influence-Of-Sea-Power-Upon-History.pdf>, s. 29-39.

Mahan, 18. 19. Yüzyıllarda Britanya'nın küresel hakimiyetinin temelinde deniz gücünün bulunduğunu belirttikten sonra, gelecekte ABD'nin Britanya'ya rekip bir güç haline gelebileceğini öngörmüştür.¹⁹ Nitekim, İkinci Dünya Savaşının ardından ABD, deniz hakimiyetini Britanya'dan devralarak küresel başat güç konumuna gelmiş ve Mahan'ın öngörüsünü doğrulamıştır.

Küresel ticaretin büyük bir bölümü deniz yolları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Denizlere kıyısı olan devletler, dış dünya ile hızlı ve etkin ilişkiler kurabilme avantajına sahip olduklarından, kıyısı olmayan devletlere kıyasla ekonomik gelişimlerini daha yüksek düzeylere taşıyabilmektedir. Ancak deniz ticaretinin sürdürülebilirliği, deniz yollarının güvenliğine bağlıdır. Deniz Hâkimiyeti Teorisi'ne göre, bir devletin uluslararası deniz yolları üzerinde kontrol kurarak bu yolların güvenliğini sağlaması, onu küresel sistemde başat bir güç konumuna taşıyacaktır.

1.1.2.1.2. Kara Hakimiyet Teorisi

Kara Hakimiyet Teorisi, Britanyalı coğrafyacı Halford Mackinder tarafından 1904 yılında yayımlanan “Tarihin Coğrafi Mihveri (The Geographical Pivot of the History)” adlı çalışmasıyla ortaya konulmuştur. Mackinder, eserinde “heartland” (kalpgah) teorisini ortaya atmıştır.²⁰ Teoriye göre Mackinder, Asya, Afrika ve Avrupa kıtasının bir bütün olarak dünya adasının oluşturduğunu, bu alanın dışındaki kara parçalarının ise dünya adasının uyduları nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Mackinder göre, dünya adasında yer alan Doğu Avrupa ile Sibiryâ bölgesinde yer alan bölge Heartland'ı (kalpgah) oluşturmaktadır. Düşünür, Heartland'ın çevresinde yer alan, Balkan'lardan Çin'e kadar uzanan bölgyi (Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin gibi ülkeleri kapsayan bölge) “iç hilal” ya da “kenar hilal” (rimland) olarak

¹⁹ Suat Bilge, “Jeopolitik”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt 13, sayı 3, 1958, s. 156-157.

²⁰ Halford Mackinder, “The Geographical Pivot of The History”, *The Geographical Journal*, cilt 23, sayı 4, 1904, s. 422-425.

adlandırmaktadır. Teorisinde Mackinder, Amerika kıtası, Britanya, Güney Afrika ve Avustralya'yı ise “dış hilal” olarak tanımlamaktadır. Machinder dünyayı sınıflandırdıktan sonra, teorisini şu şekilde açıklamıştır:²¹

“Doğu Avrupaya hâkim olan kalpgâha egemen olacak, kalpgâhı ele geçiren iç hilale, iç hilale hâkim olan, dünyaya egemen olacak.”

Mahan'dan farklı olarak Machinder, demir yolları, teknoloji ve sanayinin gelişmesiyle deniz hakimiyetinin öneminin kaybettiğini ve bunun yerini kara hakimiyetinin ön plana çıktığını savunmuştur. Bu bağlamda Mackinder, Britanya'nın deniz yoluyla Hindistan'a ulaştığı gibi Rusya'da kara yollarıyla ulaşabileceğini iler sürmektedir. Mackinder, Kalpgah'ın denize açık bir bölge olmadığından dolayı daha korunaklı bir bölge olduğunu ifade eder.²²

Mackinder, kara güç olarak öne çıkan Rusya ve Almanya'dan hiçbirinin kalpgaha egemen olmasının engellenmesini ve bu iki devlet arasında oluşabilecek muhtemel bir ittifakın önlenmesini, Britanya'nın temel dış politika hedefi olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu iki güç arasında kurulabilecek stratejik ittifakın engellemek üzere tampon devletler oluşturulmasını önermiştir. Bu bağlamda, teorisinin ortaya atıldığı dönemde Rusya ile Britanya arasında kara devleti olan Afganistan'ın tampon olarak kabul edilmesi, Mackinder'in teorisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır.²³ Britanya, 1907 yılında Çarlık Rusya ile imzaladığı sömürge anlaşmasıyla Afganistan'ın işgal etmeyeceğini kabul etmiştir.

²¹ Aktaran Ramazan Özey, “Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, sayı 35, Ocak 2017, s. 96-97.

²² İşcan, **a.g.m.**, s. 61-63.

²³ Jamaluddin Sadruddin Oghli, **Yükselen Çin'in Dış Politikasında Afganistan'ın Jeopolitik Önemi**, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021, s. 13.

1.1.2.1.3. Kenar Kuşak Teorisi

Mackinder'in kara hakimiyet teorisi, Avrupa'da önemli etki yarartmakla ABD'li akademisyenlerin de dikkatini çekmiştir. Yale Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev yapan Nicholas J. Spykman, Mackinder'in teorisinden etkilenecek "kenar kuşak teorisi (Rimland teorisi)" kapsamında yeni bir jeopolitik teori ortaya atmıştır.²⁴ Spykman, Mackinder'den farklı olarak, kalpgah yerine Avrasya'yı çevreleyen rimlandı (kenar kuşak) dünya hakimiyeti için önemli bölge olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, sanayi ve iletişim teknolojisinin gelişmesi ile birlikte bu bölgenin stratejik ve ekonomik önemi artmış, ayrıca yeraltı kaynakları bakımından zengin olması sebebiyle kalpgâhdan daha kritik bir hale gelmiştir. Açıklamalardan sonra Spykman teorisini şu şekilde ortaya atmıştır:²⁵

"Rimland'a hâkim olan, Avrasya'ya egemen olur; Avrasya'ya egemen olan ise dünyaya hükmeder."

Spykman, kenar kuşak bölgesinin stratejik konumunun yanı sıra, aynı zamanda sahip olduğu stratejik ve zengin doğal kaynaklarının fazla olduğundan dolayı kalpgaha tercih etmiştir. Düşünür, rimland bölgesinin, "Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'nın" kapsadığını belirtmiştir.²⁶ Spykman ve Mackinder, teorilerinde aynı fiziki coğrafyaları esas alır. Ancak, Mackinder, dünya egemenliği için kalpgaha öncelik verirken, Spykman rimlanda egemen olamaya vurgu yapar. Bunun dışında Mackinder, içeriden dışarıya doğru dünya hakimiyeti sağlanacağını iddia ederken, Spykman, dışarıdan içeriye doğru üstünlük sağlanacağına vurgu yapmıştır.

²⁴ A.g.t., s. 14.

²⁵ Nicholas J. Spykman, **Coğrafya ve Dış Politika- Kenar Kuşak Teorisi**, Çeviren: Alperen Kürşad Yılmaz, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2020, 282 Sayfa, **Alınları Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 5, 2021, s. 253.

²⁶ Aktaran, Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 27.

Spaykman, jeopolitiği, sadece coğrafî özellikler üzerinden değil, aynı zamanda pratik amaçlar ve ABD'nin ulusal çıkarları bağlamında ele almıştır. Ona göre, kenar kuşak bölgenin Moskova tarafından kontrol altına alınması, küresel güvenlik bakımından ciddi bir tehdit oluşturur. Düşünür, çağdaş devletlerin güç dengelerini ve siyasal düşüncelerini dünya çapında takip ettiğinde korunacağını söyleyerek jeopolitik teori adı altında ABD'nin kültürünü dünyaya hâkim olmasına ve dünya egemenliğinin sadece ABD tarafından sağlanacağına vurgu yapmıştır. Nitekim; Spaykman'ın bu görüşleri, İkinci Dünya savaşının ardından, ABD liderliğinde NATO'nun kurulmasında ve SSCB'yi çevrelemek için kenar kuşağa üstünlük sağlanmasına etkili olmuştur.²⁷

1.1.2.1.4. Hava Hakimiyet Teorisi

Hava hakimiyet Teorisi, Hausy Scitaklian, Giulio Douhet, William Mitchell ve Alexander P. De Seversky gibi düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Teorinin temel varsayımıysa şu şekildedir:²⁸

“Hava gücü üstün olan devlet, havaya egemen olur; havaya egemen olan ise, dünyaya hâkim olur.”

Mackinder'in kalpgah teorisi hava hakimiyet teorisyenleri tarafından şu şekilde formolize edilmiştir: “Heartland'a hâkim olan Avrasya'ya egemen olur. Ancak bu güç hava gücü tarafından durdurulmazsa dünya adasına hâkim olacaktır.” İkinci Dünya savaşı sırasında ABD tarafından Hiroşima ve Nagazaki'e atom bombası atılmasının ardından Japonya'nın teslim olması ve hava teknolojisinin gelişmesiyle devletlerin askeri konseptlerinde yaşanan değişiklikler, hava jeopolitiğinin önemini artırmıştır. Böylece hava hakimiyet teorisinin gelişimi hız kazanmıştır.²⁹

²⁷ İşcan, **a.g.m.**, s. 63-64.

²⁸ Zeynep Benli, **Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin Bu Sürece Etkisi**, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, Başkent Üniversitesi, 2016, s. 18.

²⁹ İşcan, **a.g.m.**, s. 67-68.

Soğuk Savaş döneminde Washington-Moskova arasındaki dehşet dengesi, ABD'nin başlattığı “yıldız savaşlar” programıyla bozulmuş, SSCB'nin bu girişime karşılık verememesi, dağılma sürecini hızlandırmıştır.³⁰ Yıldız savaşlarının SSCB'nin dağılması üzerinde yarattığı etki, hava hakimiyet teorisinin açıklayıcı niteliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, devletin hava, kara ve deniz gücü bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Kara kuvvetlerinden destek alınmadan yalnızca hava gücüyle kalıcı hakimiyet kurmak oldukça zordur.

1.1.2.2. Çağdaş Jeopolitik Teoriler

1.1.2.2.1. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Büyük Satranç Tahtası Kuramı, 1977-1981 yıllarında ABD Devlet Başkanı Jimmy Carter'ın ulusal güvenlik danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya atılmıştır. Düşünür “Büyük Satranç Tahtası (The Grand Chessboard)” eserinde, Avrasya'yı en büyük kıta ve jeopolitik bakımdan bir eksen olarak tanımlamaktadır. Brzezinski, Avrasya'nın, enerji kaynaklarından dörte birine, dünya nüfusunun yaklaşık %75'ine, zengin yeraltı kaynaklarını ve GSMH'sinin %60'ına sahip olduğunu vurgulayarak; bu coğrafyayı kontrol eden aktörün, dünyanın en zengin üç bölgesinden ikisinin kontrol edeceğini ileri sürmektedir.³¹

Brzezinski, Avrasya jeopolitiğinin küresel üstünlük mücadelesinin gerçekleşeceği bir satranç tahtasına benzetmektedir. Mackinder ve Spaykman'dan farklı olarak Brzezinsk, belirli bir bölgeyi değil, bütün Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesi için kontrol edilmesi gereken bir alan olarak tanımlamaktadır. Düşünür, satranç tahtasının batısı, doğusu, ortası ve güneyinde çeşitli oyuncular yer aldığını ve SSCB'nin dağılmasıyla Avrasya'da yeni jeopolitik düzen şekillendiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda

³⁰ A.g.m., s. 67-68.

³¹ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çeviren: Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, İstanbul, sabah kitapları, 1998, s. 32.

Brzezinski, 5 kilit stratejik oyuncu (Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan) ve 5 jeopolitik mihver ülke (Türkiye, İran, Ukrayna, Azerbaycan ve Güney Kore) bulunduğunu ileri sürer. Brzezinski, Avrasya'yı ABD için bir jeopolitik ödül olarak tanımlamaktadır.³²

Brzezinski, Avrupa Balkan'larının etnik çatışmaların ve güç mücadelesinin yoğun yaşandığı bir bölge olmasından yola çıkarak "Avrasya Balkanları" kavramından söz etmekte ve "Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Afganistan'ı" kapsadığı coğrafyayı Avrasya Balkanları olarak değerlendirmektedir. Brzezinski, Afganistan'ın yaşadığı istikrarsızlığın SSCB işgalinin bir sonucu olduğunu ifade ederek ismen ulus devlet olduğunu ve etnik bakımdan Orta Asya'nın etnik kazanı ve Avrasya Balkanlarının bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Brzezinski'nin kuramında Afganistan jeopolitik mihver devlet olarak tanımlanmasa da, Avrasya'da başat gücün ortaya çıkmasını engellemek amacıyla kontrol edilmesi gereken bir ülke olduğu vurgulanmaktadır.³³

1.1.2.2.2. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Teorisi

Samuel P. Huntington, 1993 yılında makale olarak yayınladığı ve 1996 yılında kitaba dönüştürdüğü "Medeniyetler Çatışması" eserinde kendi kuramını ortaya atmıştır. Huntington, soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte küresel politikasının çok medeniyetli ve çok kutuplu olduğunu, modernleşmeyle batılılaşmanın farklı olduğunu ve batı dışı medeniyetler, modernleşme ile mesafe katetse de batılılaşmadığını iddia etmiştir. Huntington, medeniyet temelinde bir dünya düzeni kurulmakta ve kültürel olarak yakın topluluklar birbiriyle yakın ilişki geliştirmektedir. Ayrıca bir medeniyetten başka bir

³² A.g.e., s. 31-53.

³³ A.g.e., s. 114-120.

medeniyete geçişin başarısız olduğunu ve devletler kendine yakın devletlerin etrafında yer aldığını ileri sürmüştür.³⁴

Huntington, Soğuk Savaş sonrasında da devletlerin uluslararası politikanın temel aktörü olmaya devam ettiğini, ancak davranışlarını yalnızca güç ve servet gibi unsurlarla değil, aynı zamanda kültürel tercihler tarafından belirlendiğini savunur. Huntington’a göre, Soğuk Savaş döneminde ideolojik ve siyasi temelde kurulan devletler arası gruplaşmalar, soğuk savaş sonrasında yerini medeniyetler temelli bir yapılanmaya bırakmıştır. Bu bağlamda, yeni sistemde küresel güçler arasındaki rekabetin, “medeniyetler çatışması” biçiminde tezahür ettiğini ileri sürmektedir. Çalışmasında Huntington, Sinik (Çin medeniyeti), Hindu, Japon, Batı, İslam, Latin Amerika ve Afrika medeniyetlerinden bahsederek dünya siyasetinin bu medeniyetler çerçevesinde analiz etmektedir.³⁵

Huntington, “medeniyetler çatışması” tezinde Afganistan’ı “İslam Medeniyeti”ne dâhil etmektedir. Huntington, eserinde “cihadın küreselleşmesi”, “İslamcı Enternasyonal savaşılar”, “fay hattı savaşı”, “İslami yeniden doğuş” ve Afganistan’ın müslüman toplumuyla bağlılığından söz ederek Afganistan’ın islam medeniyeti kapsamında değerlendirmektedir. Düşünür, SSCB ile Afgan mücahitler (1979-1989) arasında gerçekleşen savaşın ilk medeniyetler arasında gerçekleşen savaş olduğunu ifade ederek savaşın bir işgalle başladığını ve dönüşüm geçirerek medeniyetler çatışmasına dönüştüğünü ifade etmektedir. Huntington, SSCB-Afganistan savaşının fay hattı savaşının özelliğine sahip yeni bir çağa geçiş savaşı olarak tanımlamıştır. Ona göre,

³⁴ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, çeviren: Mehmet Turan, Cem Soydemir, Okyanus Yayın, 2002, s. 23.

³⁵ **A.g.e.**, s. 53-58.

SSCB-Afgan savaşının medeniyetler çatışması olmasının temel nedeniyse tüm müslümanların din faktöründen dolayı Afgan mücahitleri desteklemesidir.³⁶

Klasik jeopolitik düşünürlerden farklı olarak Huntington, fiziki coğrafyadan ziyade kültürel coğrafyadan yola çıkarak jeopolitik çalışmalarına yeni bir yaklaşım kazandırmıştır. 11 Eylül terörist olayının ardından Afganistan yeniden Batı medeniyetinin baskısı altında girmiş ve ABD'ye karşı savaşan Taliban, savaşlarını, medeniyetler arası savaş olarak tanımlamıştır. Taliban sadece ülkeyi işgalden kurtarmak için değil, aynı zamanda Batılı düşünce sistemlerine karşı mücadele ettiğini ileri sürmüştür.

1.1.2.2.3. Aleksandar Dugin'in Avrasyacılık Kuramı

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'da jeopolitik çalışmalar yeni bir boyut kazanmış ve ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Rusya'nın jeopolitik konum ve etki alanını yeniden tanımlamak için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede öne çıkan düşünce akımlarından biri de Avrasya hareketi ya da "Yeni Avrasyacılık" olmuştur. Yeni Avrasyacılar, fiziki coğrafyayı esas alan jeopolitik teorileri dikkate alarak, Rusya'nın yeniden bir küresel güç haline geleceğini vurgulamıştır.³⁷

Yeni Avrasyacılığın önde gelen düşünürlerinden biri Aleksandar Dugin'dir. Dugin, "Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım" adlı eserinde SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni jeopolitik düzende, devletler ve halkların önüne iki seçenek olduğunu öne sürmektedir: "Ya atlantikçilerin yönetiminde tek büyük alana entegre olmak, ya da son süper gücü mukavemet etmeye kabil olan yeni bir büyük alan vücuda getirmektir." Dugin'e göre, alternatif güç oluştuğunda devletlerin bağımsızlığı, kimliği, tarihleri ve özgürlüğü göreceli şekilde sağlanacaktır. Dugin, tek dünya düzenin atlantikçi lideri

³⁶ A.g.e., s. 368-369.

³⁷ Işcan, a.g.e., s. 75.

ABD'nin yeni jeopolitik rakibinin oluşmasına mücadele etmeyeceğini, ancak ne tür olursa olsun alternatif oluşturmaları diyerek yeni bloğun kurulmasına vurgu yapmaktadır. Dugin, yeni dünya jeopolitik durumunu tanımladıktan sonra Rusya'nın Avrasya heartlandını oluşturduğundan dolayı atlantikçi ve tek büyük dünya alanına karşı alternatif yeni büyük alanın merkezi olacağını iddia etmiştir.³⁸

Dugin, jeopolitik konumun ötesinde, Rusya'nın sahip olduğu stratejik silahların alternatif bir gücün merkezi olma konusunda avantaj sağladığını ve bu durum Rusya'ya zaman kazandırdığını ifade etmektedir. Dugin'a göre, Rusya merkezinde tek büyük alanın alternatifi, ittifak aracılığıyla inşa edilebilir. Bu bağlamda söz konusu ittifakın Avrasya'nın batısında Almanya, Uzak Doğu'sunda Japonya ve Güney'inde İran ile sağlanabileceğini öne sürmektedir.³⁹

Dugin, İran'ın büyük Avrasya ittifakında yer alabilecek ekonomik, stratejik ve ideolojik kapasiteye sahip güçlü bir aktör olduğunu belirtmektedir. Ona göre, İran liderliğinde Orta Asya'da bir koalisyon oluşabilir ve bu ittifak Afganistan ve Pakistan'ı da içine alacak şekilde genişleyebilir.⁴⁰ Dugin, 1990'lı yıllarda Afganistan'da yaşayan savaşı, Taliban'ı destekleyen Atlantikçilerle Moskova'nın desteklediği kuzey ittifakı arasında gerçekleşen bir çatışma olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Dugin, ortaya attığı Avrasyacılık teorisiyle Soğuk Savaş döneminde güç dengesini sağlayan SSCB'nin jeopolitik açıklamalarla yeniden Moskova ekseninde güç dengesinin sağlanacağını savunmuştur. Afganistan, Dugin'in çok kutuplu dünya tezinde bir müttefik olarak önce çıkmasa da Orta Asya koalisyonunda yer alarak bölgesel bütünleşme açısından stratejik bir konuma sahiptir. Dugin, Rusya'ya yönelik en büyük tehdidin NATO'nun doğuya doğru genişlemesi olduğunu vurgulamıştır. 11 Eylül

³⁸ Aleksandar Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, birinci basım, çeviren: Vügar İmanov, İstanbul, 2003, s. 248-249.

³⁹ A.g.e., s. 248-268.

⁴⁰ A.g.e., s. 260.

⁴¹ A.g.e., s. 382.

terorist olayının ardından Afganistan, Rusya'nın yeni büyük alan oluşmasını engellemek için bir üs haline gelmiştir.

1.1.2.2.4. Enerji Jeopolitiği

SSCB'nin tarihe karışmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya, enerji jeopolitiği açısından yeniden stratejik rekabet alanına dönüşmüştür. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi devletlerin önemli miktarda doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olmaları ve iki Asya gücü olan Hindistan ve Çin'in enerjiye olan ihtiyaçları, bölgenin jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Enerji transferine yönelik geliştirilen projeler, klasik jeopolitik teorileriyle Brzezinski'nin büyük satranç tahtası teorisinde ortaya attığı düşünceleri hatırlatmaktadır. Mackinder, dünya hakimiyetinin kalpgah'a egemen olmakla sağlanacağını ifade etmiştir. Ancak, günümüzde kalpgah enerji coğrafyasını kapsayan bir bölgeyi kapsamaktadır. Brzezinski, Avrasya'nın küresel üstünlük mücadele alanı olarak tanımlarken günümüzde küresel ve bölgesel aktörler, bölgenin barındırdığı enerjisi üzerinde rekabet etmektedir.⁴²

Afganistan'ın Rusya'dan sonra dünyaya en fazla doğalgaz satan İran ve Türkmenistan ile komşu olması ve Orta Asya ile Hazar Denizine olan coğrafi yakınlığı, enerji jeopolitiğinde ve enerjinin transferinde önemli bir aktör hale getirmiştir. Nitekim hayata geçirilmemiş olsa da, Türkmenistan doğalgazının Afganistan üzerinden güney Asya'ya transferini öngören TAPİ boru hattı projesi, Afganistan'ın enerji jeopolitiği açısından taşıdığı stratejik önemin somut bir göstergesidir.

Bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü bakımından Afganistan stratejik bir konuma sahiptir. Her ne kadar ABD, küresel terör ve uyuşturucuyla mücadele adı altında Afganistan'ı işgal etmiş olsa da, müdahalenin arkasında yalnızca güvenlik gerekçeleri

⁴² Kubilayhan Erman, "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 4, sayı 11, 2017, s. 410.

değil, aynı zamanda Afganistan ve çevresindeki enerji kaynaklarını denetim altına alarak Çin ve Rusya'nın küresel egemen güç olmasını engellemek gibi jeopolitik hedefleri de vardır.⁴³

1.2. Afganistan Jeopolitiği

1.2.1. Jeopolitik Teoriler Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Konumu

Aşağıda ele alacağımız “Büyük Oyunun” en önemli etkilerinden biri Afganistan'ın jeopolitik konumunun belirlenmesidir. Çünkü oyunun aktörleri, Afganistan jeopolitiğinin ana öğelerini oluşturan yüz ölçümü ve konumunun sınırlarını belirlemiş ve dönemin kara gücü olan Çarlık Rusya ile deniz gücü Büyük Britanya arasında “tampon devlet” konumunu almıştır. Britanya, Alfred Mahan'ın başat güç olmanın uluslararası denizlere egemen olmaktan geçtiği tezinden hareket ederek Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmasını engellemekle denizlere kıyısı olan bir Afganistan'ın sömürgesi Hint yarımadasına tehdit oluşturacağından dolayı, 1893 yılında Afganistan'la yaptığı Durand Antlaşması'yla Afganistan'ın uluslararası denizlerle bağlantısını kesmiştir. Çünkü denize kıyısı olan bir Afganistan, dönemin süper güçleriyle ilişki kurarak ekonomi ve askeri kapasitesini artırıp Britanya yönetimindeki Hindistan'a tehdit oluşturacaktır. Dolayısıyla coğrafi konum bakımından Afganistan Asya/Avrasya kıtasında uluslararası denizlere kıyısı olmayan bir kara devletidir.

Afganistan'ın jeopolitik konumu, jeopolitik kuramcılarının dikkatinden kaçmamış; incelediğimiz her kuramcı, farklı biçimlerde Afganistan'a değinmiştir. Klasik jeopolitikçilerden Halford Mackinder, dünya hâkimiyetinin “kalpgah”a egemen olmakla mümkün olacağını öne sürdükten sonra, Afganistan'ın İran sınırındaki bölgesini kalpgah alanı içerisinde değerlendirmiştir. Nicholas Spykman ise geliştirdiği “kenar

⁴³ Joseph E. Fallon, U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China, Small Wars Journal, 2013, <https://archive.smallwarsjournal.com/jrnl/art/us-geopolitics-afghanistan-and-the-containment-of-china>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

kuşak teorisi” kapsamında Afganistan’ı, kuşağın güneyinde yer alan bir tampon bölge olarak tanımlamış; bu bölgede egemen olmanın Orta Doğu, Orta Asya ve Çin güzergâhlarında stratejik üstünlük sağlayacağını belirtmiştir. Soğuk Savaş teorisyenlerinden George Kennan, ABD’nin Sovyetler Birliği’ni çevreleme politikası geliştirmesi gerektiğini savunmuş; bu çerçevede Washington, “Yeşil Kuşak Projesi”ni geliştirerek SSCB’nin güneye doğru ilerlemesini durdurmak amacıyla Afganistan’daki mücahit grupları desteklemiştir.⁴⁴

Çağdaş jeopolitik kuramcılardan Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması” tezinde Afganistan’ı “İslam Medeniyeti” içerisinde konumlandırmakta; ilk medeniyet çatışmasının Afganistan’da yaşandığını ve uluslararası politikada yeni bir döneme geçişin, Afganistan’daki fay hattında gerçekleşen savaşla mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Zbigniew Brzezinski ise “Büyük Satranç Tahtası” adlı eserinde Afganistan’ı, etnik çatışmalar ve küresel rekabet bağlamında Avrasya Balkanları’nın bir parçası olarak tanımlamakta ve ABD’nin küresel güç statüsünü sürdürebilmesi için bu bölgeyi denetim altında tutması gerektiğini savunmaktadır. Avrasyacı kuramcı Aleksandr Dugin, çok kutuplu dünya düzeni çerçevesinde Afganistan’ı Orta Asya’nın jeopolitik alanında konumlandırmakta; İran eksenli bir koalisyonun parçası olarak yeni büyük alanın sacayaklarından birini oluşturacak bütünleştirici bir devlet olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Dugin, 1990’lı yıllarda Atlantikçi blok ile bu bloğa alternatif oluşturacak yeni büyük alanın aktörleri arasındaki çatışmanın merkezinin Afganistan olduğunu ifade etmektedir.

Günümüzde Afganistan’ın jeopolitik konumunun Asya’nın jeopolitik merkezlerinden hangisine dâhil edilmesi gerektiği, tartışmalı bir konudur. Afganistan, coğrafi yakınlık faktörü nedeniyle Orta Asya ve Güney Asya ile; maruz kaldığı savaşlar, işgaller ile otak

⁴⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Doğan Başaran, “Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri”, **Demokrasi Platformu Dergisi**, sayı 10, Aralık 2021, s. 5.

din, etnik ve mezhepsel çatışmalar sebebiyle ise, Ortadoğu jeopolitiğiyle ilişkilendirilmektedir. Afganistan'ın Ortadoğu jeopolitiğiyle çıkarları, ihtiyaçları ve güvenlik öncelikleri bulunmaktadır. Zira tarihsel süreçte Ortadoğu coğrafyasında ve Afganistan'da meydana gelen gelişmeler karşılıklı biçimde birbirini etkilemiştir.⁴⁵

Afganistan coğrafyası, Timurlular, Gazneliler ve Durrani İmparatorluğu gibi önemli siyasal yapıların başkentliğini yapmış; ancak ulus-devlet sistemine geçtiğinde sınırları, coğrafi koşullar ile siyasi ve sosyal dinamikler dikkate alınmaksızın büyük güçler tarafından belirlenmiştir. Jeopolitik açıdan Afganistan, kuzeyde Rusya'nın yakın çevresini oluşturan Orta Asya'ya, doğuda Çin'e, batıda İran'a, güneyde ise Hindistan ve Pakistan'a komşu konumuyla küresel ve bölgesel güçlerin kesişim noktasında yer almaktadır. Ayrıca Afganistan, söz konusu ülkelerle tarihî ve kültürel bağlar da taşımaktadır. Bu nedenle Afganistan'ı Asya'nın yalnızca tek bir jeopolitik merkezine dâhil etmek oldukça güçtür.

Afganistan, Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu olmak üzere üç jeopolitik merkezin kesişim noktasında yer alması sebebiyle “köprü devlet”⁴⁶ olarak da nitelendirilmektedir. Bununla birlikte Afganistan, tarih boyunca dönemin büyük güçlerinin işgaline maruz kalmış; her süper güç bu coğrafyada hâkimiyet kurma amacı gütmüştür. Bu nedenle Afganistan, jeopolitik literatürde “kalpgâh”, “Asya'nın kalbi”, “Asya'nın kulesi” ve “imparatorluklar mezarlığı” gibi ifadelerle de anılmaktadır.⁴⁷

Afganistan'ın, Orta Asya'yı Güney Asya ve Ortadoğu'ya hızlı ve düşük maliyetle bağlayan stratejik bir konuma sahip olması; söz konusu üç jeopolitik merkezde yer alan devletlerin, Afganistan üzerinden demiryolu, karayolu, doğal gaz ve petrol boru hatları inşa ederek ekonomik iş birliklerini geliştirme çabaları, Afganistan'a “Asya'nın kalbi”

⁴⁵ Mirwais Balkhi, **Afganistan ve mantika az çasmandazi garb asiya (Batı Asya perspektifinden Afganistan ve bölge)**, Kabil, Afganistan Üniversitesi yayınları, 2020, s. 28-29.

⁴⁶ Erman, **a.g.m.**, s. 417.

⁴⁷ Hasan Hikmetniya, “Afganistan Hartland Asya (Afganistan Asya'nın Kalbidir)”, **Peyk Nur Dergisi**, sayı 1, 2003, s. 100; İzzatullah İzeti, **Jestrateji**, Tahran, Smt Yayınları, 2004, s. 11.

ve “köprü” olma niteliğini kazandıran temel gerekçeler arasında yer almaktadır.⁴⁸ Kara ile çevrili bir ülke olmasına rağmen Afganistan, söz konusu güzergâh ve geçiş rolünü etkin biçimde üstlendiğinde, üç farklı jeopolitik merkezdeki komşu devletlerle ilişkilerini geliştirme ve bu konumdan en yüksek düzeyde ekonomik fayda sağlama potansiyeline sahiptir.

1.2.2. Afganistan’ın Jeopolitik Unsurları

1.2.2.2. Değişmeyen (Fiziki) Unsurları

1.2.2.2.1. Yüzölçümü ve Sınırları

Afganistan’ın 649 bin km² yüzölçümü ve coğrafi bakımdan devletler sıralamasında 40. sırada yer aldığı varsayılmaktadır. Afganistan yüz ölçümünün net şekilde belirlenmemesinin ana nedeni ise, Büyük Oyun sırasında 1893 yılında çizilen Durand sınır hattının Kabil, tarafından tanınmamasıyla Pakistan’da Peştunların yaşadığı bölgelerde hak iddia etmesidir.⁴⁹

Afganistan, Durand Hattı’nın dönemin Britanya Hindistan’ı ile yapıldığını ve sömürge döneminin sona ermesiyle birlikte bu anlaşmanın geçerliliğinin yitirdiğini öne sürerek sınırın meşruiyetini sorgulamaktadır. Afganistan’ın bir devlet politikası olarak benimsediği Peştunistan yaklaşımı incelendiğinde, bu bölgeyi kendi yaşam alanı olarak gördüğü ve üzerinde herhangi bir tartışmayı kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu jeopolitik bakış açısı, Afganistan’ın Pakistan ile istikrarlı ve işbirliğine dayalı bir dış politika geliştirmesinin önünde engel teşkil etmektedir.

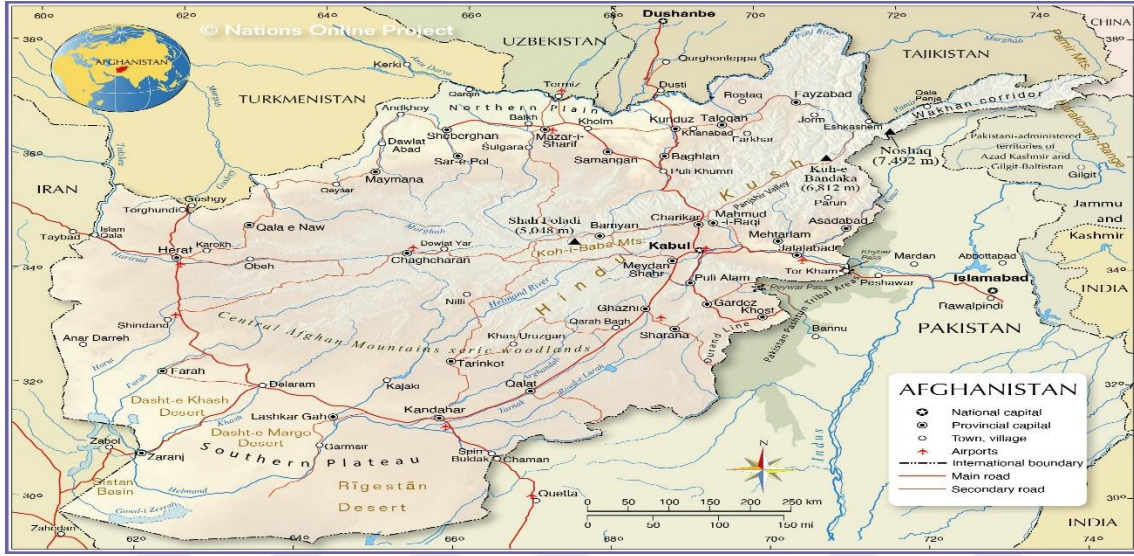
Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Pakistan, İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile kara sınırına sahiptir. Toplamda 5.514 kilometrelik bir sınır hattına sahip

⁴⁸ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Asya’nın Kalbi Afganistan*, İstanbul, KDY Akademi, 2021, s. 27.

⁴⁹ İzatullah İzzati, *Joğrafyayı Siyasi Cihani İslam (İslam Dünyasının Siyasi Goğrafyası)*, Tahran, Usva Yayınevi, 1998, s. 120.

olan Afganistan'ın kuzeydeki komşularıyla olan sınırı 2.384 kilometre, Çin ile 75 kilometre, İran ile 945 kilometre ve Pakistan ile 2.240 kilometre uzunluğundadır.⁵⁰ Afganistan'ın Orta Asya ülkeleriyle olan sınırını ise Ceyhun Nehri (Amu Derya) belirlemektedir. Bu çerçevede, ülkenin kuzey sınırları büyük ölçüde doğal sınırlar tarafından şekillendirilmektedir.

Harita 1.: Afganistan Fiziki Haritası.⁵¹

1.2.2.2.2. Topografyası

Afganistan'ın topografyası, ülkenin kara sınırları içerisinde doğu-batı yönünde uzanan kara parçadan oluşmaktadır. Bu uzantının en dikkat çekici parçası, Afganistan'ın Çin ile kara sınırı sağlayan Vahan Koridoru'dur. Ülkenin doğu-batı eksenindeki uzunluğu, en doğu noktada yer alan Yuli Vadisi'nden en batı noktası olarak kabul edilen Zülfikar Dahanesi'ne kadar yaklaşık 1.240 kilometredir. Kuzey-güney yönündeki genişliği ise, en kuzeydeki Hamab noktasından en güneydeki Çakayı Dağları'na kadar yaklaşık 912 kilometre olarak ölçülmektedir.⁵²

⁵⁰ A.g.e., s. 74.

⁵¹ "Political Map of Afghanistan", Pxfuel, <https://www.pxfuel.com/en/desktop-wallpaper-ujbrs>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

⁵² Muhammed Azim Azimi, Coğrafyayı Afganistan (Afganistan Coğrafyası) , Kabil, Sayeed Yayınevi, 2003, s. 24.

Afganistan, büyük ölçüde dağlık bir topografyaya sahip olup, ülke yüzeyinin yaklaşık %80'i dağlarla kaplıdır. Bu coğrafi yapı, tarih boyunca hiçbir dış gücün Afganistan üzerinde kalıcı bir egemenlik kuramamasının başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dağlık arazi, özellikle gerilla savaşına elverişli yapısıyla savunma açısından stratejik avantajlar sunmaktadır.⁵³ Ülkenin merkezinde yer alan Hindukuş Dağları, deniz seviyesinden yaklaşık 6.000 metreye ulaşan zirveleriyle dikkat çekerken, ülkenin en düşük noktası olan Kamyap bölgesi ise deniz seviyesinden 125 metre yüksekliktedir.⁵⁴

Hindukuş Dağları, Afganistan'ın merkezinde konumlanmakta olup, tarihsel süreçte kuzeyden gelen tehditlere karşı güney bölgeleri için doğal bir savunma hattı işlevi görmüş; benzer şekilde, güneyden gelen tehditlere karşı da kuzeyin güvenliğine katkı sağlamıştır. Ancak bu dağlık yapı, yüksek irtifası nedeniyle ulaşım ve iletişim olanaklarını ciddi biçimde kısıtlamakta; bu durum, ülkenin sosyoekonomik gelişimi açısından önemli bir engel teşkil etmektedir.

Afganistan'ın dağlık yapısı, birçok önemli nehrin kaynağını oluşturmaktadır. Ülke, Amu Derya, Kuzey, Kabil, Helmand ve Harirod olmak üzere beş ana su havzasına sahiptir. Bu nehirler, gemi taşımacılığına elverişli olmamakla birlikte; sınırlı ölçüde tarımsal sulama, balıkçılık ve enerji üretimi gibi alanlarda kullanılmaktadır. Afganistan'dan kaynaklanan sınır aşan sular; İran, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi komşu ülkelere akmaktadır.⁵⁵ Ancak Afganistan, sahip olduğu su kaynaklarını ulusal çıkarları doğrultusunda yeterince etkin biçimde kullanamamakta; bu nedenle gıda ürünleri ve elektrik enerjisi bakımından dışa bağımlı bir konumdadır.

⁵³ Azimi, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁴ Hikmetniya, **a.g.m.**, s. 98.

⁵⁵ Ali Rıza Ali Abadi, **Afganistan**, Tahran, İran Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 80.

1.2.2.2.3. Yeraltı Kaynakları

Jeopolitiğin temel unsurlarından biri, devletlerin sahip olduğu yer altı kaynaklarıdır. Bu bağlamda, Afganistan yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Ülkede kayda değer miktarda doğalgaz, kömür, demir, petrol, uranyum ve altın rezervi bulunmaktadır. 2010 yılında Afganistan Maden ve Petrol Bakanlığı tarafından yapılan bir değerlendirmede, ülkenin sahip olduğu maden kaynaklarının toplam değerinin yaklaşık 3 trilyon dolar olduğu tahmin edilmiştir.⁵⁶ Ayrıca, Afganistan'ın lityum rezervlerinin, dünyanın önde gelen lityum ihracatçılarından biri olan Bolivya'daki rezervlerle kıyaslanabilecek düzeyde olduğu öne sürülmektedir.⁵⁷

ABD'nin jeoloji mühendisleri tarafından yapılan tahminlere göre, Afganistan yaklaşık 1,325 milyon varil sıvı doğalgaz ve 3,6 milyar varil petrol rezervine sahiptir.⁵⁸ Ancak Afganistan, uzun yıllardır süregelen savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle bu doğal kaynaklarını etkin bir biçimde değerlendirememektedir. Bu durum, ülkenin kendi bütçesini kaynaklarına dayanarak oluşturmasını ve ekonomik kalkınmasının sağlanmasını engellemekte; dolayısıyla Afganistan'ı sürekli olarak dışa bağımlı bir konuma itmektedir.

1.2.2.3. Değişen (Beşerî) Unsurları

1.2.2.3.1. Sosyal Yapısı

Jeopolitiğin değişen unsurlarından biri olan nüfus, yalnızca sayısal büyüklüğüyle değil, aynı zamanda dağılım biçimi, nitelik düzeyi ve dini yapısıyla da jeopolitik analizlerde dikkate alınması gereken önemli bir değişkendir. Afganistan'da nüfus verileri net

⁵⁶ “Arzuşi Madin Afganistan yek trilyon dolar ne 3 trilyon dolar ast (Afganistan madenlerinin değeri 3 trilyon dolardır)”, **Azadiradio**, <https://da.azadiradio.com/a/2074550.html>, (Erişim Tarihi: 14.03.2023).

⁵⁷ Erman, **a.g.m.**, s. 412.

⁵⁸ Karine M. Renaud, “The Mineral Industry of Afghanistan”, USGS, 2017-2018 Minerals Yearbook, 2020, https://d9-wret.s3.us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/s3fspublic/atoms/files/myb3-2017_18-af.pdf, Erişim Tarihi: 05.03.2023.

olmamakla birlikte, ülkede yarım asırdır süregelen işgaller, savaşlar, güvenlik sorunları ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle göç vermektedir. Afganistan İstatistik Kurumu tarafından 2022 yılında yayımlanan tahmini verilere göre, ülke nüfusu yaklaşık 34,3 milyon olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun %51'ini erkekler, %49'unu ise kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca halkın %70,6'sı kırsal alanlarda, %25'i şehirlerde yaşamakta; %4,4'ü ise göçebe bir yaşam tarzı sürdürmektedir. Aynı rapora göre, nüfusun %47,5'i 15 yaş altındadır ve %49,7'si çalışma çağındaki bireylerden oluşmaktadır.⁵⁹

Afganistan Eğitim Bakanlığı tarafından 2019 yılında yayımlanan verilere göre, ülkedeki okuryazarlık oranı %42 düzeyindedir ve bu oranın yaklaşık üçte biri kadınlardan oluşmaktadır.⁶⁰ Ancak Taliban'ın ülke yönetimini ele geçirmesinin ardından, özellikle kadınların eğitime yönelik getirilen sınırlamalar nedeniyle okuryazarlık oranında düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Nüfusun önemli bir kısmının genç olmasına karşın, bireylerin büyük çoğunluğunun kalifiye olmaması, ülkenin sosyoekonomik kalkınmasına anlamlı bir katkı sunmalarını engellemektedir.

Afganistan, heterojen bir nüfusa sahip bir ülkedir. Dini açıdan halkın %99'u Müslümandır, geri kalan kısmı ise Hindu'dur. Mezhep dağılımında ise %84 Sünni ve %15 Şii bulunmaktadır. Afganistan Sınır, Etnik ve Aşiret Bakanlığı, ülkede 47 etnik grubun yaşadığını ve bunlar arasında öne çıkanların Peştunlar, Özbekler, Tacikler, Hazaralar, Türkmenler ve Uymaklar olduğunu açıklamıştır.⁶¹ Ancak Afganistan nüfusunun net bir şekilde belirlenmiş olmasının yanı sıra, etnik grupların oranlarını belirlemeye yönelik güvenilir veriler de bulunmamaktadır. Bu veriler, genellikle objektiflikten ziyade siyasi görüşleri yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, her etnik gruba yakın olan araştırma

⁵⁹ “Cemiyeti Afganistan beşaz 34 milyon ilan şud (Afganistan nüfusu 34 milyon ilan edildi)”, AA, <https://geo-af.blogspot.com/1390/03/23/post-3/>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.

⁶⁰ “Cemiyeti Basavad Afganistan be %42 rasid (Afganistan'da okuma yazma oranı %42 oldu), VOA, <https://www.darivova.com/a/literacy-level-in-Afghanistan-rose-to-42-percent/5074717.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.

⁶¹ “Akşamı Sakin Der Afganistan (Afganistan'daki Etnik Gruplar)”, **Afganistan Etnik Sınır ve Aşiret Bakanlığı**, <https://mobta.gov.af/dr/افوام-و-قبایل>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

kurumları, o gruba ait nüfus oranlarını olduğundan daha yüksek göstermektedir. Son 20 yılda yapılan seçimler göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak Peştunların nüfustaki oranının %40, Taciklerin %20, Özbeklerin %10, Hazaraların ise %10 civarında olduğu ve geri kalan %20'nin diğer etnik gruplardan oluştuğu tahmin edilmektedir.⁶² Etnik gruplar arasında mutlak çoğunluğa (yani %50+1) sahip bir grup bulunmamaktadır. Bu durum, ülkede gücün hangi etnik gruba mensup bir figürün elinde toplanacağı ve ulus-devletin kurulamaması gibi sorunları beraberinde getirmektedir.

Etnik grupların coğrafi dağılımına bakıldığında, Peştunlar güneyde, Özbekler kuzeyde, Şiiler merkezde ve Tacikler ise kuzeydoğu ve kuzeybatı bölgelerinde yaşamaktadır. Afganistan'da yaşayan etnik gruplar, ülkenin sınırlarının ötesinde, komşu ülkelerde de varlık göstermektedir. Bu bağlamda, Peştunlar Afganistan ile Pakistan sınırında, Beluçlar ise Afganistan ile İran ve Pakistan sınırlarında yaşamaktadır. Özbekler, Türkmenler ve Tacikler ise kuzeyde, Afganistan'ın diğer Orta Asya devletleriyle olan sınır bölgesinde yer almaktadır. Afganistan'da en yaygın diller ise Farsça, Peştuca, Özbekçe ve Türkmençe'dir.

1.2.2.3.2. Ekonomik Yapısı

1919 yılında bağımsızlığını kazanan Afganistan, kısa süre içerisinde ekonomik ve mali sistemlerini, geleneksel yapılar, örf ve adetler ile devlet merkezli bir sistem üzerine inşa etmiştir. SSCB'nin işgaliyle birlikte, Afganistan sosyalist eğilimli veya devlet merkezi bir ekonomik sistemi uygulamaya koymuştur. 2001 yılında Batı'nın desteğiyle kurulan yeni yönetim ise serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir.⁶³ Ancak Afganistan'ın maruz kaldığı sürekli işgaller, savaşlar ve güvenlik sorunları, istikrarlı bir ekonomi

⁶² “Terkibi Cemiyeti Afganistan (Afganistan Etnik Yapısı)”, Ensaf, <http://www.ensafnews.com/339010/چرا-افغانستان-ترکيب-جمعی-افغانستان>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

⁶³ Seyit Cevat Ramiyar, “Tavsiyeyi muhtani ber vabastagi (Bağımlılığa Dayalı Gelişme)”, Afganistan Stratejik Araştırmaları Merkezi, https://aiss.af/assets/aiss_publication/Dependency--Development-Far.pdf, Erişim Tarihi, 12.04.2025.

modeli geliştirip uygulanmasının önünde büyük engeller oluşturmuş; tarihsel süreçte, Afganistan üzerinde etkili olan her güç, kendi ekonomik modelini bu ülkeye dayatmıştır.

Afganistan'ın 2003 yılında kişi başına düşen milli geliri 198 dolar iken, 2016 yılında bu rakam 562 dolara yükselmiş ve ülke dünya sıralamasında 146. sırada yer almıştır. Afganistan'ın yurtiçi milli hasılası, 2000 yılında 2,4 milyar dolar iken, 2017 yılında 21 milyar dolara çıkmıştır. Yurtiçi milli hasılatında hizmet sektörü ve tarım sektörünün öne çıktığı gözlemlenmektedir. Dünya Bankası verilerine göre, 2023 yılı itibarıyla Afganistan'ın gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) 17,23 milyar dolar olarak kaydedilmiştir.⁶⁴

Dünya Bankası verilerine göre, 2024 yılında Afganistan'ın ithalatı 10,8 milyar dolar, ihracatı ise 1,9 milyar dolardır. Afganistan, en fazla ticareti Pakistan, İran, Hindistan, Özbekistan ve Kazakistan ile yapmaktadır. Ülkenin ihracat kalemlerinin başında gıda ve tekstil ürünleri gelmektedir.⁶⁵ Afganistan'ın dış ticaret açığı, ithalatın ihracata oranla yaklaşık beş kat fazla olması nedeniyle oldukça yüksektir ve bu durum, ülkenin tüketim devleti konumuna getirmektedir.

11 Eylül terör saldırılarının ardından, ABD öncülüğünde uluslararası toplum, Afganistan'ın yeniden inşasını desteklemek amacıyla Bonn ve Tokyo konferansları gibi çeşitli toplantılar düzenlemiş ve Afganistan'a önemli ölçüde yardımda bulunmuştur. Bu süreçte, ABD, Afganistan'ın ekonomik, siyasi ve askerî kurumlarının geliştirilmesi amacıyla tek başına 119 milyar dolarlık destek sağlamıştır.⁶⁶ Ancak uluslararası

⁶⁴ Afganistan GSYİH, Trading Economics, <https://tr.tradingeconomics.com/afghanistan/gdp>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

⁶⁵ “Nazarati İktisadi Afganistan (Afganistan Ekonomisinin Gözetimi)”, Dünya Bankası, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/8096333ca1992e8a986bf0b5c159b672-0310012025/related/Afghanistan-Economic-Monitor-February-2025-Dari.pdf>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

⁶⁶ Seyit Cevat Ramiyar, “Tavsiyeyi muhtani ber vabastagi (Bağımlılığa Dayalı Gelişme)”, Afganistan Stratejik Araştırmaları Merkezi, https://aiss.af/assets/aiss_publication/Dependency--Development-Far.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

toplumun tüm yardımlarına rağmen, Afganistan kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı kuramamış ve ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir.

Taliban'ın Afganistan'da yeniden gücü ele geçirmesiyle birlikte, uluslararası toplum Afganistan'a yönelik doğrudan yardımlarını büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Bu durum, ülkedeki ekonomik sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2023 yılında yayımlanan rapora göre, cumhuriyet rejiminin çöküşünün ardından yoksulluk oranı %85'e ulaşmış, işsizlik oranı ise önemli ölçüde artmıştır.⁶⁷ ABD, Afganistan'dan askeri olarak çekilmiş olmasına rağmen, ülkeye yönelik insani yardımlarını sürdürmektedir. Afganistan'ın Yeniden Yapılanması için ABD'nin Özel Müfettişliği (SIGAR), Birleşmiş Milletler aracılığıyla Washington yönetiminin insani yardım kapsamında Kabil'e 3,71 milyar dolar gönderdiğini bildirmiştir.⁶⁸ Taliban liderliğinde Afganistan'da göreceli güvenliğin sağlanmasıyla insani yardım olarak dış yardımların sürmesi, yabancı para birimleri karşısında Afgan parasının değerinin korunmasına neden olmuştur.

1.2.2.3.3. Siyasal Yapısı

Tarihsel süreç içerisinde Afganistan'da siyasal rejim ve iktidarın örgütlenme biçimi açısından birbirinden farklı siyasal yapılar kurulmuştur. Günümüz Afganistan'ın kurucusu kabul edilen Ahmed Şah Durrani, 1747 yılında Peştun geleneğine ait “Jirga” (meclis/toplantı) tarafından lider olarak seçilmiştir. Ahmed Şah, Kandahar'da Durrani İmparatorluğu'nu kurarak kendisini kral ilan etmiştir.⁶⁹ Bu tarihten 1978 yılına kadar Afganistan, krallık sistemiyle yönetilmiştir. Krallar ya kalıtsal yolla ya da aile içi iktidar

⁶⁷ Afganistan'ın Ekonomik ve Sosyal Vizyonu, UNDP, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/SEO%202023-Executive%20Summary%20-%20Farsi%20-%20Ver%205-%20Final_0.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

⁶⁸ “Siyar: Amrika pas az huruci nirohayaş 3,71 milyar dolar der Afganistan hazine karda ast”, azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/sigar-report-on-us-government-spending-money-to-afghanistan-after-troops-withdrawal/33299609.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

⁶⁹ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2017, s. 196.

mücadelelerinde üstün gelerek yönetimi ele geçirmiştir. 1973 yılında ise Kral Zahir Şah'ın kuzeni Muhammed Davut Han, bir darbe gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmiş ve ülkenin siyasal sistemini cumhuriyet olarak ilan etmiştir. Ancak ilan edilen rejimde, cumhuriyetin temel nitelikleri bulunmamış; Davut Han, bir kral gibi ülkeyi yönetmiştir.

1978 yılında, sol ideoloji temelinde örgütlenen Afganistan Demokratik Halk Partisi, bir darbe gerçekleştirerek (kendi tanımlamalarıyla “Sevr Devrimi”) ülkenin siyasal sistemini “Afganistan Demokratik Cumhuriyeti” olarak ilan etmiştir. Bu siyasal örgütlenme biçiminde, siyasi güç partinin politbürosunda toplanmış; devlet ve parti yapıları büyük ölçüde iç içe geçmiştir.

1992 yılında, Mücahitler solcu rejimi devirerek ülkenin resmi adını “Afganistan İslami Devleti” olarak ilan etmiştir. Bu dönemde siyasi güç, anayasal düzen içerisinde halk iradesine dayandırılmak yerine, yüksek konsey ve onun başındaki lidere bırakılmıştır. 1996 yılında başkent Kabil'i ele geçiren Taliban ise, teokratik bir devlet anlayışı doğrultusunda siyasal sistemi “Afganistan İslam Emirliği” olarak tanımlamış ve tüm gücü, “Emirü'l-Müminin” unvanını taşıyan liderin yetkisine devretmiştir.

2001 yılında, ABD'nin öncülüğünde Afganistan'da yeni bir devlet yapılanmasına gidilmiş ve siyasal sistem “cumhuriyet” olarak tanımlanmıştır. 2004 yılında kabul edilen Anayasa'ya göre, Afganistan'ın siyasal sistemi “Afganistan İslam Cumhuriyeti”, hükümet modeli ise Afganistan'a özgü bir başkanlık sistemi olarak belirlenmiştir. Yeni siyasal düzende, iktidarın meşruiyet kaynağı halkın iradesi olarak tanımlanmış; demokratik toplumun temel unsurlarından biri olan siyasi partilerin kurulmasına da izin verilmiştir.⁷⁰ Ancak uygulamada durum farklılık arz etmiştir. Siyasal gücü elinde bulunduracak aktörün, halkın oyundan ziyade ABD'nin desteğini alması

⁷⁰ Ahmad Khan Dawlatyar, **Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyetinin Anayasalarında Güçler Ayrılığı İlkesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2019, s. 194.

gerekmekteydi. Ayrıca siyasi güç, büyük ölçüde etnik temelde dağılmıştır. Bu nedenle kurulan sistemin, cumhuriyetin temel ilkelerine tam anlamıyla uygun bir şekilde işlediğini söylemek mümkün değildir.

2021 yılında iktidarı yeniden ele geçiren Taliban, 1990'lı yıllarda olduğu gibi teokratik bir ideoloji doğrultusunda siyasal sistemini şekillendirmekte; liderini “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” olarak tanımlayarak tüm siyasi, askerî ve ekonomik yetkiyi onun şahsında toplamaktadır. Sonuç olarak, Afganistan'ın tarihsel süreci incelendiğinde, tam anlamıyla ulusal iradeye dayalı bir siyasal sistemin inşa edilemediği ve siyasal gücün kaynağını ve devrini açık ve net biçimde tanımlayan kurumsallaşmış bir yönetim modelinin oluşturulmadığı görülmektedir. Bu durum, Afganistan'ın bir ulus-devlet niteliği taşıyıp taşımadığına ve siyasal istikrarsızlığın yapısal nedenlerine dair tartışmalara zemin hazırlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Tezde, sıkça kullanılan kavramlar; ulus devlet, ulusal çıkar, tampon devlet, dış politika stratejileri (yalnızcılık, tarafsızlık, bağlantısızlık, ittifak), vekalet savaşı ve gerilla savaşıdır. Çalışmada kavramların genel çerçevesi çizilecek ve tezin hipotezini kanıtlamak ve sorularına cevap aranmak üzere kullanılacaktır.

2.1. Ulus Devlet

1648 Vestfalya Barış Antlaşması ile modern devlet sistemi ortaya çıkmıştır. Bu sistemde devletlerin egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ilkesi esas alınmıştır.⁷¹ Şiddet kullanma tekelinin devlete ait olması, karşılıklı olarak sınırların tanınması, iç ve dış egemenliğin sağlanması, anayasal yönetim, iktidarın kişiselleşmemesi, vergilendirme, bürokratik yapılanma, yurttaşlık bilinci ve iktidarın

⁷¹ Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, 9. Baskı, , çeviren: Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 110.

kaynağının milli iradeye dayanması, modern devletin temel özellikleri arasında yer almaktadır.⁷² Modern devletin en önemli özelliklerinden biri olan egemenlik; sınırları belirlenmiş bir coğrafyada tek otorite olmayı, iç ve dış politikanın bağımsız biçimde belirlenmesini, yasama ve yürütme yetkisinin kullanılmasını ve iç işlerine dış müdahalenin kabul edilmemesini ifade eder. Toprak bütünlüğü, devletin coğrafi sınırları üzerindeki bütünlük anlayışını kapsarken; eşitlik ilkesi, uluslararası hukuk çerçevesinde tüm devletlerin hak ve sorumluluk açısından eşit olduğunu ifade eder. Merkezileşme ise, devlet sınırları içerisindeki faaliyetlerin merkezî otorite tarafından yürütülmesi ya da merkezle bağlantılı olarak gerçekleştirilmesi ve kamu gücünün devletin tekelinde olması anlamına gelmektedir.⁷³

1789 Fransız Devrimi ile birlikte iktidarın kaynağı ulusal irade olarak belirlenmiş ve 18. yüzyıldan itibaren siyasi bir birim olarak ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet; belirli sınırlarla tanımlanmış bir coğrafyada, merkezi otoriteyi tesis eden ve yönetimi hukuk kuralları ile denetim altına alan bir yönetim modelidir. Ulus-devlet, meşruiyetin kaynağını halka, yani ulusa dayandırarak, Orta Çağ'a özgü teokratik ve feodal düzenlerden kopuşu simgelemektedir.⁷⁴

Ulus-devletin temelini, sınırları belirlenmiş bir coğrafyada yaşayan insanların kültürel ve siyasal açıdan bütünlük oluşturduğu bir ulus anlayışı meydana getirir. Bu kültürel birliktelik, tek etnik yapıdan ziyade, ortak bir dilin kullanılması ve tarih bilincinin paylaşılması yoluyla inşa edilir. Milliyetçilik ideolojisi ve akımları, çok uluslu imparatorlukların parçalanmasında ve ulus-devletlerin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. Ancak etnik temelli milliyetçilik, ulus-devletlerin bütünlüğünü tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ulus-devlette siyasal bütünleşme; siyasi adaletin

⁷² Christopher Pierson, **Modern Devlet**, çeviren: Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2000, s. 24.

⁷³ Berrin Koyuncu Lorasdağı, **Ulus Devlet**, TÜBİTAK, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ulus_devlet, Erişim Tarihi: 12.01.2025.

⁷⁴ Gökçe Zabunoğlu, **Günümüzde Ulus-Devlet**, Erühfd, C. XIII, S. 1, (2018), s. 548.

tesisi, eşit yurttaşlık ilkesi ve hukukun üstünlüğü ile sağlanabilir.⁷⁵ Toplumun tüm bireylerinin yasalar karşısında eşit olduğu ve haklarının anayasa ile güvence altına alındığı bir sistemde, ulusal bağlılık duygusu gelişir. Bu bağlılık duygusu ise, ulus-devletin temel yapı taşını oluşturmaktadır.

Modern ulus-devletle birlikte düzenli bir ulusal ordu tesis edilmiştir. Zira ulus-devletin ülke genelinde egemenliğini sağlaması ve dış tehditleri caydırması, ancak modern ve disiplinli bir ordu aracılığıyla mümkün olabilmektedir.⁷⁶ Başka bir ifadeyle, ulusal ordu; bağımsızlığın, ulusal birliğin ve güvenliğin teminatı olarak değerlendirilmiş, bu nedenle kurulan her devlet ordu teşkil etmeye yönelmiştir. Çok uluslu yapılarda ise ulusal ordunun bir diğer önemli işlevi, ortak üst kimliğin ve siyasal birliğin sembolü ve güvencesi olmasıdır. Farklı etnik gruplara mensup bireylerin ordu bünyesinde yer alması, ülke savunmasına katkı sunmaları ve dış tehditlere karşı birlikte hareket etmeleri, ulusal üst kimlik etrafında bir bütünleşme sağlamaktadır.

Afganistan, 1919 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, ulus-devletin temel unsurlarına dayalı bir siyasal yapı oluşturma çabası içine girmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin işgali sonrasında, merkezi otoritenin tesisi, bağımsızlık, ulusal birlik, hukukun üstünlüğü ve ulusal ordunun inşası gibi ulus-devletin temel yapı taşları açısından başarısız olmuştur. Bu nedenle, Afganistan'ın bir ulus-devlet niteliğini kazanamaması, ülke sorunlarının yapısal bileşenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Afganistan'ın heterojen toplumsal yapısı bu süreci zorlaştıran etkenlerden biri olarak görülse de, esas belirleyici unsur; ülkenin uzun süreli işgallere, iç savaşlara ve jeopolitik olarak küresel ve bölgesel güçlerin rekabetine maruz kalmasıdır. Bu dinamikler, Afganistan'da ulus-devlet modelinin kurumsallaşmasını engelleyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır.

⁷⁵ Ali Osman Gündoğan, Devlet ve Milliyetçilik, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, sayı: 21, 2002, 185-186.

⁷⁶ Ali Saçar, **Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü**, basılmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2020, s. 69-70.

2.2. Ulusal Çıkar

Ulus-devlet sistemiyle birlikte “ulusal çıkar” kavramı uluslararası ilişkilerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, devletlerin dış politika stratejilerini ve hedeflerini ulusal çıkarları doğrultusunda belirledikleri varsayılmaktadır. Ancak, ulusal çıkarın tanımına ilişkin literatürde ortak bir uzlaşa bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkiler kuramlarının her biri, bu kavrama kendi kuramsal perspektifinden yaklaşmaktadır. Davranışçı yaklaşım, ulusal çıkarı karar alıcı aktörlerin algılamalarına indirgerken; liberal kuram, bu kavramı demokratik rejimlerde kamu yararıyla ilişkilendirmektedir. Marksist yaklaşım ise ulusal çıkarı, burjuva sınıfının çıkarlarıyla özdeşleştirerek tanımlamaktadır.⁷⁷ Klasik realist düşünür Hans J. Morgenthau, dış politikanın temel hedefinin ulusal çıkar olduğunu belirtmekle birlikte, ulusal çıkarın somut içeriğine dair net bir tanımlamada bulunmamıştır. John Rourke ise ulusal çıkarı “devletin ya da hükümetin değil, ulusun çıkarı” olarak tanımlamakta ve devletin, bu çıkarları gerçekleştirdiği ölçüde meşruiyet kazandığını savunmaktadır. Dolayısıyla, ulusal çıkar kavramı uluslararası politikanın temel belirleyeni olarak görülmekte, ancak içeriği kuramsal yaklaşımlara göre farklılık arz etmektedir.⁷⁸

Ulusal çıkar, dış politikada yol gösterici bir ilke işlevi görmektedir. Bir devletin ulusal çıkarı net biçimde tanımlanmadığında, dış politika tercihlerinde belirsizlikler ve sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Realist kurama göre, ulusal çıkar esasen devletlerin maddi koşullarının rasyonalite temelinde analiz edilmesiyle belirlenebilir. Başka bir ifadeyle, ulusal çıkar; karar alıcı aktörlerin fayda-maliyet analizi çerçevesinde hedef ve önceliklerini saptaması ve bu hedeflere ulaşmak için en uygun stratejileri ile en düşük maliyetli araçları seçmesi yoluyla tanımlanır. Neorealist kuramın kurucusu Kenneth Waltz’a göre ise, anarşik uluslararası sistemde devletlerin dış politika önceliği, “hayatta

⁷⁷ Baybars Ögün, **Yapısal Realizm ve Dış Politika: Sistem Düzeyinde Türkiye’nin Genel Davranış Eğilimleri**, basılmamış doktora tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2020, s. 56.

⁷⁸ Akaran Sönmezoğlu, **a.g.e.**, 2019, s. 351-359.

kalmak” ve “ulusal güvenliği sağlamak”tır. Bu bağlamda Waltz, tüm devletler için geçerli olan ulusal çıkarın iki temel unsurunu “beka” ve “ulusal güvenlik” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, ulusal çıkar kavramı realist ve neorealist yaklaşımlarda, devletin varlığını sürdürebilmesi ve güvenliğini temin etmesiyle doğrudan ilişkilidir.⁷⁹

Realist kuramda ulusal çıkarın analizinde en belirleyici unsurun “güç” ve gücün parametreleri olduğu görülmektedir. Uluslararası politikada devletlerin güç düzeyi birbirinden farklı ve dinamik olduğundan, ulusal çıkarları da aynı değildir.⁸⁰ Güç, bir devletin başka bir devlete bir eylemi yaptırmasını veya onu belirli bir davranıştan vazgeçirmesini sağlayan temel araçtır. Bu bağlamda, söz konusu olan güç, devletin ulusal gücüdür. Ulusal güç ise askeri kapasite başta olmak üzere; siyasal istikrar, ekonomik durum, coğrafi konum, ülke yüzölçümü, teknolojik gelişmişlik ve nitelikli insan kaynağı gibi çeşitli unsurların bileşiminden oluşur. Realist düşünürlerden Hans J. Morgenthau, gücü hem politikanın temel hedefi hem de siyasal davranışların itici gücü olarak tanımlarken; Kenneth Waltz ise gücü bir araç olarak ele almakta ve bu aracın temel işlevinin devletin “beka”sını ve “güvenliğini” sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Waltz’a göre, bir devletin nihai hedefi güvenlik ve varlığını sürdürmektir. Beka, devletin diğer tüm hedeflerine ulaşabilmesinin ön koşuludur ve gücün temel işlevi, bu koşulun yerine getirilmesini sağlamaktır.⁸¹

Konjonktürel gelişmelere bağlı olarak devletlerin ulusal çıkar öncelikleri değişiklik gösterebilmektedir. Ancak ulusal çıkarlar hiyerarşisinde, devletler açısından en öncelikli unsurlar; bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve toplumun güvenliğinin sağlanmasıdır.⁸² Literatürde bu unsurlar, genellikle “yaşamsal çıkarlar” olarak tanımlanmaktadır. Ulus devlet sisteminde, devletlerin güç kapasitesi başta olmak üzere çeşitli faktörler, farklı

⁷⁹ Ramazan Gözen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 4. baskı, 2017, s. 169.

⁸⁰ Kavvam, **a.g.e.**, s. 127-128.

⁸¹ Kenneth Waltz, **Uluslararası Politika Teorisi**, çeviren: Osman Binatlı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2015, s. 140.

⁸² Tezkan, **a.g.e.**, s. 84-86.

dış politika stratejilerinin izlenmesine zemin hazırlar. Bununla birlikte, her devletin dış politika tercihlerinde beka ve ulusal güvenlik temel öncelikler olarak öne çıkmaktadır. Süper güçler, ulusal çıkarlarını sınır ötesi bölgelerde tanımlama eğilimindeyken; zayıf olan devletler, bu çıkarlarını daha çok kendi sınırları içerisinde belirlemektedir.⁸³

Afganistan'ın yakın tarihine bakıldığında, ülkenin defalarca işgale uğraması nedeniyle uzun süreli güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı yaşadığı görülmektedir. Bu durum, Afganistan'ın ulusal çıkarlarının temelini oluşturan ulusal güvenliği sağlamasını engellemiştir. Başka bir ifadeyle, Afganistan; bağımsızlık, egemenlik ve halkın güvenliği gibi ulusal çıkarların ana parametrelerini temin edememiştir. Bu temel yapı taşlarının sağlanamaması, Afganistan'ın güç kapasitesini, jeopolitik konumunu ve fayda-maliyet analizini dikkate almadan dış politika tercihlerinde bulunduğu bir göstergesidir. Nitekim Büyük Oyun döneminde Afganistan, jeopolitik konumunu ve sınırlı güç kapasitesini göz ardı ederek Çarlık Rusyası'na yakınlaşmış, bu tercih ülkenin iki kez işgal edilmesine zemin hazırlamıştır. Benzer biçimde, Soğuk Savaş döneminde izlenen dış politika stratejileri, bir kez daha bağımsızlığın yitirilmesine neden olmuştur. Son olarak, Taliban yönetiminin ulusal çıkarları gözetmeden El-Kaide'nin Afganistan'da barınmasına izin vermesi, ülkenin 2001 yılında yeniden işgale uğramasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

2.3. Tampon Devlet

Tampon devlet kavramı, Potter, Spykman, Mahhisen ve Partem gibi jeopolitikçiler tarafından kullanılan bir terimdir. Bağımsız bir devlet, jeopolitik konumu gereği, birbirleriyle rekabet halinde bulunan güçlü devletlerin arasında yer aldığı anda, bu rakip devletler birbirleriyle doğrudan komşu olmamak ve savaş ile çatışmadan kaçınmak amacıyla aralarındaki devleti tampon devlet olarak kabul ederler. Tampon devletler

⁸³ Kavvam, **a.g.e.**, s. 125-126.

genellikle küçük ölçekli devletlerdir ve revizyonist politika izleyen devletler arasında yer aldıklarından, rekabet halinde bulunan devletler tarafından tampon statüsü kabul ettirilir.⁸⁴

Fonksiyon açısından tampon devletin birincil işlevi, rekabet halindeki devletlerin doğrudan sınır komşusu olmasını engellemektir. Çünkü rekabet halinde olan devletlerin sınırlarını belirlemek zordur ve olası çatışma endişesi nedeniyle taraflar, tampon devlet üzerinde uzlaşmaya varırlar. Tampon devletin garantörlüğünü üstlenen güçler, bu devletin başka güçlerle ilişkiler kurmasına karşı hassasiyet gösterirler. Tampon devletin bir garantörle özel bir ilişki geliştirmesi, diğer aktörler tarafından tehdit olarak algılanır ve karşılık verme mekanizmalarını harekete geçirir. Rekabet halindeki aktörlerden birinin tampon devlete yönelik eylemleri, bu devletin işgale, saldırıya, tehditlere ve yaptırımlara maruz kalmasına yol açabilir. Büyük güçler, ulusal çıkarları doğrultusunda bir devletin tampon statüsünü kabul ederler; aksi durumda ise farklı stratejiler benimserler.⁸⁵

Tampon statüsüne sahip devletin dış politikası sınırlı olduğundan, güvenliği büyük ölçüde komşu devletlerin tutumlarına bağlıdır. Coğrafi konumu nedeniyle tampon devlet, tarafsızlık stratejisi izlemek zorundadır. Çünkü herhangi bir tarafla yakın ilişki geliştirmesi, diğer tarafın güvenlik kaygılarını artırarak tehdit algılamasına ve durumu kendi lehine değiştirmeye çalışmasına zemin hazırlar. Tampon devlet, kendisine dayatılan bu statüyü değiştirmeye çalıştığında ise işgal ve saldırı riskiyle karşılaşabilir.⁸⁶

Tampon devletin bağımsız bir dış politika izleyememesi ve sürekli bir endişe içinde olması, ülkenin kalkınmasının önünde önemli bir engel teşkil edebilir. Normal koşullarda tampon devletin, komşularıyla sorun yaşamaması beklenir. Ancak sınırların

⁸⁴ Muhsin Büyük, “Devleti Hail ve Subati Siyasi (Tampon Devlet ve Siyasi İstikrar)”, **Disiplinler Arası Araştırmalar Dergisi**, sayı 42, 2022, s. 83.

⁸⁵ **A.g.m.**, s. 84.

⁸⁶ Diri, **a.g.e.**, s. 33.

dış güçler tarafından çizilmesi ve bu süreçte siyasi ve sosyal dinamiklerin göz ardı edilmesi halinde, komşularıyla anlaşmazlık yaşanabilir.⁸⁷ Tampon statüsü, devletin tam anlamıyla bağımsız dış politika yürütmesini engeller. Buna rağmen, devlet bu statüyü kabul ederek, yaşamsal çıkarları arasında yer alan beka ve ulusal güvenliğin teminat altına alınması amacıyla tarafsızlığı tercih eder.

Büyük Oyun döneminde, dönemin küresel aktörleri, birbirleriyle doğrudan sınır komşusu olmamak amacıyla Afganistan'a "tampon devlet" statüsü tanımışlardır. Afganistan, bu statüye bağlı kalarak yaklaşık altmış yıl boyunca işgal ve istikrarsızlıktan kaçınabilmiştir. Ancak Soğuk Savaş sürecinde, Afganistan'ın SSCB'ye yaklaşması ve Rus güvenlik güçlerinin ülkesinde bulunmasına izin vermesi, tampon devlet statüsünün bozulmasına yol açmıştır. Bu statüyle Afganistan, göreceli olarak ulusal güvenliğini sağlarken; statünün bozulmasıyla birlikte ülke, işgal, güvensizlik, istikrarsızlık ve jeopolitik rekabetlerin sahnesi haline gelmiştir.

2.4. Aktör

Uluslararası politika literatüründe en çok tartışılan kavramlardan biri "aktör"dür. Oran Young, uluslararası aktörü "dünya sistemi içerisinde yer alan, başka bir aktöre tamamen tabi olmayan ve diğer aktörlerle güç ilişkilerine katılan organize bir varlık" olarak tanımlamaktadır. James Dougherty ise uluslararası aktörü, "uluslararası arenada az ya da çok bağımsız eylemler gerçekleştirme kapasitesine sahip organize bir yapı" şeklinde ifade etmektedir. Richard Mansbach ise kavramı, "diğer otonom aktörlerin davranışları üzerinde etki oluşturabilen, görece otonom bir birim" olarak ele almaktadır. Bu tanımlar incelendiğinde, uluslararası aktör kavramının iki temel özelliği öne çıkmaktadır. Birincisi; "başka bir aktöre tamamen bağımlı olmamak", "az ya da çok bağımsız hareket edebilmek" ve "görece otonom olmak" şeklinde ifade edilen bağımsızlık unsurudur.

⁸⁷ Büyük, a.g.m., s. 86.

İkincisi ise; “diğer aktörlerle güç ilişkilerine katılma” veya “diğer aktörler üzerinde etki yaratabilme kapasitesine sahip olma”dır.⁸⁸

Aktörün temel unsurları arasında otonomi faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Otonomiden kasıt, bir aktörün tamamen başka bir aktöre bağımlı olmaması ve uluslararası politikada sonuç doğurabilecek eylemlerde bulunabilmesidir. Otonomi kavramının, egemenlik ve bağımsızlık kavramlarının yerine tercih edilmesinin temel nedeni, günümüz uluslararası sisteminde mutlak egemenlik ve tam bağımsızlık tanımlarının geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiş olmasıdır. Devletlerin egemenlik ve bağımsızlık düzeyleri, sahip oldukları güç kapasitelerine göre değişkenlik göstermektedir. Ayrıca, egemenlik ve bağımsızlık kavramları esasen devlet merkezli olup, günümüz uluslararası politikasında devlet dışı aktörlerin de etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu durum, uluslararası ilişkilerde otonomi kavramının önemini artırmaktadır.⁸⁹

Kuramsal düzeyde, uluslararası politikanın aktörlerine ilişkin ortak bir uzlaşa bulunmamaktadır. Her kuramsal yaklaşım, farklı bir inceleme nesnesi belirleyerek uluslararası politikayı kendi bakış açısıyla analiz etmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininin temel kuramlarından biri olan realizm, devleti uluslararası politikanın başat aktörü olarak kabul etmektedir. Ancak realizmin bu yaklaşımı, özellikle liberalizm başta olmak üzere, diğer pek çok uluslararası ilişkiler teorisi tarafından yetersiz bulunmakta ve eleştirilmektedir. Bu eleştirel kuramlar, uluslararası politikanın çok aktörlü bir yapı arz ettiğini savunarak yalnızca devletleri değil, bireyler, çıkar grupları, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler gibi çeşitli yapıları da uluslararası aktörler arasında değerlendirmektedir. Söz konusu aktörlerin otonomi düzeyleri, devletlerle

⁸⁸ Aktaran Sönmezoğlu, **a.g.e.**, 2019, s. 19.

⁸⁹ **A.g.e.**, s. 20.

karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir.⁹⁰ Bir başka ifadeyle, ulus-devletler daha yüksek bir otonomiye sahipken, bireyler en sınırlı özerkliğe sahip aktörler olarak kabul edilmektedir.

SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte, ülke küresel ve bölgesel aktörlerin yoğun rekabet alanına dönüşmüştür. Bu süreçte yaşanan işgal ve ardından gelen iç savaş, yalnızca dış aktörlerin etkinliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli iç aktörlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Afganistan jeopolitiğinde küresel düzeyde rekabet içerisinde olan başlıca aktörler; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Çin olarak öne çıkmaktadır. Bölgesel düzeyde ise rekabet, Hindistan-Pakistan ve İran-Suudi Arabistan eksenlerinde şekillenmektedir. Ayrıca, Avrasya'nın önemli aktörlerinden biri olan Türkiye'nin bu çok aktörlü jeopolitik rekabet içerisindeki konumu da dikkatle analiz edilmesi gereken bir husustur.

İç aktörler, temel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, statükoyu koruma amacı güden ve mevcut siyasal düzeni sürdüren Afganistan hükümetidir. İkinci grup ise, hem yabancı işgale son vermeyi hem de mevcut hükümeti devirerek kendi siyasal hedefleri doğrultusunda yeni bir sistem kurmayı amaçlayan aktörlerden oluşmaktadır. SSCB işgali döneminde, hükümet, Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) tarafından oluşturulmuş; bu hükümete karşı savaşan iç aktörler ise çeşitli mücahit gruplar olmuştur. İç savaş döneminde ise üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere hem hükümet cephesinde hem de hükümete karşı olan cephede farklı iç aktörlerin yer aldığı dikkat çekmektedir. ABD'nin Afganistan'ı işgali sürecinde, hükümet, Afganistan İslam Cumhuriyeti tarafından temsil edilmiş; bu dönemde Taliban hem işgale hem de hükümete karşı savaşan başlıca iç aktör olarak ön plana çıkmıştır.

⁹⁰ Arı, a.g.e., 2013, s. 63-64.

2.5. Dış Politika Stratejileri

Devletler, dış politikada ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Uluslararası politika bağlamında devletlerin dış politika tercihleri incelendiğinde, genel olarak yalnızcılık, bağlantısızlık, tarafsızlık ve ittifak stratejilerinin benimsendiği görülmektedir. Rasyonel bir aktör olarak devlet, fayda-maliyet analizi yaparak ulusal çıkarını belirlemekte ve bu doğrultuda uygun bir strateji izlemektedir. Bu tezde, söz konusu dış politika stratejilerinin genel çerçevesi çizilecek; çalışma sürecinde ise bu kavramlar üzerinden Afganistan'ın izlediği dış politika tercihleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.5.1. Yalnızcılık (İzolasyonizm)

Dış politika stratejilerinden biri olan yalnızcılıkta (izolasyonizm), devlet, diğer aktörlerle diplomatik, askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerini asgari düzeye indirerek uluslararası sorunlara aktif olarak katılmamayı tercih eder. Bu strateji, mevcut statükonun korunmasını savunur ve revizyonist yaklaşımları reddeder. Devletler, sosyal sistemlerini muhafaza etmek ve ekonomik açıdan kendi kendine yeterli hâle gelmek amacıyla izolasyonist bir dış politika stratejisi benimseyebilirler.⁹¹

Geçmişte, devletler arasındaki iletişim ağlarının zayıf olması ve karşılıklı bağımlılığın düşük düzeyde bulunması, yalnızcılık stratejisinin tercih edilmesine zemin hazırlamıştır. Ancak, yalnızcılığı bir dış politika stratejisi olarak benimseyen bir devletin, güvenlik, siyasi ve ekonomik açılardan kendi kendine yeterli bir kapasiteye sahip olması gerekmektedir. Devletler arasındaki güç dengesi eşit şekilde sağlandığında, bu tür bir stratejiyi izlemek mümkün hâle gelebilir. Ne var ki, iki kutuplu uluslararası sistemin hâkim olduğu koşullarda bu stratejiyi sürdürmek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Devletin doğal sınırlarla korunuyor olması, yalnızcılık stratejisine belirli bir avantaj

⁹¹ Kavvam, **a.g.e.**, s. 172-173.

sağlasa da, teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu avantaj giderek etkisini yitirmektedir.⁹² Dolayısıyla günümüz koşullarında yalnızcılığı bir dış politika stratejisi olarak benimsemek oldukça güç bir tercih hâline gelmiştir.

Yalnızcılık politikası izleyen bir devlet, bağımsızlık ve güvenliğini dış politikada pasif kalmakla sağlayabileceğini öngörerek bu yönde bir tercih geliştirebilir. Bu stratejiyi benimseyen devletler, hem yabancı ülkelerde asker konuşlandırmayı reddeder hem de kendi topraklarında yabancı askeri varlığa karşı çıkar. Tarihsel olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin belirli dönemlerde yalnızcılık stratejisini benimsediği görülmektedir. Nitekim 1823 yılında ABD Başkanı James Monroe, Kongre'ye gönderdiği mesajında, ABD'nin Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmayacağını; buna karşılık, Avrupa'nın Amerika kıtasındaki devletler üzerinde sömürgecilik ya da başka bir statü aracılığıyla denetim kurmasına izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım, literatürde Monroe Doktrini olarak adlandırılmaktadır.⁹³

Dürrani İmparatorluğu'nun devamı olan Afganistan, 19. yüzyılda kaybettiği toprakları geri kazanmak amacıyla Büyük Britanya ile Çarlık Rusya arasında denge politikası izlemeye çalışmıştır. Ancak bu politika, 1839-1842 yılları arasında gerçekleşen Afganistan işgaliyle sonuçlanınca, ülke 1855 yılına kadar dış politikada yalnızcılık stratejisini benimseyerek dış dünya ile ilişkilerini asgari düzeye indirmiştir.

2.5.2. Tarafsızlık

Devletin dış politika stratejilerinden biri olan tarafsızlık, askerî ittifaklara katılmamak ve süper güçlere askerî üs vermemek anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, tarafsızlık stratejisi; “bir devletin, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün diğer devletlerce teminat altına alınması karşılığında –meşru müdafaa hali dışında– savaşlara

⁹² Sönmezoğlu, a.g.e., s. 396-401.

⁹³ H. C. Allen, **The United States of America, a concise history**, New York, Frederick A. Praeger, 1965, s. 195.

ve ittifaklara katılma hakkından feragat etmesi ve bu doğrultuda daimî tarafsızlık statüsüne tabi tutulması” şeklinde tanımlanabilir.⁹⁴ Tarafsızlık, bir devletin dış politikasının temelini oluşturduğunda, bu durum daimî tarafsızlık olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu tarafsızlık ya devletin kendi iradesiyle benimsediği bir dış politika tercihi sonucu ortaya çıkar ya da uluslararası sistemdeki baskın güçlerin yönlendirmesiyle kabul ettirilir.⁹⁵

Sürekli (daimî) tarafsızlık, hem savaş hem de barış zamanında geçerliliğini koruyan bir statüdür. Daimî tarafsız bir devlet, savaş döneminde tarafsızlığını sürdürdüğü gibi, barış döneminde de askerî ittifaklara katılmaktan ve yabancı devletlerin kendi topraklarında askerî üs kurmasına izin vermekten kaçınır. Bununla birlikte, tarafsızlık stratejisini benimseyen bir devletin, meşru müdafaa amacıyla ulusal bir orduya ve savunma silahlarına sahip olması mümkündür.⁹⁶

Daimî tarafsızlık, 19. yüzyılda dönemin büyük güçleri arasındaki güç dengesini koruma amacı ve küçük devletlerin güvenlik endişeleri doğrultusunda yapılan çok taraflı anlaşmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Büyük devletlerle küçük devletler arasında imzalanan bu tür anlaşmalarda, küçük devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı, anlaşmaya taraf olan büyük devletler tarafından güvence altına alınmış; buna karşılık küçük devletler, savaş ilan etme ve silahlı çatışmalara katılma gibi egemenlik haklarından feragat etmişlerdir. Bir devletin tarafsız bir dış politika izlemesi ya da bu yönde bir stratejiye zorlanmasının temel nedeni, söz konusu devlet üzerinde büyük güçler arasında rekabet ve nüfuz mücadelesinin bulunmasıdır. Bu tür durumlarda, tarafsızlık stratejisini benimseyen devlet, rekabet hâlindeki hiçbir aktöre

⁹⁴ Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1965, s. 531.

⁹⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, 2019, s. 393-394.

⁹⁶ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Yetkin Kitapevi, 19. baskı, 2020, s. 186-187.

özel bir avantaj sağlamamayı veya tüm taraflara benzer ölçüde avantajlar sunmayı amaçlamaktadır.⁹⁷

Tarafsız bir devlet, silahtan arındırılmış bir yapıdan ibaret değildir; aksine, meşru müdafaa hakkı çerçevesinde belirli bir düzeyde savunma kapasitesine sahiptir. Sürekli (daimî) tarafsızlık stratejisinde esas olan unsur, bu statünün diğer uluslararası aktörler tarafından tanınmasıdır. Tarafsızlık statüsünün tanınması, karşılıklı hak ve yükümlülükleri beraberinde getirir.⁹⁸ 19. yüzyılda Avrupa'nın büyük güçleri, 1815 yılında İsviçre'yi, 1831'de Belçika'yı ve 1867'de Lüksemburg'u sürekli tarafsız devletler olarak kabul etmişlerdir. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Belçika ve Lüksemburg'u işgaliyle bu iki devletin tarafsızlık statüsü sona ermiştir. Buna karşın İsviçre, sürekli tarafsızlık statüsünü günümüze kadar korumayı başarmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa'nın ortak mutabakatıyla Avusturya'nın tarafsızlığı üzerinde uzlaşmış ve bu ülke 1955 yılında kabul edilen anayasasında tarafsızlık ilkesini resmî olarak benimsemiştir. Benzer şekilde Laos, 1962 yılında tarafsızlaştırılmıştır. Günümüzde İsviçre, Avusturya, Laos ve Türkmenistan, sürekli tarafsızlık statüsünü sürdüren devletler arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 12 Aralık 1995 tarihinde Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık statüsünü 185 ülkenin oyuyla tanımıştır. Bu kararın ardından Türkmenistan Parlamentosu, tarafsızlığı devletin resmî dış politika doktrini olarak kabul etmiştir.⁹⁹

Bir devlet, daimî tarafsızlık stratejisini benimsediğinde; bu stratejiyi izleyen, tanıyan ve garantör olan diğer devletler açısından önemli hukuki sonuçlar doğurur. Tarafsız statüye sahip devlet, tarafsızlık anlaşması çerçevesinde kabul ettiği taahhütleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bir devletin tarafsızlık statüsü, diğer devletlerin bu durumu

⁹⁷ Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kuramlar**, Ankara, Siyasal Kitapevi, 5. baskı, 2020, s. 70-71.

⁹⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 254.

⁹⁹ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimî Tarafsızlık Statüsü", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, cilt 7, sayı 2, yaz 2001, s. 130-132.

tanınması ve tarafsızlığa garantör olmasını da beraberinde getirebilir. Tarafsızlık statüsünü tanıyan devletler, bu statüyü ihlal etmemek ve tarafsızlığa zarar verecek herhangi bir eylemden kaçınmakla yükümlüdür. Garantör devletler ise, tarafsızlığın ihlali durumunda, bireysel ya da kolektif düzeyde tarafsızlık statüsünü korumak ve yeniden tesis etmekle sorumludurlar.¹⁰⁰

Tarafsızlık stratejisi, her ne kadar bir devletin dış politikasına belirli sınırlamalar getirirse de, jeopolitik konumu ve sahip olduğu stratejik kaynaklar nedeniyle uluslararası rekabete açık olduğunu düşünen küçük devletler açısından, beka ve ulusal güvenlik gibi temel ulusal çıkarların korunmasında etkili bir araç olarak tercih edilebilmektedir. Nitekim Afganistan, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında tarafsız kalmayı başarak işgale uğramaktan kurtulmuş; bu politikasını Bağlantısızlar Hareketi'nin kuruluşuna kadar sürdürmüştür. Bu tezde, tarafsızlık politikası, Afganistan'ın yaşamsal çıkarlarını koruma ve sürdürme bağlamında alternatif bir dış politika stratejisi olarak ele alınacaktır.

2.5.3. Bağlantısızlık

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu uluslararası sistem ve devletlerin bu kutuplardan birini tercih etmek zorunda kalmaları, üçüncü bir siyasi seçenek olarak Bağlantısızlar Hareketi'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hareketi başlatan devletler, bloklardan uzak durarak siyasi, askerî ve ekonomik çekişmelere taraf olmadan uluslararası ilişkilerde bağımsız hareket etmeyi amaçlamış ve bağlantısız dış politika stratejisini benimsemişlerdir. Bağlantısız dış politika izleyen devletler, belirli konularda

¹⁰⁰ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimî Tarafsızlık Statüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 14, sayı 2, 2013, s. 64-69.

bir bloğun yanında yer alabilse de, kolektif biçimde herhangi bir bloğu desteklemekten kaçınmışlardır.¹⁰¹

Sürekli tarafsızlık ile bağlantısızlık arasında önemli farklar bulunmaktadır. Tarafsızlıkta, diğer devletlerin bu statüyü kabul etmesi ve tanınması esastır; buna karşılık bağlantısızlıkta, bir devlet kendi inisiyatifiyle bu stratejiyi benimseyebilir ve diğer devletlerin kabulü zorunlu değildir. Başka bir ifadeyle, tarafsızlık hukuki sonuçlar doğuran resmi bir statü iken, bağlantısızlık daha çok siyasi bir tercih niteliği taşımaktadır.¹⁰²

Bağlantısızlar Hareketi, 1955 yılında Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Endonezya lideri Ahmed Sukarno ve Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'nun öncülüğünde, 29 Asya ve Afrika devletinin katılımıyla gerçekleştirilen Bandung Konferansı ile şekillenmiş; 1961 Belgrad Konferansı ve 1964 Kahire Konferansı ile uluslararası politikada kurumsal bir yer edinmiştir. Bağlantısızlık politikasını benimseyen devletlerin büyük çoğunluğu yeni kurulan devletler olup, siyasi bağımsızlıklarının korunması öncelikli dış politika hedefi olarak hareket etmişlerdir.¹⁰³ Bu devletler, ulusal çıkarlarının temel unsurlarını oluşturan beka ve ulusal güvenliklerini, büyük devletlerin ittifaklarına katılarak ya da onların koruyuculuğu altına girerek sağlamak yerine, bağlantısızlık stratejisini tercih etmişlerdir.

Bağlantısız dış politika izleyen devletlerin, barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayalı bir strateji benimsemeleri; NATO gibi askerî ittifaklara katılmamaları, ülkelerinde askerî üslerin kurulmasına izin vermemeleri ve bağımsızlık hareketlerini desteklemeleri beklenmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca, Bağlantısızlar Hareketi, içişlerine müdahale etmeme, toprak

¹⁰¹ Kavvam, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁰² **A.g.e.**, s. 164.

¹⁰³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 412-415.

¹⁰⁴ Colin Legum, **Pan-Africanism: A Short Political Guide**, New York, Frederick A. Praeger, 1962, s. 60.

bütünlüğüne saygı, karşılıklı çıkarların gözetilmesi ve devletlerin egemen eşitlik ilkelerine bağlılıklarını vurgulamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişiklikler sonucunda, klasik anlamda bağlantısızlık stratejisi tarihe karışmıştır. Bu bağlamda, bağlantısızlığın siyasi ve askerî boyutlarının önemini kaybettiği söylenebilir. Günümüzde ise Bağlantısızlar Hareketi, özellikle ekonomik konulara öncelik vermektedir.¹⁰⁵

Afganistan, Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu uluslararası sistemde tarafsızlık stratejisini sürdüremeyeceğini değerlendirerek Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmıştır. Ülkede iktidarı ele geçiren solcu yönetim, başlangıçta dış politikanın bağlantısızlık esasına dayandığını vurgulamış; ancak zamanla ideolojik bir dış politika benimseyerek Doğu Bloğu'na yakınlaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte ülke, Moskova'nın etkisi altına girmiş ve bağlantısızlık politikasını sonlandırmıştır.

2.5.4. İttifak

Dış politika stratejilerinden biri olan ittifak stratejisinde, bir devlet veya birkaç devlet, ortak bir ittifak çerçevesinde birbirlerine karşı karşılıklı sorumluluklar üstlenirler. İttifak stratejisi izleyen devletler, özellikle askerî alanlarda koalisyonlar oluşturarak dış tehditleri caydırmayı ve ulusal çıkarlarını korumayı amaçlarlar. Başka bir ifadeyle, bir devlet kendi güç ve kaynaklarıyla ulusal hedeflerine ulaşamadığında, benzer hedeflere sahip diğer devletlerle ittifak ve koalisyon kurmayı tercih eder.¹⁰⁶

Devletler arasındaki ortak ekonomik, ideolojik ve güvenlik çıkarları, ittifak stratejisinin benimsenmesinin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, uluslararası arenada güç dengesi oluşturma çabası da devletleri ittifak stratejisine yönlendiren önemli bir etkidir. Hiyerarşik bir uluslararası sistemde ittifak stratejisi uygulamak

¹⁰⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁰⁶ **A.g.e.**, s. 425-426.

güçken, daha dengeli ve çoğulcu sistemlerde bu strateji daha uygulanabilir bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Devletlerin hedeflerine ulaşmada kaynaklarının yetersizliği, tehditleri caydırmak amacıyla güç dengesi kurma ihtiyacı, güvenlik ve beka kaygıları, iç istikrarın korunması ve diğer devletler üzerinde denetim kurma arzusu; ittifak stratejisini tercih etmeye yöneltten başlıca etkenler arasında sayılabilir.¹⁰⁷

İttifakı oluşturan devletlerin hedeflerine ulaşması, hedeflerin değişmesi, hedeflere ulaşamaması, tehditlerin ortadan kalkması, koşulların değişmesi, ittifak üyeleri arasındaki çatışmalar ve yeni siyasi elitlerin iktidara gelmesi gibi faktörler, ittifak stratejisinin sonlanmasına yol açabilir.¹⁰⁸ Büyük devletler, uluslararası sistemde dengeleyici bir aktör olarak çıkarlarını ittifak aracılığıyla gerçekleştirebileceklerini düşünerek bu strateji doğrultusunda sorumluluk üstlenirken; küçük devletler ise, kendi başlarına beka ve güvenliklerini sağlayamayacaklarını hesaba katarak ittifak stratejisini tercih edebilmektedir.

1978 yılında Afganistan'da solcu bir yönetim iktidarı ele geçirerek Sovyetler Birliği ile anlaşma imzalamış ve ittifak stratejisini benimsemiştir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemde, Afgan hükümeti Kızıl Ordu'nun ülkede bulunmasını bu stratejinin bir gereği olarak savunmuştur. Benzer şekilde, 11 Eylül saldırılarının ardından kurulan yeni Afganistan hükümeti de ittifak stratejisini izleyerek ABD'nin ülkedeki askeri üslerinin varlığına onay vermiştir. Ancak her iki dönemde de ittifak stratejisi, Afganistan'ın ulusal güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf etmede yetersiz kalmıştır.

2.6. Vekâlet Savaşı

Savaş türlerinden biri olan vekâlet savaşı, modern uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça karşılaşılan bir çatışma biçimidir. Klasik savaşlar, genellikle devletlerin düzenli

¹⁰⁷ Arı, **a.g.e.**, 2017, s. 298-303.

¹⁰⁸ Kavvam, **a.g.e.**, s. 187-189.

orduları arasında doğrudan gerçekleşirken; vekâlet savaşlarında, orduların yerini, milis güçler, paramiliter unsurlar ya da özel askeri şirketler gibi vekil aktörler almaktadır. Bu durum, vekâlet savaşlarını diğer savaş türlerinden ayıran temel niteliklerden biridir. Bununla birlikte, uluslararası çatışmanın dış güçler tarafından üçüncü bir devletin topraklarında yürütülmesi, vekâlet savaşını tanımlayan bir diğer önemli özelliktir. Her ne kadar çatışma görünürde ilgili devletin iç meselesi gibi algılansa da savaşın yürütüldüğü ülkenin kaynakları, coğrafi konumu ve insan gücü, esasen dış güçlerin stratejik çıkarları doğrultusunda kullanılmaktadır.¹⁰⁹

Vekâlet savaşlarında, üçüncü tarafın çatışmaya doğrudan değil, bir vekil aktör aracılığıyla müdahil olması esastır. Bu savaş türünde, dış aktörler ile vekil aktörler arasında doğrudan ve örgütlü bir ilişki söz konusudur. Müdahaleci aktör, kendi stratejik hedeflerine ulaşmak ve rakip ya da düşman aktöre karşı avantaj sağlamak amacıyla vekil aktöre çeşitli yollarla destek sunar. Bu destek; silah ve askeri mühimmat temini, istihbarat paylaşımı, askeri eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile diplomatik koruma ve meşruiyet sağlama girişimlerini içerebilmektedir.¹¹⁰

Devletler, uluslararası arenada çıkarlarını korumak, bölgesel ve küresel etkilerini artırmak ya da rakip aktörlerle mücadele etmek amacıyla vekâlet savaşlarına başvurmaktadır. Bu tür savaşlarda çatışmalar genellikle yerel aktörler arasında yürütülürken, bu aktörleri destekleyen dış güçler, çoğunlukla doğrudan müdahaleden kaçınmakla birlikte, zorunlu hallerde çatışmalara dolaylı biçimde müdahil olabilmektedir. Bir savaşın vekâlet savaşı olarak nitelendirilebilmesi için bazı temel unsurların bir arada bulunması gerekir. Öncelikle, çatışmada yer alan bir dış aktör, bir ya da birden fazla yerel aktör aracılığıyla sahada varlık göstermelidir. Ayrıca, dış

¹⁰⁹ Andrew Mumford, “Proxy Warfare and the Future of Conflict”, **The RUSI Journal**, cilt 158, sayı 2, 2013, s. 40.

¹¹⁰ Muhammed Topçu, **Vekâlet Savaşının İran Dış Politikasındaki Rolü: Irak ve Yemen Örneği**, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021, s. 24-26.

güçlerle yerel güç arasında karşılıklı çıkarlara dayanan bir ilişki mevcut olmalıdır. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi, savaşın vekâlet savaşı olarak tanımlanmasını mümkün kılan en belirleyici unsurlardandır.¹¹¹

Devletler, farklı gerekçelere dayanarak vekâlet savaşlarına başvurmaktadır. Bu gerekçelerden biri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler (BM) sisteminin, devletlerin doğrudan savaşıma yetkisine getirdiği sınırlamalardır. BM Antlaşması, savaş ilan etme yetkisini ulus devletlerin elinden alarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne devretmiştir. Bu çerçevede, günümüz uluslararası hukuk sisteminde devletlerin güç kullanabilmesi yalnızca meşru müdafaa hakkı ya da Güvenlik Konseyi'nin açık yetkilendirmesi ile mümkün kılınmıştır. Böylece savaş, artık uluslararası ilişkilerde meşru bir politika aracı olmaktan çıkarılmıştır.¹¹² Ancak devletler, BM sisteminin bu kısıtlayıcı yapısını dolaylı yollarla aşmak amacıyla doğrudan savaşmak yerine, politik hedeflerine ulaşmak üzere vekâlet savaşlarına yönelmektedir. Bu yöntem, uluslararası hukukun sınırlarını ihlal etmeden müdahalede bulunma olanağı sağlamaktadır.

Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan “dehşet dengesi” ve iki kutup arasında çıkabilecek bir savaşın insanlık için yıkıcı sonuçlar doğuracağı endişesi, vekâlet savaşlarına başvurmanın bir diğer önemli gerekçesidir. Bu dönemde, iki kutbun lider ülkeleri olan Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği, nükleer güç olarak ikinci vuruş kapasitesine sahip olmuştur. Bu kapasite, taraflardan biri nükleer saldırıya uğrasa bile karşı saldırıyla rakibini yok edebilecek güçte olmaları anlamına gelmektedir. Bu durum, doğrudan bir savaşın karşılıklı yıkımı garanti etmesi nedeniyle, her iki tarafı da doğrudan çatışmadan kaçınarak çıkarlarını vekil aktörler üzerinden sürdürmeye

¹¹¹ Muhammed Musa Budak, “Savaşın Kökenleri ve Vekaletten Savaş Aktörleri Olarak Terör Örgütleri”, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, cilt 3, sayı 2, 2020, s. 107.

¹¹² Haldun Yalçınkaya, **Savaş-Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, İstanbul, İmge Kitapevi Yayınları, 2007, s. 18

yönelmiştir.¹¹³ Soğuk Savaş süresince vekâlet savaşları küresel aktörler arasında yürütülürken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bu savaş türünün yalnızca büyük güçlerle sınırlı kalmadığı görülmüştür. Günümüzde, bölgesel aktörler de hem kendi çıkarlarını korumak hem de algıladıkları tehditleri bertaraf etmek amacıyla vekâlet savaşlarına başvurmaktadır.

Vekâlet savaşı, dış aktörler açısından daha düşük maliyetli bir savaş biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, vekâlet savaşı sıklıkla “ucuz savaş”¹¹⁴ olarak ifade edilmektedir. Doğrudan savaşa katılan bir dış aktör, güçlü ve düzenli bir ordunun tüm ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalırken; vekâlet savaşında, bu aktörler daha az kaynak harcayarak ve daha düşük maliyetlerle çatışmayı sürdürebilmektedir.

Dış aktörler açısından bakıldığında, vekâlet savaşlarında sorumluluk düzeyi görece düşüktür. Çünkü dış aktör, doğrudan müdahalede bulunması halinde işgal ettiği bölgede düzen ve güvenliği sağlamak zorunda kalmakta, bu da maliyetlerin önemli ölçüde artmasına yol açmaktadır. Oysa vekil aktörler aracılığıyla sağlanan müdahalelerde, dış aktör hem maliyetleri düşürmekte hem de işgalci imajından kaçınmaktadır. Bunun yanı sıra, dış aktör doğrudan savaşa katıldığında, asker kayıpları yaşaması muhtemel olup, bu durum iç politikada hükümetlerin meşruiyetini zedeleyerek düşmesine sebep olabilmektedir. Vekil savaşçıların kayıpları ise dış aktöre doğrudan bir sorumluluk yüklememektedir. Ayrıca, klasik savaşların aksine, vekâlet savaşlarında dış aktörler harcamalarını ve müdahalelerini daha gizli tutabilme imkânına sahiptir. Dolayısıyla, dış aktör, vekâlet savaşını kaybetse bile, bunun uluslararası arenadaki olumsuz etkileri, doğrudan savaş kayıplarına kıyasla daha sınırlı kalmaktadır.¹¹⁵

¹¹³ Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, çevren: Selma Koçak, İstanbul, Doruk Yayınları, 2008, S. 32.

¹¹⁴ Anthony Pfaff, “Proxy War Ethics”, **Journal Of National Security Law&Policy**, cilt 9, 2017, s. 353.

¹¹⁵ Topçu, **a.g.e.**, s. 32-33.

Dış aktör, ulusal çıkarları doğrultusunda vekil aktöre farklı düzeylerde destek sağlayabilir. Eğer vekilin zaferi müdahaleci aktörün hayati çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıysa, dış aktör tüm kaynaklarını seferber ederek kapsamlı bir destek sunar. Ancak aksi durumda, müdahaleci aktör konumunu güçlendirmek ve karşı tarafı yıpratmak amacıyla sınırlı ve stratejik destekler sağlayabilir. Genel olarak müdahaleci devletin temel amacı, vekil aktör aracılığıyla rakip devletin hedeflerine ulaşmasını engellemek ve böylece kendi stratejik çıkarlarını korumaktır.¹¹⁶

Savaş sürecine dahil olan süper güçlerin tutum ve yaklaşımları, savaşın sonlanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü vekil aktörler, asil aktörün desteğini kaybettiklerinde ayakta kalmanın zor olacağını düşünerek uzlaşmaya daha açık hale gelmektedirler. Öte yandan, dış aktörler hayati çıkarlarını ülkedeki rejimin devrilmesinde görüyorsa, savaşın sona erdirilmesi oldukça güçleşmektedir.¹¹⁷ Vekâlet savaşı alanına dönüşen devletin dış yardım almadan yeniden toparlanması ve ayağa kalkması büyük oranda zorlaşmaktadır.¹¹⁸

Afganistan’da uzun yıllar devam eden savaş, büyük oranda vekâlet savaşı niteliği taşımaktadır. Zira bu çatışmada, dış aktörlerin iç aktörlerle kurduğu ilişkiler ve aralarındaki karşılıklı çıkarlar belirleyici olmuştur. Afganistan jeopolitiğinde küresel ve bölgesel aktörler arasındaki rekabet, büyük ölçüde iç aktörler veya vekil aktörler aracılığıyla yürütülmüştür. SSCB işgali döneminde, ABD, Çin, Pakistan, İran ve Suudi Arabistan, mücahit grupları vekil aktörler olarak desteklemiş; SSCB ile Hindistan ise Afganistan’daki solcu hükümetin yanında yer almıştır. İç savaş sürecinde ise bölgesel aktörlerin etkisi daha belirgin hale gelmiş, Pakistan ve Suudi Arabistan Taliban’a, İran ve Hindistan ise Kuzey İttifakı’na destek vermiştir. ABD’nin Afganistan’ı işgali

¹¹⁶ A.g.e., s. 34-35.

¹¹⁷ Deniz Alca, “Kim: Yeni Savaşlarda Asil Vekil Sorunu” *Savunma Bilimleri Dergisi*, cilt 19, sayı 37, Mayıs 2020, s. 42-43.

¹¹⁸ Herfried Münkler, *Yeni Savaşlar*, çevren: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 13.

sırasında ise, Pakistan ve İran doğrudan; Rusya ve Çin ise dolaylı olarak Taliban'a destek sağlarken, Hindistan, ABD ve Türkiye Afganistan'daki mevcut hükümeti desteklemiştir.

Dış aktörlerin vekil aktörleri desteklemesinin temel amacı, rakip aktörün etki alanını sınırlandırmak veya onun başarısızlığa uğramasını sağlamaktır. Örneğin, ABD ve Çin, kenar kuşakta SSCB'nin üstünlük kurmasını engellemek amacıyla mücahit grupları desteklemiş; Hindistan ise rakibi Pakistan'ı dengelemek için Afganistan'daki solcu hükümeti desteklemiştir. Benzer şekilde, Suudi Arabistan İran'ın etki alanını sınırlamak amacıyla Taliban'a destek verirken; İran, Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Ayrıca, İran, Pakistan, Çin ve Rusya, Afganistan jeopolitiğinde ABD ve onun desteklediği hükümete karşı Taliban'ı destekleyen aktörler arasında yer almıştır. Bu çok katmanlı küresel ve bölgesel rekabet, Afganistan'daki çatışmanın uzun süre devam etmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur.

2.7. Gerilla Savaşı

Gerilla savaşı, savaşın düzenli ordularla değil, düzensiz güçlerle yürütüldüğü durumlarda başvurulan bir taktik olarak tanımlanmaktadır. Bu savaş türünde, taraflardan biri hem askeri hem de ekonomik açıdan üstün olan düşmana karşı, çatışmanın seyrini yavaşlatmak ve savaş temposunu düşürmek amacıyla gerilla yöntemlerine başvurmaktadır. Tarihsel olarak gerilla savaşları, özellikle işgalcilere karşı geliştirilen bir strateji olmakla birlikte, iç savaşlar ve bağımsızlık mücadelelerinde de yaygın şekilde kullanılmıştır.¹¹⁹

Gerilla savaşlarının tamamının yabancı aktörler tarafından örgütlendiği, yönetildiği veya desteklendiği genellemesi doğru değildir. Konvansiyonel savaş nitelikleri taşımayan birçok askerî harekât, ülke içinde iç sorunlar olarak başlamış ve dış müdahale

¹¹⁹ Arı, a.g.e., 2013, s. 510.

olmaksızın uzun süre devam etmiştir. Örneğin, Çin'deki gerilla hareketi doğrudan rejim değişikliğine yol açmıştır. Gerilla taktiğine başvurmanın temel nedeni, taraflardan birinin düzenli bir orduya sahip olmaması veya güçlü orduya karşı mücadele edecek güç kapasitesine sahip olmamasıdır. Bunun yanı sıra, saklanmaya uygun coğrafi koşulların bulunması, merkezi hükümetin denetiminin zayıf olduğu bölgelerde gerillacılara destek sağlayacak nüfusun varlığı, kırsal alanlar ile merkez arasındaki iletişim olanaklarının kısıtlı olması ve geniş, kontrol edilmesi güç sınırların bulunması da gerilla savaşlarının tercih edilmesinde etkili faktörler olarak öne çıkmaktadır.¹²⁰

Sivil halkın büyük çoğunluğu üzerinde kontrol sağlamak ve siyasi iktidarın halkla bağını koparmak, gerillacıların temel stratejilerinden biridir. Savaş sürecinde halk tarafsızlaştırıldığında veya yönetim ile halk arasındaki ilişki kesildiğinde, düzenli ordusu bulunan devletler, küçük ancak çevik gerilla grupları karşısında kolaylıkla yenilgiye uğrayabilmektedir. Gerillacılar, amaçlarına ulaşmak için öncelikle devlete bağlı güçleri yıpratmayı; ardından kırsal bölgeleri ele geçirerek köylülerin desteğini kazanmayı ve böylece güçlerini pekiştirmeyi hedeflerler. Gerilla unsurları, gıda, sığınma, ulaştırma imkânları ve devlete bağlı güçlerle ilgili istihbarat toplama konularında kırsal kesimde yaşayan sivil halktan destek almaktadır. Gerilla liderleri, sivillerin desteğini sağlamak amacıyla halkın duygularını tetikleyen, onları korkutan ve psikolojik olarak yıpratıcı yöntemlere başvurmaktadır.¹²¹

Gerillalar, savaş genellikle kırsal kesimlerde başlatıp, zamanla kentlere doğru ilerletirler. Savaş şehir merkezlerine ulaştığında, çatışma düzenli orduya karşı konvansiyonel bir savaşa dönüşür ve taraflar nitelik olarak benzer silah ve taktiklere sahip hale gelir. Gerillalar, kontrolü ele geçirdikten sonra ise yeni bir düzen kurma çabası içerisine girerler. Gerilla savaşları sırasında olaya dâhil olan yabancı aktörler, ya

¹²⁰ Gönübol, **a.g.e.**, s. 168.

¹²¹ **A.g.e.**, s. 169.

mevcut otoritenin devamını sağlamak amacıyla gerillalara karşı destek verirler ya da mevcut otoritenin devrilmesi için gerillaları desteklerler.¹²²

Gerilla güçleri, olası saldırılarda tüm güçlerini kaybetmemek amacıyla özellikle dağlık ve gizlenmeye elverişli bölgelerde örgütlenirler. Küçük gruplar halinde hareket etmeleri ve saldırı durumunda dağlık alanlarda saklanmaları, gerillaların varlıklarını sürdürebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Askeri güç açısından zayıf olan gerillalar, bu dezavantajlarını “vur-kaç” taktiği ile dengelemeye çalışırlar. Gerillacılar, karşı tarafın merkezlerine saldırmak, kişileri kaçırmak, haberleşme hatlarına zarar vermek, ulaşım imkanlarını yok etmek, rakip güçlerle iş birliği yapanlara yönelik saldırılar düzenlemek, karşı tarafı yıpratmak amacıyla propaganda faaliyetlerinde bulunmak ve kendi destekçilerini konsolide etmek için güç gösterisi yöntemlerine başvurmaktadırlar. Bir yandan kendi haberleşme sistemlerini gizlemeye çalışırken, diğer yandan da karşı tarafın hedefleri, personel sayısı ve operasyon planları hakkında istihbarat toplamaya çalışırlar. Bu tür gerilla savaşlarında, misillemeler kaçınılmazdır ve ele geçirilen bölgelerde acımasız tutumlar sergilenebilir. Çatışmalar sırasında her iki taraf da önemli kayıplar verebilir; ancak yeni savaşçı ve destekçi bulamayan taraf, uzun vadede başarısızlığa uğrayacaktır.¹²³

Afganistan’da yaşanan savaş, asimetrik savaş niteliği taşımaktadır. Bu çatışmada taraflardan biri, işgalci güçler ve düzenli ordudan oluşurken; diğer taraf, disiplinli bir yapıya sahip olmayan çeşitli savaşçı örgütlerden meydana gelmektedir. Bir taraf, ağır silahlar ve hava gücü gibi üstün askeri imkânlarla sahipken, diğer taraf daha zayıf bir konumdadır. Bu durum nedeniyle, işgale karşı mücadele eden gruplar, zayıf konumlarını dengelemek amacıyla gerilla taktiklerine başvurmak zorunda kalmıştır.

¹²² A.g.e., s. 169.

¹²³ Karl W. Deutsch, **The Analysis of International Relations**, Englewood Cliffs, Pearson College, 1988, s. 195-196.

Afganistan'daki savaş sürecinde, genellikle zayıf konumda bulunan iç aktörlerin zaman içerisinde önemli başarılar elde ettiği görölmektedir. Örneğin, mücahitler 1992 yılında solcu hükümeti devirmiş ve Kabil'i kontrol altına almış; Taliban ise 2021 yılında ülke genelinde hakimiyet sağlamıştır. Bu başarıların temelinde dış yardımlar ve mücadele azminin yanı sıra uygulanan gerilla taktikleri önemli bir rol oynamıştır. Afganistan'ın engebeli ve dağlık coğrafyası, gerilla savaşına son derece elverişli bir ortam sunmuştur. Gerilla birlikleri, işgalci ve hükümet güçlerine karşı “vur-kaç” taktiği uygulayarak, düşük maliyetle karşı tarafa ağır kayıplar verdirebilmiştir.

Hem mücahitler hem de Taliban, mücadelelerini merkezden uzak, dağlık ve engebeli bölgelerde başlatmış; bu alanları kontrol altına aldıktan sonra merkezî otoriteyi kuşatarak işgal güçlerinin çekilmesini ve hükümetin çöküşünü sağlamışlardır. Özellikle Penşir Vilayeti'nin topografik yapısı, mücahitlere sunduğu stratejik avantajlar nedeniyle popüler olmuştur.

Gerilla taktiğini kullanan mücahitler ve Taliban, yürüttükleri mücadelenin meşruiyetini halka etkili biçimde anlatmayı başararak, halk ile hükümet arasındaki bağları zayıflatmış ve böylece hükümetin toplumsal desteğini önemli ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Gerilla grupları savaşçı temininde genellikle zorluk yaşamazken, hükümet güçleri bu konuda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Sonuç olarak, halk ile devlet arasındaki ilişkiyi koparmayı başaran gerilla unsurları, zamanla başkent Kabil'de hem siyasi hem de askeri kontrolü ele geçirmiştir.

3. Büyük Oyun

3.1. Büyük Oyunun Tanımı ve Aktörleri

Büyük Oyun kavramı ilk kez Britanyalı subay Arthur Conolly tarafından ortaya atılmıştır. Conolly, Türkistan, İran ve Afganistan'da, dönemin deniz gücü olan Büyük

Britanya ile kara gücü konumundaki Çarlık Rusyası arasındaki rekabeti açıklamak amacıyla bu jeopolitik kavramı geliştirmiştir. Başlangıçta, iki aktörün tacir ve araştırmacı kılıfıyla bölgeye gönderdiği casusların yaptığı keşif faaliyetleriyle başlayan süreç, daha sonra siyasi ve askerî yöntemlerle devam etmiştir. Conolly, Britanya casusu olarak bizzat Afganistan, Türkistan ve İran'a giderek Çarlık Rusyası'nın bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi toplamıştır. Ziyaretlerinin ardından, Rusya'nın Hindistan'ı ele geçirmek ve Hint Okyanusu'na ulaşmak amacıyla önce Orta Asya, ardından Afganistan üzerinden yayılma politikası izleyeceği bilgisini ülkesine iletmiştir.¹²⁴

Büyük Britanya, 17. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla Hindistan Yarımadası'nda faaliyet göstermeye başlamıştır. Britanya'nın nüfuz alanını daraltmak isteyen Fransa ise Hindistan'a ayak basarak Britanya'nın çıkarlarına tehdit oluşturmuştur. Bu bağlamda, iki devlet arasında 1756-1763 yılları arasında Yedi Yıl Savaşları olarak bilinen çatışmalar yaşanmış ve savaşların sonucunda Britanya, Fransa'yı Hindistan Yarımadası'ndan çıkararak bölgede tek egemen güç konumuna yükselmiştir. 1776 yılında Amerika kıtasında Britanya'nın 13 kolonisi bağımsızlığını kazanmıştır. Britanya'nın sömürgelerinden biri olan Amerika'yı kaybetmesi ve Sanayi Devrimi ile artan hammadde ve pazar ihtiyacı, Hindistan'ı odak noktası haline getirmiştir. Bu nedenle, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan'da egemenliği pekiştirmek, Britanya'nın dış politika stratejisinin temelini oluşturmuştur.¹²⁵

Oyunun bir diğer aktörü olan Çarlık Rusya, kendisini Doğu Roma İmparatorluğu'nun meşru mirasçısı olarak görerek revizyonist bir politika izlemeye çalışmıştır. Ruslar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak bilinen Kostantiniye'nin (İstanbul) ancak Hindistan'a egemen olup sıcak denizlere ulaştıktan sonra ele geçirilebileceğini hesaba katarak, önce Orta Asya'ya, oradan da Hindistan'a ve Hint Okyanusu'na

¹²⁴ Peter Hopkirk, **Büyük Oyun**, çeviren: Renan Akman, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, s. 131-143.

¹²⁵ Uğur Akbulut, **Hindistan Yolu ve İngilizler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016, s.60-61.

ulaşmayı stratejik hedef olarak belirlemişlerdir. Türkistan'da güçlü bir otoritenin bulunmaması ve bölgeyi yöneten hanlıklar arasındaki rekabet, Çarlık Rusya'nın bölgede kolaylıkla egemenlik sağlamasına imkân vermiştir. Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik yayılmacı politikası ve bölgeyi işgali, Britanya için büyük bir tehdittir. Çünkü Rusya'nın hedefi yalnızca bölgede varlık göstermek değil, aynı zamanda Hindistan'a ve güneyden uluslararası denizlere ulaşmaktır. Britanya'nın Hindistan'daki egemenliğini tahakküm altına alarak olası tehditleri bertaraf etme çabası ile Çarlık Rusya'nın Hindistan, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne ulaşma girişimleri, dönemin iki küresel aktörü arasında ciddi bir rekabetin doğmasına neden olmuştur.¹²⁶

Britanya, Çarlık Rusya'nın Hindistan'la doğrudan sınır komşusu olmasını engellemek ve Rusya'nın stratejik hedeflerine ulaşabilmesi için İran, Türkistan ve Afganistan'ı denetim altına almasının zorunlu olduğu düşüncesi, bu bölgeleri oyun sahasına dönüştürmüştür. Nitekim, dönemin Hindistan Genel Valilerinden Lord George Curzon, bölgenin önemini şu ifadelerle özetlemiştir.¹²⁷

“Türkistan, Afganistan, Trans-Hazar ve İran bu isimler çok uzakları, tuhaf değişiklikleri ve belli belirsiz romantizmi çağırıştırır. İtiraf ediyorum, bence bu bölgeler dünya egemenliği için oynanan satranç tahtasındaki taşlardır”.

19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya, İran üzerinden stratejik hedeflerine ulaşmayı amaçlamış ve bu doğrultuda 1804-1813 yılları arasında İran ile savaşlar yaşamıştır. Britanya ise 1809 yılında Afganistan ve 1812 yılında İran ile yaptığı anlaşmalarla, olası bir saldırıya karşı bu devletlere mali ve askerî taahhütlerde bulunarak Rusya'nın tehdidini engellemeye çalışmıştır. Rusya, İran ile imzaladığı Gülistan ve Türkmençay

¹²⁶ Jean Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çeviren: Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 401.

¹²⁷ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gökkuş Yayıncılık, 2007, s.70.

Antlaşmaları ile İran'dan toprak koparmayı başarmışsa da, Hindistan'a ulaşma hedefini gerçekleştirememiştir.¹²⁸

Çarlık Rusya, İran üzerinden stratejik hedeflerine ulaşamayınca Orta Asya ve Afganistan üzerinden amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Afganistan'ın dönemin Britanya Hindistan'ı ve Türkistan ile sınır komşusu olması, bölgeyi oyunun merkezi ve odak noktası haline getirmiştir. Alfred Thayer Mahan'ın dünya egemenliğinin uluslararası deniz yollarının kontrolünden geçtiği tezi çerçevesinde, Afganistan jeopolitiği, Çarlık Rusya açısından Hint Okyanusu, Umman Denizi ve Basra Körfezi'ne ulaşmak bakımından kilit öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle, Afganistan jeopolitiği Rusya için güneyden denize ulaşmakla Hindistan'ın zenginliklerine erişme imkânı sağlarken; Britanya açısından ise Rusya'dan gelebilecek tehditleri izleme ve önleme işlevi gören bir gözetleme kulesi konumundadır. Afganistan, Britanya'nın sömürgesi olan Hindistan'a yönelik doğrudan tehditlerin kaynağı olmasının dışında, tehditlerin durdurulmasında stratejik bir öneme sahiptir.

3.2. Büyük Oyun Sahası Olan Afganistan

3.2.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı

1747 yılında İran şahı Nadir Şah'ın ölümü üzerine, komutanlarından Ahmed Şah Dürrânî Afganistan'ın Kandahar şehrine giderek Dürrani İmparatorluğu'nu kurmuş ve gerçekleştirdiği savaşlarla imparatorluğun sınırlarını genişletmiştir. Ahmed Şah, Hindistan'a yedi defa sefer düzenlemiş ve her birinde zafer kazanmıştır. En ünlü savaşı, 1761 yılında Marathalar ile Ahmed Şah ordusu arasında gerçekleşen Panipat Savaşı'dır. Ahmed Şah'ın Hindistan'a yürüyüşünün başlıca amacı, cihat etmek ve Hindistan'daki güçsüz konumdaki Müslümanları desteklemektir. Ancak onun seferleri, Hinduların

¹²⁸ Sıtkı Uluerler, "Herat Meselesi ve İran-İngiliz Savaşının (1856-1857) Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Turkish Studies*, cilt 10, sayı 1, 2015, s. 807.

zayıflamasına yol açmış ve bunun sonucunda Büyük Britanya'nın Hindistan'ı kolayca sömürgeleştirmesine zemin hazırlamıştır. Ahmed Şah, Hindistan'ın yanı sıra İran ve Afganistan'ın kuzey bölgelerine de sefer düzenleyerek önemli toprakları imparatorluğuna katmıştır. Dürrani İmparatorluğu'nun sınırları; kuzeyde Amuderya Nehri, güneydoğuda İndus Nehri ve Hint Okyanusu, doğuda Çin ve batıda İran'ın Horasan bölgesini kapsayan geniş bir coğrafyayı içermekteydi.¹²⁹

Harita 2.: 1747-1762 yılları arasında Dürrani İmparatorluğu'nun egemen olduğu coğrafya.¹³⁰¹³¹

Ahmed Şah 1772 yılında hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu Timur Şah tahta geçmiştir. Timur Şah, imparatorluğu genişletmemekle birlikte toprak kaybını önlemiştir. 1793 yılında Timur Şah'ın ölümü üzerine yerine oğlu Zaman Şah tahta geçmiştir. Timur'un oğulları iktidarı kendi aralarında paylaşamamış; imparatorluğu ayakta tutmak yerine birbirlerini tasfiye ederek gücü ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu güç boşluğundan faydalanan İran ve Pencap hükümdarları, Ahmed Şah döneminde kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda İran, 1803 yılında Horasan'ı; Pencap hükümdarı ise 1818'de Multan, 1819'da Keşmir, 1821'de Derayi Gazi Han'ı ve

¹²⁹ Seyit Mehdi Farruh, **Tarihi Siyasi Afganistan (Afganistan Siyasi Tarihi)**, Kabil, Emin Yayınevi, 2017, s. 87-100.

¹³⁰ Durrani Empire 1747 1862 AD.png, Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Durrani_Empire_1747_1862_AD.png, Erişim Tarihi: 23.04.2023.

¹³¹ Haritadaki yeşil bölgeler: Delhi 1761 yılında Ahmad Şah tarafından ele geçirilmiş ve ikinci Alimgir'in oğlu Ali Gevheri, yönetici olarak tayin ederek Kandahar'a geri dönmüştür. 1769 yılında Ahmad Şah, Meşhedi ele geçirmiş ve yönetimi Şahrúa devirerek başkente dönmüştür. Gula Muhammed Gubar, **Afganistan Der Mesir Tarih (Tarih Çizgisinde Afganistan)**, Kabil, Muhsin Yayınevi, 2012, s. 370-372.

1822’de Peşaver’i ele geçirmiştir.¹³² Ahmed Şah’ın kurduğu Dürrani İmparatorluğu, dönemin Asya güçlerinden biri olmasına rağmen, sürekli savaş halinde bulunması nedeniyle İran, Hindistan yöneticileri ve Buhara Hanlıkları dışında Batılı güçlerle ilişki geliştirememiştir.¹³³

Afganistan sahasında Büyük Oyun, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, dönemin Afganistan Kralı Dost Muhammed Han’ın Çarlık Rusya ile ilişki geliştirmesiyle başlamıştır. Dost Muhammed Han, imparatorluğun genelinde egemenliği sağladıktan sonra kaybedilen Peşaver’i Pencap hükümdarı Ranjit Singh’den geri almak için Britanya’dan yardım talep etmiştir. Ancak beklediği desteği alamayınca, Britanya ile Rusya arasında denge politikası izleyerek 1835 yılında Rusya ile gizli görüşmeler yapmıştır. Dönemin Rus hükümdarı Çar Nikolay, Dost Muhammed ile yakın ilişki kurmak amacıyla Vitkeviç adına bir temsilciyi Kabil’e göndermiştir. Afganistan ile Rusya arasındaki yakınlaşmadan haberdar olan Hindistan Genel Valisi Lord Auckland ise Dost Muhammed’e gönderdiği mektupta, Afganistan’ın Britanya’nın bilgisi ve onayı olmadan Rusya ile yakın ilişki kurması halinde, Ranjit Singh ordusunun ülkeye yürütülmesini engellemekle yükümlü olmayacağını ifade ederek Dost Muhammed’i açıkça uyarmıştır.¹³⁴

Hindistan’ın korunmasını dış politika stratejisinin temel unsuru haline getiren Britanya, Afganistan’ın Rusya ile yakınlaşmasını ulusal çıkarlarına doğrudan tehdit olarak değerlendirmiştir.¹³⁵ Hindistan Genel Valisi Lord Auckland, Dost Muhammed’i yalnızca tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda Burnes adına Kabil’e bir temsilci göndererek Han’ın Rusya temsilcisiyle görüşmesini engellemeye çalışmıştır. Ancak

¹³² Gula Muhammed Gubar, **Afganistan Der Mesir Tarih (Tarih Çizgisinde Afganistan)**, Kabil, Muhsin Yayınevi, 2012, s. 6.

¹³³ Muhammad Sıddık Farhang, **Afganistan Der Penç Kar Ahir (Son Beş Asır’da Afganistan)**, Peşaver, Aryana Yayınları, s. 75-149.

¹³⁴ Hopkirk, **a.g.e.**, s. 179-189.

¹³⁵ Yelda Demirağ, **Büyük Oyun: 19.YY’da Rusya ve İngiltere’nin Orta Asya’da Rekabeti**, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006, s.1.

Han, Britanya tehdidini dikkate almamış, Çarlık Rusya'nın temsilcisini kabul etmiş ve Burnes'i ülkeden kovmuştur. Zira Lord Auckland'ın gönderdiği mektupta, Emir'in Ruslarla ilişkisinin kesilmemesi durumunda kendisinin Britanya'nın düşmanı olarak kabul edileceği açıkça ifade edilmiştir. Afganistan tarihçisi Muhammad Sıddık Farhang'a göre, Dost Muhammed Han Rusya'ya yakınlaşarak Britanya'yı dengelemeyi ve Ranjit Singh üzerinde baskı kurarak kaybedilen toprakları geri kazanmayı amaçlamıştır.¹³⁶

Britanya, diplomasi yoluyla Afgan Kralı'nın Rusya ile yakınlaşmasını engelleyemeyince, 1838 yılında Ranjit Singh ve Şah Şüca¹³⁷ ile üçlü bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre, Britanya ve Ranjit Singh, Şah Şüca'yı Afganistan tahtına çıkaracak; karşılığında Şah Şüca, kaybedilen topraklar üzerinde hak iddia etmeyecek, anlaşmanın taraflarına danışmadan kimseyle (Rusya'yı kastederek) ilişki kurmayacak ve Britanya ile Ranjit Singh'in düşmanlarını düşmanı olarak kabul edecektir.¹³⁸

Taraflar, Dost Muhammed'i devirme konusunda anlaşmalarını takiben, 1839 yılının Nisan ayında Afganistan'a saldırmış, Kandahar'ı ele geçirerek Şah Şüca'nın krallığını ilan etmişlerdir. Temmuz ayında Gazni, Ağustos ayında ise Kabil düşmüş ve Şah Şüca tahta geçmiştir. Afganistan Kralı Dost Muhammed Han, kuzeye sığınmış; bir süre sonra Britanya'ya teslim olmuştur. Britanya, Dost Muhammed'i Hindistan'a göndermiştir.¹³⁹

Tacir ve araştırmacı kılıfıyla Afganistan'da faaliyet gösteren oyunun aktörleri, 1839 yılından itibaren Afganistan'ı askeri çatışmaların yaşandığı bir sahaya dönüştürmüştür.

Dost Muhammed Han, Rus temsilcisini kabul ederek Britanya siyasetinden duyduğu

¹³⁶ Farhang, **a.g.e.**, s. 157.

¹³⁷ Şah Şüca, devrik kraldır. Dost Muhammed'in Peşaver'i ele geçirme planı sürerken 1833 yılında Şah Şüca ile Renjit Singh arasında anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre, Renjit Singh Şah Şüca'nın Afganistan tahtına oturmasına yardım edecek; karşılığında Şüca, Peşaver'in Renjit Singh'a ait olduğunu kabul edecektir. Renjit Singh'in desteğiyle Şah Şüca Kandahar'a saldırsa da başarılı olamamış ve Dost Muhammad Han, Kandahar'a giderek Şüca'nın ordusunu bozguna uğratmıştır. **A.g.e.**, s. 154-155.

¹³⁸ **A.g.e.**, s. 163-164.

¹³⁹ "The First Anglo-Afghan War, 1839-1842", **Military History Matters**, <https://www.military-history.org/articles/the-first-anglo-afghan-war-1839-1842.htm>, Erişim tarihi: 01.03.2023.

rahatsızlığı göstermek istemiş ve denge politikası izlese de, bu politika ulusal çıkarların temel unsurları olan egemenlik ve bağımsızlığını koruyamamış; sonuçta Afganistan işgal edilmiştir. Britanya, Afganistan'ı işgal etmek suretiyle hem gücünü ispatlamaya çalışmış hem de Mackinder'in tabiriyle kalpgah ile iç hilalin ortasında konumlanan Afganistan'da Rusya'nın nüfuz alanını genişletme girişimlerine tahammül etmeyeceğini ortaya koymuştur. Öte yandan, Çarlık Rusya, Afganistan'ın işgal edildiği süreçte sessiz kalmıştır.

Şah Şüca hükümeti döneminde, Britanya elçisi Burnes adeta Afganistan'ın fiili yöneticisi gibi hareket etmiştir. Britanya'nın Afganistan'da kendi direktifleri doğrultusunda şekillenen bir rejim kurması, Afgan halkı arasında büyük tepkiyle karşılanmıştır. 1841 yılında Kabil'de Britanya varlığına yönelik gösteriler başlamış ve bu süreçte Britanya elçisi Burnes öldürülmüştür.¹⁴⁰ Ardından, Dost Muhammed Han'ın oğlu Muhammed Akbar Han, İngilizleri Afganistan'dan çıkararak babasını yeniden tahta çıkarmak amacıyla kuzeyden Kabil'e yürümüş ve protestocuların liderliğini üstlenmiştir. Akbar Han, Britanya yetkililerinden Macnaghten ile gizli görüşme yapmayı kabul etmiş, ancak görüşme sırasında Macnaghten'i öldürmüştür.¹⁴¹

Akbar Han, Britanya ile işgal ordusunun geri çekilmesine yönelik bir anlaşma yapmış ve 1842 yılında Britanya askerleri Kabil'den Hindistan'a doğru yola çıkmıştır. Ancak yolculuk sırasında Afgan grupları İngiliz birliklerine saldırmış; 16.000 kişilik Britanya personelinden yalnızca Dr. William Brydon, Celalabad'a ulaşmayı başarmıştır. Şah Şüca da bu süreçte protestocular tarafından öldürülmüştür.¹⁴² Afgan tarafının anlaşmaya rağmen Britanya güçlerinin güvenli bir şekilde çekilmesini sağlamaması, Britanya'da büyük öfkeye neden olmuş ve misilleme arzusu doğurmuştur. Kaybettiği

¹⁴⁰ Samet Önat, **İran-Turan-Afgan Coğrafyası Üzerinde İngiliz-Rus Rekabeti Ve Bu Rekabetin Osmanlı Basınına Yansımaları**, basılmamış yüksek lisans tezi, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi, 2019, s. 72.

¹⁴¹ Hopkirk, **a.g.e.**, s. 266-287.

¹⁴² Hopkirk, **a.g.e.**, s. 290-301.

prestiji yeniden kazanmak isteyen Britanya, Kabil'e takviye birlikler göndermiş, bir kez daha şehre bayrağını dikmiştir. Britanya, Kabil'in merkezini ateşe vermiş ve Şah Şüca'nın oğlu Fetih Şah'ı tahta çıkarmıştır. Ancak yalnızca üç ay sonra Dost Muhammed Han'ın yeniden tahta geçmesine onay vermiş ve böylece Birinci İngiliz-Afgan Savaşı sona ermiştir. Savaş sürecinde Dost Muhammed Han'ın oğlu Akbar Han'ın gösterdiği kahramanlık, Afganların elinde çok sayıda Britanyalı subayın esir olması ve Dost Muhammed Han'ın Hindistan'da Britanya'nın askeri gücünü bizzat gözlemlemiş olması, Britanya'nın onu yeniden hükümdar olarak tanımasında etkili olmuştur.¹⁴³ Dost Muhammed Han, ikinci iktidar döneminde yalnızlık politikası izleyerek dış ilişkileri asgari düzeye indirmiştir.¹⁴⁴ İlk dönemdeki denge politikasının ülkeye getirdiği yıkıcı sonuçlardan ders çıkaran Han, Britanya'yı rahatsız edecek herhangi bir eylem ya da söylemden özellikle kaçınarak ülkesinin yeniden işgale uğramasını önlemeyi başarmıştır.

1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı'nın ardından Çarlık Rusyası, aldığı yenilgiyi telafi etme arayışıyla Orta Asya'ya yönelmiştir. Bu doğrultuda, bölgenin önemli şehirleri olan Taşkent, Hiva, Buhara, Semerkand ve diğer stratejik merkezleri ele geçirmeye çalışmıştır.¹⁴⁵ Çarlık Rusyası, Orta Asya'daki ilerleyişi sırasında bir yandan Britanya'yı baskı altına almak için Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşmayı hedefleyen stratejiler geliştirmiş; diğer yandan İran'ı, Hindistan'ın "kapısı" olarak değerlendirilen Herat'ı¹⁴⁶ ele geçirmeye teşvik etmiştir. Herat'ın İran'ın eline geçmesi halinde, bu şehir Çarlık Rusya tarafından kolaylıkla kontrol altına alınabilecek ve böylece Rusya, doğrudan Hindistan'a yönelik tehdit oluşturabilecekti. Ayrıca 1854 yılında Rus General Duhamel, Rusya'nın Hindistan ve Hint Okyanusu'na ulaşması için

¹⁴³ A.g.e., s. 310-311.

¹⁴⁴ Sayit Kasim Riştiya, **Afganistan der karn nuzdahum (19. Yüzyılda Afganistan)**, Kabil, Mayvan Yayınları, 1998, s. 175.

¹⁴⁵ Mehmet Akkurt, **Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.97.

¹⁴⁶ Afganistan'ın İran sınırında bir il ve Mackinder, kalapgh bölgesine dahil etmektedir.

ayrıntılı bir plan hazırlamış; bu plan kapsamında önerdiği güzergâhlardan biri de Afganistan üzerinden geçmekteydi.¹⁴⁷

Herat meselesi çerçevesinde Rusya'nın girişimlerine karşılık olarak Britanya, 1853 yılında İran ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında, İran'ın Herat'a müdahalede bulunmaması, ancak başka bir devletin (özellikle Rusya'nın) müdahalesi halinde Herat'ı savunması ve bu savunma sürecinde Britanya'nın İran'a destek vereceği taahhüt edilmiştir. Öte yandan Britanya, 1855 yılında Afganistan ile Peşaver Anlaşması'nı imzalayarak, Herat'ın savunulması konusunda Afgan yönetimiyle iş birliği yapmayı kabul etmiştir. Anlaşma çerçevesinde Britanya, Afganistan'a bağımsızlığını tanıma ve sınırlarını ihlal etmeme garantisi vermiştir.¹⁴⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde Britanya, Çarlık Rusyası'nın İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a yönelik oluşturduğu potansiyel tehditleri, İran ve Afganistan ile yaptığı diplomatik anlaşmalar yoluyla dengelemeye çalışmıştır.

Herat meselesi bağlamında Britanya, İran ile yaptığı anlaşmaya rağmen, İran'ın Herat üzerindeki tehditkâr tutumu devam etmiştir. Bu gelişme karşısında Britanya, 1857 yılında Afganistan ile yeni bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Anlaşma uyarınca Britanya, İran'ın saldırılarına karşı Afganistan'a askeri ve siyasi destek sağlayacak; buna karşılık Afganistan, Britanya'nın bir temsilcisinin Kabil'de bulunmasına izin verecek ve olğanüstü durumlarda (özellikle Rusya'nın muhtemel saldırılarına karşı) İngiliz subaylarının Afganistan'da konuşlanmasına rıza gösterecektir. Bu anlaşmanın pratik yansımalarından biri olarak, 1857 yılında Hindistan'da meydana gelen büyük ayaklanmalar sırasında Afganistan tarafsız kalmış ve herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Aynı dönemde Britanya da İran'ın Herat'a yönelik saldırılarına karşı

¹⁴⁷ Furkan Külünk, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası**, basılmamış doktora tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2020, s. 92.

¹⁴⁸ Önata, **a.g.e.**, s. 73-74.

Afganistan'ın savunulmasını desteklemiştir. Böylece iki taraf arasında karşılıklı çıkarlar temelinde şekillenen iş birliği, bölgesel güç dengelerinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁹

1857 yılında İran, Herat'ı bir kez daha¹⁵⁰ kuşatma altına almıştır. Bu tehdit karşısında Afganistan Emiri Dost Muhammed Han, Britanya ile kurduğu dostluğa güvenerek İran'a savaş ilan etmiş ve Herat'ı İran işgalinden kurtarmayı başarmıştır. Ancak bu mücadelenin ardından 1863 yılında Herat'ta hayatını kaybetmiştir. Afganistan'ın jeopolitik önemi, bu süreçte bir kez daha ortaya çıkmış; Britanya'nın İran tehdidine karşı Afganistan'a verdiği destek, Dost Muhammed Han'ın izlediği ittifak politikasının başarısını teyit etmiştir. Dost Muhammed Han, Mackinder'in 'kalpgah' olarak tanımladığı bölgeye dahil olan Herat'ın elden çıkmasını engellemiş ve bu uğurda Britanya ile ittifaka yönelmiştir. Bunun karşılığında ise Britanya hâkimiyetinde bulunan Peşaver üzerindeki tarihî hak iddialarına sessiz kalarak devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü önceliklendirmiştir.

3.2.2. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı

Dost Muhammed Han'ın vefatının ardından tahta çıkan oğlu Şir Ali Han, kardeşleriyle girdiği iktidar mücadelesinde üstünlük sağlamak amacıyla Britanya'dan destek talep etmiştir. 1867 yılında Britanya, Şir Ali'ye 200.000 Hindistan Rupisi ve 3.000 adet silah yardımında bulunmuş; bu destek sayesinde Şir Ali, en önemli rakibi olan Abdurrahman Han'ı Gazni'de ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Afganistan'da istikrarsızlık devam ederken, Çarlık Rusya Orta Asya'da yayılmacı politikasını hızlandırmış; sırasıyla 1865'te Taşkent'i, 1868'de Buhara'yı, 1873'te Hive'yi, 1875'te Hokand'ı ve 1876'da Andican'ı topraklarına katmıştır. Bölgedeki Rus ilerleyişi, Britanya açısından

¹⁴⁹ Habibe Temizsu, "1857 Hindistan Ayaklanması Dönemi İngiliz-Afgan İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 223, Ağustos 2016, s. 114-115.

¹⁵⁰ İran Rusya'nın yeşil ışığıyla 1837 yılında Herat'ı kuşatmıştır. Fakat Afgan halkının direnişi ve Britanya'nın girişimleri sonucunda İran kuşatmasına son vermiştir. Külünk, a.g.t., s. 93-94.

Afganistan'ın jeopolitik konumunu daha da önemli hale getirirken, Emir Şir Ali Han da babası Dost Muhammed Han'ın izinden giderek Britanya yanlısı bir siyaset takip etmeyi tercih etmiştir.¹⁵¹

Çarlık Rusya'nın Afganistan sınırlarına doğru ilerleyişini sürdürdüğü bir dönemde, Britanya 1869 yılında Emir Şir Ali Han'ı Pencap'a davet etmiştir. Emir, bu daveti kabul ederek Pencap'a gitmiş ve burada yapılan görüşmelerde iki önemli teklifte bulunmuştur. İlk olarak, Rusların Türkistan'daki ilerleyişini durdurmak amacıyla Britanya'nın yeni bir anlaşma çerçevesinde Afganistan'a mali ve askeri destek sağlamasını istemiştir. İkinci olarak ise, Britanya'nın Afganistan'daki ilişkilerini doğrudan Emir ve ailesi üzerinden yürütmesini ve kendisini dost hükümdar olarak tanımasını talep etmiştir. Britanya, Emir'in bu önerilerini ne açıkça kabul etmiş ne de reddetmiştir; ancak herhangi bir resmi anlaşma yapılmaksızın, Rus tehdidine karşı Afganistan'a destek vereceğini bildirmiştir. İyi niyet göstergesi olarak Britanya, Afgan yönetimine 600.000 Hindistan Rupisi, 6.500 adet silah ve belirli sayıda top teslim etmiştir. 1873 yılında Emir Şir Ali, küçük oğlu Abdullah'ı veliaht ilan ettiğini Çarlık Rusya, Britanya, Hindistan ve İran'a bildirmiştir. Bu karar, büyük oğlu Yakup Han'ın tepkisine neden olmuş ve Yakup Han, Emir tarafından hapsedilmiştir. Öte yandan Britanya, Abdullah'ın veliahtlığına olumlu yaklaşmamış; bu durum Emir Şir Ali'nin rahatsızlık duymasına yol açmıştır.¹⁵² Britanya, Afgan hükümdarını kendi saflarında tutmak amacıyla çeşitli diplomatik girişimlerde¹⁵³ bulunmuşsa da taraflar arasında kalıcı bir anlaşmaya varılamamıştır.

¹⁵¹ Farhang, **a.g.e.**, s. 216.

¹⁵² Farhang, **a.g.e.**, s. 219-220.

¹⁵³ Şir Ali'nin rahatsızlığının babası Dost Muhammed Han gibi Rusya'ya yaklaşmasına neden olacağını düşünerek Emir'e ayrıcalıklar tanıyıp kendi safına tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Britanya 1877 yılında Peşaver'de bir konferans düzenlemiş ve konferansa katılan Afganistan temsilcisi Seyit Nur Muhammed Şah, üçüncü devletin saldırısına karşı (Rusya'yı kast ediyor) Britanya'nın mali ve askeri desteği ihtiva eden anlaşmanın imzalamamasının, veliahdın kabul etmemesinin ülkenin en çok rahatsız eden konuları olduğunu ifade etmiştir. Britanya tarafı, Afganistan'ın Rusya başta olmak üzere yabancı devletlerle yakın ilişki kurmaması, Afganistan'ın Rusya ilerlemesini gözetlemek üzere Herat ya da kuzey

Çarlık Rusya, 1869 yılında Afganistan'ın tarafsız ve tampon bir devlet olarak kalmasını Britanya'ya önermiştir. Bu çerçevede, 1873 yılında imzalanan anlaşmayla Amuderya Nehri'nin, Afganistan ile Çarlık Rusya arasındaki sınır hattı olduğunu resmen kabul etmiştir. Ancak, Britanya ile Afganistan arasındaki ilişkilerde gerginlik devam ederken, Rusya hem Afganistan sınırlarına doğru askeri ilerleyişini sürdürmüştü hem de 1878 yılında Afganistan'ı kendi nüfuz alanına çekmek amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, Rusya Afgan yönetimine bir mektup göndererek dostane ilişkiler kurulması amacıyla bir anlaşma yapılmasını teklif etmiştir. Söz konusu mektubun en dikkat çekici kısmı ise, gerektiği takdirde Afganistan'ın Rus askeri birliklerinin Hindistan'a doğru ilerleyişine destek vermeyi taahhüt etmesi yönündeki ifadedir.¹⁵⁴

Mektubun ardından Çarlık Rusya, Kabil'e General Nikolay Stolyetov başkanlığında bir heyet göndermiştir. Afganistan Emiri Şir Ali Han, bu heyetin ülkesine girişini engellemeye çalışmışsa da, Rus Komutan Kaufman'ın ısrarları sonucunda heyetin gelişi engellenememiş ve Rus delegasyonu Kabil'e ulaşmıştır. Heyetin temel amacı, Afganistan ile Rusya arasında bir dostluk anlaşması imzalanmasını sağlamaktır. Kaufman, Emir Şir Ali'ye, böyle bir anlaşmaya yanaşmaması durumunda, Semerkand'da bulunan yeğeni Abdurrahman Han'ı desteklemekle tehdit etmiştir. Rus temsilcilerle yapılan görüşmelerde Emir'e, Britanya heyetiyle temas kurmaması gerektiği, aksi takdirde Rusya'nın 30.000 askerle Afganistan'a destek vereceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Emir Şir Ali'nin oğlu Abdullah'ın veliahtlığı Rusya tarafından tanınmıştır. Rusya, Hindistan'a yönelik bir saldırı durumunda, Afganistan'ın

sınırlarında Britanya heyetinin bulunması ve Afganistan topraklarında askeri üs olarak kale inşa etmesine karşı Afganistan şartlarının kabul edeceğini duyurmuştur. Fakat Afganistan temsilcisi Seyit Nur Muhammed Şah'ın ölümüyle konferans başarısız olmuştur. Konferanstan sonra Hindistan Genel Valisi Lytton, Emir Şir Ali Han ile görüşerek Afganistan'ın dış siyasetinin Britanya'ya verilmesini ve Afganistan'ın sınırlarında asker konuşlandırılmasına müsaade etmesini teklif etmiş, Şir Ali ise Britanya'nın teklifini reddetmiştir. Britanya'nın Afganistan kralının isteklerinin kabul etmemesi şüpheli özelliğe sahip olan Afganistan kralının Rusya'ya sıcak bakmasına neden olmuştur. Temizsu, **a.g.e.**, 2016, s.114-115.

¹⁵⁴ Külünk, **a.g.t.**, s. 126.

topraklarını Rus askeri birliklerinin geçişi için kullanıma açmasını teklif etmiş; karşılığında ise Durani İmparatorluğu döneminde kaybedilen toprakların Afganistan’a geri verileceğini vadetmiştir. Rusya ile Afganistan arasındaki bu yakınlaşmadan haberdar olan Britanya, General Sir Neville Chamberlain başkanlığında bir heyeti Kabil’e göndermek istediğini Afgan yönetimine bildirmiştir. Ancak Afganistan hükümeti bu talebe yanıt vermemiştir. Bunun üzerine Britanya, heyeti zorla göndermeye karar vermiştir. Afgan sınır muhafızları İngiliz heyetinin sınırı geçmesine izin vermeyince Britanya, 20 Kasım 1878 tarihine kadar heyetin kabul edilmemesi ve özür dilenmemesi hâlinde askeri müdahalede bulunulacağı yönünde bir ulti­matom vermiştir. Belirtilen süre zarfında Emir şir Ali herhangi bir yanıt vermeyince, Britanya askeri operasyon başlatmıştır. Operasyonun başlamasından 10 gün sonra Emir’in mektubu Britanya’ya ulaşmış, mektupta özür ifadesine yer verilmemekle birlikte İngiliz heyetinin kabul edileceğı belirtilmiştir. Tarihi Peter Hopkirk, Afganistan’ın geç yanıt vermesinin temel nedeninin Veli­aht Abdullah’ın ölümü olduğunu ifade etmektedir. Ültimatomun ardından Emir şir Ali, Britanya’nın Afganistan üzerinde nüfuz kurma girişimlerini gerekçe göstererek “cihat” ilan etmiş ve destek talebiyle arlık Rusya’ya başvurmuştur.¹⁵⁵ şir Ali Han’ın küçük oğlunu veliaht ilan etme girişimi, hanedan içi güç mücadelelerini körüklemiş; tıpkı babası gibi Rusya ile Britanya arasında denge siyaseti izlemeye çalışması ise, Afganistan’ın bir kez daha işgal edilmesinin zeminini hazırlayacaktır.

¹⁵⁵ Hopkirk, **a.g.e.**, s. 421-424, Muhammed Kazım Bamik, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Nevesa Yayınları, 2021, s. 116-117.

Şekil 1.: Büyük Oyun sırasında Afgan kralı Emir Şir Ali'nin durumunu betimleyen karikatür "Beni dostlarımdan kurtarın".¹⁵⁶

Ültimeatom süresinin dolmasının ardından Britanya, üç farklı istikametten Afganistan'a yönelik askeri harekât başlatmıştır. Yaklaşık 35.000 kişilik İngiliz kuvveti, Hayber Geçidi, Kandahar ve Celalabad yönlerinden ilerlemiş ve çeşitli çatışmaların ardından bu bölgelerin kontrolünü ele geçirmiştir. Emir Şir Ali, ev hapsinde bulunan oğlu Yakup Han'ı vekil tayin etmiş ve kendisi Rusya'dan yardım talep etmek üzere ülkenin kuzeyine çekilmiştir. Ancak Çarlık Rusya, Emir'in çağrısına olumsuz yanıt vermiş ve onun topraklarına girmesine müsaade etmemiştir. Çok sevdiği oğlunun ölümü ve Britanya işgaline karşı Rusya'nın beklenen desteği sunmaması, Emir Şir Ali'nin moral çöküntüsünü derinleştirerek 1879 yılında Belh'te hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Tahta geçen oğlu Yakup Han, Britanya ile müzakerelere başlamış ve savaşı sona erdirmek adına birtakım şartlar üzerinde uzlaşmaya çalışmıştır. Britanya, müzakerelerde; Afganistan'ın dış politikasının kendi denetimine bırakılmasını, Kabil başta olmak üzere büyük şehirlerde İngiliz temsilcilerinin bulundurulmasını ve Hayber Geçidi'ni kapsayan sınır bölgelerinin Britanya Hindistanı'na devredilmesini talep

¹⁵⁶ **photos.com**, <https://photos.com/featured/save-me-from-my-friends-1878-artist-print-collector.html>, Erişim Tarihi: 23.04.2023.

etmiştir. Taraflar arasında yürütülen görüşmeler sonucunda Gandamak Anlaşması imzalanmış ve Emir Yakup Han, Britanya'nın ileri sürdüğü şartları kabul etmiştir.¹⁵⁷

Gandamak Anlaşması, Afgan halkı nezdinde büyük tepkiye yol açmış ve bu durum, Britanya'ya karşı yeni bir halk ayaklanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, Semerkant'ta ikamet eden Dost Muhammed'in torunu Abdurrahman Han, Rusya'nın desteğiyle Şubat 1880'de Amuderya Nehri'ni geçerek Afganistan'a girmiş ve Kabil'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Abdurrahman'ın Afgan topraklarına girişi üzerine Britanya'nın temsilcisi Grifin, kendisine bir mektup göndererek niyetini öğrenmek istemiştir. Taraftarlarının baskısına rağmen Abdurrahman Han, temkinli ve uzlaşmacı bir cevap vermiş ve böylece Britanya'nın desteğini kazanmayı başarmıştır. Grifin, Abdurrahman Han'a gönderdiği bir başka mektupta, Rusya ve İran'ın Afganistan'ın içişlerine müdahale etmeyeceğine dair güvence verdiğini belirterek, bu doğrultuda Kandahar'daki birliklerini geri çekeceğini ifade etmiştir. Nihayetinde Abdurrahman Han, krallığını ilan etmiş ve Britanya da düzenlenen resmi törene temsilci göndererek yeni Afgan kralını tanımıştır. Halkın Britanya'ya karşı ayaklanarak Şir Ali'nin oğlu Yakup Han'ı devirmesiyle iktidara gelen Abdurrahman Han, dış politikada İngiltere'ye yakın bir tutum benimsemiştir. Tahta çıktıktan hemen sonra Britanya'dan mali ve askeri yardım talebinde bulunmuş, ilişkilerin yeni bir hukuki çerçeveye oturtulmasını önermiştir. Britanya ise herhangi bir yeni anlaşma yerine, mühürlü bir mektup göndererek Abdurrahman Han'ı Afganistan kralı olarak tanıdığını ve Afganistan'ın içişlerine müdahale etmeyeceğini taahhüt etmiştir. Abdurrahman Han, Britanya'nın Müslüman bir temsilcisinin Afganistan'da bulunmasını kabul etmiştir. Gönderilen mektupta ayrıca, Britanya'nın diğer hiçbir devletin Afganistan'ın içişlerine karışmasına izin vermeyeceği; buna karşılık Afganistan'ın da Britanya'nın izni olmaksızın başka devletlerle siyasi ilişki kurmayacağı açıkça belirtilmiştir.

¹⁵⁷ Bamik, a.g.e., s. 460.

Abdurrahman Han, bu mektubu kabul etmek suretiyle, kendi iktidarını güvence altına almış; ancak bunun karşılığında Afganistan'ın dış politikasını fiilen Britanya'ya teslim etmiştir.¹⁵⁸

Her ne kadar Britanya, Yakup Han ile Gandamak Anlaşması'nı imzalamış olsa da, halk nezdinde işbirlikçi bir imaj edinmiş olan Yakup Han'a olan desteğini zamanla geri çekmiş ve Abdurrahman Han'ın tahta çıkmasına yeşil ışık yakmıştır. Britanya, Abdurrahman Han'ın Kandahar ve Herat üzerindeki kontrolünü sağlaması sürecinde doğrudan veya dolaylı destek sunmuştur.¹⁵⁹ Yakup Han'ın, halk tarafından Britanya'nın etkisine açık ve bağımsızlığı zedelenmiş bir lider olarak görülmesi ve Gandamak Anlaşması uyarınca Afganistan'ın dış politikasını Britanya'ya bırakmış olması, İngiltere'nin Abdurrahman Han'a yönelmesinin başlıca nedenlerini oluşturmuştur.

Abdurrahman Han, Rusya'nın kontrolü altındaki bir coğrafyada (Semerkand) yaşamış ve bu ülkenin izniyle Afganistan'a girmiş olsa da, dış politikada tercihini Britanya'dan yana kullanmıştır. Bu tercihin arkasında, Britanya'nın sahip olduğu askeri ve siyasi güce duyduğu güvenin yanı sıra, hem dedesi Dost Muhammed Han'ın hem de amcası Şir Ali'nin Rusya tarafından zor zamanlarında yalnız bırakılmasından çıkardığı derslerin etkili olduğu söylenebilir. Abdurrahman Han'ın Britanya'yla ilişkileri güçlendirme yönündeki bu siyaseti, Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Çarlık Rusyası, önce Göktepe'yi, ardından ise 1884 yılında Pençdeh ve Merv'i işgal ederek Afganistan sınırlarına dayanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Abdurrahman Han, Britanya'ya yazdığı bir mektupta Rus tehdidine dikkat çekmiş ve İngiltere ile iş birliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Rus tehdidi karşısında Britanya, bir yandan Abdurrahman Han'a mali ve askeri destek sağlamış, diğer yandan ise dış politikada nüfuzunu artırarak Afganistan'ın sınırlarını belirlemeye yönelik bir strateji geliştirmiştir. Bu çerçevede,

¹⁵⁸ Farhang, **a.g.e**, s. 249-250.

¹⁵⁹ Fraser Tytler, **Afghanistan: a Study of Political Development in Central Asia**, London, Oxford University Press, 1950, s. 153.

1884 yılında bir sınır komisyonu kurulmuş ve Çarlık Rusyası ile Afganistan arasındaki sınırların tespiti süreci başlatılmıştır.¹⁶⁰

Rusya, 1905 yılında Japonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğrayarak, Büyük Britanya'ya yönelik tehdit oluşturma politikasını sona erdirmiştir. Çarlık Rusyası'nın dış politikasındaki bu değişim ve aynı dönemde Almanya'nın her iki devlete yönelik artan tehditleri, Rusya ile Britanya arasında bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, 1907 yılında iki devlet arasında yapılan antlaşmayla uzun süredir devam eden rekabet sona erdirilmiştir.¹⁶¹ 1907 yılında, Rusya Dışişleri Bakanı Kont Aleksander İzvolsky ile Britanya'nın Moskova Büyükelçisi Sir Arthur Nicholson arasında gizli bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Çarlık Rusya, Afganistan'ı işgal etmeyecek ve bu ülkenin Britanya'nın nüfuz alanı içerisinde olduğunu kabul edecektir. Buna karşılık olarak Britanya da Orta Asya'yı Rusya'nın egemenlik sahası olarak tanımıştır. Ayrıca Çarlık Rusya Afganistan ile olan ilişkilerini Britanya aracılığıyla sağlayacak, Britanya ise Afganistan'ı işgal etmeyecek ve topraklarını sömürgeleştirmeyecektir. Söz konusu antlaşma, Afganistan tarafından onaylanmamıştır.¹⁶²

1907 yılında imzalanan sömürge anlaşmasıyla birlikte “Büyük Oyun” resmen sona ermiş; Çarlık Rusyası, Afganistan'ı işgal etmeme taahhüdü karşılığında bu ülkenin Britanya'nın nüfuz alanı içerisinde olduğunu kabul etmiştir. Britanya ise, Afganistan'ı işgal etmeyeceğini taahhüt ederek bu ülkenin “tampon devlet” statüsünü resmen tanımıştır. 19. yüzyıl boyunca Afganistan yöneticilerinin dış politikadaki tercihleri, büyük güçlerin bölgedeki rekabetine bağlı olarak şekillenmiş; ancak bu tercihler,

¹⁶⁰ Hopkirk, **a.g.e.**, s. 458-460.

¹⁶¹ Temizsu, **a.g.m.**, s. 108.

¹⁶² Eric Walberg, **Postmodern Emparyalizm**, çev: Nurdan Sosyal, Ankara, Say Yayınları, 2011, s. 18; Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara, İmge Kitapevi, 33. baskı, 2020, s. 266.

bağımsızlık ve ulusal güvenlik gibi temel ulusal çıkar parametrelerinin sağlanması açısından yeterli olmamıştır.

3.3.Büyük Oyunun Afganistan Üzerindeki Etkileri

Büyük Oyun'un en yoğun şekilde Afganistan jeopolitiğinde tezahür etmesi, bu ülke üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda, Büyük Oyun'un Afganistan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü, ulusal sınırları ve dış politikasına olan etkileri ele alınacaktır.

3.3.1. Egemenlik ve Siyasi Bağımsızlığı Üzerindeki Etkisi

Büyük Oyun, 1839–1842 ve 1878–1880 yılları arasında Afganistan'ın iki kez işgale uğramasına zemin hazırlamıştır. Afganistan Kralı Dost Muhammed Han'ın Peşaver'i ele geçirme hedefi doğrultusunda Britanya'ya karşı denge kurmak amacıyla Rusya ile yakınlaşması, ülkenin işgaliyle sonuçlanmış; bu durum Afganistan'ın egemenliğini ve siyasi bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır.

Emir Şir Ali'nin temel önceliği, kaybedilen toprakları geri almaktan ziyade küçük oğlunu veliaht ilan ettirme çabası olmuştur. Ancak bu girişimi ve Britanya'ya sunduğu yeni anlaşma teklifi reddedilince Şir Ali, Rusya'ya yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bu gelişme, 1878'de Afganistan'ın ikinci kez Britanya tarafından işgal edilmesine ve ulusal çıkarlarının ağır biçimde zedelenmesine neden olmuştur. Britanya, bu işgalle Rusya'nın Afganistan'da nüfuz kurma girişimlerine kesin bir şekilde karşı olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Büyük Oyun boyunca Afganistan'ın izlediği denge siyaseti, ülkenin ulusal çıkarının temel unsurları olan egemenlik ve ulusal güvenliğini temin etmekte yetersiz kalmıştır. Ancak Afgan halkının direnişi ve Afgan hükümdarlarının dış politika tercihlerinde yaptığı stratejik değişiklikler, ülkenin işgalden kurtulmasında belirleyici rol oynamıştır.

3.3.2. Toprak Bütünlüğü Üzerindeki Etkisi

Büyük Oyun'un Afganistan üzerindeki ikinci önemli etkisi, ülkenin ciddi toprak kayıplarına uğrayarak sınırlarının daralması olmuştur. Oyun sürecinde Afgan halkı, hem Britanya işgaline hem de Rus yayılmacılığına karşı kararlı bir direniş sergilemiş ve büyük fedakârlıklarla kahramanca mücadele etmiştir. Ancak, bu toplumsal direniş rağmen, Afgan yöneticiler Durrani İmparatorluğu döneminde sahip olunan geniş toprakları korumakta başarısız olmuşlardır. Dolayısıyla, 19. yüzyılda Afganistan, siyasi istikrarsızlık ve dış müdahalelerin de etkisiyle sürekli olarak toprak kaybetmiş ve jeopolitik açıdan zayıflamıştır.

Büyük Oyun'un başlangıç döneminde Britanya, Afganistan'ı zayıflatma politikasının bir parçası olarak bölgesel güçlere destek vermiştir. Bu çerçevede, Afganistan yerine Pencap hükümdarını tercih ederek Peşaver, Keşmir ve Multan gibi stratejik bölgelerin Pencap yönetiminin eline geçmesine onay vermiştir. Aynı dönemde Britanya, Afganistan'dan kaynaklanan potansiyel tehditleri dengelemek amacıyla İran'la iş birliğine giderek Horasan bölgesinin İran'ın kontrolüne geçmesine göz yummuştur.¹⁶³

Britanya, Afganistan'dan kaynaklanan tehditlerin yalnızca Pencap hükümdarına destek verilerek bertaraf edilemeyeceğini düşünerek, Afgan topraklarını doğrudan Hindistan'daki sömürge yönetimine katma politikası benimsemiştir. Bu doğrultuda, 1843 yılında Sind bölgesi ile 1855-1876 yılları arasında Belucistan, Britanya hâkimiyetine geçmiştir. 1879 yılında imzalanan Gandamak Antlaşması'yla yaklaşık 20.000 km² büyüklüğünde bir sınır bölgesi Britanya'nın denetimine girmiş ve Hayber Geçidi üzerindeki kontrol İngilizlere geçmiştir. Aynı süreçte Quetta, Çaman, Sibi, Peşin, Kurram, Swat, Bajaur, Çitral, Başgal, Veziristan, Dera ve Çagai gibi birçok stratejik bölge Hindistan sömürgesine dahil edilmiştir. 1893 yılında imzalanan Durand

¹⁶³ Sardar Muhammed Rahimi, **Jeopolitik Afganistan (Afganistan Jeopolitiği)**, Kabil, Meyvend Kitap Yayınevi, s. 90-91.

Sınır Antlaşması'yla birlikte, önceki savaşlarda fiilen kaybedilen bölgeler resmen Britanya Hindistan'ına bağlanmıştır.¹⁶⁴ Öte yandan, 1873 yılında Şignan ve Ruşan, 1885 yılında ise Pençdeh bölgeleri Çarlık Rusya'nın egemenliği altına girmiştir.¹⁶⁵ Bir devletin toprak bütünlüğünü koruması, ulusal çıkarlarının temelini oluşturur ve dış politika stratejisinin öncelikli hedefidir. Ancak Büyük Oyun süresince Afganistan'ın izlediği politikalar, bu hedefi gerçekleştirmekte yetersiz kalmış ve ülke sürekli toprak kaybederek ciddi bir küçülme yaşamıştır.

3.3.3. Ulusal Sınırları Üzerindeki Etkisi

Büyük Oyun, Afganistan'ın sınırlarının belirlenmesi sürecini doğrudan etkilemiştir. Afganistan'ın doğrudan işgal edilmesinin yüksek maliyeti, Britanya'yı daha az maliyetli bir çözüm arayışına yöneltmiş; bu doğrultuda, ülkede kendisiyle uyumlu hareket edecek yerel aktörleri desteklemeyi ve sınırların belirlenmesini tercih etmiştir. Britanya, Çarlık Rusya'nın güney yönlü tehditlerini bertaraf etmek amacıyla öncelikle Afganistan'ın kuzey sınırlarını belirleme stratejisi izlemiştir. Bu kapsamda 1873 yılında, Zerkul (Viktorya Gölü) ile Hamab arasında uzanan 1800 kilometrelik Amuderya Nehri, Afganistan ile Çarlık Rusya arasındaki sınır olarak kabul edilmiştir. Takip eden süreçte, 1887 yılında Hamab'dan İran sınırındaki Zülfikar'a kadar uzanan 540 kilometrelik sınır hattı çizilerek kuzeybatı sınırları netleştirilmiştir.¹⁶⁶

1893 yılında imzalanan Durand Anlaşması ile, Kutali Klik'ten İran sınırına kadar uzanan yaklaşık 2400 kilometrelik hat, Afganistan ile Britanya Hindistan'ı arasındaki sınır olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşma, Afganistan'ın doğu sınırlarını belirlemiş ve Britanya'nın Hindistan'daki çıkarlarını güvence altına almıştır. Ardından 1895 yılında, stratejik öneme sahip Vahan Koridoru'nun Afganistan'a bırakılmasıyla birlikte, ülkenin

¹⁶⁴ A.g.e., s. 90-91.

¹⁶⁵ Gubar, a.g.e., s. 7.

¹⁶⁶ Charles Edward Yate, **Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission, with Route Maps**, London, British Library, Historical Print Editions, 2011, s 75-76.

Çin’le olan sınırı da dolaylı biçimde tanımlanmıştır. Bu çerçevede Yuli Vadisi’nden Kutali Klik’e kadar uzanan yaklaşık 95 kilometrelik hat, Afganistan-Çin sınırı olarak belirlenmiştir. Vahan Koridoru’nun Afganistan’a bırakılması, Rusya ile Britanya arasında doğrudan bir tampon bölge oluşturmuş; böylece iki büyük gücün kara sınırlarında doğrudan çatışma olasılığı azaltılmıştır.¹⁶⁷

Britanya, yalnızca Rusya’dan kaynaklanan tehditleri dikkate almakla kalmayıp, aynı zamanda Afganların Hindistan’daki çıkarları için de potansiyel bir tehdit oluşturduğunu düşünerek, Afganistan’da kendi nüfuzu altında bir yönetim kurmaya ve çıkarları doğrultusunda sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Zira Afganlar, Peşaver’i ele geçirme hedefinden asla vazgeçmemiştir.¹⁶⁸ Bu bağlamda, 1893 yılında dönemin Afganistan hükümdarı Abdurrahman Han, Britanya Hindistanı Dışişleri Bakanı Henry Mortimer Durand ile Durand Antlaşması’nı imzalamış ve söz konusu antlaşmayla Afganistan’ın doğu ve güney sınırları belirlenmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca, 1895 yılında yapılan antlaşmayla Pamir bölgesinde yer alan Vahan Vadisi, Çarlık Rusya ve Britanya tarafından Afganistan’a bırakılmıştır. Rusya, bu bölgenin Afganistan’a verilmesine itiraz etmeyerek, Hindistan ile doğrudan sınır komşusu olmama ve Afganistan’ın tampon bölge statüsünü kabul etmiştir.¹⁷⁰

Britanya, Afganistan-İran sınırını belirlemeyerek önceliğinin Hindistan’daki çıkarlarını güvence altına almak ve Afganistan’dan kaynaklanabilecek tehditleri caydırmak olduğunu ortaya koymuştur. Afganistan-İran sınırı, 1902 yılında Malik Siyah ile Siyah Dağı arasında, Makmahan’ın hakemliğiyle yaklaşık 150 km uzunluğunda belirlenmiştir.

¹⁶⁷ Hopkirk, **a.g.e.**, 2022, s. 549.

¹⁶⁸ Ali Rica Aliabadi, **Afganistan**, Tahran, İran Dışişleri Bakanlığı Yayınevi, 2004, s. 5.

¹⁶⁹ Fayaz Gül Mazlum Yar, Sayit Hadi Zarkani, “Tahlil Nakşi Kudrathayi Buzurk der icat marz divrand ve tesiri an be ravabiti Afganistan ve Pakistan (Durand sınırının oluşumunda büyük güçlerinin rolünün analizi ve sınırın Afganistan ile Pakistan ilişkisi üzerindeki etkisi)”, **Siyasi Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, sayı 4, kış 2021. s. 4.

¹⁷⁰ Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan’ın Kuruluşu** (1834-1922), Malatya, Huzur Yayınevi, 2011, s.151-153.

Daha sonra, 1935 yılında Siyah Dağ'dan Zülfıkar Vadisi'ne kadar olan yaklaşık 450 km uzunluğundaki sınır ise Türkiye'nin hakemliğiyle çizilmiştir.¹⁷¹

Ulus devletin temel özelliklerinden biri, sınırlarının belirli olması ve bu sınırların karşılıklı olarak tanınmasıdır. Büyük Oyun, Afganistan'ın sınırlarını çizerek ülkeye ulus devlet olma koşullarından birini kazandırmıştır. Ancak Afganistan devleti, çizilen sınırlar arasında yalnızca 1893 yılında imzalanan Durand Hattı'nı resmi olarak tanımamakta; bu durum ise ülkenin yüzölçümünün ve nüfusunun net şekilde belirlenmesinin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Afganistan'ın sınırlarının belirlenmesi, bir yandan modern Afganistan'ın temelinin atarken, diğer yandan iki süper güç arasında “tampon devlet” olarak sıkışıp kalmasına yol açmıştır. Büyük Oyun sürecinde Vahan Koridoru'nun Afganistan'a verilmesi, bu tampon devlet niteliğinin simgesi olarak değerlendirilebilir.¹⁷² Oyunun aktörleri, Afganistan sınırlarının çizilmesinde bölgenin siyasi ve sosyal gerçekliklerini göz ardı ederek, kendi stratejik çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Britanya, Durand Hattı ile Afganistan'ın uluslararası denizlere erişimini kısıtlamış; böylece Afganistan'ın deniz yolu üzerinden dış dünya ile bağlantısını zayıflatarak, güney sınırlarında güçlü bir Afganistan devletinin oluşmasını engellemiştir. Çünkü Britanya, ancak zayıf ve kendi yönlendirmesine tabi bir Afganistan yönetimiyle dış politikasını kontrol edebilecektir.

Britanya, Afganistan'ın güneyinde yaşayan Peştunlarla iş birliği yaparak onları ülkenin yöneticisi olarak kabul etmiş ve desteklemiştir. Bunun temel sebebi, Peştunların güçlenmesinin Çarlık Rusya'nın Afganistan üzerindeki etkisini zayıflatacağı düşüncesidir. Aksi halde, Rusya kuzeyde Peştun olmayan etnik grupları destekleyerek

¹⁷¹“Marzahi Afganistan (Afganistan Sınırları)”, Aftab, <https://download.aftab.cc/cs/afg/contents/boundaries.html>, Erişim Tarihi: 21.04.2023.

¹⁷² İhsan Çomak, **Rusya Stratejik Araştırmaları** İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.163.

bölgedeki nüfuzunu artırabilirdi.¹⁷³ Ancak Britanya, Afganistan’da Peştunların yönetici konumunda olmasını teşvik etmekle birlikte, Durand Hattı’nı çizerek Peştunları ikiye bölmüş ve böylece güçlü, birleşik bir Peştun devletinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

3.3.4. Dış Politikası Üzerindeki Etkisi

Büyük Oyun, Afganistan’ın dış politikasının Britanya’nın denetimine geçmesine neden olmuştur. Zira Afganistan’ın zaman zaman denge politikası izleyerek Çarlık Rusya’ya yakınlaşması, Britanya açısından potansiyel bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, Britanya’yı Afganistan’ın dış ilişkilerini kontrol altına almaya sevk etmiştir. Nitekim oyunun başlangıcından itibaren Britanya, Afganistan’ın dış politikasını yönlendirme çabası içinde olmuş; bu durum 1879 yılında imzalanan Gandamak Anlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Söz konusu anlaşmayı Afganistan adına imzalayan Yakub Han, Britanya’ya Kabil’de daimî bir elçilik açma hakkı tanımış ve Afganistan’ın diğer devletlerle olan ilişkilerinin Britanya’nın onayı doğrultusunda yürütülmesini kabul etmiştir. Çarlık Rusya da 1907 yılında Britanya ile yaptığı sömürge anlaşmasıyla, Afganistan’ın işgal edilmeyeceği taahhüdü karşılığında, bu ülkenin dış politikasının Britanya’nın kontrolünde olduğunu resmen tanımıştır.¹⁷⁴ Oysa egemen bir devletin temel niteliklerinden biri, hem iç hem de dış politikasını bağımsız bir şekilde belirleyebilme yetkisine sahip olmasıdır. Her ne kadar Afganistan, dış politikasını Britanya’ya devretmiş olsa da, iç politikada bağımsız karar alma hakkını korumuştur.

Britanya’nın, Afganistan’ın Çarlık Rusya ile ilişkilerini engellemeye yönelik politikaları, esasen Afganistan’a yönelik herhangi bir saldırıyı kendi güvenliğine yönelmiş bir tehdit olarak değerlendirdiğini ve bu doğrultuda karşılık vermeye hazır olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Britanya’nın Afganistan’ın dış politikasını

¹⁷³ Ahmad Mubariz, **Durand yek sarhad beynul milleli nest (Durand uluslararası bir sınır değildir)**, Kabil, Mustafa Yayınevi, 2013. s. 25-26.

¹⁷⁴ “Second Anglo-Afghan War”, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars#ref1119630>, Erişim tarihi: 10.03.2023.

denetim altına almasının, hem Afganistan'ın sınırlarını kendi çıkarları doğrultusunda belirleme hem de bölgede jeopolitik dengeyi sağlama amacı taşıdığı söylenebilir. Bunlarla birlikte Britanya'nın, Afganistan'ı doğrudan işgal ederek kendi çıkarlarına uygun bir yönetimi kalıcı biçimde işbaşına getirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim gerçekleştirilen iki büyük işgalin ardından, Britanya'nın Kabil'deki elçileri Afgan halkı tarafından öldürülmüş; bu durum, Britanya'nın Afganistan'daki halk desteğinden ve meşruiyetten yoksun müdahalelerinin sürdürülebilir olmadığını açıkça ortaya koymuştur.¹⁷⁵

Britanya, Afganistan yöneticilerinin iç politikada serbest hareket etmelerine göz yumarak, iktidarın Abdurrahman Han'ın ailesinde kalmasını tanımıştır. “Demir kral” olarak bilinen Abdurrahman Han, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve ulus devlet inşa etmek amacıyla sert politikalar izlemiş; yönetimine karşı gelenleri ağır şekilde cezalandırmıştır.¹⁷⁶ 1901 yılında yerine geçen oğlu Habibullah Han, 1905'te Hindistan Genel Valisi ile bir anlaşma yaparak babası döneminde imzalanan antlaşmaları teyit etmiş; iç işlerine müdahale edilmemesi karşılığında dış siyasetin yönetimini Britanya'ya bırakmıştır.¹⁷⁷ Böylece Afganistan kralları, modern ulus devletin temel unsurlarından biri olan merkezi otoritenin tesisi karşılığında dış politikadaki yetkilerini Britanya'ya devretmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya, Afganistan'ı İtilaf Devletleri'ne karşı kendi saflarına çekmek amacıyla bir heyet göndermiştir. Britanya, bu heyetin kabul edilmemesi konusunda Afganistan'ı uyarmıştır. Her ne kadar heyet Kabil'de sıcak karşılanmış olsa da, dönemin Afganistan Emiri Habibullah Han, savaş boyunca tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Habibullah Han, tarafsızlığı karşılığında savaş

¹⁷⁵ Hopkirk, **a.g.e.**, s. 458-460.

¹⁷⁶ Zahir Tanin, **Afganistan Der Karn Bist (20. Yüzyılda Afganistan)**, Tahran, Erfan Yayınevi, 2004, s. 19-21.

¹⁷⁷ Farhang, **a.g.e.**, s. 304.

sonrası düzenlenecek Paris Barış Konferansı'na katılma ve böylece Afganistan'ın bağımsızlığının tanınmasını talep etmiş; ancak bu talep Britanya tarafından reddedilmiştir. Britanya'nın bu olumsuz tutumu, Afgan sarayında Emir'in İngiltere yanlısı politikasını eleştiren çevrelerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu ortamda, 20 Şubat 1919 tarihinde Emir Habibullah Han kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüş; ardından oğlu Amanullah Han tahta geçmiştir.¹⁷⁸

Amanullah Han, 3 Mart 1919 tarihinde tahta geçmesinin hemen ardından Hindistan Genel Valisi'ne bir mektup göndererek hükümdarlığını bildirmiş ve bağımsız bir devlet olarak Britanya ile yeni bir antlaşma imzalamak istediğini ifade etmiştir. Ancak bu talep Britanya tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Amanullah Han, Britanya'ya diplomatik baskı uygulamak amacıyla Buhara ve Tahran'a elçiler göndermiştir. Aynı dönemde, Hindistan'da devam eden ayaklanmalar ve Britanya'nın bu karışıklıklar nedeniyle meşgul olmasından faydalanarak, Durand Hattı'nda İngiliz kuvvetlerine karşı askerî harekâta girişmiştir. Bu gelişmeler, tarihe “Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı” olarak geçmiştir. Savaş sırasında Britanya, hava kuvvetlerini kullanarak Afgan ordusunun ilerleyişini durdurmuş ve kısa sürede Afganistan'ı ateşkes teklif etmeye zorlamıştır. Ardından Ravalpindi'de barış görüşmeleri başlatılmış ve 8 Ağustos 1919 tarihinde Afganistan ile Hindistan Valiliği arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Britanya, Afganistan'ın dış politikasının yürütülmesinin Kabil yönetimine ait olduğunu resmen tanımıştır. Ayrıca Britanya, Afganistan'a sağladığı silah ve mali yardımları sona erdirmiş; Durand Hattı ise Afganistan ile Britanya Hindistanı arasındaki resmî sınır olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁹

Tarihçi Mir Ghulam Mohammad Gubar'a göre, Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda zayıflaması ve savaş sürecinde Afganistan'ın tarafsız kalarak Britanya çıkarlarına zarar

¹⁷⁸ Tanin, **a.g.e.**, s. 29-30.

¹⁷⁹ Farhang, **a.g.e.**, s. 309.

vermemesi, Afganistan'ın dış politikasının yönetiminin Kabil'e devredilmesinde belirleyici unsurlar olmuştur. Aynı zamanda, savaş süresince meydana gelen uluslararası gelişmeler de Afganistan'ın tam bağımsızlık kazanmasında etkili olmuştur. Bu çerçevede, 3 Mart 1918 tarihinde Bolşevik Rusya ile Almanya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nda Afganistan'ın bağımsızlığına atıfta bulunulması, uluslararası alanda ülkenin bağımsız statüsünün kabul gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un savaş sonrası barış düzeninin temelini oluşturan ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını öngören ilkeleri de, Britanya üzerinde baskı oluşturarak Afganistan'ın bağımsızlığının tanınmasını teşvik eden bir diğer unsur olmuştur. Bu gelişmeler, Britanya'nın Afganistan üzerindeki dış politika denetimini sonlandırarak ülkenin egemenlik haklarını tanımasını zorunlu hâle getirmiştir.¹⁸⁰

Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı sırasında Britanya, Afganların bağımsızlıklarından taviz vermeyeceklerini anlamış ve bağımsızlığı tanımamanın yeni bir savaşı tetikleyebileceği, bundan ise en fazla zararı kendisinin göreceği kanaatine varmıştır. Bu durum da Britanya'nın Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımasında etkili olan diğer nedenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, 1919 yılından itibaren Afganistan, her yıl 19 Ağustos'u Bağımsızlık Günü olarak kutlamaktadır. Afganistan, tam bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası sistemde bağımsız bir aktör olarak yer almaya başlamış ve modern, ulus-devlet olmanın temel unsurlarından biri olan dış siyaseti belirleme ve yürütme yetkisini elde etmiştir. Bu gelişme, ülkenin egemenliğinin pekişmesinde ve uluslararası arenada tanınmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

¹⁸⁰ Gubar, a.g.e., s. 775-776.

3.4. Bağımsızlıktan Soğuk Savaş Kadar Afganistan Dış Siyasetindeki Gelişmeler

Afganistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası sistemde yalnız kalmamak ve egemenliğini pekiştirmek amacıyla dönemin güçlü devletleriyle diplomatik, ticari ve kültürel ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir. Bu çerçevede, ilk olarak Sovyetler Birliği'ne bir heyet gönderilmiş ve iki ülke arasında Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Aynı heyet, Moskova'da bulunduğu sırada 1 Mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Türk-Afgan Dostluk ve İş Birliği Anlaşmasını imzalamıştır. Yine 1921 yılında Britanya, Afganistan'la yaptığı yeni bir anlaşma çerçevesinde Kabil'e elçi göndererek, Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmiştir.¹⁸¹ Bu gelişmelerin ardından 1921'de Fransa, 1922'de ise İtalya, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ayrıca 22 Haziran 1921 tarihinde İran ile de resmi diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu süreç, Afganistan'ın uluslararası tanınırlığını artırmış ve bağımsız bir devlet olarak küresel düzeyde kabul görmesini sağlamıştır.¹⁸²

Afganistan Kralı Amanullah Han, dış politikada özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkileri ön planda tutarken, iç politikada da yükselen popülaritesi ve halk desteğinden faydalanarak modern bir ulus devlet inşa etmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1921 yılında Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında bir Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında taraflar, birbirlerinin çıkarlarına aykırı olarak üçüncü bir tarafla herhangi bir siyasi ya da askerî ittifaka girmeme taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca Afganistan, Sovyetler Birliği'nin Celalabad ve Kandahar şehirlerinde konsolosluk açmasını kabul etmiştir. Bunun karşılığında Sovyetler Birliği, Afganistan'a mali ve teknik yardım sağlayacağını taahhüt etmiştir. Ancak Britanya'nın diplomatik baskıları sonucu Sovyetler Birliği bu planından vazgeçmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler 1920'li yıllarda gelişmeye devam etmiş; bu bağlamda 1926 yılında

¹⁸¹ Tanin, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁸² **A.g.e.**, s. 320.

taraflar arasında bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, Afganistan'ın dış politikada bağımsız hareket etme kararlılığını ve Sovyetler Birliği ile stratejik iş birliğine verdiği önemi göstermektedir.¹⁸³

Kral Amanullah Han, bir yandan Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler geliştirirken, diğer yandan revizyonist bir dış politika izleyerek Hindistan halkının Britanya sömürge yönetimine karşı mücadelesine destek vermiştir. Bu tutum, Britanya'nın tepkisini çekmiş ve Han'ın dış politikasına yönelik ciddi rahatsızlık yaratmıştır. Öte yandan Amanullah Han'ın siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirdiği reformlar, özellikle feodal ve muhafazakâr kesimlerin tepkisini çekmiş ve halk arasında geniş çaplı hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Reformlar, toplumun büyük bir kesimi tarafından İslam karşıtı uygulamalar olarak algılanmış ve bu durum, yönetim karşıtı isyanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Tacik kökenli Habibullah Kalakani, 1929 yılında düzenlediği ayaklanmayla Amanullah Han'ı iktidardan uzaklaştırarak tahta geçmiştir. Amanullah Han'ın devrilmesinde, Hindistan'daki Britanya yönetimi aktif bir rol oynamış, ajanları vasıtasıyla halkı çeşitli kılıflar altında kışkırtarak yönetimin zayıflamasına katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler, hem iç dinamiklerin hem de dış müdahalelerin Amanullah Han'ın reform sürecini başarısızlığa uğrattığını ortaya koymaktadır.¹⁸⁴

Habibullah Kalakani'nin isyanını Sovyetler Birliği, Britanya'nın bir komplosu olarak değerlendirmiş ve ilk aşamada Amanullah Han'ı destekleme eğiliminde olmuştur. Ancak Amanullah Han'ın Kalakani güçleri karşısında kısa sürede yenilgiye uğraması, Sovyetlerin tavrında kararsızlığa yol açmış ve aktif destekten kaçınmalarına neden olmuştur. Bu süreçte Britanya, Amanullah Han'ın yeniden iktidara gelmesini önlemeye çalışırken, diğer yandan Habibullah Kalakani yönetimine karşı Afganistan'ın Londra

¹⁸³ Farhang, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁸⁴ Muhammed Nezir Seraj, **Daddi Bist der Afganistan (Yirmiyinci Yüzyılda Afganistan)**, Kabil, Mayven Yayınevi, 2007, S. 26.

Büyükelçisi Muhammed Nadir Han'ın iktidara gelmesini desteklemiştir.¹⁸⁵ Britanya'nın dolaylı desteğiyle Afganistan'a dönen Nadir Han, Kalakani yönetimini sona erdirmiş ve 1929 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Kalakani'nin kısa süren yönetimi yaklaşık dokuz ay sürmüştür. İktidara gelmeden önce Britanya'nın desteğini kazanan Nadir Han, hükümet döneminde Britanya'yı rahatsız edecek politikalardan kaçınmıştır. Selefî Amanullah Han'ın reformist ve bağımsızlıkçı çizgisinin aksine, iç politikada muhafazakâr, dış politikadaysa Britanya ile uyumlu bir yaklaşım benimsemiştir.¹⁸⁶ Bu çerçevede, Sovyetler Birliği ile imzalanan tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasını, aynı zamanda Britanya ile yapılan dostluk anlaşmasını yenilemiştir.¹⁸⁷ Böylece Nadir Han, Afganistan'ı yeniden istikrara kavuşturmak ve dış tehditleri dengelemek amacıyla daha temkinli ve dengeli bir dış politika izlemeye çalışmıştır.

1933 yılında, Afgan Kralı Nadir Şah, Hazara etnik grubuna mensup Abdul Halik isimli bir öğrenci tarafından öldürülmüştür. Nadir Şah'ın ölümünün ardından, 19 yaşındaki oğlu Zahir Şah tahta geçmiştir. Ancak yaşının küçük olması nedeniyle, devlet yönetimi fiilen amcası ve başbakanı olan Haşim Han tarafından üstlenilmiştir. Haşim Han, dış politikada Nadir Şah gibi Britanya ile yakın ilişkiler sürdürmekle birlikte, çok sayıda devletle diplomatik ilişkiler geliştirmiştir.¹⁸⁸ Bu bağlamda, Afganistan 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş;¹⁸⁹ 1936 yılında Sovyetler Birliği ile saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasını yenilemiş ve Amerika Birleşik Devletleri ile dostluk anlaşması imzalamıştır. Ayrıca; 1933'te Brezilya, 1934'te Macaristan, 1937'de Çekoslovakya ve

¹⁸⁵ Farhang, **a.g.e.**, s. 290-300.

¹⁸⁶ Gubar, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁸⁷ Muhammed Bakir Misbahzade, **Tarihi Siyasi Muhtasar Afganistan (Afganistan'ın Kısa Siyasi Tarihi)**, Kabil, Güneş Yayınevi, 2009, s. 98-99.

¹⁸⁸ **A.g.e.**, s. 106-108.

¹⁸⁹ Abdulkayyum Pazvak, **Revabiti Harici Amrika ve Afganistan (Afganistan ve ABD'nin Dış İlişkileri)**, Kabil, Farhang Yayınevi, 2010, s. 15-18.

1939'da Hollanda ile karşılıklı tanıma anlaşmaları yapılmıştır. Öte yandan, 1937 yılında Afganistan, İran, Türkiye ve Irak arasında Sadabat Paktı imzalanmıştır.¹⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan Kralı Zahir Şah, ülkenin tarafsızlığını ilan etmiş; 1941 yılında Afganistan Ulusal Meclisi, bu tarafsızlığı resmen onaylamıştır. Tarafsızlık ilanının ardından, savaşan devletlerin yurttaşlarının faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiş ve savaşla ilgili haberlerin yayımlanması yalnızca devlet medyasına bırakılmıştır. Aynı yıl, Sovyetler Birliği ve Britanya'nın talebi doğrultusunda, Afganistan'da bulunan 180 Alman ve 8 İtalyan vatandaşı sınır dışı edilmiştir. Afganistan, tarafsızlık politikası sayesinde işgal edilmekten ya da savaş alanına dönüşmekten kurtulmuş ve 1946 yılında, savaş sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur.¹⁹¹ Bağımsızlıktan İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar Afganistan'ın, Hindistan halkının Britanya karşıtı mücadelesine destek vermesi ülke içinde bazı kargaşalara yol açmışsa da, Nadir Şah ve oğlu Zahir Şah'ın Britanya'ya yakın bir dış politika izlemesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın iç işlerine fazla müdahil olmaması, ülkede görece bir istikrarı sağlamıştır.

¹⁹⁰ Gubar, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁹¹ Farhan, **a.g.e.**, 434-437.

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB'NİN AFGANİSTAN'I İŞGALİ VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN REKABETİ (1979-1989)

1. SSCB'nin Afganistan'ı İşgali

1.1. İşgale Giden Süreç

1.1.1. Afganistan'ın İç Politikasındaki Dinamikler

İkinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan, Kral Muhammed Zahir Şah tarafından yönetilmekteydi. Zahir Şah, 1933 yılında babası Nadir Han'ın suikasta uğramasının ardından henüz 19 yaşındayken tahta geçmiştir. Yaşının küçük olması nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı'na kadar aktif siyasetten uzak durmuş; bu dönemde ülke, amcaları Şah Mahmud ve Haşim Han tarafından yönetilmiştir. Ancak savaşın ardından, amcası Muhammed Haşim Han'ın başbakanlık görevine son vererek devlet yönetimini doğrudan üstlenmiştir. Parlamenter monarşinin kralı olan Zahir Şah, 1963 yılında Başbakan Davut Han'ın istifasını talep ederek demokratikleşme sürecini başlatmıştır. Bu bağlamda, 1964 yılında yeni bir anayasa ilan edilmiş; Şah, kendi yetkilerinin önemli bir kısmını parlamentoya devretmiş ve kraliyet ailesi mensuplarının üst düzey kamu görevlerine gelmesini yasaklayarak ülkenin siyasi sistemini meşruti monarşiye dönüştürmüştür. Yeni Anayasa'da basın ve ifade özgürlüğüne yer verilmiştir.¹⁹² Zahir Şah, devletin siyasi yapısını dönüştürerek Batı dünyasıyla bütünleşmiş bir ulus-devlet inşa etmeyi ve Afganistan'ın uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmeyi amaçlamıştır. Oluşan özgürlük ortamıyla birlikte, farklı ideoloji ve görüşlere sahip siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır.

¹⁹² Munib, *Vakayi Muhtasar-i Afganistan (Afganistan'ın kısa olayları)*, Peşaver, El-Azhar Yayınevi, 2001, s.32.

Demokratikleşme döneminde kurulan partilerin başında Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) gelmektedir. Sol ideoloji temelinde örgütlenen partinin önde gelen liderleri Nur Muhammed Taraki, Hafızullah Emin ve Babrak Karmal'dır. Emin ve Karmal milletvekili olarak meclise girmiş, parlamentoda Afganistan'ın Sovyetler Birliği'ne (SSCB) yakınlaşması bağlamında açıklamalar yapmıştır.¹⁹³ SSCB, Kabil Büyükelçiliği aracılığıyla ADHP'yi desteklemiş, partinin çıkardığı halk gazetesine gerekli yardımları sağlayarak sol ideolojiyi Afganistan'a yaymaya çalışmıştır.¹⁹⁴ SSCB, ideolojik olarak kendine yakın sol partiyi destekleyerek Spykman'ın kenar kuşak (Rimland) teorisinde konumlandığı Afganistan coğrafyasında etkisini artırmıştır. ADHP, Afganistan'da sosyalist bir toplum inşa etmeyi politik hedef olarak benimsemiştir.

Demokratikleşme döneminde, sol partilerin yanı sıra sağ ve muhafazakâr partiler de kurulmuştur. Genel olarak sağ partiler, liberal görüşe sahip bireylerden oluşurken, muhafazakâr partiler Mısır'da eğitim almış ve İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) ile Pakistan'daki Cemaati İslami düşüncelerinden etkilenmiş figürlerden meydana gelmiştir. İdeoloji transferinde Kabil Üniversitesi'nin öğretim üyeleri öncülük etmiştir. İlahiyat Fakültesi, İslamcılığa öncülük ederken; hukuk ve sosyal bilimler fakülteleri başta olmak üzere diğer bölümler, komünizm ve diğer ideolojilerin yayılmasına katkı sağlamıştır. Solcu akım ADHP'yi kurarken, İslamcı akım Nühzeti Cevanani Müslüman Afganistan'ı (Afgan Müslüman Gençlik Hareketi) oluşturmuştur. Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri Burhaniddin Rabbani, Gulam Muhammed Niyazi ve Abdurrah Rasul Sayyaf, İslamcı hareketin liderleri olarak Mısır'daki El-Ezher

¹⁹³ Ahmed Şah Revşendil, **Ahd Şukeni hayi Rusya (Rusya'nın sözlerinin tutmaması)**, Peşaver, Danış Yayınları, 1995, s.79-81.

¹⁹⁴ Vasili Mitrokhin, **K.G.B der Afganistan (Afganistan'da KGB)**, çevren: Hamid Simab, Kabil, Afganistan Birlik Partisi, 2015. s. 12.

Üniversitesi'nde eğitim görmüş önemli figürlerdir.¹⁹⁵ Demokratikleşme döneminde, 1966 yılında Gulam Muhammed Farhad liderliğinde, kendini merkez sağ olarak tanımlayan Afgan Sosyal Demokrat (Afgan Millet) Partisi kurulmuştur. Parti tüzüğünde komünizme karşı Afgan milliyetçiliğine vurgu yapılmıştır.¹⁹⁶ İdeolojik akımlar, demokratikleşme sürecini etkin şekilde kullanarak kısa sürede ülke çapında örgütlenmiş ve toplum mühendisliği yoluyla Afganistan toplumunu ideolojik kamplara bölerek devleti kendi ideolojik çizgilerine çekmeye çalışmıştır.

1973 yılında, Kral Zahir Şah İtalya'da bulunduğu sırada kuzeni ve eski Başbakan Davut Han, darbe gerçekleştirerek monarşiye son vermiş ve Cumhuriyet rejimini ilan etmiştir. Darbede, Moskova'da askeri eğitim alan generaller ve personel aktif rol oynamıştır. Ordu içindeki solcuların büyük bir kısmı Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP)¹⁹⁷ üyelerinden oluşmaktaydı. Darbedeki solcuların önemli rolü nedeniyle Sovyetler Birliği, yeni yönetimi desteklemiştir.¹⁹⁸ Solcuların Han'ı desteklemesinin temel nedeni, ideolojik olarak kendilerine yakın olan kral ailesinden Han aracılığıyla monarşinin sona erdirilmesi ve yönetimde daha fazla solcu unsurun yer almasının sağlanmasıydı.¹⁹⁹ Solcular, doğrudan tek başlarına iktidarı ele geçiremeyeceklerini değerlendirerek, ilk aşamada Davut Han aracılığıyla hükümette nüfuzlarını artırmayı,

¹⁹⁵ Zahir Tanin, *Afganistan Der Karn Bist (20. Yüzyılda Afganistan)*, Tahran, Erfan Yayınevi, 2004, s. 134-137.

¹⁹⁶ Endeşmand, 2002, s. 9.

¹⁹⁷ Han hükümetinde önemli pozisyonları ele geçiren solcular ise Parçam (Bayrak) fraksiyonun üyeleriydi. 1967 yılında ADHP'si, Halk ve Parçam olarak ikiye bölünmüştür. Nurmhammed Tarakki ve Hafizullah Emin, Halk cenahın lideriyken, Babarakarmal ise Parçam'ın liderliğini üstlenmiştir. Halk partisinin üyeleri, daha köylü ve işçilerden oluşurken, Parçamın üyeleriye burjuva ve yönetime yakın kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Han, krallık ailesinden olduğu için Parçam fraksiyonu yanına almıştır. Partinin bölünmesinde SSCB'nin de önemli rolü bulunmaktaydı. SSCB, iki solcu partiyi destekleyerek peşton olmayan kişileri Çin tarafından destekleyen partilere katılmasını önlemek ve ılımlı komünist parti yaratarak kral ailesi, zengin ve orta sınıftan komünist partiye üye katma politikasını çıkarlarına uygun değerlendirmiştir. Parçam dergisinin ele aldığı konular genel olarak komünist ideolojini överek SSCB'nin dış politikası ve Afganistan ile SSCB'nin dostluğu gibi konuları ele almıştır. Parçam hem burjuva sınıfa yakın kişiler hem de SSCB'nin güçlü desteğine sahip olduğu için Davut Han hükümetinde önemli pozisyonları ele geçirmiş ve sistem içinde solcuların gücüne güç katmıştır.

¹⁹⁸ Munib, *a.g.e.*, s.41.

¹⁹⁹ Munib, *a.g.e.*, s.41.

ikinci aşamada ise doğrudan iktidarı ele geçirmeyi stratejik bir yol olarak benimsemişlerdir.

Darbenin ardından Zahir Şah görevinden istifa etmiştir.²⁰⁰ Davut Han, oluşturduğu İnkılap Konseyi tarafından hem cumhurbaşkanı hem de başbakan olarak ilan edilmiş ve kabinesinde sol görüşlü bakanlara yer vermiştir. Ayrıca, solcu partilerden birçok kişiyi bakanlık ve orduda üst düzey görevlere atamıştır. Davut Han, bir yandan Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) üyesi olan solcuları devletin üst kademelerine taşıırken, diğer yandan ideolojik rakipleri olan Afganistan Müslüman Hareketi liderlerini tutuklamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Gulam Muhammed Niyazi tutuklanmış; hareketin önde gelen liderleri Burhaniddin Rabbani, Ahmet Şah Mesut ve Gülbiddin Hikmetyar ise Pakistan'a sığınmak zorunda kalmıştır.²⁰¹ Hareketin tanınmış üyelerinden mühendis Habiburrahman önce hapse atılmış, ardından idam edilmiştir.²⁰² Han, Sovyetler Birliği'nin desteklediği ADHP'yi memnun etmek amacıyla rakiplerine yönelik sert önlemler almıştır.²⁰³ Demokratikleşme döneminde, ADHP'nin en güçlü rakibi muhafazakâr ideolojiye bağlı Müslüman Hareketi olmuş; bu hareket, solculuğu dinsizlikle eşdeğer tutarak halkın ADHP'ye katılımını engellemeye çalışmıştır. Han'ın solcuları desteklerken rakiplerini baskı altına alması, ülkedeki ideolojik çatışmaların derinleşmesine ve halk nezdinde popülaritesinin azalmasına neden olmuştur.

Han, 1975 yılında Ulusal İnkılap Partisi'ni (Hizb-i İnqılâb-i Millî) kurarak diğer siyasi partilerin faaliyetlerini askıya almıştır. Ardından muhafazakâr kesimlerin desteğini kazanmak amacıyla solcu liderlerin tutuklanmasına başlamıştır. 15 Nisan 1978 tarihinde solcu liderlerden Mir Ekber Hayber öldürülmüş; cenaze törenine binlerce solcu katılarak

²⁰⁰ Karim Paykar Pamir, **Tarihi Muhtasar Siyasi Afganistan (Afganistan siyasi tarihinin özeti)**, Toronto, Danış Derneği yayınları, 2005, S. 471-474.

²⁰¹ Hakşunas, **Desayis ve Cinayati Rus der Afganistan (Rusya'nın Afganistan'daki Cinayet ve komploları)**, Peşaver, Cemiyet Partisi kültür komitesi, 1984, s. 388-390.

²⁰² Endeşmand, 2002, s. 15.

²⁰³ Broxup Marie, **Sovyetler Afganistan'da: bir işgalin anatomisi**, çevri: Rasih Malyalı, Ankara, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, 1984, s. 4.

olaydan hükümeti sorumlu tutmuştur. Bu gelişmenin ardından Han, solcu liderlere yönelik tutuklamaları artırmıştır. ADHP liderlerinden Hafızullah Emin, 27 Nisan 1978’de Han rejimini devirmek amacıyla ordu içindeki destekçilerine darbe talimatı vermiştir. Talimatın ardından Zırhlı Kuvvetler Komutanı Aslam Vatancar ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Kadir darbeyi gerçekleştirmiş; Davut Han ve 30 yakın aile üyesi sarayda öldürülerek Davut Han Cumhuriyeti sona erdirilmiştir.²⁰⁴ Darbede Sovyetler Birliği’nde eğitim görmüş askerler önemli rol oynamış ve Han, muhafazakârlara karşı desteklediği solcu müttefikleri tarafından devrilmiştir. Solcular darbelerine “inkılap” (devrim) adını vermiştir; zira bu darbe ile Afganistan’ın siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarında köklü değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır.

Darbenin ardından ADHP, “Afganistan Devrim Konseyi” aracılığıyla ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Nur Muhammed Tarakki, Devrim Konseyi Başkanı, Başbakan ve parti genel sekreteri olarak görev almıştır. Hafızullah Emin, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı; Babrak Karmal ise Konsey Başkan Yardımcısı ve Başbakan Yardımcısı olarak atanmıştır.²⁰⁵ Solcular, ülkenin siyasal rejimini “Afganistan Demokratik Cumhuriyeti” olarak ilan etmiş; ancak partilerini devletin üstünde konumlandırarak farklı görüşlere sahip diğer partilerin faaliyetlerine izin vermemişlerdir. Sovyetler Birliği’nin devlet ve toplum inşa etme anlayışı doğrultusunda, ülkenin bayrağı kırmızıya çevrilmiş, içine çekiç ve orak sembolleri yerleştirilmiş; ayrıca halkın yaşam tarzı ve din özgürlüğü alanlarına sınırlamalar getirilmiştir. Bu durum, halk ile yönetim arasındaki ilişkiyi zedelemiş ve halkın muhalif akımlara yönelmesine yol açmıştır.

Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) tamamen iktidarı ele geçirmiş olmasına rağmen, liderler arasında yoğun bir güç mücadelesi başlamıştır. Öncelikle, Parçam

²⁰⁴ Endeşmand, 2002, s. 66.

²⁰⁵ Mitrokhin, **a.g.e.**, 2015. s. 17-19.

fraksiyonunun liderleri, başta Babrak Karmal olmak üzere, yönetim kadrosundan tasfiye edilmiştir. Parçam lideri Karmal, Çekoslovakya'ya elçi sıfatıyla sürgün edilmiştir. Ardından Nur Muhammed Taraki ile Hafızullah Emin arasında güç mücadelesi ortaya çıkmıştır. Taraki, Küba'nın başkenti Havana'da düzenlenen Bağlantısızlar Hareketi toplantısına katılmış ve dönüşünde Moskova'da Leonid Brejnev ile görüşmüştür. Bu görüşmede Moskova, Hafızullah Emin'in yetkilerinin sınırlandırılmasını talep etmiştir. Moskova böylece Afganistan'daki sorunların kaynağını Emin'e yükleyerek Taraki'nin elini güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak Amin, Taraki'nin planlarını öğrendikten sonra onu tasfiye etmeye yönelik bir plan hazırlamış ve sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin karşı çıkmasına rağmen Taraki'yi öldürerek iktidarı tekeline almıştır. Emin, Taraki'yi tasfiye ettikten sonra Başbakan ve Konsey Başkanı olmuştur.²⁰⁶

Hafızullah Emin'in Nur Muhammed Taraki'yi tasfiye ederek iktidarı tekeline alması Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir.²⁰⁷ Emin, bir yandan rejime muhalif muhafazakar kesimlere karşı sert tedbirler uygularken, diğer yandan da solcuları, özellikle Karmal ve Taraki taraftarlarını tutuklama ve işkence yoluyla baskı altına almıştır. Bu nedenle Emin, hem sol kanat içinde hem de Kremlin nezdinde güvenilirliğini yitirmiştir. Gücü tek başına elinde bulunduran Emin'in, içeride birilerinin aracılığıyla devrilme riskinin yüksek olduğunu değerlendiren SSCB, kendi askeri gücünü kullanarak doğrudan müdahaleyi tercih etmiştir. Böylece Afganistan'daki ideolojik akımların birbirini kabul edip ulus devlet temelinde çoğulcu bir sistem inşa etmek yerine "devlet benim" anlayışıyla rakiplerini tasfiye etmeye çalışması ve dışarıdan aldıkları destekler, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalinin koşullarını hazırlamıştır.

²⁰⁶ Mitrokhin, **a.g.e.**, s. 39.

²⁰⁷ **A.g.e.**, s. 75

1.1.2. Afganistan'ın Dış Politikasındaki Dinamikler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan iki kutuplu sistem, tarafsız dış politika izlemeye çalışan Afganistan'ı, bloklar arasında bir tercih yapmaya zorlamıştır. Afganistan başlangıçta Batı ile ilişkilerini geliştirmek istemişse de, Batı dünyasının liderliğini üstlenen ABD'nin Afganistan'ı sadece bir tampon devlet olarak görmesi ve Pakistan'a öncelik vermesi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasına neden olmuştur. 1953 yılında başbakan olan Davut Han, ülkenin kalkınmasıyla birlikte Peştunistan meselesini²⁰⁸ devletin dış politika öncelikleri arasına almıştır. Kalkınma hedefleri doğrultusunda Han, Sovyetler Birliği'nden yardım talep etmiştir. SSCB bu talebe olumlu yanıt vermiş, 1960 yılında SSCB lideri Nikita Kruşçev Kabil'i ziyaret ederek Han'ın hazırladığı beş yıllık kalkınma planının tüm masraflarını karşılayacaklarını taahhüt etmiştir. Ancak bu yardımların karşılığında, SSCB, Afganistan'daki tüm bakanlıklarda Sovyet danışmanların görevlendirilmesine izin verilmesini talep etmiştir. 1950'li yıllardan itibaren Afganistan, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerini geliştirmiş ve devlet başkanları düzeyinde Moskova'ya resmî ziyaretler gerçekleştirmiştir. 1979 yılına kadar SSCB, Afganistan'a yaklaşık 1,5 milyar dolar değerinde ekonomik ve sınırlı düzeyde askeri yardımda bulunmuştur.²⁰⁹ SSCB, Afganistan'ın altyapısına önemli yatırımlar yapmış; bu da iki ülke arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin derinleşmesine neden olmuştur.

Davut Han, başbakanlığı döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirerek, Afgan subaylarının eğitim amacıyla Moskova'ya gönderilmesini sağlamış ve SSCB'den önemli miktarda silah satın almıştır.²¹⁰ Sovyetler Birliği'nde eğitim gören bu subaylar, özellikle Afganistan Hava Kuvvetleri başta olmak üzere çeşitli güvenlik kurumlarında

²⁰⁸ 1948 yılından bu yana Afganistan'ın devlet politikası haline gelen bir konudur. Politika kapsamında Afganistan, Pakistan'ın Peştun yurttaşlarına self-determinasyon hakkı verilmesini öne sürmektedir.

²⁰⁹ Abdül Samed Gavs, **Sukuti Afganistan (Afganistan Çöküşü)**, Daniş Yayınevi, Peşaver, 1999, s.136.

²¹⁰ Elie D. Krakowski, **Afganistan: Unutulan Savaş**, çevrien: Hüseyin Dermiş, Ankara, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, 1987, s. 3.

görevlendirilmiştir.²¹¹ SSCB'nin Afganistan'daki sol partileri desteklemesi ve komünist ideoloji doğrultusunda yetiştirdiği kadroların güvenlik kurumlarında görev alması, Sovyet etkisinin ülkede belirgin şekilde artmasına neden olmuştur.

1973 yılına kadar Afganistan ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler olağan seyrinde devam etmiştir. Ancak Davut Han'ın gerçekleştirdiği darbeyle krallığa son vermesi, Kabil-Moskova ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Han, iktidarı ele geçirir geçirmez Peştunistan meselesini yeniden gündeme taşımış ve Pakistan'ı rahatsız eden söylem ve eylemlerde bulunmuştur. Hem kalkınma hedeflerine ulaşmak hem de Peştunistan politikasına destek sağlamak amacıyla Moskova ile ilişkilerini derinleştirmiştir.²¹² Han, Peştunistan politikası kapsamında Pakistan'daki Peştunları desteklemeye çalışırken; Pakistan ise karşılık olarak Han'ın ülkedeki muhafazakâr rakiplerini desteklemeye yönelmiştir. Bu süreçte, Soğuk Savaş dinamikleri doğrultusunda ABD'nin Pakistan'ı desteklemesine karşılık, Afganistan tarafsız ve bağlantısız dış politika çizgisinden uzaklaşarak Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakınlaşmıştır.

Han, Cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yıllarında Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuşsa da zamanla Batı Bloğu'nda yer alan İran, Pakistan ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmiş ve Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmıştır. Bununla birlikte, hükümetinde yer alan solcuları bir tehdit unsuru olarak görmeye başlamış ve onları tasfiye etmeye çalışmıştır.²¹³ Han'ın solcuları tasfiye etme çabasıyla eş zamanlı olarak Batı Bloğu'na yakın ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi, Sovyetler Birliği açısından tehdit algılamalarına yol açmıştır. Zira Afganistan'ın Batı Bloğu'na katılması durumunda,

²¹¹ Andeşmand, 2004, s. 6-7.

²¹² Abdülhamid Mubariz, **Hekayik ve Tehlil-i Vakayi Siyasi (Gerçekler ve siyasi olayların analizi)**, Peşaver, 2008, s.26,27.

²¹³ Yavuz Selim, **Afganistan ve Dostum**, Ankara, Hiler Yayınları, 2004, s. 45.

Sovyetler Birliği coğrafî olarak Batı ile doğrudan komşu hâline gelecek, bu da Moskova'nın güney sınırlarının güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluştıracaktır.

Han, Sovyetler Birliği'nin tehdit algılamalarını gidermek amacıyla 1977 yılında Moskova'yı ziyaret etmiş ve Sovyet lideri Leonid Brejnev ile görüşmüştür. Görüşme sırasında Brejnev, “Afganistan'da Batı Bloğu'na mensup uzmanların bulunduğunu, Sovyetler Birliği'nin bu durumu endişe ve öfkeyle izlediğini, ayrıca Afganistan'ın emperyalist çıkarlar doğrultusunda faaliyet yürüten ajanlardan arındırılması gerektiğini” dile getirmiştir. Görüşmeye katılan Afgan diplomat Abdül Samad Gaus, Davut Han'ın verdiği cevabı şu şekilde aktarmaktadır:

“Sözleriniz Afgan halkı tarafından kabul edilmeyecektir. Bu, Afganistan'ın içişlerine açık bir müdahaledir. Ülkemizde kimin bulunacağına SSCB'nin karar vermesine kesinlikle karşıyız. Yabancı uzmanların görevlendirilmesi, Afganistan'ın egemenliğine ilişkin bir yetkidir. Gerekirse Afganistan, özgürlüğü ve kendi kaderini tayin etme hakkı karşılığında yoksul kalmayı göze alır”. Davut Han, bu sözleri öfkeyle dile getirdikten sonra toplantıyı terk etmiş ve ikili görüşmeye katılmamıştır.²¹⁴

Görüşmelerin ardından Davut Han, Kabil'e döner dönmez dış politikada eksen değişikliğine gitmiş ve bu doğrultuda İran, Pakistan ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini derinleştirmeye çalışmıştır. İran, Sovyetler Birliği'nin Afganistan üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla bu ülkeye iki milyar dolarlık yatırım sözü vermiştir. Her ne kadar Han, ekonomik ve askerî bakımdan SSCB'ye bağımlı olsa da, Sovyet tehdidini diplomasi yoluyla bertaraf etmek yerine Brejnev'le yaşadığı gerilim ve sonrasında Batı bloğuna yakınlaşma çabaları, Afganistan jeopolitiğinde yeni bir “Büyük Oyun”un işaretlerini vermeye başlamıştır. Han'ın Peştunistan meselesine verdiği önem, monarşi dönemindeki gücü tek elde toplama arzusu, sol siyasete ve SSCB'ye yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak iç ve dış dinamikleri; SSCB ile olan sınır komşuluğunu ve ülkedeki Sovyet nüfuzunu göz ardı ederek Moskova'ya karşı konumlanması, hem kendi

²¹⁴ Abdul Samad Gaws, **Sukuti Afganistan (Afganistan çöküşü)**, Peşaver, Pihur yayınevi, 1999, s. 279-281.

iktidarının sonunu hazırlamış hem de Afganistan'ın işgaline zemin oluşturmuştur. Davut Han, dış politika tercihlerini belirlerken Afganistan'ın tampon devlet niteliğini yeterince dikkate almamış ve bu nedenle tıpkı geçmişteki Büyük Oyun döneminde olduğu gibi, ülkenin istikrarsızlık ortamına sürüklenmesine neden olmuştur.

Davut Han'ın yerine devlet başkanı olan Nur Muhammed Taraki, göreve geldikten sonra yaptığı ilk açıklamada, Afganistan'ın bağlantısız bir dış politika izleyeceğini beyan etmiştir. Ancak uygulamada Sovyetler Birliği'ne yakın bir dış politika benimsemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 5 Kasım 1978 tarihinde Afganistan ile SSCB arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Giriş bölümü ve 15 maddeden oluşan bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkileri kurumsallaştırmıştır.²¹⁵ Anlaşmanın ardından sol eğilimli Taraki yönetimi, SSCB ile ilişkilerini her alanda derinleştirmiş ve Sovyet danışmanların devlet kurumlarında görev almasına olanak tanımıştır. Solcu hükümetin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi, Afganistan'ın dış politikasının temel eksenine hâline gelmiş ve bu durum, ülkenin fiilen bir ittifak siyaseti izlemeye başlamasına yol açmıştır. Örneğin, SSCB'nin askerî uzmanlarının Afganistan'da konuşlandırılması, ülkenin tarafsız dış politikadan tamamen uzaklaştığını ve Doğu Bloğu'yla açık bir ittifaka yöneldiğini gösterir. Afganistan'ın Doğu Bloğu'na yakınlaşması ise Batı Bloğu tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum, Batı'nın SSCB etkisini dengelemeye yönelik politikalar geliştirmesine neden olmuştur.

²¹⁵ Birinci maddede taraflar, dostluğun derinleştirilmesine ve eşit haklar, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkesine dayanarak ilişkilerinin geliştirilmesine vurgu yapmıştır. İkinci maddede ekonomik, bilimsel ve teknik ilişkilerin güçlendirilmesine ve geliştirilmesine değinilmiştir. Dördüncü maddesinde taraflar, dostluk ruhu, iyi komşuluk ve BM anlaşmasına dayanarak tarafların danışması ve uzlaşması sonucunda güvenliğin, bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün sağlanması doğrultusunda adımlar atacaklar. Taraflar, savunmalarının güçlendirmesi için askeri alanda iş birliğini güçlendirecektir. Beşinci maddede, karşılıklı olarak Afganistan SSCB'nin barış politikasına saygı duyduğunu, SSCB ise, Afganistan'ın bağlantısız politikasına saygı duyduğunu teyit etmiştir. Altıncı maddede taraflar, askeri ittifaklara ya da başka ittifaklara girmeyeceğini ya da bir tarafa karşı operasyon ya da adımlara karşı iştirak etmeyeceğini bildirmiştir. Anlaşma 20 yıl için yapılmış ve anlaşmanın sona ermesinden altı ay önce anlaşmanın değiştirilmesi istenmezse anlaşma kendiliğinden 5 yıl uzatılmış olacaktır. Afganistan-SSCB Dostluk, İyi Komşuluk ve İş birliği Anlaşması, 1379, sayı no: 431.

Eylül 1979’da Nur Muhammed Taraki’yi tasfiye ederek iktidarı ele geçiren Hafızullah Emin, Sovyetler Birliği ile ilişkilere önem vermekle birlikte, Batı Bloğu ile de ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Emin, SSCB’nin uyarılarını dikkate almadan ABD’nin Kabil Büyükelçisi Adolph Dubs ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu durum Kabil-Kremlin hattında olumsuz bir atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Emin, birçok kez Büyükelçi Dubs ile bir araya gelerek, ABD’nin Afganistan açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır.

Soğuk Savaş koşullarında, Hafızullah Emin’in gerek iç politikada gerekse dış politikada sergilediği tutumlar, Sovyetler Birliği’nin güvensizlik algısını derinleştirmiş ve Moskova’yı Afganistan üzerindeki kontrolünü sürdürmek amacıyla yeni yollar aramaya itmiştir. Emin’in, SSCB’nin Afganistan’daki güçlü etkisini ve yakın ilişkilerini göz ardı ederek ABD Büyükelçisi ile gizli görüşmeler yapması, Sovyetler nezdinde Afganistan’ın Batı Bloğu’na kayabileceği yönünde bir algı oluşturmuştur. Soğuk Savaş bağlamında Afganistan, sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle Sovyetler için hayati öneme sahipti. Bu nedenle, SSCB, Afganistan’daki nüfuzunun azalmasını ulusal çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla, solcu yöneticilerin önce Sovyet yanlısı bir politika benimsemeleri, ardından Batı ile denge arayışına yönelmeleri, Sovyet işgalinin zeminini hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle, Afganistan’ın jeopolitik gerçekliğini dikkate almadan izlediği dış politika zikzakları ve eksen kaymaları, Sovyet müdahalesini kaçınılmaz hâle getirmiştir.

1.2. Afganistan’ın Kızıl Ordu Tarafından İşgali

Sovyetler Birliği, Afganistan Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin ile iş birliği yaparak ülkedeki çıkarlarını sağlayamayacağı sonucuna varınca, onu devirmek üzere bir politika benimsemiştir. Ancak bu devirme sürecini, Emin’in siyasi rakipleri aracılığıyla değil, doğrudan kendi ordusu eliyle gerçekleştirmeye karar vermiştir. Sovyetler Birliği, işgal

öncesinde Doğu Bloğu ülkelerinde büyükelçi olarak görev yapan Emin'in rakiplerini Moskova'da bir araya getirerek muhalefetin liderliğini Afganistan'ın Çekoslovakya Büyükelçisi Babarak Karmal'a vermiştir. Ayrıca, Kabil Büyükelçiliği'ni korumak ve Sovyet vatandaşlarının güvenliğini sağlamak amacıyla danışman sıfatıyla sınırlı sayıda askeri birliği Kabil'de konuşlandırmıştır. Muhalifleri bir araya topladıktan sonra Sovyetler Birliği, Afganistan'daki askeri varlığını artırmıştır. 26 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'nin 40. Kolordusu, Afganistan'a müdahale etmiş ve öncelikle Kabil'in kontrolünü ele geçirmiştir. Başkent ve diğer büyük şehirlerde asker konuşlandırdıktan sonra "Akik Operasyonu" kapsamında Hafızullah Emin'in tasfiyesine başlamıştır.²¹⁶ Operasyon sırasında Afganistan'da 85 bin Sovyet askeri bulunmuş,²¹⁷ işgal öncesinde ise ülkede yaklaşık 5 bin 500 Rus uzman görev yapmaktaydı.²¹⁸

Afgan ordusu, Rus danışmanların yönlendirmesi ve kendi inisiyatifiyle Sovyetler Birliği müdahalesine karşı harekete geçmemiştir. Rus askerleri, Afgan askerlerinin uniformalarını giyerek Hafızullah Emin'in bulunduğu Tacbek Sarayı'na saldırmıştır. Emin'e bağlı saraydaki güçler karşılık vermiş olsa da, Emin iki çocuğuyla birlikte öldürülmüş, ailesi tutuklanarak hapishaneye gönderilmiş ve direniş gösteren Afgan güçleri bastırılmıştır. Devrim Konseyi üyeleri ile hükümet erkânı tutuklanmıştır. Saraydaki çatışmalarda 100 Sovyet askeri hayatını kaybetmiştir.²¹⁹ Moskova, Afgan ordusuna yerleştirdiği danışmanlar aracılığıyla kaleyi içeriden ele geçirmiştir. Devletin egemenliği ve bağımsızlığının teminatı olan Afgan ordusu, işgale seyirci kalmıştır.

Operasyonun başlamasıyla birlikte, Taşkent Radyosu Parçam lideri Babrak Karmal'ın bir konuşmasını yayımlamıştır. Konuşmasında Karmal; siyasi tutukluların serbest bırakılacağını, İslam dinine saygı gösterileceğini, keyfi tutuklamalara son verileceğini,

²¹⁶ Mitrokhin, **a.g.e.**, s. 84.

²¹⁷ Oral Sandar, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, İmga Kitapevi Yayınları, 29. Baskı, 2019, s. 628.

²¹⁸ Muhammed Hasan Kakar, **Kudatai sevr ve netayici amik an (Sevr darbesi ve derin sonuçları)**, Kabil, Danış yayınları, 2010, s. 389.

²¹⁹ Mitrokhin, **a.g.e.**, s. 82-85.

siyasi parti faaliyetlerine ve basın özgürlüğüne izin tanınacağını, bağlantısız bir dış politika izleneceğini ve Pakistan ile ilişkilerin onarılacağını ifade etmiştir. Hafızullah Emin'in öldürülmesinin ardından, 27 Aralık'ta Kabil Radyosu da bu konuşmayı yayımlamıştır. Sovyetler Birliği'nin desteğiyle iktidarı ele geçiren Babrak Karmal, Sovyet askerlerini takdir etmiş ve SSCB'nin önerilerini hayata geçireceğini beyan etmiştir.²²⁰ Ancak Afgan halkı bu işgale sessiz kalmamış; mücahit gruplar adı altında örgütlenerek silahlı direnişe başlamıştır.

SSCB, Afganistan'ı kontrol altında tutmak ve komünist rejimin devamlılığını sağlamak amacıyla tüm yöntemlere başvurmuştur. Afganistan'ın dağlık topografyası nedeniyle, hava operasyonlarına ağırlık verilmiş; ayrıca halkla mücahit güçler arasındaki bağı zayıflatmak amacıyla yoğun propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Bununla birlikte, köylerin bombalanması ve yollara mayın döşenmesi gibi yöntemlerle halk üzerinde korku yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yöntemlerin istenilen sonucu vermemesi üzerine, Sovyetler Birliği, halkın sempatisini kazanma stratejisine yönelmiştir. Bu çerçevede, eğitim müfredatına din dersleri eklenmiş, Diyanet İşleri Bakanlığı kurulmuş ve imamlara maaş bağlanmıştır. Ayrıca, 7–10 yaş arasındaki çocuklar 10 yıl süreyle Sovyetler Birliği'ne gönderilerek ideolojik olarak eğitilmiş ve sıfırdan komünist kadroların yetiştirilmesi hedeflenmiştir.²²¹ İşgal sürecinde, SSCB'nin Afganistan'daki asker sayısı 150 bine kadar yükselmiştir.²²²

SSCB, Afganistan'ı işgal ettikten sonra ülkede Sovyet yanlısı bir yönetim kurarak, hükümetin kendi politikaları doğrultusunda hareket etmesini sağlamaya çalışmıştır. Sovyet uzmanlar, devletin tüm kurumlarına yerleştirilmiş; bu uzmanların onayı olmaksızın Afgan yöneticiler herhangi bir karar alamaz hale gelmiştir. İşgal sürecinde

²²⁰ Sandar, 2019, s. 628.

²²¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul, Kronik Kitap, 27. Baskı, 2020, s. 670-671.

²²² **A.g.e.**, s. 670.

Afganistan'ın dış ve güvenlik politikaları doğrudan Moskova'nın denetiminden geçmekteydi. Bu durum, bir devletin ulusal çıkarının temel yapı taşları olan egemenlik ve bağımsızlığın ciddi şekilde zedelenmesine yol açmıştır.

1.3. İşgalin Gerekçeleri

SSCB'nin Afganistan'ı işgal ederek asker konuşlandırmasının gerekçeleri, uluslararası ilişkiler literatüründe en çok tartışılan konulardan biridir. Zira SSCB, işgale başvurmaksızın Hafızullah Emin'i görevden alarak yerine kendisine bağlı bir ismi iktidara taşıyabilecek kapasiteye sahipti. Bu bağlamda, Sovyet müdahalesinin gerekçeleri ideolojik ve jeopolitik unsurlar çerçevesinde incelenecektir.

1.3.1. İdeolojik Gerekçeler

Soğuk Savaş'ın temel özelliklerinden biri, ideolojik bir çatışma niteliği taşımasıdır. Batı Bloğu ülkeleri, siyasal ve ekonomik sistem olarak liberalizm ve kapitalizmi benimserken; Doğu Bloğu ülkeleri sosyalist ideolojiyi tercih etmiştir. Bu çerçevede, her iki blokun liderleri kendi ideolojilerini küresel ölçekte yayma yönünde çaba göstermiştir. Doğu Bloğu'nun lideri konumundaki Sovyetler Birliği, etki alanı içerisindeki ülkelere sosyalist sistemin kurumsallaşmasını sağlayarak nüfuzunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Afganistan'da solcu bir yönetimin iktidara gelmesiyle birlikte sosyalist ideolojinin etkisi artmıştır. Ancak bu ideoloji, ülke içerisindeki İslamcı muhalefet tarafından ciddi biçimde tehdit edilmiştir. Sovyetler Birliği, Afganistan'da sosyalizmi koruma ve ülkedeki solcu iktidarın sürekliliğini sağlama gerekçesiyle askeri müdahalede bulunmuş; böylece Afganistan'ı Doğu Bloğu'nda tutmayı hedeflemiştir.

Sovyetler Birliği, Afganistan'a müdahale etmemesi durumunda, Batı Bloğu'nun desteğiyle ülkenin İslamcı grupların kontrolüne geçeceğini ve bu durumun, Orta Asya ile Kafkasya'daki Müslüman toplulukları kışkırtacağı endişesiyle Afganistan'ı işgal

etmiştir.²²³ Bir başka ifadeyle, SSCB, sınırlarının hemen yakınında, İslam devrimini dışa ihraç etme iddiasındaki bir rejimin kurulmasına karşı çıkmıştır.²²⁴ Bu kaygılar, 1979 yılında İran’da Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından daha da güç kazanmıştır. Zira Humeyni yönetimi, devrimi bölge ülkelerine yaymayı resmi dış politika hedefi hâline getirmiştir. Afganistan, İran ile komşu olması ve sahip olduğu dini, kültürel ve tarihsel bağlar nedeniyle devrimin yayılabileceği öncelikli ülkelerden biridir. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Afganistan’ın İran benzeri bir sürece girmesini önlemek amacıyla askeri müdahalede bulunarak ülkeyi denetim altına almıştır.

İdeolojik bağlamda Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesinin bir diğer gerekçesi, ülkede Sovyet modeline uygun bir toplum inşa etmek ve solcu hükümeti ayakta tutmaktır. Ancak Sovyet yanlısı yönetimin toplumu dönüştürme çabaları, Afganistan’da beklenen karşılığı bulamamış, hükümetin toplumsal desteği gün geçtikçe zayıflamıştır. Komünist rejimin din karşıtı uygulamaları, özellikle muhafazakâr kırsal kesim başta olmak üzere geniş halk kesimlerinde ciddi tepkilere neden olmuştur. Rejimin meşruiyet krizi derinleştikçe, Afgan ordusu içerisindeki çözümler artmış, askerlerin bir kısmı görevlerini terk etmiş ve yönetim karşıtı halk hareketleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Sovyetler Birliği, desteklediği sol hükümetin çökmesinin, kendi nüfuz alanının kaybına ve Afganistan’daki stratejik çıkarlarının tehdit altına girmesine yol açacağı kanaatine varmıştır. Bu nedenle, mevcut rejimi ayakta tutmak ve sosyalist düzenin sürekliliğini sağlamak amacıyla Afganistan’a askeri müdahalede bulunmuştur.

²²³ Hans Braker, **İslamiyet sorununun Sovyetlerin iç ve dış politikasındaki yeri**, çeviren: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya Afrika Araştırmaları Grubu yayınları, 1984, s.1.

²²⁴ Edward Girardet, **Rusya’nın Afganistan’daki Savaşı**, çeviren: Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, 1984, s. 5.

Afgan solcularının milliyetçi eğilimleri ve Moskova'nın çıkarlarına tam anlamıyla bağlı hareket etmeme ihtimali, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin bir diğer ideolojik gerekçesi olarak değerlendirilebilir. Solcu askeri darbenin ardından Sovyetler Birliği, Afganistan'ın kendi etkisi altına girdiğini varsaymışsa da gelişmeler bu beklentiyi boşa çıkarmıştır. Özellikle Hafızullah Emin'in, Moskova'ya rağmen önce Parçam liderlerinin sistem dışına itmesi, ardından da Sovyet destekli lider Nur Muhammed Taraki'yi tasfiye etmesi, Moskova nezdinde ciddi bir güvensizlik yaratmıştır. Bu gelişmeler, SSCB'nin desteklediği bir figürün zamanla Moskova'dan bağımsız hareket edebileceği gerçeğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Sovyet yönetimi, Emin'in veya onun yerine getirilecek herhangi bir liderin uzun vadede Sovyet çıkarlarına hizmet etmeyeceği ihtimalini göz önünde bulundurarak, Afganistan'ı doğrudan işgal etme kararı almıştır.

1.3.2. Jeopolitik Gerekçeler

İdeolojik gerekçelerin ötesinde, Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali, Soğuk Savaş konjonktüründe Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarları ve jeopolitik varsayımları çerçevesinde de açıklanabilir. Sovyet perspektifinden bakıldığında, Afganistan'ın jeopolitik konumu, Hint Okyanusu, Umman Denizi ve Basra Körfezi gibi küresel öneme sahip sıcak denizlere ulaşmak için stratejik bir geçit işlevi görmektedir.²²⁵ Nitekim Çarlık Rusyası da 19. yüzyıldaki Büyük Oyun döneminde Afganistan üzerinden Hindistan ve Hint Okyanusu'na erişim stratejisi izlemişti. Nicholas Spykman'ın kenar kuşak (rimland) teorisine göre Afganistan, kenar kuşağın kilit bölgelerinden biridir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal ederek Çarlık Rusyası'nın başaramadığı bu stratejik hamleyi hayata geçirmeyi ve uluslararası sistemde jeopolitik konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bir başka ifadeyle, SSCB

²²⁵ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, İstanbul, Everest Yayınları, 12. Baskı, 2019, s. 330.

Afganistan üzerindeki nüfuzunu artırarak Hint Yarımadası, Hint Okyanusu ve Orta Doğu'nun enerji kaynaklarına bir adım daha yaklaşma niyetindeydi. Bu stratejik hedef doğrultusunda, Sovyetler Birliği işgalden önce Afganistan'daki kara altyapısını geliştirme çabalarına hız vermiştir. Hindu Kuş Dağları'nı delerek ülkenin kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan Salang Tüneli'nin ve Kabil-Celalabad-Peşaver hattını birbirine bağlayan Mayper Tüneli'nin inşası, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Dolayısıyla SSCB'nin Afganistan'ı işgali, rimlandi delerek sıcak denizlere ulaşma stratejisinin bir uzantısı olarak okunabilir.

Jeopolitik rekabet bağlamında, Afganistan'ın ABD'nin etkisi altına gireceği yönündeki endişeler, Sovyetler Birliği'ni işgale sevk eden önemli gerekçelerden biridir. 1979'da İran'daki İslam Devrimi sonrası ABD, bu ülkedeki nüfuzunu kaybetmişti. Bu gelişmenin ardından SSCB, rakibi ABD'nin stratejik boşluğu doldurmak ve Orta Asya'da yeni bir nüfuz alanı oluşturmak amacıyla Afganistan'a yöneleceğini öngörmüştür.²²⁶ Bu bağlamda, SSCB'nin özellikle Hafızullah Emin'in ABD ile kurduğu temaslardan ciddi şekilde rahatsızlık duyduğu bilinmektedir. Emin'in ABD'de yükseköğrenim görmüş olması ve ABD'nin Kabil Büyükelçisi Adolph Dubs ile sık görüşmeler gerçekleştirmesi, Sovyet tarafında Emin'in Batı yanlısı bir siyaset izleyebileceği endişesini doğurmuştur. Söz konusu gelişmeler, SSCB'nin Afganistan'daki mevcut rejimin denetimden çıkabileceği ve Afganistan'ın Batı Bloğu ile yakınlaşabileceği yönündeki kaygılarını artırmış; bu da Sovyetleri, bizzat askeri işgalle olası tehditleri bertaraf etmeye yöneltmiştir. Böylece Afganistan işgali, sadece ideolojik değil, aynı zamanda büyük güç rekabeti çerçevesinde ABD'nin bölgesel etkisini sınırlandırma ve çevrelenmesini önleme girişimi olarak da değerlendirilmelidir.

²²⁶ Artyom Borovik, **The Hidden War: A Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan**, USA, Grove Press, 2001, s. 10.

Son olarak, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da asker konuşlandırmasının temel gerekçelerinden biri, ülkenin jeopolitik konumunun Ortadoğu'nun zengin petrol havzalarına olan yakınlığı ve Batı Bloğu'na dahil devletlerle sınır komşusu olmasıdır. Bu durum, SSCB'nin uluslararası arenada Batı'yı kuşatma ve baskı altına alma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilir. Zira Soğuk Savaş döneminde Pakistan, Batı Bloğu'nun bir parçasıydı ve SSCB, ürettiği silahları Batı Bloğu sınırında bulunan Afganistan'da test ederek hem güç gösterisi yapmayı hem de bölgedeki konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali, ülkenin jeopolitiğini “Yeni Büyük Oyun”un sahasına dönüştürmüştür.

1.4. Uluslararası Hukuk Bakımından SSCB'nin Afganistan'ı İşgali

SSCB, Afganistan'a asker konuşlandırmasını, bu ülkenin davetiyle gerçekleştiğini ve 1978 yılında Kabil ile imzalanan Dostluk ve İş Birliği Anlaşması'na dayandığını ileri sürerek bu müdahalenin bir işgal olmadığını savunmuştur. Sovyet yetkililer, müdahalenin Birleşmiş Milletler sistemiyle çelişmediğini, aksine meşru bir çağrıya yanıt niteliği taşıdığını belirtmişlerdir. Ayrıca SSCB, söz konusu anlaşmanın dördüncü maddesini referans göstererek operasyonun amacının Afganistan'a yönelik dış müdahaleleri engellemek olduğunu ve bu tür tehditler ortadan kalkar kalkmaz askerlerini geri çekeceğini ifade etmiştir.²²⁷

Uluslararası hukuk, bir devletin başka bir devlete karşı kuvvet kullanmasını genel olarak yasaklamıştır. Ancak bu yasağın istisnaları, yalnızca meşru müdafaa durumları ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) kararları doğrultusunda gerçekleşen müdahalelerle sınırlıdır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da güç kullanımı ise bu istisnalar kapsamına girmemektedir. Zira ne Afganistan topraklarından SSCB'ye yönelik silahlı bir saldırı meydana gelmiş, ne de BMGK tarafından Sovyet

²²⁷ Mitrokhin, a.g.e., s. 102.

müdahalesine yönelik herhangi bir onay verilmiştir. Bu durum dikkate alındığında, SSCB'nin Afganistan'a asker konuşlandırmasının uluslararası hukuk bakımından bir işgal niteliği taşıdığı söylenebilir.

SSCB, Afganistan'a asker konuşlandırmasını, Afgan makamlarının davetine dayandırarak meşru göstermeye çalışmıştır. Ancak bu davetin hukuki geçerliliği tartışmalıdır. Zira SSCB'nin askeri müdahalesi başlamadan önce, daveti yaptığı iddia edilen Babrak Karmal henüz Afganistan topraklarına ulaşmamış ve fiilen yetki sahibi bir devlet temsilcisi konumunda değildir. Dolayısıyla, anayasal düzene göre davet etme yetkisine sahip olmayan bir figürün çağrısı, yabancı bir askeri gücün varlığına uluslararası hukuk açısından meşruiyet kazandıramaz. Ayrıca, Sovyet güçlerinin Afganistan Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin'i doğrudan hedef alarak öldürmesi, devletin iç işlerine ağır bir müdahale anlamına gelmiş; ülkenin egemenliğini ve bağımsızlığını açık biçimde ihlal etmiştir.

SSCB, Afganistan'daki askeri varlığının meşruiyetini yalnızca davete değil, aynı zamanda 1978 tarihinde imzalanan Sovyet-Afgan Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Anlaşması'nın 4. maddesine dayandırmıştır. İlgili maddede tarafların, BM Şartı'na ve karşılıklı danışma ve uzlaşmaya dayanarak, güvenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma amacıyla adımlar atacağı; ayrıca savunma alanında iş birliğini güçlendirecekleri belirtilmiştir. Ancak söz konusu madde, tek taraflı bir askeri müdahaleye açık bir hukuki temel teşkil etmemektedir. SSCB'nin Afganistan'a yönelik askeri müdahalesi, uluslararası hukuk ilkelerine ve anlaşmanın ruhuna aykırılık teşkil etmektedir. Müdahale sırasında Afganistan'a yönelik somut bir dış tehdit bulunmamakta, dahası Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin'in doğrudan Sovyet güçleri tarafından öldürülmesi, hem Afganistan'ın egemenliğine açık bir saldırı hem de dostluk ve iyi komşuluk ilkeleriyle bağdaşmaz niteliktedir. Bu bağlamda SSCB'nin ileri

sürdüğü hukuki gerekçeler, uluslararası hukuk normları çerçevesinde geçerli kabul edilmemektedir. Nitekim uluslararası toplumun büyük bir bölümü, Sovyet varlığını bir işgal olarak değerlendirmiş ve Birleşmiş Milletler bu askeri varlığın sona erdirilmesini talep etmiştir.

SSCB'nin doğrudan desteğiyle iktidara gelen Karmal ve çevresi, Sovyet birlikleri tarafından Hafızullah Emin'in öldürülmesini açıkça desteklemiş ve bu yolla ülkenin fiilen işgaline ortak olmuştur. Oysa bir devletin yönetim değişimi, ulusal egemenlik kapsamında değerlendirilen bir iç mesele niteliğindedir. Bu bağlamda, bir başka devletin silahlı müdahalesiyle devlet başkanının devrilmesi, Afganistan'ın siyasi bağımsızlığına ve egemenliğine ciddi bir ihlal teşkil etmektedir. Karmal her ne kadar bağılantısızlık ilkesi temelinde bir dış politika benimseyeceğini belirtmiş olsa da, SSCB'nin yoğun askeri ve siyasi varlığı, bu ilkeyi fiilen geçersiz kılmıştır. Sovyet askerlerinin ülkedeki varlığı nedeniyle, Karmal'ın dış ve güvenlik politikasında Moskova Büyükelçiliği'yle istişare etmeden adım atması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Sonuç olarak, SSCB'nin Afganistan'da askeri güç bulundurması, uluslararası hukukta geçerli hiçbir meşruiyet zemini taşımadığı gibi, bir devletin içişlerine doğrudan müdahale anlamına gelmekte ve bu nedenle açıkça bir işgal olarak nitelendirilmektedir.

2. İşgal Sürecinde İç Aktörler

2.1. Hükümet

SSCB işgali döneminde Afganistan hükümeti, Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP)²²⁸ Parçam fraksiyonu tarafından oluşturulmuştur. ADHP, iktidarı ele geçirdikten sonra ülkenin siyasal rejimini “Afganistan Demokratik Cumhuriyeti” olarak ilan etmiştir. Bu dönemde, yürütme erkinin en üst düzey organı Devrim Konseyi olmuş,

²²⁸ Parti, 1964 yılında Kabil'de Nurmuhammed Tarakki'nin evinde kuruldu. Kurucu toplantıda 25 kişi yer almaktaydı. Toplantıda, Nurmuhammed Tarakki, genel sekreter, Babarak Karmal ise yardımcısı olarak görevlendirdi. Endeşmand, 2002, s. 3.

Babrak Karmal hem Devrim Konseyi Başkanlığı hem de Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenmiştir.²²⁹ Afganistan'ın işgal altında bulunmasına karşın, sol eğilimli hükümet, güç kullanma tekeli elinde tutarak devlet yönetimini sürdürmeye çalışmış ve Birleşmiş Milletler nezdinde ülkeyi temsil etmeye devam etmiştir. Her ne kadar bu hükümetin karar alma süreçlerindeki özerkliği sınırlı olsa da, yukarıda belirtilen unsurlar nedeniyle uluslararası ilişkiler bağlamında bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu hükümet, SSCB'nin Afganistan'daki askerî varlığını olumlu karşılamış ve mevcut statükonun korunmasından yana bir tutum benimsemiştir.

Afganistan hükümeti, Sovyet güçlerini işgalci bir unsur olarak nitelendirmemiş; aksine, bu varlığı devrimin korunması ve gerici unsurlara karşı ülkenin savunulmasına katkı sağlayan bir destek unsuru olarak tanımlamıştır. Babrak Karmal, yaptığı açıklamalarda Sovyet müdahalesini meşrulaştırmaya yönelik güçlü söylemlerde bulunmuş, örneğin “SSCB, ülkemizdeki devrimi kurtarmak için böyle ciddi bir adım attığına göre, artık ülkelerimizin kaderi birleşmiştir” ve “vatansever Afganlar, SSCB dostluğuna bağlı kişilerdir” ifadeleriyle Sovyet varlığını açıkça olumlu karşılamıştır.²³⁰ Bu söylemler, hükümetin Afganistan'ın ulusal çıkarlarını Sovyetler Birliği'nin çıkarlarıyla özdeşleştirdiğini ve dış politikada Moskova merkezli bir çizgi benimsediğini göstermektedir.

Karmal, iktidara Sovyet ordusunun desteğiyle gelmiş ve ideolojik olarak Sovyetler Birliği'ne yakın bir çizgi izlemiştir. Bu durum, Kızıl Ordu'nun Afganistan'daki varlığına karşı çıkmasını engellemiş ve hükümeti Moskova'ya ve Doğu Bloğu'na yakın bir ittifak politikası benimsemeye zorlamıştır. Nitekim Sovyet askeri varlığı, Afgan hükümetinin SSCB'nin çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin önünü açmış ve alternatif politika üretme imkânını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar

²²⁹ Endeşmand, 2002, s. 4.

²³⁰ A.g.e., s. 50

hükümet, Sovyet askeri varlığını ittifak ilişkileri ve ortak çıkar söylemiyle meşrulaştırmaya çalışsa da, pratikte Moskova'nın yönlendirmesiyle hareket ederek Afganistan'ı Sovyetler Birliği'nin bir uydusu hâline getirmiştir.

Afganistan'daki sol hükümetin önde gelen generallerinden Nabi Azimi, kaleme aldığı Ordu ve Siyaset adlı eserinde, solcu hükümet döneminde ülkenin fiilen Kızıl Ordu tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Azimi'ye göre, dönemin Savunma Bakanı General Kadir, bakanlıktaki görevlerine başlamadan önce Sovyet uzmanlarla görüşmekte ve onların verdiği talimatları eksiksiz uygulamaktaydı.²³¹ Bu durumu teyit eder nitelikte, Babrak Karmal da 1991 yılında yaptığı bir açıklamada şunları dile getirmiştir: “Rus uzmanları her yerdeydi: orduda, istihbaratta, devlet kurumlarında, basında, eğitim kurumlarında... Ben bağımsız ve özgür bir devletin lideri değildim. Afganistan işgal edilmiş bir devletti ve ülkeyi Ruslar yönetiyordu. Rus uzmanlarından bağımsız bir adım atmamız mümkün değildi.”²³² Karmal'ın bu açıklamaları, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki varlığının yalnızca askeri bir müdahale değil, aynı zamanda ülkenin siyasal egemenliğini ve güvenliğini doğrudan etkileyen bir işgal olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ittifak söylemi, pratikte anlamını yitirmiş ve iş birliği yalnızca kağıt üzerinde kalmıştır.

İşgale karşı hükümetin tutumu, Afgan halkının kitlesel olarak Pakistan ve İran'a göç ederek silahlanmasını ve işgalci güçlere ile onların desteklediği rejime karşı direnişe katılmasını hızlandırmıştır. Sovyetler Birliği, desteklediği Afgan hükümetinin kendini savunacak güce sahip olmadığını öne sürerek askeri, lojistik ve siyasi her türlü desteği sağlamaya yönelmiştir. 1981 yılında Moskova, kendi varlığına karşı savaşıran direnişçi unsurların yok edilmesini hedefleyen bir strateji benimsemiş ve bu doğrultuda operasyonları doğrudan kendisi yürütmeye başlamıştır. Ancak Sovyet güçleri bu süreçte

²³¹ Nabi Azimi, **Ordu ve Siyaset der se dahyi ahir Afganistan (Afganistan'da son 30 yılda ordu ve siyaset)**, Peşaver, Sabah yayınevi, 1997, s. 283.

²³² Endeşmand, 2002, s. 50.

uluslararası savaş hukukunu ihlal ederek çok sayıda sivil yerleşim yerini bombalamış ve masum sivillerin ölümüne yol açmıştır.²³³

Ülkesinin işgal altında olduğunu düşünen Afgan askerleri, ordu saflarını terk etmeye başlamıştır. Müslüman Afgan halkı ise çocuklarını askere göndermektense, ya yurtdışına göndermeye ya da işgalcilere karşı savaşıran direniş gruplarına katılmaları yönünde teşvik etmiştir. 1982 yılından itibaren her ay yaklaşık 2.500 asker ordudan firar etmiş; firar eden asker sayısı, aynı dönemdeki ölü ve yaralı sayısının altı katına ulaşmıştır.²³⁴ Bu durum, hükümetin zayıflamasına yol açmış ve Sovyetler Birliği'ni alternatif çözüm arayışlarına yönelmeye zorlamıştır.

SSCB, siyasi ve askeri bakımdan Afgan hükümetini güçlendirme çabası içerisinde olmuştur. Ancak savaşın seyri, Sovyetler Birliği'nin ülke genelinde tam kontrol sağlayamayacağını göstermiştir. Bu nedenle, SSCB stratejik bölgelerde askeri varlığını tahkim etmeye yönelmiş, diğer yandan ise daha esnek hareket edebilecek ve toplumla hükümet arasındaki ilişkiyi yeniden tesis edebilecek yeni siyasi figürler arayışına girmiştir. Bu çerçevede, 1986 yılında Afganistan İstihbarat Teşkilatı'nın başkanı Dr. Necibullah Ahmadzai, Babrak Karmal'ın yerine devlet başkanlığına getirilmiştir.

Necibullah, iç politikada halkın desteğini kazanmak amacıyla yeni bir anayasa hazırlayarak İslam'ı devletin resmi dini olarak ilan etmiş ve ülkenin siyasi rejimini "Afganistan Cumhuriyeti" olarak değiştirmiştir. Bu kapsamda, medya organlarında dini içerikli programların sayısı artırılmıştır. Ancak dış politikada, seleflerinden farklı olarak bağımsız bir çizgi izleyememiş; ittifaka dayalı ve SSCB'ye bağımlı bir dış politika sürdürmüştür. Necibullah döneminde de, siyasi ve askeri kararlar, Kızıl Ordu'ya mensup Sovyet uzmanların onayıyla şekillenmiştir.

²³³ Mitrokhin, 2015, s. 103.

²³⁴ A.g.e., s. 108.

İşgal döneminde Afganistan hükümeti, ülkedeki çatışmalarda Sovyetler Birliği'nin vekili gibi hareket etmiştir. Zira hükümet, Afganistan'ın ulusal çıkarlarını oluşturan temel unsurlar olan egemenlik, bağımsızlık ve halkın güvenliğini sağlamak yerine, SSCB'nin askeri varlığına ve gerçekleştirdiği operasyonlara sessiz kalarak Kızıl Ordu'ya fiilen hizmet etmiştir. Başka bir ifadeyle, hükümetin yönetici kadroları SSCB desteğiyle iktidara geldiklerinin ve iktidarda kalabilmelerinin Kızıl Ordu'nun desteğine bağlı olduğunun bilincinde olarak, ulusal çıkardan ziyade Moskova'nın beklentilerine ve çıkarlarına öncelik vermiştir.

2.2. İşgal ve Hükümete Karşı Olanlar

Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) ve taraftarları dışında, genel olarak Afgan halkı Sovyet işgaline karşı çıkmıştır. İşgale ve işbirlikçi hükümete karşı olanlar, örgütlenerek silahlı direnişe başlamışlardır. Bu örgütlenme sürecinde Afganistan'ın jeopolitik yapısının sosyal unsurları da belirleyici olmuştur. Başka bir ifadeyle, ülkenin mezhepsel ve etnik çeşitliliği, direniş hareketlerinin biçimlenmesinde etkili olmuş; işgale karşı Sünni ve Şii temelli mücahit gruplar ortaya çıkmıştır.

2.2.1. Sünni Mücahit Gruplar

Sünni direniş grupları, demokratikleşme döneminde kurulan Afganistan Müslüman Gençleri Hareketi'nden türemiştir.²³⁵ Bu hareket, SSCB işgalinden önce de hem Davut Han yönetimine hem de Taraki ve Emin hükümetlerine karşı çeşitli saldırılar düzenlemiştir. Ancak Sovyet işgali, hareketin kitlesel desteğini artırmış; liderler hem işgale karşı yürütülen mücadelede daha etkin rol oynamak hem de dış yardımlardan daha fazla pay almak amacıyla kendi örgüt yapılarını oluşturmuşlardır. Başka bir ifadeyle, SSCB'ye ve işgale karşı savaştan Sünni gruplar tek bir çatı altında birleşmektense, farklı örgütler hâlinde mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

²³⁵ Armaoğlu, 2020, s. 670.

Sünni mücahit gruplar, Pakistan’da kurulmuş ve işgal sona erene kadar 7 grup olarak varlığını göstermiştir. Pakistan ülkesinde bulunan grupların varlığını tanımış ve faaliyetlerine izin vermiştir. Mücahit gruplarsa; Afganistan İslami Cemiyet Partisi²³⁶, İslami Parti (Halis)²³⁷, Afganistan İslami Partisi (Hikmetyar)²³⁸, İttihadı İslami Afganistan²³⁹, Hareketi İnkılabı İslami²⁴⁰, Mahaz-i Milli İslami Afganistan²⁴¹, Cepheyi Necati Milli Afganistan²⁴² adıyla gerek kızıl orduya gerekse solcu hükümete karşı mücadele etmiştir. Mücahit gruplar 1982 yılında İttihadı İslami Mücahidin Afganistan’ı

²³⁶ Afganistan Cemiyeti İslam-i partisinin lideri Burhaniddin Rabbanidir. Ünlü komutanıysa Ahmet Şah Mesut’tur. Örgütün ünlü liderleriyle taraftarları genel olarak Taciklerden oluşmaktaydı. Rabbani, Davut Han’ın Müslüman gençlere yönelik baskılarını artırınca Pakistan’a sığınmıştır. Ahmet Şah Mesut, Hikmetyar ile beraber 1974 yılında Davut Han rejimine karşı darbe girişiminde bulunmuştur. Darbe başarısız olunca Pakistan’a sığınmıştır. Olivier Roy, **Afganistan az cihat ta cenghayi dahili (Cihattan İç Savaşa Afganistan)**, çeviren: Ali Alami Kirmani, Tahran, Şeriyeti yayınları, 2003, s. 55.

²³⁷ Mevlevi Muhammed Yunus Halis tarafından kurulmuştur. Halis peştundur ve partinin üyeleri de peştunlardan oluşmaktaydı. Radikal bir örgüt olarak askeri seçeneğe vurgu yapmaktaydı. Savaş sırasında Halis Pakistan’dan silah alarak Afganistan’da savaşımıştır. Mevlevi Celaluddin Hakkani halisin ünlü komutanlarından. Muhammed Yakup Maşuf, **Tanzim Hayi Cihadi Afganistan (Afganistan’da Cihatçı Örgütler)**, Kabil, Seyit Yayınevi, 2017, s. 60.

²³⁸ Afganistan İslami Partinin (Hizb-i İslami Afganistan) lideri Gulbeddin Hikmetyar’dır. Hikmetyar, peştun ve liderliğinin yaptığı partinin komutanlarıyla yönetim kadrosu genel olarak peştunlardan oluşmaktadır. Davut Han’ın Müslüman gençlere yönelik baskısından dolayı önce darbe girişiminde bulunmuştur. Darbe başarısız olunca 1975 yılında Pakistan’a sığınmıştır. Mücahit liderler arasında en çok radikal olarak bilinmektedir. SSCB ve solcu hükümete karşı en çok sert mücadele eden liderdir. Karizması, örgüt içinde sağladığı disiplin, peştun olması ve aşırılığı, Pakistan’ın dikkatini çekmiş, komünizme karşı yapılan yardımların çoğunu partisine sağlamıştır. Mali gücünden dolayı işgal sürecinde Afganistan’ın tüm bölgesinde varlığını göstermiştir (Muhammed Yakup Maşuf, **Tanzim Hayi Cihadi Afganistan (Afganistan’da Cihatçı Örgütler)**, Kabil, Seyit Yayınevi, 2017, s. 37.

²³⁹ Afganistan İslam Birliği partisinin Lideri Abdurrah Resul Sayyaf’tır. Etnik olarak peştundur. Daha selefi/vahabi bir din anlayışına sahip olduğu için Suudi Arabistan tarafından desteklenmiş ve zengin olduğu için Afganistan’daki komutanları kendi safına çekerek varlığını göstermiştir. George Ernie, **Afganistan guzargahi kişver kişayan (Afganistan fatihlerin yolu)**, çeviren: Muhamd Yusuf ilmi, Peşaver, Meyvand Yayınevi, 2003, s. 136.

²⁴⁰ Hareket-i İnkılabı İslami Afganistan’ın lideri Mevlevi Muhammed Nabi Muhammedi’dir. Hareketin liderleriyle üyeleri peştunlardan oluşmaktaydı. Cemiyet Partisiyle Afganistan İslami partisi hareketi inkılabı İslami adına bir araya gelmiş ve Nabi’yi lider olarak seçmiştir. Hareket dağılınca Nabi koalisyonu örgüte dönüştürerek varlığını göstermiştir. Afganistan’da işgalin sona ermesiyle pür bir İslam devletinin kurulmasını hedefi olarak belirlemiştir. Halim Tenvir, **Tarihi Jurnalizm der Afganistan (Afganistan’da gazetecilik tarihi)**, Peşaver, Meyvand Yayınevi, 1999, s. 351-352.

²⁴¹ Parti bir soylu ve Kadiriye tarikatının lideri Sayit Ahmet Geylani tarafından kurulmuştur. İlimli bir parti olarak Afganistan’da krallık sistemi desteklemekteydi.

²⁴² Cepheyi Necati Milli Afganistan (Afganistan ulusal kurtuluş cephesi) Sibgatullah Müceddedi tarafından kurulmuştur. Parti batı desteğini almak için dini kimlikten ziyade ulusal kimliği benimsemiş ve Afganistan kralı Zahir Şah’ın tekrar Afganistan’da gücü ele geçirmesini desteklemekteydi. Ulusalçı kimliğini ön plana çıkardığı için Pakistan’ın Afganistan içişlerine müdahalesini eleştirmiş ve Pakistan ona askeri destek vermemiştir. Dolayısıyla Afganistan’da askeri varlığı olmayan bir örgüttü. Özgür Çınarlı, **Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)**, basılmamış doktora tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009, s. 71.

(Afganistan Mücahitler İslami Birliğı) kurarak bir çatı altında toplansa da kısa süre sonra dağılmıştır.²⁴³

Mücahit gruplar, faaliyetlerini çeşitli komiteler aracılığıyla organize etmiş ve bu komiteler arasında en önemlisi askeri kanadı temsil eden yapı olmuştur. Zira bu askeri komite, dış kaynaklardan sağlanan silahların dağıtımı, mücahitlere yönelik askeri eğitimlerin verilmesi ve savaşçıların Afganistan'a sevk edilmesinden sorumluydu. Kültürel komite ise gazete, dergi ve radyo gibi araçlarla işgale karşı propaganda faaliyetlerini yürütmüştür.²⁴⁴ Mücahitler, hem Pakistan'a sığınan Afganlar hem de ülke içindeki yerel komutanlar ve destekçiler aracılığıyla savaşçı kadrolarını güçlendirmiştir. Sovyet işgaline son vermeyi amaçlayan bu gruplar, nihai hedef olarak şeriat temelli bir İslam devleti kurmayı benimsemiş ve bu hedef doğrultusunda kendilerine yöneltlen dış destekleri kabul etmişlerdir. Hükümet mevcut statükoyu korumayı hedeflerken, mücahit gruplar statüko karşıtı bir politika izleyerek, işgale son vermeyi ve İslami temellere dayalı yeni bir düzen kurmayı amaçlamışlardır.

Kızıl Ordu'ya karşı yürütülen savaşta Batılı ülkeler, Suudi Arabistan ve Pakistan; Afgan mücahitlerine askeri mühimmat, siyasi ve mali destek sağlamıştır. Ancak sahadaki doğrudan savaşta, mücahitlerle birlikte aktif olarak yer alan başlıca aktör El-Kaide olmuştur. Arap savaşçılardan oluşan bu örgüt, önemli mali kaynaklara sahip olması nedeniyle Afgan mücahit gruplarının dikkatini çekmiştir. Bu süreçte ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler, radikal İslamcılar henüz bir tehdit olarak görmedikleri için Sovyetler Birliğı'ne karşı bu gruplara dolaylı olarak destek sunmuşlardır. Arap savaşçıları arasında öne çıkan liderlerden biri, Filistinli Abdullah Yusuf Azzam'dır. El-Ezher Üniversitesi'nde ilahiyat alanında doktora yapan Azzam, Ürdün, Suudi Arabistan ve Pakistan üniversitelerinde akademik görevlerde bulunmuştur. Pakistan'daki ikameti

²⁴³ Endeşmand, 2002, s. 19.

²⁴⁴ Muhammed Yakup Maşuf, **Tanzim Hayi Cihadi Afganistan (Afganistan'da Cihatçı Örgütler)**, Kabil, Seyit Yayınevi, 2017, s. 42-48.

sırasında, SSCB işgaline karşı savaşıyan Afgan mücahitlere destek sunmak amacıyla Hizmet Okulu (Mekteb el-Hidmet) adlı bir yapı kurmuştur.²⁴⁵ El-Kaide'nin kurucu kadrosunda yer alan Usame bin Ladin, Eymen el-Zevahiri, Ebu Hafs, Hattab, Ebu Seyyaf, Ebu Hani ve Ebu Hacir gibi isimlerin Azzam'ın öğrencileri olduğu bilinmektedir. Arap savaşçılarının sayısının artmasıyla birlikte, Azzam bu grup içindeki organizasyonel sorumluluğu Kaidatü'l-Ensar adlı yapıya devretmiş ve liderlik görevini Usame bin Ladin'e vermiştir. Bu dönemde Usame bin Ladin'in başlıca görevi, Arap gönüllülere askeri eğitim vermek olmuştur. Azzam, 1989 yılında iki oğluyla birlikte Pakistan'ın Peşaver kentinde suikasta uğrayarak öldürülmüş, onun yerini ise Usame bin Ladin almıştır.²⁴⁶

SSCB ve solcu Afgan hükümetine karşı mücadele eden mücahitler, verdikleri savaşı kâfirlere ve işgalcilere karşı yürütülen cihat olarak tanımlamış ve bu dini söylem sayesinde savaşçı temininde ciddi bir sorun yaşamamışlardır. Nitekim El-Kaide başta olmak üzere, İslam dünyasının farklı bölgelerinden birçok gönüllü savaşçı Afganistan'a gelerek Sovyet güçleri ve onların desteklediği rejime karşı silahlı direnişe katılmıştır. Bu süreçte, Afgan ordusunun birçok mensubu işgale ortak olmamak adına orduyu terk etmiş ve mücahit saflarına katılmıştır. Bu durum, mücahitlerin askeri başarısının arkasında yatan önemli dinamiklerden biri olarak değerlendirilebilir. SSCB destekli hükümetin zayıf meşruiyeti ve Sovyet ordusunun işgalci niteliği, halkın büyük çoğunluğunu direniş hareketlerinin yanına itmiştir. Söz konusu savaşın yalnızca askeri ve siyasi boyutla sınırlı kalmayıp aynı zamanda güçlü bir kültürel ve ideolojik boyut taşıması, çatışmayı daha derin bir küresel anlam çerçevesine yerleştirmiştir. Bu bağlamda, Samuel P. Huntington, SSCB-Afganistan Savaşı'nı “medeniyetler

²⁴⁵ Abdulghani Aydın, **Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri**, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2010, s. 36-37.

²⁴⁶ Vehit Müjde, **Afganistan ve Panç Sal Hükümeti Taliban (Afganistan ve Beş Yıl Taliban Hakimiyeti)**, Tahran, Ney Yayınevi, 2003, s. 57-60.

çatışmasının” ilk örneği olarak nitelendirmiş ve bu savaşla birlikte yeni çağın başladığına dikkat çekmiştir.

Güç dengesi açısından değerlendirildiğinde, Kızıl Ordu ve onun desteklediği solcu rejim ile mücahit gruplar arasında belirgin bir asimetri söz konusuydu. Bu dengesizlik, mücahit savaşçıları konvansiyonel savaş yöntemleri yerine, Afganistan’ın zorlu ve dağlık coğrafyasına uygun olan gerilla savaşına yönelmeye zorlamıştır. Bu doğrultuda mücahitler, yol kenarlarına döşedikleri mayınlar ve çeşitli tuzaklarla düşük maliyetle yüksek düzeyde kayıp verdimiştir. Askeri taktiklerin yanı sıra ideolojik ve psikolojik cephede de etkin bir mücadele yürütülmüştür. Mücahitler, solcu hükümeti işgalin işbirlikçisi ve din karşıtı bir yapı olarak tanımlayarak halk ile yönetim arasındaki meşruiyet bağıını koparmaya çalışmış; bu çaba büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Halk desteğini arkasına alan mücahit gruplar, hem işgalci güçlere hem de onların desteklediği rejime karşı mücadelede önemli kazanımlar elde etmiştir.

2.2.2. Şii Gruplar

Kızıl orduya karşı savaşta Afganistan’ın Hazara/Şii toplumu, Pakistan’da kurulan Sünni gruplara katılmak yerine kendi örgütlerini oluşturarak mücadele etmiştir. Şii örgütlerin başında Sazman-i Nasr (Nasr örgütü)²⁴⁷ Hareketi İslami Afganistan²⁴⁸ Hizbullah²⁴⁹ Afganistan Muztazafin İslami Hareketi²⁵⁰ Afganistan Alimler Birliği²⁵¹ Sipahi

²⁴⁷ Örgüt 1979 yılında İran’ın Kum şehrinde kurulmuştur. Ünlü liderleriyse Mir Hüseyin Sadiki, Abdul Ali Mezari, Seyit Hüseyin Hüseyini, Muhammed Karim Halili, Kurban Ali ve Seyit Muhammed Natikidir. Örgüt halk iradesine ve ülkede Caferi fikhın resmiliğine vurgu yapmıştır. Bamyan ve Heratta faaliyet göstermiştir. Basir Devlet Abadi, **Şinasnameyi Ahzap ve Ciryapati Siyasi Afganistan (Afganistan'daki siyasi parti ve akımların hüviyeti)**, İran-Kum, Fara yayınevi, 1992, s. 89-90.

²⁴⁸ Örgüt Şeyh Muhammed Asif Muhsini tarafından 1979 yılında İran’da kurulmuştur. Hareketin lideri Peştun Şii olduğundan dolayı Hazaralardan ziyade Kızılbaşlardan üye toplamıştır. Hareket Afganistan’da işgal ve komünist rejimin çöküşü için mücadele ettiğini bildirmiştir. Maşuf, **a.g.e.**, 2017, s. 91-92.

²⁴⁹ 1980 yılında kurulmuş ve lideri Hafız Ahmet’tir. Gazni, Uruzgan ve Faryab vilayetlerinde varlığını göstermiştir.

²⁵⁰ 1979 yılında İran’da kurulmuş ve lideri Abdul Hüseyin Ahlaki’dır. Afganistan’ın Gazni ilinde faaliyet göstermiştir.

²⁵¹ 1979 yılında İran’da kurulmuştur. Lideri Ayatullah Kurban Ali Muhakkik’tir.

Pasdaran²⁵² Şurai İtilafı İslami Afganistan (Afganistan İslami Koalisyon Konseyi)²⁵³ Şurayı İttifakı İslami gelmekteydi.²⁵⁴

1989 yılında, İran'ın arabuluculuğu ve girişimleriyle çeşitli Şii ve Hazara örgütleri bir araya gelerek Hizb-e Wahdat-e İslami-ye Afghanistan (Afganistan İslami Birlik Partisi) adı altında birleşmişlerdir. Bu birlik, Nasr Örgütü, İslami Hareket, Sipah-ı Pasdaran, Hizbullah, İslami Güç ve Birleşik Cephe gibi yapıları aynı çatı altında toplamıştır. Partinin liderliğine ise Abdul Ali Mezari seçilmiştir. Mezari, partinin temel hedeflerini üç başlık altında toplamıştır: Caferi fıkhnın resmi düzeyde tanınması, geçmişteki devlet yapılarının ve dışlayıcı politikaların değiştirilmesi ve ülkedeki siyasi kararlarda Şii toplumunun iradesine etkin şekilde yer verilmesi. Bu talepler, Şii toplulukların tarihsel olarak maruz kaldıkları dışlanmışlığı sona erdirmeye ve ulusal düzeyde temsil edilme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.²⁵⁵

Şii grupların, Pakistan merkezli mücahit yapılarına katılmak yerine kendi örgütsel yapılarını kurmalarının arkasında bir dizi stratejik ve ideolojik neden bulunmaktadır. Bu bağlamda en belirleyici faktörlerden biri İran'ın etkisidir. İran, Sünni grupların ABD ve Suudi Arabistan'ın etkisi altında hareket ettiğini düşünerek, devrim ideolojisini bölgeye ihraç etme hedefi doğrultusunda Şii grupları daha avantajlı ve güvenilir bir ortak olarak görmüş; bu nedenle onları doğrudan destekleyip silahlandırmıştır. İşgale karşı yürütülen mücadelede İran ile Şii örgütler arasında karşılıklı çıkarlara dayalı bir ilişki şekillenmiştir. İran, bu gruplar aracılığıyla Afganistan'da ideolojik ve siyasi nüfuzunu

²⁵² İslam Cihadı Muhafızları olarak 1982 yılında kurulmuştur. Liderleri Muhammed Hüseyin Sadiki Nili, Muhammed Akbardir.

²⁵³ 1986 yılında İran'ın girişimleriyle 8 Şii örgüt lideri dönemin İran Cumhurbaşkanı Ali Haminneyi ile görüşükten sonra oluşmuştur. Koalisyon partileriye Nasr örgütü, İslami Hareket, İslami Direniş, İslam Devrimi Birlik Cephesi, Sipahi Pasdaran, İslam Gücü Örgütü, Daveti İslami Partisi ve Afganistan Hizbullah'dır. Konsey, vilayeti fakhi ideolojisine dayalı İslam devrimin gerçekleştirip bir İslam devletinin kurulması için mücadele edeceğini bildirmiştir. Devletabadi, **a.g.e.**, s. 349.

²⁵⁴ Hazara milliyetçilerinin Afganistan'ın Bamyán ilinde bir araya gelerek oluşturduğu ittifaktır. Ayatullah Behişt Konseyi başkanı olarak seçilmiştir. **Afganistan der se dahayi ahir (son 30 yılda Afganistan)**, Tahran, İran Liderinin Ofisi Yayınları, 1999, s. 608.

²⁵⁵ Maşuf, 2017, s. 119.

artırmayı amaçlarken, Şii örgütler ise İran'ın mali, askeri ve lojistik desteği sayesinde güç kazanmıştır. Bu iş birliği sonucunda, işgalin sonlarına gelindiğinde, Şii/Hazara bölgelerinde söz konusu örgütler önemli ölçüde kontrol sağlamış ve siyasi bir aktör olarak sahnedeki yerini pekiştirmiştir.

Şiilerin Pakistan merkezli mücahit yapılar yerine kendi örgütlenmelerini kurmalarının bir diğer temel gerekçesi, işgale ve komünist rejime karşı kendi askeri kapasitelerini inşa etme arayışlarıdır. Afganistan'ın tarihsel sürecine bakıldığında, Hazara/Şii topluluklarının dönem dönem ciddi baskı ve zulümlere maruz kaldığı görülmektedir. Bu tarihsel deneyimler, Şii aydınları ve siyasi önderleri, ülkede kalıcı bir güç dengesi kurulmadan söz konusu baskıların sona ermeyeceği kanaatine yöneltmiştir. Bu bağlamda, silahlı yapılanmanın, Şii toplumu için bir meşru savunma ve varlık stratejisi olduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, Şiiler açısından silahlı örgütlenme bir zorunluluk olarak değerlendirilmiş; ancak bu örgütlenmenin, Sünni grupların çatısı altında değil, kendi inanç ve toplumsal temsiliyetlerini esas alan bağımsız yapılar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla, Şii silahlı grupların oluşumu hem tarihsel hafızanın hem de mezhepsel kimliğin şekillendirdiği bir siyasi ve askeri zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Güç dengesi açısından değerlendirildiğinde, Şii gruplar, Kızıl Ordu ve solcu hükümete kıyasla daha zayıf bir konumda olduklarından, Sünni örgütlerde olduğu gibi gerilla savaşı taktiklerine yönelmiştir. Bu tercihte, Şiilerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyanın dağlık yapısı ve merkezle bağlantılı yolların sınırlı olması önemli bir rol oynamıştır. Bu doğal koşullar, vur-kaç taktiklerinin etkin biçimde uygulanmasına olanak sağlamış; böylece Şii gruplar, hem silah hem de savaşçı tedariki konusunda ciddi bir zorlukla karşılaşmamıştır. Şii gruplar, yalnızca işgale karşı mücadeleyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda savaş sonrası döneme ilişkin siyasi hedefler de ortaya koymuştur. Bu

çerçevede, işgalin sona ermesinden sonra kendilerinin de yer alacağı kapsayıcı bir siyasi sistemin kurulmasına vurgu yaparak, statükoya karşı pozisyon almışlardır. Bu durum, Şii örgütlerin hem askeri hem de siyasi düzlemde anti-statükocu bir aktör olarak hareket ettiğini göstermektedir.

3. İşgal Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası

3.1. ABD

3.1.1. ABD Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Soğuk Savaş döneminde Afganistan, jeopolitik konumu itibarıyla Spykman'ın da vurguladığı üzere, ele geçirilmesi durumunda dünya hâkimiyetine giden yolu açacak Avrasya'nın Rimland kuşağında yer almaktaydı. ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı dünyasının liderliğini Büyük Britanya'dan devralmış ve Sovyetler Birliği'ni “öteki” olarak konumlandırarak, Avrasya jeopolitiğinde Sovyet etkinliğini sınırlamaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Bu çerçevede, Truman Doktrini ile Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisini benimsemiş, ardından Eisenhower Doktrini aracılığıyla Orta Doğu'daki komünizm tehdidine karşı bölge ülkelerine ekonomik ve askeri yardım sağlayacağını ilan etmiştir. ABD, çevreleme stratejisini genişletirken, Sovyetler Birliği ise Rimlandi aşarak sıcak denizlere ulaşmak ve böylelikle ABD'nin küresel hegemonyasına meydan okumak istemiştir. Bu doğrultuda, her iki süper güç açısından Avrasya jeopolitiğinde üstünlük sağlama mücadelesinde Afganistan kilit bir alan olarak öne çıkmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, tıpkı Büyük Oyun döneminde Britanya'ya tehdit oluşturduğu gibi, bu kez de ABD'nin Güney Asya ve Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Afganistan, doğrudan ABD'nin jeopolitik mücadelesinin merkezine yerleşmiştir. Dolayısıyla Afganistan jeopolitiği, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni

gerileterek uluslararası sistemde hegemon konumunu pekiştirmesi ve ulusal çıkarlarını koruması bakımından stratejik öneme sahip bir coğrafya hâline gelmiştir.

Afganistan'da terör örgütlerinin varlığı, ABD'nin dikkatini çeken başlıca konulardan biri olmuştur. Huntington'un ifade ettiği üzere, ilk medeniyetler çatışması Afganistan'da yaşanmış; bu çatışmada İslam medeniyetinin galip geldiğine inanan radikal unsurlar, Batı'yı da mağlup ederek küresel hâkimiyeti ele geçirebilecekleri yönünde bir inanca kapılmışlardır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki yenilgisinin ardından, terörizmle mücadele, ABD dış politikasının merkezine yerleşmiştir. El-Kaide lideri Usame Bin Ladin başta olmak üzere, pek çok terör örgütü ve militanın Afganistan coğrafyasında konuşlanması, ABD'nin bu bölgeye yönelik dikkatinin artmasına neden olmuştur. 11 Eylül 2001 terör saldırılarından önce de ABD, El-Kaide'ye ait bazı hedefleri bombalamış; ancak söz konusu saldırıların ardından doğrudan Afganistan'a müdahalede bulunarak ülkeyi işgal etmiştir. Terörle birlikte Afganistan, dünya genelinde en fazla yasa dışı uyuşturucu üretiminin yapıldığı ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Afganistan'ın uyuşturucu üretim ve dağıtım ağındaki konumu da, ABD dış politikası açısından önem arz eden bir başka unsur hâline gelmiştir. Dolayısıyla hem terörle hem de uyuşturucu ile mücadele kapsamında Afganistan'ın jeopolitik önemi, Washington açısından stratejik bir değer taşımaktadır.

Brzezinski, Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesinin yaşandığı bir “satranç tahtası”na benzetmiş; bu bağlamda ABD'nin küresel liderliğini sürdürebilmesi için Çin, Rusya, Hindistan, Fransa ve Almanya gibi satrançtaki ana oyuncularını denetim altında tutması gerektiğini savunmuştur. 21. yüzyılın başında ABD; İran, Irak ve Kuzey Kore'yi “şer eksenini” olarak tanımlarken, günümüzde en büyük stratejik rakip olarak Çin'i görmektedir. Afganistan, gerek ABD'nin düşman/rakip olarak konumlandığı İran ve Çin ile komşu olması, gerekse nükleer silahlara sahip olan Pakistan ve Hindistan

arasında yer alması nedeniyle, ABD açısından jeopolitik açıdan son derece stratejik bir konumdadır. Bu durum, ABD'nin Afganistan üzerinden İran'ın nükleer faaliyetlerini yakından izleme ve gerektiğinde müdahalede bulunma kapasitesini artırmaktadır. Ayrıca Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki etkisini sınırlama, dengeleme açısından da Afganistan önemli bir konumda yer almaktadır. Washington yönetimi, Afganistan üzerinden Pakistan-Hindistan arasındaki dengeyi gözeterek Güney Asya'daki çıkarlarını azami seviyeye çıkarmayı hedeflemektedir. Öte yandan Afganistan, Orta Asya enerji kaynaklarının Güney Asya ve küresel pazarlara ulaştırılmasında jeoekonomik bir geçiş koridoru işlevi görmektedir. Bu yönüyle ABD, enerji hatları üzerindeki etkinliğini artırmak amacıyla Afganistan'daki varlığını stratejik bir araç olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla ABD'nin Afganistan'ı işgal ettikten sonra kısa sürede çekilmemesi ve yaklaşık yirmi yıl boyunca askerî varlığını sürdürmesi, bu ülkenin jeopolitik ve jeoekonomik öneminin doğrudan bir sonucudur.

3.1.2. İşgal Döneminde ABD'nin Afganistan Politikası

ABD, 1936 yılında Afganistan'ı resmen tanımış ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. Bu ilişkiler, 1947 yılında büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD, Batı Bloku'nun lideri olarak Sovyetler Birliği'ne karşı küresel bir mücadele yürütmeye başlamıştır. Bu çerçevede, Eisenhower Doktrini kapsamında komünizm tehdidine karşı Ortadoğu ülkelerine destek sağlama kararı alınmışsa da, Afganistan'da komünizmin güçlenmesine karşı doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD, tıpkı Büyük Oyun dönemindeki İngiltere gibi Afganistan'ın tarafsızlık politikasını desteklemiş; olası bir askerî yardımın Sovyet işgalini tetikleyebileceği endişesiyle doğrudan müdahaleden kaçınmıştır. Bu nedenle, Afgan hükümetinin talep ve ısrarlarına rağmen ABD, ekonomik ve sosyal yardımlar

dışında askerî yardım sağlamaktan imtina etmiştir. Ayrıca ABD, Durand Hattı meselesinde açıkça Pakistan'dan yana tutum sergilemiştir.²⁵⁶

Afganistan'da solun güç kazanmasıyla birlikte Washington, Moskova ile yürüttüğü küresel rekabet çerçevesinde bu ülkeye daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda ABD, 1978 yılında Moskova Büyükelçiliği'nde birinci kâtip olarak görev yapan Adolph Dubs'u Afganistan'a büyükelçi olarak atamıştır. Ayrıca ABD, Afganistan Cumhurbaşkanı Muhammed Davud Han'ı Pakistan ile uzlaştırmak onun üzerinden Sovyet etkisini dengelemeye çalışmıştır. Ancak bu çabalar Davud Han'ın iktidarda kalmasına yetmemiş ve Demokratik Halk Partisi'nin gerçekleştirdiği kanlı bir darbeyle yönetim el değiştirmiştir. Komünist yönetimin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmesi üzerine ABD, Afganistan'ın iç işlerine müdahale edilmemesi gerektiğini vurgulamış ve insan haklarına saygı duyulması gerektiğini dile getirmiştir.²⁵⁷ Bununla birlikte ABD, komünist hükümeti tanımış ve diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter, yaptığı açıklamada “Darbe sonucu Afganistan, Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmıştır; ancak yeni yönetimin Sovyetlerin uydusu olacağını düşünmüyorum” ifadelerini kullanmıştır.²⁵⁸ ABD, komünist liderleri milliyetçi perspektiften değerlendirmiş ve Afgan halkının karakterinde “uydu devlet” statüsüne rıza göstermeyecek bir eğilim bulunduğunu hesaba katarak, solcu hükümetle iş birliğini sürdürmeyi tercih etmiştir. Zira ABD'nin Afganistan'daki çıkarlarını koruması bakımından, mevcut hükümetle çalışmak dışında bir seçeneği bulunmamaktaydı. Ayrıca laik niteliğe sahip olan solcu yönetim, Washington açısından daha kolay iletişim kurulabilecek bir muhatap olarak değerlendirilmiştir. Ancak buna rağmen ABD, Afganistan'ın tarafsızlık politikasından saparak Doğu Bloku'na yönelmesi durumunda ortaya çıkacak olumsuz sonuçlara karşı uyarılarda bulunmuştur.

²⁵⁶ Kayum Pejvak, *Revabiti harici Amerika ve Afganistan (ABD ve Afganistan'ın siyasi ilişkileri)*, Kabil, Farhang Yayınevi, 2017, s. 40-42.

²⁵⁷ Sandar, *a.g.e.*, s. 627.

²⁵⁸ Pejvak, 2017, s. 50.

1979 yılı, ABD'nin Afganistan politikasını doğrudan etkileyen önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu olaylardan biri, ABD'nin Kabil Büyükelçisi Adolph Dubs'un öldürülmesidir. Dubs, 14 Şubat 1979 tarihinde, kendilerini Sitem-i Millî (Ulusal Baskı) örgütü mensubu olarak tanıtan kişilerce kaçırılmış ve Kabil'de bir otelde rehine olarak tutulmuştur. Rehineciler, büyükelçinin serbest bırakılması karşılığında, Bahruddin Bahis ve Mevlâna Fayzani adına iki siyasi liderin serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Ancak dönemin Afganistan Başbakanı Hafızullah Emin, rehinecilerin taleplerini dikkate almadan güvenlik güçlerine vur emri vermiştir. Ardından, Rus yapımı zırhlı yelekler giymiş ve Kalaşnikov silahlarla donatılmış güvenlik güçleri, rehinecilerin bulunduğu odaya ateş açmıştır. Çatışma sonucunda hem rehineciler hem de Adolph Dubs yaşamını yitirmiştir. Olay sırasında otelde bulunan Sovyet diplomatların çatışmadan etkilenmemiş olması ise dikkat çekici bir ayrıntı olarak kayda geçmiştir.²⁵⁹

Solcu hükümet, Adolph Dubs'un ölümü üzerine bayraklarını yarıya indirmiş ve olayla ilgili bağımsız bir soruşturma başlatacağını açıklamıştır. ABD ise, Sovyetler Birliği'ni olaydan sorumlu tutmuş, diplomatik personeli ile uzmanlarını Afganistan'dan geri çekmiş ve Afgan hükümeti özür dileyip olayı açıklığa kavuşturana kadar ekonomik yardımlarını askıya almıştır.²⁶⁰ Sovyet medyası, saldırganların bir Şii İslami örgüte mensup olduğunu ileri sürmüştü; ayrıca, dönemin Başbakanı Hafızullah Emin'in emperyalizmin işbirlikçisi olduğunu ve büyükelçinin bu nedenle rehin alındığını iddia etmiştir. Medyada yer alan bu anlatıya göre, rehine olayı, Emin'in ABD Büyükelçiliği ile olan gizli ilişkisini ortaya çıkarmayı hedeflemiş; Emin ise bu durumun açığa çıkmasını engellemek için vur emrini vererek büyükelçinin ölümüne neden olmuştur. Sovyet işgalinin ardından iktidara gelen Babrak Karmal da benzer şekilde, Emin'i emperyalizmin işbirlikçisi olarak nitelendirmiş; saldırganların, Emin ile emperyalist

²⁵⁹ Mitrokhin, **a.g.e.**, s. 135.

²⁶⁰ Maşuf, **a.g.e.**, s. 157-159.

güçler arasındaki ilişkiyi ifşa etmek amacıyla büyükelçiyi rehin aldığını, ancak Emin'in bu ilişkinin açığa çıkmasını engellemek için büyükelçiyi öldürttüğünü öne sürerek Sovyet tezini savunmuştur.²⁶¹

Önemli gelişmelerden bir diğeryse, Emin'in Washington'a yakınlaşacağı imajı olmuştur. Emin, SSCB'nin uyarılarını dikkate almadan ABD Büyükelçisiyle görüşerek Kabil-Kreml'in hattında olumsuz atmosfer oluşturmuştur. Emin, defalarca Adolph Dubs ile görüşerek ABD'nin önemine değinmiştir. Ancak, ABD diplomatlarının önerilerini dikkate almadan Rus danışmanlarıyla görüştüktan sonra vur emrini vermesi hem ABD hem de SSCB nezdinde güvenilir olmayan bir politikacı haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle Emin, Dubs'un kurtarılması konusunda gereken adımları atmayıp olayın tüm boyutlarını araştırmayarak Afganistan'ın ulusal çıkarına bağdaşmayacak şekilde Afganistan jeopolitiğini, iki küresel aktörün rekabet alanına dönüştürmüştür.

Afganistan'ın kızıl ordu tarafından işgali, ABD'nin Afganistan politikasının kökten değiştirecek dönüm noktası olmuştur. Çünkü Afganistan jeopolitiği, SSCB nüfuzunu dengeleyecek bir konumdan ziyade ABD'nin Güney Asya ve Ortadoğu'daki ulusal çıkarlarını tehdit edecek duruma dönüşmüştür. Tehdit olmakla birlikte SSCB'nin işgali, rakibini yıpratma ve Vietnam'ın intikamını alma bağlamında ABD'ye fırsat da, yaratmıştır. Dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, "SSCB'yi Vietnam gibi bir savaşa çekme fırsatı geldi" açıklamasıyla Avrasya'nın ABD'ye bir jeopolitik ödöl olduğu ifade etmiştir. İşgal sırasında dönemin ABD kongre üyesi Charles Wills, Vietnam'da 58000 ABD askeri ölmüştür.1985 yılına kadar Ruslar 25 bin asker kaybetmiş olabilir, onlar hala bize 33000 asker borçludur. Vitnamdan dolayı psikolojik sorun yaşadım, Ruslar da tadına bakmalıdır" şeklinde açıklama

²⁶¹ Mitrokhin, a.g.e., s. 136-137.

yapmıştır.²⁶² Dolayısıyla ABD, SSCB'nın çıkarlarına yönelik tehditlerini caydırmak ve Afganistan'da başarısızlığa uğratmak için mücahit grupları desteklemiştir. İşgale karşı ABD sırasıyla sembolik nitelikte tepkiler, SSCB'ye karşı savaşı mücahitlere gizli destek ve açık destek politikasını izlemiştir.

İşgalin ardından ABD Başkanı Jimmy Carter, Batı güvenliği bakımından Batı Asya'nın stratejik önemine değinerek, Afganistan'ın işgalinin İkinci Dünya savaşından sonra barışa yönelik ciddi tehdit olduğunu ve Körfez bölgenin herhangi bir yabancı güç tarafından kontrol etme girişiminin ABD'nin hayati çıkarına saldırı sayılacağını bildirmiştir. Ayrıca Carter, SSCB'nin eyleminin Afganistan içişlerine müdahale olarak nitelendirmiştir.²⁶³ ABD yaptırım olarak SALT II anlaşmasının senatoda onaylanmamasını istemiş ve SSCB'ye giden tarım ürünlerine ambargo uygulamıştır. ABD 1980 yılında Moskova'da yapılması planlanan olimpiyat oyunlarını boykot etmiştir.²⁶⁴

ABD diplomatik baskılarla rakibinin Afganistan'dan çıkartarak bu ülkede kendine yakın bir rejimin kurulmayacağı düşüncesiyle SSCB'ye karşı mücadelede Pakistan ve Suudi Arabistan ile anlaşmıştır. İlk önce, Afganistan ile 2400 km sınırı paylaşan Pakistan'a askeri yardımda bulunmuştur. ABD, Pakistan ile yaptığı askeri anlaşmayla altı yıl için 3,2 milyar dolar askeri yardım sağlayacaktır. Yardımlardan biri 40 adet F-16 savaş uçağıydı.²⁶⁵ Pakistan ile uzlaştıktan sonra ABD, kızıl ordu ve solcu hükümete karşı savaşı sunni mücahit gruplara askeri ve mali yardımlarını Pakistan üzerinden sağlamış ve yardımların dağıtımında Pakistan'ı serbest bırakmıştır.²⁶⁶ Başlangıçta ABD, SSCB

²⁶² George Ernie, **Afganistan guzargahi kişver kişayan (Afganistan fatihlerin yolu)**, çeviren: Muhamd Yusuf İlmi, Peşaver, Meyvand Yayınevi, 2003, s. 155.

²⁶³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 673.

²⁶⁴ Sandar, **a.g.e.**, s. 629.

²⁶⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

²⁶⁶ Tanin, **a.g.e.**, s. 315-316.

yapımı silahları, Mısır, İsrail ve Çin'den satın alarak Mücahitlere vermiştir. ABD, Batı ve İslam devletlerinin mücahitlere destek vermeye teşvik etmiştir.²⁶⁷

ABD'nin, Sovyet yapımı silahları Pakistan aracılığıyla mücahit gruplara ulaştırmasının çeşitli stratejik gerekçeleri bulunmaktaydı. İlk olarak, ABD bu yöntemle Pakistan'a hem askeri yardım sağlayarak hem de yardımların dağıtımını konusunda serbestlik tanıyarak güven vermeyi amaçlamıştır. Zira Pakistan, mücahit gruplara ev sahipliği yapmak suretiyle doğrudan Sovyet tehdidine maruz kalmaktaydı ve ABD'nin somut desteği olmadan Kızıl Ordu'ya karşı etkin bir direniş için gerekli olan desteği veremezdi. İkinci olarak, ABD'nin Pakistan ile mutabakata varmaksızın Afganistan konusunda herhangi bir eylemde bulunması mümkün değildi. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti, ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendirmiş ve her türlü iş birliğine kapalı bir tutum sergilemiştir. Öte yandan Afganistan'ın kuzey komşuları, Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki uydu devletler konumundaydı. Bu nedenle ABD'nin Sovyetlere karşı operasyonel anlamda etki yaratabileceği yegâne güzergâh Pakistan olmuştur. Son olarak, ABD'nin Sovyet menşeli silahların Pakistan üzerinden mücahitlere ulaştırılmasını tercih etmesinin bir diğer nedeni, doğrudan krizin tarafı haline gelmemek ve uluslararası sorumluluktan kaçınmak istemesidir. Ayrıca, Afgan savaşçılar zaten Sovyet yapımı silahların kullanımına aşinaydı. Dolayısıyla bu silahların tercih edilmesi, hem etkin bir kullanım sağlamak hem de mücahitlerin ellerindeki silahların ülke içinden temin edildiği izlenimini oluşturmaktaydı. Başka bir ifadeyle, bu strateji sayesinde ABD, Afgan iç savaşında doğrudan taraf olmaksızın Sovyet varlığını zayıflatmayı hedeflemiştir.

ABD istihbarat yöntemle SSCB'yi yenemeyeceğini anlayınca, mücadelesini açık hale getirmiş ve 1980'lerin ortasından itibaren daha saldırgan politika takip etmiştir. Bu bağlamda Mücahitlere yönelik elçi göndermiş, Mücahit liderlerle doğrudan ilişkiler

²⁶⁷ Endeşmend a.g.e., s. 90.

geliştirmiş ve kendi yapımı stratejik silahları Mücahitlere vermiştir. 1985 yılında Beyaz Saray resmen Mücahit liderleri ağırlamış ve savaşın sonuna kadar resmi görüşmelere devam etmiştir.

Sovyetler Birliği, savaş sahasında hava gücünü etkin biçimde kullanarak mücahit grupları zayıflatmaya çalışırken, ABD 1986 yılında mücahitlere uçaksavar nitelikte Stinger füzeleri sağlamıştır. Bu füzelerin yanı sıra İngiltere yapımı Blowpipe füzeleri ile Çin yapımı BM-1 ve BM-2 roket sistemleri de mücahitlerin kullanımına sunulmuştur. ABD, bu silahların etkin biçimde kullanılabilmesi amacıyla mücahit savaşçılarına özel eğitimler vermiştir. Stinger füzeleri sayesinde mücahitler, Sovyet helikopterleri ve savaş uçaklarını hedef alarak savaş alanında önemli bir avantaj elde etmişlerdir. Bu silahların büyük bir kısmı, Pakistan'a yakınlığıyla bilinen İslami Parti lideri Gülbeddin Hikmetyar'ın komutanlarına teslim edilmiştir.²⁶⁸ Böylece ABD, mücahitlere sağladığı Stinger füzeleri aracılığıyla Sovyetler Birliği ve solcu Afgan hükümetinin hava kuvvetleri üstünlüğünü dengelemiştir.

ABD, 1980–1989 yılları arasında Afgan mücahit gruplara toplamda yaklaşık 3 milyar dolar tutarında ekonomik ve askeri yardımda bulunmuştur. Başlangıçta yıllık ortalama 20 milyon dolar düzeyinde olan bu yardımlar, savaşın şiddetlenmesiyle birlikte 300 milyon dolara kadar yükselmiştir.²⁶⁹ İşgal sürecinde ABD, Vietnam'daki başarısızlığını telafi etme ve Avrasya'da Sovyetler Birliği'ni yenilgiye uğratarak iki kutuplu uluslararası sistemi tek kutuplu hâle getirme stratejisi doğrultusunda mücahit gruplara kapsamlı destek sağlamayı ulusal çıkarlarının bir gereği olarak değerlendirmiştir. ABD'nin temel hedefi; Sovyet askerlerinin kayıplarını artırmak, komünizmi zayıflatmak ve Avrasya'yı bir jeopolitik ödül olarak kazanmak olmuştur. Bu nedenle,

²⁶⁸ Endişmend, **a.g.e.**, 2004, s. 52-53.

²⁶⁹ Kend Kitzman, **Afganistan: Hükümeti pas az Taliban emniyet ve Siyaseti Amerika (Afganistan: Taliban sonrası hükümet, güvenlik ve ABD politikası)**, çeviren: Umed Nur, Kabil, Seyit Yayınevi, 2014, s. 8.

işgal süresince en fazla desteği radikal mücahit gruplara sağlamıştır. ABD yalnızca doğrudan destek sunmakla kalmamış, aynı zamanda Batılı ve İslam ülkelerini de mücahitlere destek vermeye teşvik etmiş ve yardımların koordinasyonunda aktif rol üstlenmiştir. Her ne kadar mücahitler vatanlarını işgalden kurtarmak amacıyla savaşıyor olsalar da, ABD'nin ulusal çıkarları ve jeopolitik hedefleri doğrultusunda birer vekil aktör konumuna gelmişlerdir. Başka bir ifadeyle, Sovyetler Birliği ve onun desteklediği rejim, hem ABD'nin hem de mücahit grupların ortak düşmanı hâline gelmiş; bu durum, taraflar arasındaki iş birliğinin işgal sona erene dek istikrarlı şekilde sürmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla işgal dönemi boyunca ABD, Kızıl Ordu'yu yenilgiye uğratmak amacıyla tüm gücüyle mücahitlerin safında yer almıştır.

3.2. Çin

3.2.1. Çin Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Afganistan, Çin'in batısında yer almakta olup yaklaşık 90 kilometrelik ortak bir sınıra sahiptir. Afganistan'ın egemen olduğu coğrafya, tarihî İpek Yolu bağlamında Çin ile Güney Asya, Orta Doğu ve Batı arasındaki ticaretin gerçekleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. 21. yüzyılda küresel bir aktöre dönüşen ve ekonomik açıdan ABD'ye meydan okuyan Çin, birçok ülkeyi kapsayan Kuşak ve Yol Girişimi'ni ortaya koymuştur. Afganistan, hem Çin ile komşu olması hem de Güney Asya'yı Orta Asya'ya bağlayan stratejik konumuyla söz konusu projeye önemli katkılar sağlayabilecek bir ülkedir. Nitekim her iki taraf da Afganistan'ın projeye katılımına olumlu yaklaşmaktadır.²⁷⁰

Afganistan, Çin'in rakipleri olan Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgale uğramış; bu bağlamda söz konusu devletler, jeopolitik olarak Çin'in

²⁷⁰ «چین در تلاش شامل سازی افغانستان در پروژه «کمربند و راه»», Tolo, <https://l24.im/3L0lbt>, Erişim Tarihi: 12.01.2024.

doğrudan komşusu konumuna gelmiştir. Öte yandan, Çin'in bölgesel rakiplerinden ve Brzezinski'nin ifadesiyle Avrasya'nın oyuncularından biri olan Hindistan da Afganistan'daki etkisini artırma çabası içindedir. Çin'in stratejik ortağı konumunda bulunan Pakistan ise Afganistan'da nüfuzunu genişletmeye çalışan bir diğer önemli bölgesel aktördür. Bu nedenle, Afganistan jeopolitiğinde yaşanan gelişmelerin doğrudan Çin'in güvenliği ve bölgesel çıkarları üzerinde etkili olma potansiyeli bulunmaktadır.

Afganistan, güvenlik açısından da Çin için stratejik öneme sahip bir devlettir. Çin'in Afganistan sınırına komşu bölgesinde Müslüman Uygurlar yaşamaktadır. Bu Müslüman-Türk topluluk, Afganistan ile ortak dinî, kültürel ve tarihsel değerlere sahiptir. Çin, uzun süredir Uygurlara yönelik asimilasyon politikaları uygulamakta ve bu politikalar, ciddi insan hakları ihlalleri ile zulüm ve işkence iddialarını gündeme getirmektedir. Söz konusu baskılar, Uygur toplumunun tepkisini doğurmuş ve Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi radikalleşmiş yapıları ortaya çıkarmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından bazı Uygur militan gruplar, Afganistan'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Çin ise Doğu Türkistan İslami Hareketi başta olmak üzere Afganistan'daki silahlı örgütlerin varlığını ulusal güvenliği açısından doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmekte ve bu tehditleri bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Zira Pekin yönetimine göre, küresel cihat ideolojisini benimseyen El-Kaide ve DEAŞ gibi yapılanmalar ile Uygurların bağımsızlığını savunan Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin Afganistan'daki faaliyetleri, Çin'in yaşamsal çıkarlarını tehdit etmektedir.

Çin, ağır sanayi üretimi ve ekonomik büyümesini sürdürebilmek için hem hammaddeye hem de yeni pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan Afganistan, Çin için hem hammadde tedariki hem de ürünlerinin satışı açısından stratejik öneme sahip bir ülkedir. Nitekim, Afganistan'daki pazarda en çok bulunan ürünlerin Çin menşeli olduğu görülmektedir. Ülkedeki uzun süreli savaş ve

istikrarsızlığa rağmen, Çin belli düzeyde Afganistan'ın maden kaynaklarına yönelik yatırımlar gerçekleştirmektedir. Çinli şirketler, özellikle bakır ve petrol çıkarımı alanlarında Afganistan ile çeşitli sözleşmeler imzalamıştır.²⁷¹ Çin, hem güvenlik gerekçeleri hem de ekonomik çıkarları nedeniyle Afganistan'da etkinlik göstermeye çalışan başlıca aktörlerden biridir. Her ne kadar Çin, Afganistan ile ticaretini Vahan Koridoru üzerinden geliştirmeyi hedeflese de ülkedeki güvenlik sorunları, siyasi istikrarsızlık ve rakip güçlerin varlığı bu hedefin gerçekleşmesini büyük ölçüde engellemiştir. Ancak Taliban'ın ikinci iktidar döneminde ekonomik temelli bir dış politika izlenmekte ve bu doğrultuda Vahan Koridoru'nun faaliyete geçirilerek Çin ile ticaretin geliştirilmesi için yoğun çaba sarf edilmektedir.

3.2.2. İşgal Döneminde Çin'in Afganistan Politikası

Afganistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra 1943 yılında Çin ile bir dostluk anlaşması imzalamış, 1950 yılında ise Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştır. Afganistan'da demokratikleşme süreci içerisinde Çin, Maocu çizgideki Yeni Demokratik Parti²⁷² olarak bilinen siyasi oluşumu desteklemiştir.²⁷³ İki ülke arasındaki dostane ilişkiler sürerken, 1978 yılında solcu güçlerin gerçekleştirdiği darbe ve iktidarı ele geçirmesi, Pekin ile Kabil arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Her ne kadar Çin, Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) hükümetini tanımış olsa da, bu dönemde yakın ilişkiler kurmamıştır.²⁷⁴ Bunun başlıca nedeni, solcu hükümetin dış politikada Çin'in rakibi olan Sovyetler Birliği'ne öncelik vermesi ve Moskova merkezli komünist ideolojiyi benimsemesidir. Ayrıca ADHP iktidarı, ülkedeki Maocu unsurlara karşı baskıcı bir tutum sergilemiştir.

²⁷¹ “طالبان با یک شرکت چینی قرارداد استخراج نفت امضا کرد”, radiofarda, <https://www.radiofarda.com/a/taliban-china-oil-agreement/32212743.html>, erişim tarihi: 13.02.2024

²⁷² Afganistan'da parti Şule-i Cavit (sonsuz ışık) olarak bilinmektedir.

²⁷³ Endeşmand, **a.g.e.**, 2002, s. 6.

²⁷⁴ Faramarz Tammanna, **Siyaseti harici Afganistan (Afganistan dış politikası)**, Kabil, Afganistan Dışişleri Bakanlığı stratejik araştırmaları yayınları, 2014, s. 230-231.

Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali, Çin'in Afganistan politikasında köklü değişikliklere yol açmıştır. Çin, Sovyetler Birliği'nin işgalini sert bir şekilde kınamış ve derhal Afganistan'dan çekilmesini talep etmiştir.²⁷⁵ 31 Aralık 1979 tarihinde Çin, Birleşmiş Milletler nezdinde Sovyet saldırısının durdurulmasını ve askerlerin geri çekilmesini talep etmiştir.²⁷⁶ Çin, her platformda Sovyetler Birliği'nin işgalini eleştirerek diplomatik baskı uygulamaya çalışmıştır.

Çin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalini eleştirmekle kalmayıp, Kızıl Ordu'ya karşı savaşan mücahit grupları doğrudan desteklemiştir. Çin, Vahan Koridoru ve Pakistan üzerinden mücahitlere yardım sağlamanın yanı sıra, Uygur vatandaşlarını cihat gerekçesiyle Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmaya teşvik etmiştir. İşgal döneminde, Uygurların da Çin'in mali ve askeri desteğiyle savaştığı bilinmektedir.²⁷⁷ Çin, işgal sürecinde mücahit grupları solcu hükümete tercih etmiş, Pekin yönetimi solcu hükümetle diplomatik ilişkilerini konsolosluk düzeyine indirmiş ve ABD, Pakistan ile Suudi Arabistan'ın safında yer almıştır.²⁷⁸ Dönemin Kabil yönetimi, Çin'i 30 bin mücahide eğitim vermek ve emperyalist devletlerle iş birliği içinde hareket ederek Afganistan'ın meşru devletini yıkmaya çalışmakla itham etmiştir.²⁷⁹

Çin'in ideolojik olarak Sovyetler Birliği ve Afgan Demokratik Halk Partisi'ne (ADHP) yakın olmasına rağmen mücahitlerin safında yer almasının önemli jeopolitik nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Çin, Sovyetler Birliği ile sınır sorunları yaşayan ve sınırında Sovyet güçlerinin konuşlandırıldığı bir devlettir. Çin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan

²⁷⁵ Avinash Paliwal, *Silent Game: China's Engagement in Afghanistan*, 2011, Observer Research Foundation, New Delhi.

²⁷⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789 – 1999**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s.815.

²⁷⁷ Mohammad Mansoor Ehsan, "Afghanistan-China Relations 1955-2012", **Himalayan and Central Asian Studies**, (July-December 2013), 17(3-4), 230-251.

²⁷⁸ A.Z Hilali China's response to the Soviet invasion of Afghanistan, **Central Asian Survey**, 2001, 20:3, 323-351, DOI: 10.1080/02634930120095349

²⁷⁹ Özgür Çınarlı, **Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahaleler**, basılmamış doktora tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009, s. 146.

işgalini kendisini çevreleme²⁸⁰ girişimi olarak değerlendirerek, ideolojiden ziyade ulusal güvenlik kaygılarını ön planda tutmuş ve bu doğrultuda mücahitleri desteklemiştir.

Çin'in yaklaşımını etkileyen bir diğer faktör ise, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni dengelemek amacıyla Çin'i yanına çekme stratejisidir. Çin, Kızıl Ordu'ya karşı mücadele üzerinden ABD ile stratejik ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Çin, işgalin önlenmemesi halinde sıranın stratejik ortağı Pakistan'a geleceğini düşünerek mücahitleri desteklemiştir.²⁸¹ Zira işgalin hemen başında Çin, Sovyetler Birliği'ni yayılmacı bir politika izlemekle suçlamıştır. Çin, hem Kızıl Ordu'ya hem de solcu hükümete karşı mücahitlere diplomatik, askeri ve mali yardımlar sağlayarak onların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Kızıl Ordu'nun çekilmesi ya da başarısızlığı konusunda Çin ile mücahit grupların ortak çıkarları bulunmaktadır.

4. İşgal Döneminde Bölgesel Aktörlerin İzlediği Politika

4.1. Pakistan

4.1.1. Pakistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Pakistan dış politikasında Afganistan'ın önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Pakistan, yaklaşık 2400 km uzunluğundaki sınırının yanı sıra, ortak dil, din/mezhep, kültür ve tarih gibi jeopolitik unsurları Afganistan ile paylaşmaktadır. Afganistan'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Peştunlar, Pakistan'daki etnik gruplardan biridir ve genel olarak iki ülke sınırları boyunca yaşamaktadırlar.

Pakistan kendisini Britanya Hindistanı'nın ardıl devleti olarak tanımlamakta ve Afganistan ile Britanya Hindistanı arasında imzalanan anlaşmaların geçerliliğine vurgu yapmaktadır. Buna karşılık Afganistan, sömürge döneminde imzalanan bu anlaşmaların

²⁸⁰ A.Z Hilali China's response to the Soviet invasion of Afghanistan, **Central Asian Survey**, 2001, 20:3, 323-351, DOI: 10.1080/02634930120095349

²⁸¹ Sandar, **a.g.e.**, s. 627.

geçersiz olduğunu savunarak Durand Hattı'nı tanımamakta ve Pakistan'daki Peştunların kendi kaderlerini tayin etme hakkının tanınması gerektiği tezini ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle, Afganistan, Pakistan topraklarının yaklaşık üçte birini kapsayan ve Peştunlar ile Beluçların yaşadığı bölgenin statüsünün yeniden belirlenmesini talep etmektedir.²⁸² Afganistan'a göre, Peştunlara self-determination hakkı tanındığı takdirde ya Afganistan etkisinde bağımsız bir Peştunistan kurulacak ya da Peştunların yaşadığı topraklar Afganistan'a katılacaktır. Pakistan ise Afganistan'ın bu tezini, ulusal çıkarlarının temel unsurlarını oluşturan ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak görmekte ve bunu içişlerine müdahale olarak değerlendirmektedir.

Hindistan ile rekabet bağlamında Afganistan jeopolitiği, Islamabad açısından büyük önem taşımaktadır. Pakistan ve Hindistan, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra karşılıklı olarak düşmanca tutumlar sergilemiş ve özellikle Keşmir meselesi nedeniyle defalarca savaşa girmişlerdir. Hindistan'ın müdahalesiyle Doğu Pakistan'ın (bugünkü Bangladeş) Pakistan'dan ayrılması, bu rekabeti daha da derinleştirmiştir. Günümüzde her iki ülke de Afganistan jeopolitiğinde nüfuzunu artırma çabası içindedir. Pakistan, Afganistan'ın Hindistan'a yakınlaşmasını ulusal güvenliği açısından ciddi bir tehdit olarak görmekte ve bu etkiyi sınırlandırmak amacıyla Kabil'de güçlü ve istikrarlı bir otoritenin oluşmasını engellemeye çalışmaktadır.²⁸³ Çünkü Pakistan, kuzeybatıdan Afganistan ve güneydoğudan Hindistan tarafından kuşatılma riskini göz önünde bulundurmakta ve olası bir savaşta iki cephede çatışma yaşama ihtimalinden endişe duymaktadır. Bu nedenle doğrudan savaşa girmeden, Afganistan'daki Hindistan etkisini sınırlandırmayı stratejik bir hedef olarak görmektedir. Pakistan ile Hindistan, Afganistan'da kendi çıkarlarına hizmet edecek dost bir hükümetin kurulması için rekabet halindedir. Ayrıca

²⁸² Muhammed İkrâm Endişmand, **Ma ve Pakistan (Biz ve Pakistan)**, Kabil, Payman Yayınevi, 2007, s. 27-28.

²⁸³ Muhammed Taki Musavi, **Şıgırdahi Pakistan der ruşd terörizm der Afganistan (Afganistan terörizmi yaymak için Pakistan'ın yöntemleri)**, Kabil, Subh Umid yayınları, 2019, s.63-64.

Pakistan, Hindistan dışında bölgesel bir diğer rakibi olan İran'la da Afganistan üzerindeki nüfuz mücadelesinde karşı karşıya gelmektedir.

Enerji jeopolitiği açısından Afganistan, stratejik bir öneme sahip bir ülkedir. Pakistan ise enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir konumdadır. Afganistan, Güney Asya'yı Orta Asya'ya bağlayan enerji koridoru üzerinde bulunması sebebiyle, Pakistan'ın Orta Asya'daki enerji kaynaklarına hızlı ve doğrudan erişimini sağlayan kritik bir konuma sahiptir. Bu nedenle Pakistan, Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşımını kolaylaştırmak ve enerji piyasasındaki varlığını artırmak amacıyla Afganistan üzerinden çeşitli projeler geliştirmeyi hedeflemektedir.

Afganistan, sürekli istikrarsızlık yaşayan bir devlettir. Komşu ülke olan Pakistan ise bu istikrarsızlıktan doğrudan etkilenmektedir. Örneğin, Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali sırasında, Sovyetler Birliği Pakistan için potansiyel bir tehdit haline gelmiş ve işgal, milyonlarca Afgan'ın Pakistan'a göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca, dünyada üretilen uyuşturucunun büyük bir kısmı Afganistan'da üretilmekte ve bu durum ülkeyi uyuşturucu jeopolitiğinin merkezi konumuna getirmektedir. Üretilen uyuşturucular kaçak yollarla Pakistan'a geçmekte, bu durum ise uyuşturucu ticaretini kara para aklama ve terör finansmanının önemli kaynaklarından biri haline dönüştürmektedir.

Ekonomik açıdan da Afganistan, Pakistan için önemli bir devlettir. Süregelen savaşlar ve istikrarsızlık nedeniyle Afganistan, temel ihtiyaçlarını karşılayacak üretim kapasitesine sahip olmayıp, büyük ölçüde dışarıdan ithalat yapmaktadır. Hem coğrafi yakınlık hem de maliyet avantajı bakımından Pakistan'da üretilen mallar Afganistan için önemli bir pazardır. Ayrıca, Afganistan'ın sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ve madenler, Pakistan için değerli bir hammadde kaynağı konumundadır.

4.1.2. İşgal Döneminde Pakistan'ın Afganistan Politikası

1947 yılında Pakistan kurulmuş, ancak Afganistan 1893 yılında imzalanan Durand Sınırını tanımamıştır. Ayrıca Pakistan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na üyeliği sırasında yapılan oylamada Afganistan olumsuz oy kullanmıştır.²⁸⁴ 1949 yılında Afganistan Parlamentosu, Durand Anlaşması başta olmak üzere sömürge döneminde yapılan tüm anlaşmaları iptal etmiştir. Afganistan, bu anlaşmaların baskı altında dayatıldığını ve yapıldığı dönemde Pakistan'ın henüz var olmadığını gerekçe göstermiştir. Öte yandan, Pakistan kendisini Büyük Britanya'nın ardılı olarak görmekte ve sınırın geçerliliğini savunmaktadır.²⁸⁵ Sınır sorunu devam ederken Afganistan, Büyük Peştunistan politikası çerçevesinde kendi tezini geliştirmiştir.

Peştunistan politikası bağlamında Afganistan 1950 yılında Peştunistan Fonu'nu kurarak Pakistan'daki Peştunları desteklemiştir.²⁸⁶ Afganistan'ın Peştunistan politikasını en güçlü şekilde savunan isim ise Davut Han'dır. Han, hem Başbakanlık dönemi (1953-1963) hem de Cumhurbaşkanlığı dönemi (1973-1978) boyunca Beluç ve Peştun gruplara askeri ve mali destek sağlamıştır.²⁸⁷ Afganistan'ın Peştunistan politikası ve Durand sınırını tanımaması, Pakistan ile yakın ilişki geliştirmesini engellemiş, bu durum Afganistan'ın diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Afganistan, Peştunistan meselesinde ABD'den destek talep etmiş, ancak ABD'nin Pakistan'ı desteklemesi üzerine Afganistan SSCB'ye yönelmiştir. Bu bağlamda Afganistan, “düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışıyla Pakistan'ın rakibi Hindistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.

²⁸⁴ Gavs, **a.g.e.**, s.107.

²⁸⁵ Muhammed İkrâm Endeşmand, **Ma ve Pakistan (Biz ve Pakistan)**, Kabil, Payman Yayınevi, 2007, s. 141.

²⁸⁶ Vladimir Boyko, **Devlet ve Oposisyon der Afganistan (Afganistan'da Devlet ve Muhalifet)**, çevri: Azizullah Aryanfar, Moskova, Barnawel, 2010, s. 313-314.

²⁸⁷ Endeşmand, **a.g.e.**, 2007, s. 104.

Davut Han'ın Peştunistan politikasından rahatsızlık duyan Pakistan, öncelikle ekonomik ambargolar uygulayarak ve sınır kapılarını kapatarak Afganistan'ı kontrol altına almaya çalışmıştır. Ayrıca, Han'a karşı denge oluşturmak amacıyla ülkesine sığınan Müslüman Hareketi üyelerine destek vermiştir. Pakistan, bu gruplara askeri eğitim, mali yardım ve askeri teçhizat sağlayarak Davut Han yönetimini devirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Pakistan'ın Davut Han'a karşı desteklediği önde gelen isimler arasında Gülbeddin Hikmetyar ve Ahmet Şah Mesut bulunmaktadır.²⁸⁸

Pakistan destekli gruplar, Han yönetimine karşı ilk saldırılarını 1975 yılında Penşir ve Lağman bölgelerinde gerçekleştirmiş ancak başarılı olamamıştır.²⁸⁹ Solcuların darbe yaparak iktidarı ele geçirmesi, Pakistan'daki mücahit grupların çıkarına olmuştur. Pakistan, ülkesine sığınan mücahit liderlerin açıkça faaliyet göstermesine izin vermiştir. Bu gruplar, halkı silahlı mücadeleye teşvik ederek Afganistan'ın Kuner ve Pakiya illerinde hükümete karşı kışkırtmalarda bulunmuştur.²⁹⁰ Solcu hükümet de Han gibi Peştunistan politikası izlemiştir. Pakistan ise Afganistan'ı kendi çizgisine çekmek amacıyla rejim muhaliflerine yönelik yardımlarını artırmıştır.

Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali, Pakistan için bir tehdit olmasının yanı sıra önemli fırsatlar da yaratmıştır. İşgal sonucunda Kızıl Ordu, Pakistan ile komşu konumuna gelmiş ve Pakistan'ın işgale maruz kalma ihtimali gündeme gelmiştir. Ortak tehdit nedeniyle Washington ile Islamabad arasındaki gerilim²⁹¹ azalmış ve iki devlet, komünizme karşı mücadelede güç birliği yapmıştır.²⁹² İşgale karşı mücadelede Pakistan, Afganistan'daki Kızıl Ordu ve komünizm karşıtı direnişin kalkanı haline gelmiştir. Zira ABD, Kızıl Ordu ile mücadelede Avrasya'daki rimland bölgesinde yer alan Pakistan ile

²⁸⁸ Atilla Ömer, **Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan – Pakistan İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2011. s. 22.

²⁸⁹ Endeşmand, **a.g.e.**, 2002, s. 16.

²⁹⁰ **A.g.e.**, 2002, s. 18.

²⁹¹ Pakistan'ın nükleer programı ve Zulfukar Ali Butto'nun idamıyla ABD ile ilişkileri gerilemiştir.

²⁹² Diyago Gur, **Hakayiki pişti perdeyi tahacimi şuravi ber Afganistan (SSCB'nin Afganistan saldırısının perde arkası)**, Kabil, Mayvand yayınevi, 2009, s. 114-115.

iş birliği yapmaktan başka seçeneğe sahip değildir. Bu nedenle ABD, mücahitlere yönelik yardımlarını Pakistan üzerinden yürütmüştür.

Kızıl Ordu'nun işgalinin ardından Pakistan Cumhurbaşkanı Ziyü'l-Hak, Pakistan İstihbarat Başkanı General Ahtar Abdurrahman'a "Afganistan yavaş yavaş ateşe verilmelidir"²⁹³ diyerek, ulusal çıkarları doğrultusunda mücahitlere tam destek vermiştir. Pakistan, Kızıl Ordu ve komünizme karşı mücadele adı altında, bir yandan Batı Bloğu ile ilişkilerini güçlendirirken, diğer yandan ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü Afganistan hükümetini devirmeyi ve kendi nüfuzu altında bir iktidar kurmayı hedeflemiştir.

Pakistan, mücahitleri tek bir çatı altında toplamak yerine "böl ve yönet" politikasıyla farklı gruplara ayırmıştır. Bunun temel sebebi, bu grupları daha kolay kontrol etmek ve Afganistan'daki nüfuzunu artırmaktır. Çünkü mücahitler kendi aralarında ortak bir karar alamadıklarında, Pakistan, onları temsil etme konumunu elinde tutacaktır. Dönemin Pakistan İstihbaratı Afganistan Birimi Başkanı Muhammed Yusuf, yazdığı "Ayı Tuzağı" adlı eserinde, mücahit liderlerin her dört ayda bir Pakistan Cumhurbaşkanı Ziyaül Hak ile görüşerek Afganistan'daki durum ve faaliyetler hakkında bilgi verdiklerini aktarmaktadır.²⁹⁴

Pakistan'ın jeopolitik hedefleri, mücahitler aracılığıyla yalnızca SSCB'yi başarısızlığa uğratmakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda Afganistan'da çıkarlarını temsil edecek bir aktörün yönetimi ele geçirmesi için çalışmıştır. İslamabad, mücahitlere yönelik yardımları stratejik hedefleri doğrultusunda dağıtmıştır. Yapılan yardımların %18-20'si Gülbeddin Hikmetyar'a, %18-19'u Burhaneddin Rabbani'ye, %17-18'i Abdül Rab Rasul Sayyaf'a, %13-15'i Muhammed Yunus Halis'e, %13-15'i Muhammed Nabi

²⁹³ Endişmand, **a.g.e.**, 2002, s. 50.

²⁹⁴ Muhammed Yusuf, **Talak Khurs (Ayı Tuzağı)**, çeviren: Kasım Asmayi, Kabil, Elektronik Yayınları, s. 153.

Muhammadi'ye, %10-11'i Seyit Ahmed Gaylani'ye ve %3-5'i Sebgatullah Mücededi'ye verilmiştir.²⁹⁵ Pakistan, Peştunlar dışındaki etnik gruplara, Pakistan ile kültürel ve tarihsel bağlarının zayıf olduğu gerekçesiyle mesafeli yaklaşmış; yardımların yaklaşık %85'ini Peştun mücahit liderlere vererek radikal bir Peştun figürünü iktidara taşıma politikasını benimsemiştir.²⁹⁶

Kızıl Ordunun Afganistan'ı işgali, Pakistan'a tarihi jeopolitik fırsatlar sunmuş ve Pakistan, ABD ile Suudi Arabistan'ın desteğini alarak Afganistan'daki çıkarlarını maksimize etmeye yönelik politikalar izlemiştir. Mücahit gruplar ülkelerinin kurtuluşu için mücadele ederken, Pakistan ise ulusal güvenliği ve Afganistan'daki stratejik çıkarlarını koruma amacıyla mücahitleri desteklemiştir. İslamabad, yukarıda belirtilen jeopolitik ve stratejik hedeflerinin yanı sıra, mücahit gruplar vasıtasıyla Hindistan'ın Afganistan'daki nüfuzunu zayıflatmaya çalışmıştır. Bunun temel nedeni, Hindistan'ın Moskova yanlısı sol hükümeti desteklemesidir.

Pakistan, ülkesinin mücahitler tarafından kullanılmasına izin vermiş ve savaşçılara askeri eğitim sağlamıştır. Mücahitler, Pakistan'da eğitim merkezleri kurarak savaşçı yetiştirmiş ve yaralı üyelerini hastanelerde tedavi ettirmiştir. Pakistan'ın mücahitlere yönelik kapsamlı desteği, savaş sahasında mücahitlerin konumunu güçlendirmiştir. Çünkü Kızıl Ordu ve solcu hükümet güçleri, mücahitlere baskı uyguladığında, mücahitler Pakistan'a sığınarak kendilerini koruyabilmişlerdir. Ayrıca, Pakistan ile Afganistan arasındaki dağlık sınır bölgesinde geçişlerin kontrolü zor olduğundan, mücahitler Kızıl Ordu ve Afgan güçlerine zarar verdikten sonra kolaylıkla Pakistan'a geçebilmişlerdir. Pakistan topraklarının mücahitler tarafından kullanılmasına izin vermesi, bu grupların silah tedariki ve savaşçı toplama konusunda güçlenmelerini sağlamıştır. İşgale karşı yürütülen mücadelede İslamabad ile mücahit gruplar arasında

²⁹⁵ Yusuf, **a.g.e.**, s. 120.

²⁹⁶ George Ernie, **Afganistan guzargahi kişver kişayan (Afganistan fatihlerin yolu)**, çeviren: Muhamd Yusuf ilmi, Peşaver, Meyvand Yayınevi, 2003, s. 153.

ortak çıkarlar bulunmakla birlikte, Pakistan, Afganistan'daki stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla mücahitleri vekil aktör gibi desteklemiş ve böylece Afganistan'daki jeopolitik rekabete dolaylı yoldan katılmıştır.

4.2. Hindistan

4.2.1. Hindistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Tarihsel süreçte Gazneliler, Timurlular, Babürlüler ve Dürraniler gibi büyük güçler Afganistan üzerinden Hint Yarımadasını fethetmiş, ve jeopolitik bağlamında Afganistan “Hindistan'ın kapısı” olarak nitelendirilmiştir. Hindistan, 1947 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan ile doğrudan kara sınırını kaybetmiş olsa da, coğrafi konumu itibarıyla Afganistan Hindistan'ın çevresinde yer almakta ve bu durum jeopolitik açıdan Hindistan'ın çıkarları için önemlidir..

Brzezinski'nin ifadesiyle Hindistan, Avrasya'nın önemli oyuncularından biridir. Yükselen ekonomisi ve gelişen teknolojisi doğrultusunda hammadde ihtiyacı olan bir devlet olarak dikkat çekmektedir. Afganistan ise sahip olduğu doğal kaynaklar ve yeraltı madenleriyle Hindistan'a ucuz hammadde tedarik etme potansiyeline sahiptir. Hindistan, Afganistan'daki madenlere yatırım yaparak hem kendi çıkarlarını güvence altına almakta hem de Afgan halkına iş imkânları sağlayarak kamuoyunda sempati kazanmaktadır. Nitekim, Afganistan altyapısına yaptığı yatırımlar nedeniyle Hindistan, Afgan kamuoyunda en fazla olumlu algıya sahip ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Jeopolitik rekabet bağlamında Afganistan'ın konumu, Hindistan'ın rakibi Pakistan üzerinde baskı kurma veya dengeleme işlevi görmektedir. Afganistan, ülkedeki istikrarsızlığın temel sebebi olarak Pakistan'ı görmekte ve Hindistan ile yakın ilişkiler geliştirmeye olumlu yaklaşmaktadır. Bu nedenle Hindistan, Afganistan'da kendisine yakın bir hükümeti destekleyerek Pakistan'ı kuşatma stratejisi izleyebilmektedir.

Afganistan jeopolitiği, Hindistan'ın rakipleri Pakistan ve Çin'in abluka girişimlerinden kurtulma bağlamında stratejik bir öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle, Pakistan ve Çin, Hindistan'ın Orta Asya enerji kaynaklarına erişimini engellemeye çalışmaktadır. Hindistan ise, İran ve Afganistan üzerinden Orta Asya devletlerinin enerji ve yeraltı kaynaklarına ulaşarak bu abluka girişimini etkisiz hale getirmeyi hedeflemektedir. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na karşılık, Hindistan'ın Afganistan kara yollarına ve İran'daki Çabahar Limanı'na yaptığı yatırımlar, alternatif bir ulaşım ve enerji hattı oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Pakistan gibi Hindistan da Orta Asya enerji kaynaklarına erişimi dış politika önceliği haline getirmiş ve bu hedefini Afganistan'ın enerji jeopolitiği üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

4.2.2. İşgal Döneminde Hindistan'ın Afganistan Politikası

Britanya'nın sömürgesi olan Hindistan, 1947 yılında bağımsızlığını kazanarak uluslararası sistemde bağımsız bir aktör olarak yerini almıştır. Hindistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından, Afganistan bu yeni devleti tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş ve 1950 yılında taraflar arasında Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline kadar geçen süreçte Afgan hükümetleri, bir yandan Pakistan'a karşı denge unsuru oluşturmak, diğer yandan ise ekonomik yardım elde etmek amacıyla Hindistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.²⁹⁷

Afganistan'ın Kızıl Ordu tarafından 1979 yılında işgal edilmesi üzerine Hindistan, işgali açıkça kınamaktan kaçınarak Sovyetler Birliği'ne yakın bir tutum sergilemiştir. ABD'nin yoğun baskılarına rağmen, Hindistan SSCB'nin askeri müdahalesini sert ifadelerle eleştirmemiştir. İşgal süresince Hindistan, mücahit gruplara karşı Afganistan'daki solcu hükümeti desteklemiş ve bu yönetimi Afganistan'ın meşru temsilcisi olarak tanımayı sürdürmüştür. Hindistan, mücahit grupları hükümete karşı

²⁹⁷ Şeyda Muhammed Abdali, **Afganistan Pakistan Hindistan**, Kabil, Hatiz Yayınları, 2018, s. 111.

ayaklanan isyancılar olarak değerlendirmiştir.²⁹⁸ Ayrıca bu grupların, yabancı devletlerden aldıkları silahlarla ülkeyi yıkıma sürüklediklerini öne sürmüş; dış müdahalelerin sona ermesi durumunda, mevcut hükümetin düzeni sağlayabileceğini savunmuştur. Mücahitlere sağlanan dış desteği bir müdahale olarak değerlendiren Hindistan, bu yardımların Afganistan'ın iç işlerine karışmak anlamına geldiğini dile getirmiştir.²⁹⁹

Hindistan'ın Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı sessiz kalması ve komünist rejimle ilişkilerini sürdürmesi, belirli stratejik ve politik nedenlere dayanmaktaydı. Her ne kadar Hindistan Soğuk Savaş döneminde Bağlantısızlar Hareketi içinde yer alsada, SSCB'ye yakın bir dış politika izlemiştir. Bu çerçevede, Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgalini sert şekilde kınamak, Hindistan'ın Sovyetler Birliği ile olan stratejik, askeri ve ekonomik ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek bir risk taşıyordu. Dolayısıyla Hindistan, SSCB'nin Afganistan'daki askeri varlığını doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmemiş; aksine, bu durumu kendi ulusal çıkarları ve güvenliği açısından bir sorun olarak görmeyerek Sovyetler Birliği'ne yönelik destekleyici tutumunu sürdürmüştür. Başka bir ifadeyle Hindistan, SSCB'nin Afganistan'daki nüfuzunu dengelemesi gereken bir tehdit değil, kendi stratejisine uyumlu bir gelişme olarak görmüştür.

Hindistan'ın tutumunun bir diğer önemli gerekçesi, Afganistan jeopolitiğinde Pakistan ile yaşadığı rekabettir. Bu bağlamda Hindistan, Afganistan'ın Peştunistan politikasına destek vererek, solcu hükümetle benzer çizgide hareket etmiştir. Sovyet işgali sürecinde, Hindistan'ın bölgesel rakipleri olan Pakistan ve Çin, SSCB ve solcu hükümete karşı mücadele eden mücahit grupları desteklerken; Hindistan, işgalin

²⁹⁸ Özgür Çınarlı, "Afganistan İhtilafı ve Hindistan", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (3).10-16.

²⁹⁹ Sultanşah Saffari, **Tarihi Ravabiti Harici Afganistan (Afganistan'ın Dış İlişkilerinin Tarihi)**, Kabil, Mustakbal Yayınları, 2019, s. 242-243.

ardından dış politikada Pakistan yanlısı bir yönetimin Kabil’de iktidara gelme olasılığından endişe duyarak solcu yönetimi destekleme eğiliminde olmuştur.³⁰⁰ İşgal döneminde Hindistan, Pakistan’ın mücahit gruplara verdiği desteğin Afganistan’daki istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri olduğunu savunmuştur. Bu çerçevede Hindistan, Sovyet işgalini bir saldırıdan ziyade savunma niteliğinde değerlendirmiştir.³⁰¹ Hindistan, SSCB’nin işgaline açık şekilde karşı çıkmanın ve mücahit grupları desteklemenin, doğrudan Pakistan’ın çıkarlarına hizmet edeceği ve rakibinin nüfuz alanını genişleteceği düşüncesiyle, Kızıl Ordu’nun tutumunu sıcak karşılamış ve solcu hükümeti destekleyerek mücahit gruplara mesafeli durmuştur.

Afganistan’da radikal bir İslam devleti kurulmasının engellenmesi, Hindistan’ın Sovyetler Birliği ve solcu yönetim yanında konumlanmasının temel gerekçelerinden biridir. Yeni Delhi, radikal İslamcı bir ideolojiyle yönetilecek bir Afganistan’ı ulusal çıkarlarına aykırı bir gelişme olarak değerlendirmiş ve bu nedenle mücahit gruplara karşı laik-komünist rejimi desteklemiştir. Hindistan’a göre, ideolojik temelli bir dış politika yürütecek radikal bir Afgan hükümeti, dini ve mezhebi yakınlık nedeniyle Pakistan’la ittifak kurma eğilimi gösterecek ve bu durum Hindistan’ı özellikle Keşmir meselesinde daha da baskı altına alabilecektir.³⁰² Nitekim, mücahit grupların İslamî referanslarla hareket etmesi ve Keşmirli Müslümanlara duydukları sempati, Hindistan açısından ciddi bir güvenlik riski teşkil etmiştir. Bu bağlamda Hindistan, ulusal çıkarlarını SSCB ile iş birliği yapmakta ve Pakistan destekli İslamcı gruplara karşı Afganistan’daki solcu hükümeti desteklemekte görmüştür. Hindistan’ın bu süreçte komünist rejime verdiği kapsamlı destek, dönemin Afgan lideri Muhammed Necibullah Ahmadzai’nin ailesini Hindistan’a göndermesine dahi zemin hazırlamıştır.

³⁰⁰ Çınarlı, **a.g.t.**, s. 109.

³⁰¹ Rasul Rais, “Afghanistan and Regional Security after the Cold War”, **Problems of Communism**, 1992, vol: 41, no: 3, s:82-94.

³⁰² Muhammed Kazım Bamik, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Nevesa Yayınları, 2021, s. 263-264.

4.3. İran

4.3.1. İran Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Afganistan, İran'ın doğu sınırında yer alan komşusu olup 936 kilometrelik kara sınırına ve jeopolitiğin temel unsurlarından sayılan ortak tarih, din, mezhep ve kültürel değerlere sahiptir. Bu ortaklıklar, iki ülkenin dış politikalarında birbirlerine özel bir önem atfetmelerine neden olmaktadır. Zira her iki ülkede yaşanan gelişmeler, coğrafi yakınlık ve sosyo-kültürel bağlar nedeniyle doğrudan karşı tarafı etkileme potansiyeline sahiptir.

1979 yılında kurulan İran İslam Cumhuriyeti, Şiiliği ve Pers milliyetçiliğini bir dış politika aracı olarak değerlendirmekte ve yakın çevresinde nüfuz alanını genişletmeye çalışmaktadır. Doğal kaynak zenginliği ve askeri kapasitesinin yanı sıra, bu ideolojik unsurlar sayesinde Aleksandr Dugin, İran'ı Yeni Büyük Alanın temel aktörlerinden biri olarak tanımlamakta ve Orta Asya'da bir koalisyona liderlik edebilecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Tahran'ın bu doğrultuda bir koalisyon kurma çabasında, Afganistan'ın jeopolitik konumu özel bir önem taşımaktadır. Afganistan'da yaşayan Şii ve Tacik nüfus, İran'ın dikkatini çekmekte ve bu iki unsur üzerinden Tahran'ın Afganistan'daki etkisini artırma kapasitesi bulunmaktadır. Bu bağlamda İran, kamu diplomasisini Afganistan'a yoğunlaştırmakta ve ülkede çeşitli şehirlerde eğitim merkezleri açarak yumuşak gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden bu yana, İran'ın düşman olarak tanımladığı ABD ile bölgesel rakipleri olan Suudi Arabistan ve Pakistan, bu ülkede etkin bir şekilde varlık göstermektedir. İran açısından yalnızca bu devletlerin değil, aynı zamanda çeşitli terör örgütlerinin Afganistan'daki mevcudiyeti de ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. İran, söz konusu devletlerin ve terör örgütlerinin Afganistan'daki varlığını doğrudan ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak değerlendirmekte ve bu tehditlerin etkisini

dengeleyerek zayıflatmaya çalışmaktadır. Zira, tehditler sınır ötesinde caydırılmadığı takdirde, ülke içinde istikrarsızlık ve güvenlik sorunları yaşanma ihtimali artacaktır.

Gerek coğrafi yakınlık gerekse ortak dil ve kültürel bağlar nedeniyle, SSCB'nin 1979'daki işgalinden bu yana Afganlar sürekli olarak İran'a göç etmektedir. Afganistan'da istikrarsızlığın sürmesi, bu göç hareketlerinin kesintisiz devam etmesine yol açmaktadır. Günümüzde, tahmini verilere göre İran'da yaklaşık 3 milyon Afgan göçmen bulunmaktadır.³⁰³ Bununla birlikte, göç olgusuna paralel olarak Afganistan'ın dünya üzerindeki en büyük uyuşturucu üretim merkezlerinden biri olması, İran açısından ciddi güvenlik ve toplumsal sorunlar doğurmaktadır. Afganistan-İran sınırı, ülkede üretilen uyuşturucunun dış pazarlara ulaştırılmasında kullanılan ana güzergâhlardan biridir. Bu durum, İran'da kara para akışını artırmakta ve halk arasında uyuşturucu bağımlılığının yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Ekonomik açıdan Afganistan, İran için stratejik ve hayati bir öneme sahiptir. Coğrafi yakınlık, İran'ın başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çeşitli ürünlerini hızlı ve düşük maliyetle Afganistan'a ihraç etmesini mümkün kılmakta, bu da Tahran için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Afganistan'ın zengin yeraltı kaynakları ve altyapı ihtiyaçları, İran açısından yatırım ve ekonomik iş birliği potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın Afganistan'daki maden sahalarına ve altyapı projelerine yapacağı yatırımlar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik nüfuzunu artırıcı bir etki de yaratabilir.

4.3.2. İşgal Döneminde İran'ın Afganistan Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, krallık rejimleriyle yönetilen İran ve Afganistan arasında yakın ilişkiler tesis edilmiştir. Ancak, Afganistan'da solcu güçlerin yükselişe

³⁰³ Ahmad Khan Dawlatyar, "Afganistan Merkezli Göçün Nedenleri ve Çözüm Yolları", **Bölgesel Araştırmaları Dergisi**, cilt 7, sayı 1, 2023, s. 161-162.

geçmesiyle birlikte, İran bu durumu bir tehdit olarak algılamış ve solculara karşı Davut Han hükümetini desteklemiştir. İran, komünist hareketin güçlenmesini engellemek ve Davut Han yönetimini ayakta tutmak amacıyla 2 milyar dolar tutarında mali yardım sözü vermiştir.³⁰⁴ Buna karşın, her iki ülkede meydana gelen siyasi gelişmeler ilişkilerin olumsuz yönde seyretmesine neden olmuştur. Afganistan’da solcular iktidarı ele geçirirken, İran’da gerçekleşen İslam Devrimi sonrası mollalar gücü ele geçirmiştir. Bu süreçte iki ülke, ulusal çıkarlardan ziyade ideolojik temelli dış politikalar benimsemiştir. Afganistan, komünizmi dış politikasının önceliği haline getirirken; İran, İslam Devrimi’ni bölgeye ihraç etme politikası izlemiştir. Bu ideolojik farklılıklar, iki taraf arasında mesafenin açılmasına yol açmıştır.

Afganistan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilince İran, doğu sınırlarında yaşamsal bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Zira Afganistan’ın işgali, İran’ın da benzer bir işgale maruz kalma ihtimalini gündeme getirmiştir. İşgalin hemen ardından İran Devrim lideri Ayetullah Humeyni, Sovyetler Birliği’nin Tahran Büyükelçisi ile görüşerek Afganistan’daki sorunların İslam hukukuna uygun şekilde çözülmesini ve Sovyetler’in Afganistan müdahalesine son vermesini talep etmiştir.³⁰⁵ Her ne kadar İran, Sovyetler Birliği’nin işgaline karşı diplomatik bir duruş sergilemiş olsa da, Kabil yönetimi ile ilişkilerini tamamen kesmemiş ve Afganistan’daki büyükelçiliğini açık tutmuştur.

İran’ın tutumunun arkasında önemli gerekçeler bulunmaktadır. Öncelikle, mollaların iktidarı ele geçirmesinin ardından (1979), ABD diplomatik temsilcilik personelinin (1979-1981) rehin alınmasıyla Washington ile düşmanca bir politika izlemiştir. Ayrıca, 1980-1988 yılları arasında Irak’ın İran’a yönelik saldırısıyla başlayan savaş sürecinde Tahran, ulusal çıkarlarının temel unsurları olan egemenlik ve toprak bütünlüğünü ön planda tutarak Afganistan meselesinden mümkün olduğunca uzak durmaya

³⁰⁴ Fawad Mesiha, ایران داوود را تنها گذاشت؟ چهلمین سالگرد کودتای ثور (İran Davut’u yalnız bıraktı?), BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-65415669>, Erişim Tarihi: 31.01.2024.

³⁰⁵ Sandar, 2019, s. 627.

çalışmıştır.³⁰⁶ İran'ın işgal sürecinde daha tarafsız bir politika benimsemesinin bir diğer önemli nedeni ise Basra Körfezi'ndeki olası ABD ablukasına karşı Sovyetler Birliği aracılığıyla dünya ile iletişimini sürdürme stratejisiydi.³⁰⁷ Afganistan'a aşırı müdahil olmanın Sovyetler'in tepkisini çekebileceğini ve iki taraf arasındaki ilişkilerin gerilemesine yol açabileceğini değerlendiren İran, özellikle Irak ile savaştığı dönemde Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmemek amacıyla denge politikası izlemiştir.

İran'ın solcu hükümetle ilişkisini koparmamasının bir diğer önemli gerekçesi, mücahit grupların ABD ile bölgesel rakipleri Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından örgütlenip desteklenmesidir. Humeyni döneminde ideolojik temelli bir dış politika izleyen İran, mücahitlere verilen desteği, “büyük şeytan” olarak nitelendirdiği ABD ile iş birliği anlamına geldiği için olumlu karşılamamıştır.

Bahsi geçen gerekçeler doğrultusunda Tahran, Batı ile Doğu arasındaki dengeli politikalar izlemekle birlikte, Kızıl Ordu'nun işgaline karşı olması sebebiyle Pakistan'daki Sünni mücahit gruplar yerine Hazara-Şii gruplara destek vermiştir.³⁰⁸ Afganistan'da Hazara-Şiiler, hem etnik hem de mezhepsel açıdan azınlık konumundadır. İran, Afganistan'daki Şiilere destek sağlamayı hem mezhebi bağlamda hem de kendi ulusal çıkarları doğrultusunda olumlu görmüştür. Bu çerçevede, İran'ın desteğiyle 1978 yılında dokuz Şii örgüt kurulmuş ve komünist rejime karşı harekete geçmiştir.³⁰⁹

İran, Şii grupları hem Pakistan'daki Sünni gruplara karşı hem de solcu hükümete karşı bir denge unsuru olarak görmüş ve desteklemiştir. İşgal döneminde İran, çıkarlarının ancak ideolojik olarak kendisine yakın gruplar aracılığıyla daha etkin bir şekilde

³⁰⁶ Bruce Koepke, *Siyaseti Harici İran der Afganistan (İran'ın Afganistan politikası)*, çev: Şahriyar Arman, Kabil, Maksudi Yayınevi, 2014, s. 32-33.

³⁰⁷ Özgür Çınarlı, İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* .8 (2), 75-84

³⁰⁸ Haydar Latifi, “Tahlili Jeopolitik revabiti Afganistan ve İran (Afganistan ve İran ilişkilerinin jeopolitik analizi)”, *Quarterly bulletin of Greater Khorasan* vol 6, no 19, Summer 2015, s. 62.

³⁰⁹ Koepke, *a.g.e.*, s. 34.

sağlanabileceği kanaatiyle hareket etmiştir. Pakistan gibi İran, Şii grupları tek bir örgüt çatısı altında toplamak yerine, onları bölerek kontrol etmeye çalışmıştır.

İran destekli Şiilerin etkin olduğu bölgenin dağlık ve ulaşım açısından zor olması, ayrıca İran'ı provoke etmemek isteyen SSCB'nin bu bölgeye doğrudan müdahale etmekten kaçınması, Şiilerin avantajlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Şiilerin güçlenmesi, İran'ın Afganistan'daki müdahale kapasitesini artırmıştır.³¹⁰ Zira İran, Şii örgütler aracılığıyla hem mevcut solcu hükümete hem de olası yeni kurulacak hükümetlere baskı uygulayarak çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlamıştır.

İran-İrak Savaşı'nın sona ermesinin ardından İran, Afganistan sorununun çözümünde askeri yöntemlerden ziyade siyasi yöntemlere öncelik vermiştir. SSCB'nin Afganistan'dan çekildiği dönemde Suudi Arabistan, Pakistan ve ABD, Pakistan'da bulunan mücahit grupların geçici hükümetini tanımıştır. Buna karşılık İran ise Nacibullah yönetimiyle iletişime geçmiş; Şiilerin yönetimde temsil edilmesi karşılığında, desteklediği Vahdeti İslami Partisi'nin barış sürecine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Çünkü Pakistan'daki mücahit örgütler, İran'ın rakipleri olan Suudi Arabistan ve ABD ile yakın ilişkilere sahiptir. Bunun yanı sıra İran, Cemiyeti İslami Partisi başta olmak üzere Peştun olmayan Sünni gruplarla da ilişkilerini geliştirmiştir. Afganistan'daki işgalin sona ermesiyle birlikte Afgan siyasetinde Şiilerin konumunun güçlenmesinde İran ile Şii grupların ortak çıkarları belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, Şii gruplar kutsal bir mücadele yürütüyor olsalar da, İran'ın politikalarının uygulanmasında vekil aktörler konumundadırlar.

4.4. Suudi Arabistan

4.4.1. Suudi Arabistan Bakımından Afganistan'ın Jeopolik Önemi

³¹⁰ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 154.

Suudi Arabistan, Mekke ve Medine gibi kutsal topraklara ev sahipliği yapması sebebiyle İslam'ın doğduğu merkez olarak kabul edilmekte ve İslam dünyasında Müslümanlar tarafından derin saygı görmektedir. Bu özel konumu sayesinde Suudi Arabistan, İslam dünyasında liderlik rolü üstlenmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları sayesinde Müslüman ülkelerin dış politika kararları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, İslam dünyasındaki nüfuzunu artırmak, Suudi Arabistan dış politikasının temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Afganistan ise, İslam jeopolitiği bağlamında sahip olduğu konum ve dini kimliği nedeniyle Suudi Arabistan'ın dış politikasında stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim, dini bağlar çerçevesinde her yıl binlerce Afgan, kutsal görevlerini yerine getirmek üzere Suudi Arabistan'ı ziyaret etmektedir.

Suudi Arabistan, İslam dünyasında liderlik hedeflerken İran'ı önemli bir rakip olarak görmektedir. Çünkü İran, İslam dünyasındaki Şii toplulukları desteklemekle birlikte devrim ideolojisini dışarıya ihraç etme politikası izlemektedir. Bu durum, Suudi Arabistan'ın çıkarları açısından doğrudan bir tehdit teşkil etmektedir.³¹¹ İran'dan farklı olarak Suudi Arabistan, liderliğini Sünni ekseninde inşa etmeye çalışmaktadır. İslam jeopolitiğinde mezhep temelli çatışmaların temel kaynağı olarak bu iki devletin izlediği politikalar gösterilebilir. Mezhep açısından Afganistan nüfusunun çoğunluğunu Sünniler oluşturmakta olup, bu durum Afganistan'ı Riyad açısından Tahran'a karşı dengeleyici bir ülke konumuna getirmektedir.

Tarihsel süreçte, İslam dünyasında Selefi/Vahhabi³¹² din anlayışını yaymak, Suudi Arabistan dış politikasının temel taşlarından biri olmuştur.³¹³ Suudi Arabistan, Afganistan'da din merkezleri kurmak ve medreseleri desteklemek suretiyle Selefi

³¹¹ Abdul Kayyum Seccadi, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Subh Umud Yayınları, 2020, s. 350-351.

³¹² Selefilik İslamı, anlamak ve yaşamak için Kuran ve sünnetin yeterli olduğuna vurgu yapmaktadır.

³¹³ Mirwes Belhi, **Siyaseti Harici Arabistan'ı Suudi der Kibal Afganistan (Afganistan'a yönelik Suudi Arabistan'ın Dış Politikası)**, Kabil, Afganistan Üniversitesi Yayınları, 2015, 55-56.

toplulukların oluşumunu teşvik etmektedir. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin işgali sırasında çok sayıda Afgan Pakistan'a sığınmış ve Suudi Arabistan tarafından finanse edilen medreselerde Selefi dini eğitim almıştır. Bu süreç, Afganistan'da Selefi topluluğun güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

4.4.2. İşgal Döneminde Suudi Arabistan'ın Afganistan Politikası

Suudi Arabistan, 1932 yılında bağımsızlığını kazanmış ve Afganistan, bu bağımsızlığı hemen tanıyarak iki ülke arasında resmi ilişkiler tesis etmiştir. İlişkiler genel olarak normal seyrinde devam ederken, 1973 yılında Davut Han'ın gerçekleştirdiği darbe Suudi Arabistan tarafından olumsuz karşılanmıştır. Çünkü darbedeki solcu unsurların etkisiyle Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin nüfuzunun artacağı düşünülmektedir. Ancak Suudi Arabistan, daha kötünden iyi seç yaklaşımıyla, komünizmin Afganistan'da güçlenmesini engellemek amacıyla kısa süre içinde Davut Han ile ilişkilerini güçlendirmiştir.³¹⁴

Afganistan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilir edilmez, Suudi Arabistan işgali kınayan ilk devletlerden biri olmuştur. Suudi Arabistan'ın girişimleriyle İslam İşbirliği Konferansı³¹⁵ Dışişleri Bakanları İslamabad'da toplanmış ve toplantıda işgal sert bir şekilde kınanmış, Afganistan'ın teşkilata üyeliği askıya alınmıştır.³¹⁶ Ayrıca Suudi Arabistan, Afganistan'daki solcu hükümetle ilişkilerini kesmiştir.³¹⁷ Riyad yönetimi, Kızıl Ordu'nun Afganistan'daki varlığını "İslam topraklarının işgalinin ilk aşaması" olarak görmüş ve işgal sona erdirilmediği takdirde, daha geniş bir İslam coğrafyasının işgal edilebileceği endişesiyle işgal ve solcu hükümete karşı aktif girişimlerde bulunmuştur. Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgaliyle Suudi Arabistan'ın stratejik yakın çevresi olarak tanımladığı Basra Körfezi bölgesi de doğrudan tehdit altına girmiştir.

³¹⁴ Belhi, **a.g.e.**, 2015, 17-18.

³¹⁵ Günümüzde İslam İş birliği Teşkilatı

³¹⁶ Sandar, **a.g.e.**, s. 630.

³¹⁷ Saffari, **a.g.e.**, 2019, s. 231.

İdeolojik ve jeopolitik çıkarları doğrultusunda Suudi Arabistan, Sovyetler Birliği ile Afganistan'daki solcu hükümete karşı Pakistan'daki Sünni mücahit grupları desteklemiştir.

Arabistan, Pakistan üzerinden mücahit gruplara mali destek sağlamıştır. Bu bağlamda açık verilere göre 1985 yılında Suudi Arabistan 109 milyon dolar mücahit gruplara göndermiştir.³¹⁸ Ayrıca Arabistan, cihat adına Arap savaşçıların Afganistan'a gitmesine kolaylıklar sağlamış ve Huntington'un değimiyle medeniyetler çatışmasında İslam medeniyetini desteklemiştir. El-Kaide lideri Usame Bin Ladin, Abdullah Azam ve Eyman El-Zevahiri Afganistan savaşına katılan ünlü Araplardır.

1986 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) Genel Sekreteri Dr. Necibullah, Kızıl Ordu'nun Afganistan'daki varlığından dolayı ilişkilerinde gerginlik yaşadığı devletlerle ilişkilerini onarma yönünde mesajlar vermiştir. Bu kapsamda Suudi Arabistan'a yönelik eleştirilerini yumuşatmıştır. Kızıl Ordu Afganistan'dan çekilir çekilmez, Pakistan'daki mücahit gruplar geçici hükümet kurulması üzerinde anlaşmış ve hükümetin başkanlığına Sibgatullah Müceddi getirilmiştir. Suudi Arabistan ise hemen geçici hükümeti tanımış ve her türlü desteği sağlayacağını taahhüt etmiştir. Necibullah yönetimi ise Riyad'ı Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmek ve ülkede selefi din anlayışını yaymakla suçlamış, mollalardan selefi gruplara karşı mücadele fetvası çıkarmıştır.³¹⁹ Ancak solcu hükümetin bu girişimleri Suudi Arabistan'ı caydırmamış ve Riyad, mücahit gruplara desteğini sonuna kadar sürdürmüştür.

1990 yılında Suudi Arabistan, mücahit liderlerden Burhaniddin Rabbani, Resul Sayyaf ve Mevlavi Muhammed Yunus Halis'i Riyad'a davet etmiştir. Yapılan görüşmede, mücahit liderler Irak'ın olası bir saldırısı durumunda kutsal mekânların korunması amacıyla Suudi Arabistan'a savaşçı göndereceklerini ifade etmişlerdir. Suudi Arabistan,

³¹⁸ Belhi, **a.g.e.**, 2015, s. 50.

³¹⁹ **A.g.e.**, s. 92-93.

tüm mücahit gruplarla ilişkiler geliştirmiş olsa da aşırılıklarıyla bilinen Resul Sayyaf ve Gülbeddin Hikmetyar ile ilişkilerini derinleştirmiştir.³²⁰ Bunun sebebi, Gülbeddin Hikmetyar'ın Pakistan'a yakınlığı ve işgal sonrası Afganistan'da gücü ele geçirebilecek önemli bir figür olarak görülmesidir.

Suudi Arabistan, dini değerlerden çok ulusal çıkarlarını ön planda tutarak, Sovyetler Birliği'ne karşı Batı ile iş birliği yapmış, Afganistan jeopolitiğinde nüfuzunu artırarak İran'ın etkisini dengelemeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, mücahit gruplara her türlü desteği sağlamıştır. Suudi Arabistan açısından mücahit gruplar, Afganistan'daki çıkarlarını gerçekleştirecek aktörlerdir. Mücahitler ise hem çıkarları hem de dini değerleri doğrultusunda Suudi Arabistan'ın desteğini sonuna kadar alarak sahadaki konumlarını güçlendirmişlerdir.

Suudi Arabistan, mücahitleri desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda radikal Arap savaşçıların Afganistan'da savaşmasına da izin vermiştir. Arap savaşçıların lideri Usame Bin Ladin, bir konuşmasında şöyle demiştir: “Suudi Arabistan, dinsiz Ruslara karşı savaşmak için beni destekledi ve beni Afganistan'a temsilci olarak gönderdi. Afganistan-Pakistan sınırında konuştum ve Suudi gönüllü savaşçıları karşıladım. Kamplarda eğitimi Pakistan subayları veriyor, silah desteğini ABD sağlıyor, mali desteği ise Suudi Arabistan karşılıyordu.” Bu ifadelerle Riyad'ın mücahitlere savaşçı tedariki açıkça itiraf edilmiştir.³²¹ Suudi Arabistan, radikal yurttaşlarını krallık sistemine tehdit olarak görmüş ve “cihat” adı altında muhaliflerini Afganistan'a sınır dışı ederek rejimin güvenliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Nitekim, Usame Bin Ladin, Riyad'ın ABD ile ilişkisini eleştirerek Suudi Arabistan Krallığı'na tehdit oluşturmuştur.

³²⁰ Saffari, **a.g.e.**, 2019, s. 256.

³²¹ Aktaran Belhi, **a.g.e.**, 2014, s. 143.

4.5. Türkiye

4.5.1. Türkiye Bakımından Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Coğrafi olarak Türkiye'nin Afganistan ile doğrudan ortak sınırı bulunmamaktadır. Ancak çeşitli açılardan Afganistan jeopolitiği Ankara için önem arz etmektedir. Öncelikle, Afganistan ve Türkiye; din, dil, kültürel değerler ve tarihî miras gibi jeopolitiğin ortak unsurlarını paylaşmaktadır. Günümüzdeki Afganistan toprakları tarih boyunca Türk devletleri olan Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Timurlular ve Babürlüler'in egemenliği altında bulunmuş; Afganistan'ın birçok şehrinde bu Türk imparatorluklarından kalan tarihî eserler mevcuttur. Afganistan'daki Gazni ve Herat şehirleri, Gazneliler ile Timurlular tarafından devletin başkenti olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Afganistan'daki bu tarihî ve kültürel miras, Ankara'nın Afganistan ile ilgilenmesinde önemli bir faktördür.

Türk dünyası ve Türk jeopolitiği açısından Afganistan önemli bir konuma sahiptir. Afganistan'daki Türk soyları, Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Ülkede Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız gibi Türk soylu topluluklar yaşamaktadır; bu gruplar, Brzezinski'nin ifadesiyle “Avrasya Balkanlarının” bir parçası olan Afganistan'da önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Afganistan, hem barındırdığı Türk soyları hem de Türk imparatorluklarından miras kalan tarihî eserleriyle Türk dünyasının ve Türk jeopolitiğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim Afganistan, Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olmak üzere başvuruda bulunmuştur. Bu özellikleri nedeniyle Afganistan, Türk dünyasının merkezi ve lideri konumundaki Ankara için stratejik öneme sahip bir devlettir. Çünkü Afganistan, barındırdığı Türk soylu nüfus ve Türkistan coğrafyasının güneyindeki konumuyla, Türkistan'a güneyden açılan bir kapı niteliğindedir.

Afganistan, İslam dünyasının jeopolitiği bağlamında da Ankara için önemli bir konuma sahiptir. İslam dünyasında liderlik meselesi tartışmalı bir konu olup, bu alanda çeşitli aktörler farklı iddialarda bulunmaktadır. Suudi Arabistan, İslam'ın doğduğu topraklar üzerinde yer alması ve kutsal mekanlara ev sahipliği yapması dolayısıyla kendisini lider konumunda görmektedir. İran ise, Filistin meselesinde sahiplenici bir tutum sergilemekte ve bölgedeki milis güçleri aracılığıyla liderliğinin kabul edilmesini talep etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olarak Türkiye ise, geçmiş deneyimi ile güçlü ekonomik ve askeri kapasitesi sayesinde İslam dünyasının liderliğine en uygun aktör olduğunu dolaylı yoldan ifade etmektedir. Ancak liderlik için İslam devletlerinin rızası ve desteğinin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Afganistan, İslam dünyasındaki liderlik rekabetinde Ankara açısından stratejik öneme sahip bir ülkedir.

4.5.2. İşgal Döneminde Türkiye'nin Afganistan Politikası

İslam dünyasında, Türkiye ve İran'ın yanı sıra Afganistan da erken dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerden biridir. Afganistan, Britanya emperyalizmine karşı yürüttüğü mücadele sonucunda bağımsızlığını elde ederken; Türkiye ise, Kurtuluş Savaşı'nın ardından bir ulus-devlet olarak kurulmuştur. Bu tarihsel ortaklık, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamış; karşılıklı tanıma ve uluslararası alanda birbirlerine destek olma yönünde güçlü bir irade oluşturmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Moskova'da Afgan heyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti temsilcileri görüşmüş ve 1 Mart 1921 tarihinde Türkiye-Afganistan Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, Ankara Hükümeti Afganistan'ı resmen tanıırken; Afganistan da Türkiye'nin İslam dünyasındaki liderlik rolünü kabul etmiştir. Taraflar, emperyalist devletlere karşı ortak bir tutum sergileyeceklerini, birbirlerinin düşmanlarıyla ittifak kurmayacaklarını ve üçüncü bir

devletle ilişki geliştirirken karşılıklı istişarede bulunacaklarını taahhüt etmiştir.³²² Anlaşma, her iki devletin içinde bulunduğu koşulları ve uluslararası düzeyde yaşadıkları yalnızlığı aşma çabalarını yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle, taraflar emperyalizme karşı ortak bir dayanışma ve iş birliği iradesi ortaya koymuş, güçlerini birleştirme kararlılıklarını vurgulamışlardır. Bu anlaşmayla birlikte Ankara Hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin ardından Afganistan'ı tanıyan ikinci devlet konumuna gelirken; Afganistan ise, Gümrü Antlaşması dışında Ankara Hükûmeti ile anlaşma imzalayarak Türkiye ile resmî ilişkiler kuran ilk ülke olmuştur.³²³

Kurtuluş Savaşı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Afganistan'a giderek Afgan ordusunun modernizasyonu amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Orta Asya ve Afganistan'ı Ankara'nın stratejik derinliği olarak tanımlamış; bu bölgelerde güçlü bir askerî yapılanmanın, Britanya'nın Anadolu'dan uzak durmasını sağlayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri Atatürk tarafından olumlu değerlendirilmiştir.³²⁴

Modern Türkiye ve Afganistan'ın kurucu liderleri, iki ülke arasındaki ilişkilere büyük önem atfetmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Türkiye, Afganistan ordusunun güçlendirilmesi amacıyla subay göndermeye gayret etmiştir. 1928 yılında Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Ankara'yı ziyareti sırasında, Atatürk tarafından kendisine son derece sıcak bir karşılama yapılmıştır. Görüşmelerde Atatürk, Amanullah Han'a güçlü bir ordu kurulmasını ve devlet kurumlarının güçlendirilmesini önermiştir.³²⁵ Atatürk yalnızca söylem düzeyinde değil, Afganistan'da güçlü bir ordunun kurulmasına destek vermiştir. Nitekim Kral Amanullah Han, modern bir devlet inşa etme sürecinde Atatürk'ü örnek almıştır.

³²² Türkiye ve Afganistan Dostluk ve İş birliği Anlaşması.

³²³ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, cilt I, 22. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 208.

³²⁴ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 218-219.

³²⁵ Hüsnü Özlü "Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması" Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye Afganistan İlişkilerine Bakış, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:8, 2012, s. 38.

1929 yılında Amanullah Han'ı devirerek iktidarı ele geçiren Habibullah Kalakani, Han'ın başlattığı reformları askıya almış ve Türkiye'den gelen Türk subaylarını ülkeden geri göndermiştir.³²⁶ Ancak kısa süre sonra Nadir Han'ın iktidarı ele geçirmesiyle Ankara ile ilişkiler yeniden düzelme sürecine girmiştir. Bu dönemde yalnızca askeri alanda değil, eğitim alanında da iş birliği yapılmıştır. 1931 yılında Kabil Üniversitesi'nin kuruluşu sırasında, Afganistan Türkiye'den tıp ve hukuk alanlarında uzman talebinde bulunmuş; gönderilen Türk öğretim elemanları bu iki fakültenin temelini atarak modern Afganistan'ın oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Ankara, Afganistan'ın modernleşme sürecine verdiği desteğin yanı sıra, bu ülkenin uluslararası sisteme entegre olabilmesi için de çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin diplomatik girişimleri sonucunda Afganistan 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Ayrıca Türkiye, İran ile Afganistan arasındaki sınır sorununun çözümünde hakemlik görevini üstlenmiştir.³²⁷ 1935 yılında General Fahrettin Altay'ın hakemlik kararı açıklanmış; hem Kabil hem de Tahran yönetimi bu karara bağlı kalmıştır. Bu sınır hattı, Afganistan'da "Fahrettin Hattı" olarak bilinmektedir. Bu sayede Türkiye, bölgesel güvenliğin sağlanmasına katkı sağlamıştır. Temmuz 1937'de Türkiye, Mussolini'nin saldırgan politikalarını dengelemek amacıyla Irak, İran ve Afganistan ile birlikte Sadabad Pakti'nı imzalamıştır. Anlaşmanın temel ilkeleri, tarafların mevcut sınırları tanınması ve birbirine karşı saldırıda bulunmamayı taahhüt etmesidir.³²⁸ Bu pakt sayesinde Türkiye doğu sınırlarında güvenliği pekiştirirken, Afganistan ile İran arasındaki sınır sorununun çözümü de çok taraflı bir anlaşmayla sağlanmıştır.³²⁹ Ankara'nın Afganistan'a verdiği desteğin bir göstergesi olarak, Atatürk'ün 1938'deki vefatının ardından Afganistan'da bir haftalık ulusal yas ilan

³²⁶ Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi III**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1950, s. 605.

³²⁷ Engin Akçay, **Bir dış politika enstrümanı olarak Türk dış yardımları**, Ankara, Ankara Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 98.

³²⁸ Sadabat Pakti (8 Temmuz 1937), Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, Erişim Tarihi, 12.12.2024.

³²⁹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, cilt I, 22. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 365-366.

edilmiştir. 1960 yılına kadar Türkiye, Afganistan’a subay, doktor, öğretmen ve çeşitli alanlarda uzmanlar göndererek ülkedeki reformlara aktif biçimde katkı sunmaya devam etmiştir.³³⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, NATO üyeliğiyle Batı Bloğ’u içerisinde yer almıştır. Afganistan ise, Durand sınırı sorunları ve Sovyetler Birliği’nden aldığı ekonomik yardımlar nedeniyle doğrudan Doğu Bloku’na dahil olmasa da, Moskova’ya yakın bir dış politika izlemiştir.³³¹ Bu süreçte Türkiye, Durand sınır ihtilafı bağlamında İslamabad ve Kabil arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ancak her iki taraf da kendi haklılığını savunduğu için, Ankara bu sorunun çözümünde başarı sağlayamamıştır.³³² Türkiye, Afganistan’ı uluslararası yalnızlıktan kurtarmak ve Sovyet etkisini sınırlandırmak amacıyla, Pakistan, İran, Irak ve Birleşik Krallık tarafından kurulan Bağdat Paktı’na Afganistan’ın da katılmasını arzulamıştır. Ancak Washington yönetiminin bu katılıma karşı çıkması nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır.³³³ ABD, Bağdat Paktı üyelerine askeri ve ekonomik yardımlarını artırırken, Afganistan’ın beklediği düzeyde desteği sağlamamıştır.³³⁴

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı, Ankara-Kabil ilişkilerinde belirli bir durgunluğa yol açmıştır. Buna rağmen, 1958-1972 yılları arasında Türkiye ile Afganistan arasında vizeler karşılıklı olarak kaldırılmıştır.³³⁵ Kıbrıs meselesinde ise Afganistan, Türkiye’nin taksim tezini desteklemiş ve adadaki Türk toplumunun self-determinasyon hakkına vurgu yapmıştır.³³⁶ Bu dönemde, ABD,

³³⁰ Sorash Paiman, **11 Eylül Sonrası Afganistan’ın Yeniden İnşası Sürecinde Türkiye-Afganistan İlişkileri**, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2022, s. 68.

³³¹ Gamze Kaya, **Türkiye Afganistan İlişkileri**, basılmamış yüksek lisans tezi, Yalova, Yalova Üniversitesi, 2019, s. 74.

³³² Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 217.

³³³ Mehmet Kaya, Kâmil Önal, “Osmanlı Devletinden Günümüze Türkiye – Afganistan İlişkileri” **Cappadocia Journal of History and Social Sciences**, sayı: 15, 2020, s. 217. s. 214.

³³⁴ Qari Feriaghun Batoor, “Afganistan’da Cumhuriyetin Kuruluşu”, **Anasay**, sayı: 5, 2018, s. 13-31.

³³⁵ **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009, s. 86.

³³⁶ Kaya, **a.g.t.**, s. 76.

NATO'ya ait sırların Sovyetler Birliği'nin eline geçmesini engellemek amacıyla, Türkiye'nin Afgan subaylarına yönelik askeri eğitim programını durdurmasını talep etmiştir. Türkiye, müttefik Washington'un bu talebine uyarak söz konusu askeri eğitim faaliyetlerini sona erdirmiştir.³³⁷ Türkiye'nin askeri eğitim programlarını durdurmasının ardından, Sovyetler Birliği, Afgan subaylarının eğitimi konusunda tek devlet konumuna gelmiş ve bu sayede Afganistan'daki etkisini önemli ölçüde artırmıştır. Moskova'da eğitim alan subaylar, ulusal çıkarlardan ziyade sosyalist ideoloji doğrultusunda hareket etmiş; bu durum, ilerleyen süreçte Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin ardından Türkiye, Kabil ile diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar düzeyine indirmiş ve mücahitlerin iktidarı ele geçirdiği döneme kadar bu düzeyi sürdürmüştür.³³⁸ Ankara, Batı ittifakının bir üyesi olması ve Afganistan'ın bağımsızlığına yönelik duyarlılığı nedeniyle işgali açıkça kınamış; buna ek olarak, Pakistan'da bulunan mücahit gruplara çeşitli yollarla destek sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Türk yetkililer, Pakistan'a giderek etnik bir ayrım gözetmeksizin farklı mücahit grupların liderleriyle temas kurmaya başlamıştır.³³⁹ Nitekim savaş sürecinde Hizb-i İslami Partisi lideri Gülbeddin Hikmetyar, Türkiye'yi ziyaret ederek çeşitli temaslarda bulunmuş; Sovyet işgaline karşı mücadelede Türkiye'den destek talep etmiştir.

Ankara, mücahit gruplara verdiği desteğin yanı sıra, Türk soylu direnişçilere özel ilgi göstermiştir. Bu çerçevede, Türkmen Abdulkerim Mahdum ile Özbek Azad Bek Kerim'in öncülüğünde kurulan "Kuzey Afganistan İslami Birleşmesi" adlı yapıyla

³³⁷ Cengiz Özel, **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Yumuşak Güç Stratejisi**, basılmamış doktora tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi, 2018, 205.

³³⁸ Baburuddin Jurat, **NATO'nun Afganistan'a Müdahalesi Çerçevesinde Türkiye-Afganistan'ın İlişkilerinin İncelenmesi (2001-2016)**, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 2018, s. 47.

³³⁹ Kaya, Önal, **a.g.m.**, s. 217.

yakın temas kurulmuştur. Söz konusu iki lider, 1981 yılında Türkiye’yi ziyaret ederek çeşitli temaslarda bulunmuş ve Türk yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir.³⁴⁰ Sovyet işgali döneminde, Türkiye, Pakistan’a göç eden Türk soylu topluluklara sahip çıkmış; bu kapsamda 2641 sayılı “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair (Mülga) Kanun” uyarınca yaklaşık 4.500 kişiyi tüm masraflarını üstlenerek Türkiye’ye yerleştirmiştir.³⁴¹ Türkiye’ye getirilen bu Türk soylu göçmenler, Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesi ile Tokat ve Hatay’ın Ovakent bölgelerine iskan edilmiştir.³⁴²

Ankara, NATO ittifakı içinde yer almakla birlikte, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgalini hem bu ülkenin egemenliğinin ve bağımsızlığının ihlali hem de dostane ilişkiler geliştirdiği Pakistan’ın ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, mücahit grupları destekleme kararı almıştır. Diğer aktörlerden farklı olarak, Türkiye’nin mücahitlere verdiği destek, yalnızca Afganistan’ın yeniden bağımsızlığına kavuşması amacına yönelik gerçekleşmiş; Afganistan jeopolitiğinde diğer devletlerle çatışmaya girmemiştir. Türkiye, işgal altındaki bir Afganistan ile dostane ilişkiler geliştirmenin mümkün olmadığını dikkate alarak, tarihi sorumluluğu çerçevesinde hareket etmiş ve bu doğrultuda politika takip etmiştir.

5. İşgalin Sona Ermesi

5.1. Cenevre Anlaşması

Sovyetler Birliği’nin Afganistan işgaline son verilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler arabuluculuğunda Cenevre’de müzakereler başlatılmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan çekileceği tarihe ilişkin net bir açıklama yapmaması, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. 1985 yılında Sovyetler Birliği’nde

³⁴⁰ Kaya, **a.g.t.**, 2019, s. 76.

³⁴¹ **A.g.t.**, s. 76.

³⁴² **A.g.t.**, s. 76.

iktidara gelen Mihail Gorbaçov, açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) politikalarıyla hem iç hem de dış politikada önemli dönüşümler başlatmıştır.³⁴³ Gorbaçov, Afganistan'ı "kanayan bir yara" olarak tanımlamış ve Sovyet askerlerini ülkeden çekeceğini ilan etmiştir. Sovyet ordusunun Afganistan'daki varlığı, SSCB tarihindeki en uzun süreli askeri müdahalelerden biri olmuştur. Gorbaçov, geri çekilmenin güvenli bir biçimde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla, Afganistan'da iktidarda bulunan Babrak Karmal'ın yerine daha ılımlı bir figür olan Necibullah Ahmedzai'yi göreve getirmiştir. Gorbaçov'un nihai hedefi, Sovyetler Birliği'nin itibarlı bir şekilde Afganistan'dan çekilmesini sağlarken, ülkede Moskova ile yakın ilişkiler sürdüreceği bir yönetimin varlığını devam ettirmesini temin etmektir.

Gorbaçov'un açıklamalarının ardından, Birleşmiş Milletler öncülüğünde Pakistan, Afganistan, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında müzakereler titiz bir biçimde sürdürülmüştür. Bu görüşmelerin sonucunda, üç ikili anlaşma ile bir garantörlük bildirisi oluşmuş Cenevre Anlaşmaları, 14 Nisan 1988 tarihinde imzalanmıştır.³⁴⁴ Afganistan ve Pakistan arasında imzalanan belgeler şunlardır: "Afganistan Cumhuriyeti ile Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Özellikle İçişlerine Karışmama ve Müdahale Etmeme Konusunda Karşılıklı İlişkilerin Esasları Üzerine Anlaşma"³⁴⁵, "Afganistan Cumhuriyeti ile Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında

³⁴³ Sander, **a.g.e.**, s. 547.

³⁴⁴ Pejvak, **a.g.e.**, s. 73-78.

³⁴⁵ Afganistan ile Pakistan arasında yapılan içişlerine karışmama ve müdahale etmeme anlaşması giriş, 5 madde ve protokolden oluşmaktadır. 1. Madde, taraflar arasındaki ilişkiler, devletlerin içişlerine karışmaması ilkesine uygun şekilde kurulmalıdır. 2. Madde, içişlerine karışmaması ilkesinin gerçekleşmesi için taraflar şu taahhütleri yerine getirmeye bağlılık gösterir: Egemenlik, siyasi bağımsızlık, toprak bütünlük, ulusal birlik, güvenlik, ulusal kimlik ve kültürel mirasına saygı. -Tarafların özgürce siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sisteminin kurulmasına ve uluslararası ilişkilerine saygı ve müdahale, devirme, baskı ve tehdit olmadan halkının isteği doğrultusunda doğal kaynaklarının kullanılması, -Birbirinin sınırlarının ihlali, düzenini bozmak, siyasi sistemini ya da hükümetini değiştirmek için tehdit ya da zor kullanımından uzak durmak. -Taraflar, egemenlik, siyasi bağımsızlık, toprak bütünlük, siyasi ekonomik ve sosyal istikrarına karşı toprağının kullanılmamasına söz verir. -Taraflar birbirine karşı askeri müdahale, devirmek, askeri işgal ya da her türlü müdahaleden kaçınacaktır. Ayrıca zor kullanmayı içeren misilleme adımları başta olmak üzere her türlü askeri, siyasi ve ekonomik müdahaleden kaçınacaktır. -Taraflar birbirini istikrarsız, yapılarını zayıflatacak adımlardan kaçınacaktır. -Birbirine karşı isyancı ve bölücü hareketleri, kışkırtma, doğrudan ya da dolaylı şekilde destek ya da siyasi sisteminin çöküşü ve zayıflamasına neden olacak adımlardan kaçınacaktır. -Birbirine karşı düşmanca

Mültecilerin Gönüllü Dönüşüne Dair Anlaşma”, “Afganistan’daki Durumun Barışçıl Yollarla Çözülmesine İlişkin Karşılıklı İlişkiler Anlaşması”. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ise, bu anlaşmaların garantörleri olarak “Uluslararası Garantiler Hakkındaki Deklarasyon”a imza atmıştır.³⁴⁶

Cenevre Anlaşması çerçevesinde, Sovyetler Birliği 15 Mayıs 1988 tarihinden itibaren dokuz ay içerisinde Afganistan’daki tüm askeri birliklerini geri çekeceğini taahhüt etmiştir.³⁴⁷ Her ne kadar anlaşmalar esasen Afganistan ile Pakistan arasında imzalanmış olsa da, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nin garantör devletler olarak sürece dâhil olmaları ve özellikle Sovyetler Birliği’nin çekilme taahhüdünde bulunması, Cenevre Anlaşması’na çok taraflı bir nitelik kazandırmıştır.

Kızıl Ordu ve Sovyet destekli Afgan hükümetine karşı savaştan mücahit gruplar, Cenevre Anlaşması’nın tarafı olarak kabul edilmemiştir. Her ne kadar Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan çekileceğini taahhüt etmesi mücahitler açısından olumlu bir gelişme teşkil etse de, müzakerelere doğrudan katılamamış olmaları, onları Pakistan ve Amerika Birleşik Devletleri’nin vekil aktörleri konumuna indirgemıştır. Zira bu iki ülke, mücahit grupların doğrudan temsilcisi olarak hareket etmiştir. Mücahitlerin tek bir çatı altında birleşmek yerine çok sayıda ve farklı ideolojik/siyasi yapılardan oluşması, anlaşma masasında doğrudan yer alamamalarının temel nedenlerinden biridir. Nitekim Pakistan, mücahit grupları çeşitli fraksiyonlara ayırarak bu gruplar adına konuşma ve

davranış yapan grupların eğitim, mali ve askeri desteğini engelleyecektir. -Tarafların iç ve dış işlerine karışacak nitelikte yapılan anlaşmalardan uzak duracak. -Birbirinin içişlerine karışma niteliği taşıyan hakaret ve düşmanca propagandadan kaçınılacak. -Birbirine karşı terör desteklemeyecek. -Birbirine karşı, kişi, siyasi ve etki grupların ülkesinde buluna, eğitim, mali ve askeri varlığını engelleyecek. -Müdahale sayılacak her türlü eyleme izin vermeyecek ve başvurmayacaktır. 3. Anlaşma 15 Mayıs 1988 tarihinden itibaren uygulanacaktır. 4. Madde, tarafların bu sözleşmenin ikinci maddesinin içeriğini uygulamak için yapabilecekleri her türlü işlemin, bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihe göre tamamlaması gerekmektedir. 5. Madde, anlaşma metni İngilizce, Peştuca ve Urduca dillerinde hazırlanmıştır. Yorumunda sorun çıkarsa İngilizce metni esas alınır.

³⁴⁶ Kubilayhan Erman, **Afganistan’da Sovyet Nüfuzu ve İşgali**, basılmamış doktora tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2013, s. 313.

³⁴⁷ Endeşmand, **a.g.e.**, 2007, s. 123-124.

onları temsil etme stratejisi geliştirmiş; bu strateji Cenevre sürecinde etkin biçimde uygulanmıştır.

Sovyetler Birliği ve Afganistan'daki sol eğilimli hükümet, doğrudan mücahit gruplarla müzakere yürütmek yerine, bu grupların destekçileriyle anlaşma stratejisini benimsemiştir. SSCB, Cenevre Anlaşması aracılığıyla Afganistan'dan itibarlı bir şekilde çekilmeyi hedeflemiş; ancak solcu hükümetin varlığının sürdürebilmesi için mücahitlere yönelik dış yardımların kesilmesini gerekli görmüştür. Bu bağlamda, anlaşma masasında mücahitlerin doğrudan değil, destekçi aktörleri olan ülkeler (özellikle Pakistan) tarafından temsil edilmesi, Sovyetler açısından stratejik bir tercih olmuştur. Pakistan'ın mücahitler adına masaya oturması, bu grupların halk nezdindeki meşruiyetini zedelemiştir. Nitekim, Pakistan, Cenevre Anlaşması kapsamında Afganistan'ın içişlerine karışmayacağına dair taahhütte bulunmuş ve dolayısıyla mücahit gruplara desteğini sona erdirmeyi kabul etmiştir.

5.2. Kızıl Ordunun Afganistan'dan Çekilmesi

Cenevre Anlaşması'nın ardından Sovyetler Birliği, anlaşma hükümlerine bağlı kalarak 15 Mayıs 1988 tarihinde başlayan çekilme sürecini 15 Şubat 1989'da tamamlamıştır. SSCB'nin Afganistan'daki son askeri varlığı, 40. Kolordu Komutanı General Boris Gromov'un Amu Derya üzerindeki Hayratan Köprüsü'nü geçerek ülkeyi terk etmesiyle sona ermiştir.³⁴⁸ Çekilme sürecinde SSCB'ye bağlı yaklaşık 110.000 asker, 180 birlik kapsamında Afganistan'da görev yapmaktaydı.³⁴⁹ Sovyetler Birliği, geri çekilme sırasında Afgan hükümetine yaklaşık 1 milyar Amerikan doları değerinde askeri teçhizat bırakmıştır.³⁵⁰

³⁴⁸ Boris Gromov, **Ertişi Surh der Afganistan (Afganistan'da kızıl ordu)**, çev: Aziz Aryanfar, Kabil, Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 222.

³⁴⁹ Aktaran Hasibullah Sadeed, **Sovyetler'in Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi**, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017, s. 177.

³⁵⁰ Theodore L. Eliot, "Afghanistan in 1989: Stalemate", **Asian Survey**, vol. 30, no. 2, 1990, s.158.

15 Şubat günü, Afganistan hükümeti Hayratan'da³⁵¹ bir tören düzenlemiştir. Törende konuşan Afganistan Cumhurbaşkanı Necibullah, şu ifadeleri kullanmıştır: “Enternasyonalist askerler, görevlerini tamamladıktan sonra barışsever ülkelere dönmektedir. Sizler, zor ve karanlık günlerde bize yardım ettiniz; o dönemde devrimin yaşamı ve ölümü söz konusuydu. Dost, kötü günde belli olur. Afgan halkı ve Sevr Devrimi için yaptığınız hizmetlerden dolayı, Lenin’in ülkesinin cesur evlatlarının önünde saygıyla eğiliyorum.”³⁵² Necibullah, konuşmasında sosyalist ideolojiye vurgu yaparak Sovyetler Birliği’ne teşekkür etmiş ve Kabil’de Moskova’ya yakın bir yönetimin sürdüğünü açıkça ortaya koymuştur. Zira Sovyetler Birliği Afganistan’dan çekilmiş olsa da, yardım ve desteği olmadan sol hükümetin ayakta kalması oldukça güçtür.

Kızıl Ordu Afganistan’da yenildi mi, yoksa kendi isteğiyle mi çekildi? sorusu, uluslararası politikada hâlâ tartışılan konular arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği, 1989’da çekildiği sırada, Afganistan’daki çıkarlarını koruyacak bir sol hükümetin Kabil’i kontrol altında tuttuğunu ve çekilmenin Cenevre Anlaşması çerçevesinde gerçekleştiğini öne sürerek bir yenilgiyi reddetmiştir. Ancak, işgal sürecinde yaşanan gelişmeler dikkatle incelendiğinde, SSCB’nin siyasi ve jeopolitik hedeflerine ulaşamadan çekilmek zorunda kaldığı görülmektedir.

SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesinde en önemli etkenlerden biri askerî kayıplardır. 25 Aralık 1979 ile 15 Şubat 1989 tarihleri arasında toplam 13.833 Sovyet askeri yaşamını yitirmiştir. Bu kayıplar arasında 1.979 general ve subay yer almaktadır. Ayrıca, Sovyet istihbarat teşkilatı KGB’nin 572 personeli ile birlikte 190 Rus uzman da hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra, 172 subay ağır yaralanarak görevini bırakmak zorunda kalmış; 6.669 asker ise kalıcı şekilde sakat kalmıştır. Savaş süresince 115.308

³⁵¹ Afganistan’ın Mezari Şerif iline bağlı ilçe.

³⁵² Endeşmand, **a.g.e.**, 2002, s. 70.

Sovyet askeri çeşitli hastalıklara yakalanmıştır. Kızıl Ordu'nun 40. Kolordu Komutanı General Boris Gromov, "Afganistan'da Kızıl Ordu" adlı eserinde, en acı verici durumun hayatını kaybeden askerlerin annelerine ne denileceğini bilememek olduğunu itiraf etmiştir.³⁵³ Sovyetler Birliği, işgal süresi boyunca periyodik olarak yaklaşık bir milyon askerini Afganistan'a göndermiştir.³⁵⁴ Bu süreçte, Afganistan'da hayatını kaybeden askerlerin aileleri, çocuklarının SSCB'nin işgal politikası uğruna yaşamlarını yitirdiğini belirterek çeşitli protestolar düzenlemiştir. Gromov da eserinde bu toplumsal tepkileri doğrulayan ifadelerde bulunmuştur. Sonuç olarak, SSCB, daha fazla asker kaybı vermemek adına işgali sürdürmek yerine geri çekilmeyi tercih etmiştir.

SSCB'yi Afganistan'dan çekilmeye zorlayan bir diğer temel etken ise ekonomik maliyetlerdir. Yaklaşık dokuz yıl süren savaş boyunca Sovyetler Birliği'nin toplam harcamasının, tahmini rakamlarla 72 ila 85 milyar dolar arasında olduğu değerlendirilmektedir. Savaş süresince SSCB, 118 savaş uçağı, 333 helikopter ve 147 tank gibi önemli sayıda askerî teçhizat kaybına uğramıştır.³⁵⁵ İşgal süresince Afganistan'daki rejimi ayakta tutmak için doğrudan askerî ve ekonomik destek sağlayan SSCB'nin mali yükü her geçen gün daha da artmıştır. Bu ağır maliyet, Sovyet ekonomisinin zaten içinde bulunduğu kriz ortamını derinleştirmiştir. Sovyet lideri Mihail Gorbaçov, içeriden çözülmeyi önlemek amacıyla Afganistan'dan çekilmeyi stratejik bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir. Gorbaçov'un mimarı olduğu açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) politikaları, hem iç reformları hem de dış politikada askerî yükleri azaltmayı hedeflemekteydi. Bu kapsamda, Gorbaçov, askerî harcamaları düşürmek ve uluslararası arenada gerginliği azaltmak adına yumuşama (detant) sürecine dönüleceği mesajını ABD'ye vermiştir. SSCB'nin, özellikle ABD ile yeniden diplomatik uzlaşma arayışına girmesi, ekonomik krizle başa çıkabilmek için

³⁵³ Gromov, **a.g.e.**, S. 231.

³⁵⁴ Saffari, **a.g.e.**, 2019, s. 244-245.

³⁵⁵ Arman, **a.g.t.**, 2013, s. 380.

zorunluydu. Nitekim, Nicholas Spykman'ın ifade ettiği gibi, küresel güç dengesi açısından büyük önem taşıyan kenar kuşakta (rimland) yer alan Afganistan'dan geri çekilmek, Sovyetler açısından bir stratejik mecburiyet hâline gelmiştir.

Afganistan'ın dağlık coğrafyası, SSCB'yi çekilmeye zorlayan başlıca faktörlerden biri olmuştur. Ülkenin engebeli arazi yapısı, özellikle mücahit gruplarına önemli bir avantaj sağlamış, Sovyet ordusunun modern savaş araç ve gereçlerine rağmen bu coğrafyada etkinlik kurmasını büyük ölçüde engellemiştir. SSCB'nin zırhlı birlikleri ve tankları, yüksek irtifaya sahip dağlık bölgelerde etkisiz kalmış, gerilla savaşına karşı zayıf düşmüştür. Sovyet askerlerinin Afganistan'ın dağlık yapısına ve bölgenin iklim koşullarına yabancı olmaları, gerilla gruplarının ise araziye son derece hâkim olmaları, savaşın dengesini mücahitler lehine çevirmiştir.³⁵⁶ Vasili Mitrokhin, "Afganistan'da KGB" adlı eserinde, Sovyetler Birliği'nin başarısızlığının temel nedenlerinden birinin, deniz seviyesinden yaklaşık 4500 metre yükseklikteki dağlık alanlar olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷ Gerillaların, vur-kaç taktiğiyle saldırıp dağlara çekilmesi, Sovyet kuvvetlerinin onları takip etmesini ve etkisiz hâle getirmesini güçleştirmiştir. Afganistan'ın engebeli yapısı yalnızca askerî değil, aynı zamanda ulaşım ve iletişim hatlarını da olumsuz etkilemiş, bu durum mücahit grupların küçük kaynaklarla büyük zararlar verebilmesine olanak tanımıştır. Coğrafi engellerin yanı sıra, sürekli değişen taktikler, Sovyet kuvvetlerinin savaşta yüksek kayıplar vermesine neden olmuştur. Bu şartlar altında mücahit grupları tamamen yok etmenin mümkün olmadığını gören SSCB, çekilme kararı almıştır.

Kızıl Ordu'ya karşı başta ABD olmak üzere İslam dünyası ve Pakistan'ın mücahit gruplara verdiği destek, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesini zorunlu kılan temel faktörlerden biri olmuştur. Mücahitler, aldıkları askeri, siyasi ve ekonomik

³⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 670.

³⁵⁷ Mitrokhin, a.g.e., s. 106.

yardımla Sovyetlere karşı ağır kayıplar vermiştir. Özellikle işgal sürecinde, SSCB hava gücüyle mücahitleri baskı altına almaya çalışırken, ABD'nin mücahitlere sağladığı Stinger tipi omuzdan atılan hava savunma füzeleri, güç dengesini mücahitler lehine değiştirmiştir.³⁵⁸ Stinger füzeleri, hedefe yüksek isabet oranıyla ulaşarak Sovyet helikopterleri ve uçaklarını düşürmüş, pilotların tehdit nedeniyle daha yüksek irtifalarda uçmak zorunda kalmasına yol açmıştır. Bu gelişme, Kızıl Ordu'nun Afganistan'daki hava hâkimiyetini kaybetmesine neden olmuş ve savaşta stratejik üstünlüğün mücahitlere geçmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği hava gücündeki bu dezavantaj nedeniyle askerlerini Afganistan'dan çekmek zorunda kalmıştır.

SSCB, Afganistan'dan çekilmekle ideolojik ve jeopolitik çıkarlarına güç kullanarak ulaşamadığını kabul etmiştir. Jeopolitik rekabet bağlamında, Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesi, başta ABD olmak üzere mücahitleri destekleyen devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir. ABD, mücahitleri dış politika aracı ve vekil aktör olarak kullanarak Sovyetlere ağır kayıplar verdirmiş, bu şekilde Kızıl Ordu'nu Afganistan'dan çekilmeye zorlamıştır. Böylelikle ABD, Afganistan savaşı aracılığıyla Sovyetler Birliği'ne karşı Vietnam Savaşı'ndaki yenilgisinin bir tür intikamını almıştır.

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci hız kazanmış ve Dugin'in ifadesiyle Avrasya'nın iki jeopolitik bölgesi olan Orta Avrupa ile Orta Asya'da birçok devlet bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Yeni Büyük Oyun'un kazananı ABD olmuştur. ABD, Avrasya'nın kalpgahı ve kenar kuşağındaki stratejik bölgelerde üstünlük sağlayarak yeni dünya düzeni anlayışıyla küresel hakimiyetini pekiştirmeye çalışmıştır. SSCB'nin dağılması sonrası ABD'nin Avrasya'daki güçlü konumu nedeniyle, Brzezinski, Avrasya jeopolitiğini ABD için önemli bir ödül olarak nitelendirmiştir. Bu ödülün kazanılmasında, ABD'nin vekil aktör olarak desteklediği mücahit grupların etkisi büyüktür.

³⁵⁸ Yusuf, a.g.e., s. 251.

6. İşgal'in Afganistan Üzerindeki Etkileri

SSCB'nin Afganistan'ı işgali, ülkenin jeopolitiğini “Yeni Büyük Oyun”un merkez sahasına dönüşmesine neden olmuştur. Bu işgal, Afganistan'ın hemen her alanında derin ve kalıcı etkiler yaratmıştır. Aşağıda, bu etkiler sosyal, siyasi ve güvenlik boyutlarıyla özetle ele alınacaktır.

6.1. İnsani ve Ekonomik Etkileri

Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali, ülkeyi küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik rekabet alanına dönüştürmüş ve bu durum ciddi insani ve ekonomik kayıplara yol açmıştır. İşgalin insani boyutu, özellikle Afganistan'ın demografik yapısı üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Tahmini verilere göre, yaklaşık on yıl süren savaş boyunca 14.000 köy tamamen yok edilmiş, 1,8 milyon insan hayatını kaybetmiş ve 1,5 milyon kişi kalıcı olarak engelli hâle gelmiştir. Bu engellilerin yaklaşık 300.000'ini çocuklar oluşturmaktadır. Ayrıca 7,5 milyon Afgan, savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. 1980'li yıllarda Afganistan'ın toplam nüfusunun yaklaşık 16 milyon olduğu göz önüne alındığında, halkın neredeyse yarısının doğrudan savaşın etkilerine maruz kaldığı anlaşılmaktadır.³⁵⁹ Mücahitlerin düzenli orduya ait üniformalara sahip olmaması, Kızıl Ordu'nun sivilleri de sıkça hedef almasına neden olmuştur. Sovyet güçleri, çoğu zaman mücahit olduğu gerekçesiyle sivil halkı topyekûn bombalamış, bu da sivillerin büyük can ve mal kayıpları yaşamasına neden olmuştur. Bu süreçte, solcu Afgan hükümeti ise Sovyet bombardımanlarına karşı herhangi bir koruyucu önlem almamış ve sessiz kalarak dolaylı biçimde bu saldırılara göz yummuştur.

İşgal, Afganistan ekonomisi üzerinde de derin ve yıkıcı etkiler yaratmıştır. Tarıma dayalı bir yapıya sahip olan Afgan ekonomisi, yoğun hava bombardımanları ve

³⁵⁹ Siddieq Noorzoy, “Economy in Modern Afghanistan” *Encyclopedia Iranica*, Vol. VIII, 1997, p.163-169.

Çatışmalar sonucunda ciddi zarar görmüş; tarım arazileri tahrip edilmiş ve çiftçiler savaş öncesindeki üretim faaliyetlerini sürdüremez hâle gelmiştir. Bununla birlikte, küçük ölçekli işletmeler ile sınırlı sayıdaki sanayi kuruluşları faaliyetlerini durdurmuş ve üretim kapasitesi büyük oranda azalmıştır. Yaşanan güvensizlik ortamı nedeniyle çok sayıda tüccar ve iş insanı, sermayelerini de yanlarına alarak ülkeyi terk etmiştir. Ekonomideki bu çöküş karşısında, dönemin Afgan hükümeti, oluşan boşluğu Sovyetler Birliği'nin maddi desteğiyle doldurmaya çalışmıştır. Ancak bu destek, beraberinde Afganistan'ın Moskova'ya olan ekonomik bağımlılığını daha da derinleştirmiştir. Dolayısıyla, solcu yönetimin SSCB işgaline karşı sessiz kalmasının ardında yatan temel nedenlerden birinin bu ekonomik bağımlılık ilişkisi olduğu değerlendirilebilir.

6.2. Siyasi Etkileri

İşgal, Afganistan'ın ulusal çıkarlarının temelini oluşturan egemenlik, bağımsızlık ve otonomi unsurlarının ciddi şekilde zayıflamasına yol açmıştır. Çünkü Sovyet işgali, Afganistan'ın karar alma mekanizmalarını doğrudan etkisiz hâle getirmiş ve ülkenin iç ve dış politikada Moskova'nın onayı olmaksızın hareket edemez duruma gelmesine neden olmuştur. Bu durum, Afganistan'ın uluslararası alandaki meşruiyetini de sarsmış; İslam Konferansı Örgütü'ndeki üyeliği askıya alınmış ve birçok ülke, işgali gerekçe göstererek Afganistan ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

Sovyet işgali, Afganistan'da köktendinciliğin yükselmesine ve toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine neden olmuştur. İşgal, toplumu adeta taraf seçmeye zorlamış; halk, solcu ve muhafazakâr ideolojiler arasında bir tercihe itilmeye başlanmıştır. Sol eğilimli kadrolar, ideolojik yakınlık ve çıkarları gereği işgale karşı sessiz kalırken, sağcı ve muhafazakâr kesimler işgale karşı başlattıkları direnişi cihat olarak tanımlayarak halkın geniş kesimlerinin desteğini kazanmıştır. Bu süreçte mücahit gruplar, taraftarlarını bir arada tutmak amacıyla dini dar bir çerçevede yorumlamış ve toplumda radikalleşmenin

zeminini hazırlamıştır. İşgalin tetiklediği bu ideolojik kamplaşma ve köktendincilik dalgası, Afgan halkının ulus-devlet çatısı altında birleşmesini önemli ölçüde zorlaştırmıştır.

Sovyet işgali, Afganistan'ın otonomisini zayıflatarak ulus-devlet inşa sürecini sekteye uğratmıştır. İşgal, heterojen bir toplumsal yapıya sahip olan Afgan halkı içerisinde örgütsel ve etnik temelde bölünmeleri derinleştirmiştir. Farklı etnik gruplar, kendi örgütleri ve liderleri etrafında toplanarak Kızıl Ordu'ya ve sol eğilimli hükümete karşı mücadele yürütmüştür. Bu durum, etnik gruplar arasında rekabeti körüklemiş, ülke genelinde birlik ve merkezi otoritenin tesis edilmesini zorlaştırmıştır. Etnik ve mezhep temelli bu parçalanma, yalnızca işgal sürecinde değil, işgal sonrasında da devam ederek, ilerleyen dönemde detaylandırılacağı üzere, iç savaşın zeminini hazırlamıştır.

Sovyet işgali, tampon devlet statüsüne uygun şekilde tarafsız bir strateji izleyen Afganistan'ı, iç aktörler düzeyinde bölerek vekil aktörlerin rekabet alanına dönüştürmüştür. Solcu hükümet, ideolojik bağlılık ve ekonomik bağımlılık nedeniyle Moskova'nın çıkarlarına uygun hareket etmiş; buna karşılık mücahit gruplar, işgale karşı direnişi meşrulaştırmak adına Batı Bloğuna yakınlaşarak jeopolitik düzlemde ABD'nin vekili konumuna gelmiştir. Böylece, tarafsızlık ilkesine dayalı Afgan dış politikası parçalanmış, ülke içindeki aktörler büyük güçlerin nüfuz mücadelesinde araçsallaşmıştır. İşgalin artırdığı bu dışa bağımlılık, iç aktörlerin bir araya gelmesini zorlaştırmış; bunun yerine, taraflar birbirlerini tasfiye etmeye yönelmiş ve bu durum ulusal birliği daha da zayıflatmıştır.

Sovyet işgali, Avrasya'nın stratejik merkezinde yer alan Afganistan'ı, küresel ve bölgesel aktörler arasındaki jeopolitik rekabetin odak noktasına dönüştürmüştür. Bu aktörler, hem Afganistan'daki çıkarlarını korumak hem de rakiplerinin nüfuzunu sınırlamak amacıyla mücadeleye dahil olmuştur. Hindistan, Pakistan ile olan tarihsel

rekabeti nedeniyle SSCB'nin yanında yer alırken; ABD ve Çin, Sovyet yayılmacılığına karşı mücahitleri desteklemiştir. Pakistan ve Suudi Arabistan, ideolojik ve stratejik gerekçelerle Sünni mücahit gruplara doğrudan destek sunmuş; İran ise ABD ve Suudi Arabistan'la olan rekabeti çerçevesinde Şii grupları desteklemeyi tercih etmiştir. Bu çok katmanlı rekabet ortamında, Kızıl Ordu ve solcu hükümet, mücahit grupları etkisiz hale getirmekte başarısız olmuş; böylece Afganistan, büyük güçler için stratejik bir avantaj alanı olmaktan ziyade bir jeopolitik bataklığa dönüşmüştür.

6.3. Güvenlik Etkileri

Sovyet işgali, Afganistan'ın ulusal güvenliğinin temelini oluşturan halk, toprak ve egemenlik unsurlarının yanı sıra, ulus devlet inşasının belkemiği sayılan ordu üzerinde de derin ve yıkıcı etkiler bırakmıştır. İşgal sürecinde Afgan ordusu ciddi kayıplar vermiş; resmi verilere göre 58.951 asker hayatını kaybetmiş, 116.589'u yaralanmış ve 17.254 asker ise kaybolmuş ya da esir düşmüştür.³⁶⁰ Bu süreçte birçok subay orduyu terk ederek mücahit gruplara katılmıştır.³⁶¹ İşgalin etkisiyle zayıflayan Afgan ordusu, sadece yapısal bütünlüğünü değil, halk nezdindeki meşruiyetini ve saygınlığını da büyük ölçüde kaybetmiştir. Zira ordu, ulusal çıkarların savunucusu bir yapı olmaktan çıkarak, halkına karşı güç kullanan ve Sovyet ordusunun vekil aktörü gibi hareket eden bir işbirlikçi konuma itilmiştir. Bu durum, hem ordunun kurumsal bütünlüğünü zayıflatmış hem de Afganistan'ın ulusal birliğini daha da kırılgan hale getirmiştir.

Sovyet işgali, Afganistan'da yasa dışı uyuşturucu üretiminin artmasına da zemin hazırlamıştır.³⁶² Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan 1987 tarihli rapora göre, o yıl

³⁶⁰ Arman, **a.g.t.**, 2013, s. 394.

³⁶¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 670.

³⁶² Nozar Alaolmolki, **Life After the Soviet Union**, New York, State University of New York Press, 2001, s. 123.

Afganistan’da uyuşturucu ekimi yapılan arazi miktarı 25.000 hektara ulaşmıştır.³⁶³ Bu artışın temel nedenlerinden biri, işgalin merkezi yönetimi zayıflatmasıdır. Solcu hükümet, ülke genelinde otoritesini tesis edemediği için uyuşturucu ekimini kontrol altına alamamış, ekonomik darboğazla karşı karşıya kalan halk ise geçim kaynağı olarak yasa dışı uyuşturucu üretimine yönelmiştir. Aynı zamanda mücahit gruplar da savaşın finansmanını sağlamak amacıyla uyuşturucudan önemli ölçüde gelir elde etmiş ve bu gelirle askeri kapasitelerini güçlendirmiştir. Sovyetler Birliği’ne karşı verilen mücadelede, birçok mücahit grup “amaca ulaşmak için her yol meşrudur” anlayışıyla hareket etmiş, uyuşturucu üretimine karşı açık bir tutum sergilemekten kaçınmıştır. Böylece, işgal koşullarında hem merkezi otoritenin çöküşü hem de savaşın getirdiği meşruiyet krizleri, Afganistan’ı küresel uyuşturucu üretiminin merkezlerinden biri haline getirmiştir.

İşgal, Afganistan’ı küresel ve bölgesel aktörler arasındaki rekabetin merkezi haline getirirken, aynı zamanda ülkeyi bir silah deney laboratuvarına dönüştürmüştür. Sovyetler Birliği, Afganistan’daki nüfuzunu sürdürmek amacıyla ağır silahlar kullanırken; ABD başta olmak üzere mücahitlerin destekçileri de SSCB’yi yıpratmak ve ağır kayıplar verdirmek için gelişmiş silah sistemleri sağlamıştır. Bu süreçte, kontrolsüz ve yaygın şekilde döşenen mayınlar sivil halk üzerinde büyük tahribata yol açmış, defalarca can kayıplarına neden olmuştur.

³⁶³ UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, Global Illicit Drug Trends 2000, s. 34. http://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2024

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN İÇ SAVAŞI VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN REKABETİ (1989-2001)

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından, çatışmalar iç aktörler arasında yoğunlaşmış; dış aktörler ise bu süreçte farklı yöntemlerle çeşitli iç aktörleri desteklemiştir. Bu bölümde, 1989–2001 yılları arasında gerçekleşen Afganistan iç savaşı, başlıca üç döneme ayrılarak (solcu hükümet dönemi, mücahitler dönemi ve Taliban dönemi) ele alınacaktır. Ardından, dış aktörlerin iç aktörlerle kurduğu ilişkiler bağlamında yürütülen jeopolitik rekabet incelenecek; son olarak da iç savaşın Afganistan üzerindeki siyasi, toplumsal ve güvenlik boyutundaki etkileri tartışılacaktır.

1. İç Savaşın Aktörleri

İç savaşta çok sayıda aktör yer almış olmakla birlikte, bu çalışma kapsamında söz konusu aktörler, hükümet ve hükümete karşı olanlar şeklinde iki ana kategori altında incelenecektir. Bu ayrımın temel gerekçesi, hükümetin mevcut statükoyu koruma eğiliminde olması, hükümete karşı olan grupların ise mevcut iktidarı devirerek, kendi ideolojileri ve hedefleri doğrultusunda ideal bir yönetim kurmayı amaçlamış olmalarıdır.

1.1. Solcular Dönemi (1989-1992)

1.1.1. Hükümet

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından sahadaki çatışmalar tamamen iç aktörler arasında cereyan etmiştir. Sovyetler Birliği'nin ülkeden ayrılmasına rağmen desteklediği hükümet hemen devrilmemiştir. Bu dönemde iktidar, Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) tarafından oluşturulan hükümetin elinde bulunmaktaydı. Hükümet, ülkedeki hâkimiyeti ve meşru güç kullanımını tekeline almış;

Birleşmiş Milletler ve diğer yabancı devletler nezdindeki temsilcileri aracılığıyla Afganistan'ı uluslararası alanda temsil etmeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı sıfatıyla görev yapan Dr. Necibullah, bu süreçte olağanüstü hâl ilan ederek yönetimi sürdürmüştür. Ancak Nisan 1990'da olağanüstü hâli kaldırmış, ADHP'nin ismini Vatan Partisi olarak değiştirmiştir. Ayrıca, yönetim kadrosuna parti üyesi olmayan kişileri de dahil etmiş ve siyasi partilerin kurulmasına izin vermiştir. Nitekim, Necibullah partisine mensup olmayan Hasan Şarkî, başbakan olarak atamıştır.³⁶⁴ Kızıl Ordu'nun çekilmesiyle birlikte mücahitlerin temel talebi gerçekleşmiş; bu durum, sol eğilimli hükümete daha serbest hareket edebilme imkânı tanımıştır. Necibullah, bu fırsatı değerlendirerek aldığı kararlarla hem kamuoyunda yıpranan ADHP'nin imajını düzeltmeye çalışmış hem de muhalefetle uzlaşma yollarını aramıştır. Zira Sovyet desteğiyle ayakta duran solcu iktidarın, halk desteğini sağlayamadığı ve muhalif unsurlarla uzlaşmadığı takdirde sürdürülebilirliğini koruyamayacağı açıktı.

Necibullah, hükümetine karşı silahlı mücadele yürüten aktörleri devlet çatısı altında birleştirmek amacıyla ulusal uzlaşma politikasını gündeme getirmiştir. Bu politika çerçevesinde sol eğilimli yönetim, mücahit gruplarla koalisyon hükümeti kurarak iç savaşı sona erdirmeyi hedeflemiştir.³⁶⁵ Necibullah, siyasi reformlar gerçekleştirmiş; muhalif gruplara çeşitli ayrıcalıklar tanımış ve böylece iç barışı sağlama arayışına girmiştir. Ancak tüm bu uzlaşma girişimlerinin yanı sıra, iktidarını koruma amacıyla askeri gücü de tahkim etmeye yönelmiştir. Necibullah döneminde Afgan ordusu yaklaşık 500 bin askerden oluşmaktaydı. Ordu, 300 savaş uçağından oluşan hava kuvvetleri ve 2000 tanktan oluşan kara kuvvetleri ile dikkate değer bir askeri kapasiteye sahipti. Ulusal orduya ek olarak, yönetim etnik temelli güçler de organize etmiştir. Bu güçlerin en önde geleni, Özbek kökenli komutan Raşid Dostum'a bağlı 53. birlik

³⁶⁴ Muhammed İkrâm Endişmand, *Salhayi Tecavuz ve Mukamat (İşgal ve Direniş Yılları)*, Holand, 2002, s. 111.

³⁶⁵ Volkan Yaraşır, *11 Eylül: Gerçeğin Çölüne Hoş Geldiniz*, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2001, s. 79.

olmuştur.³⁶⁶ Söz konusu güçlerin temel amacı, merkezi hükümetin otoritesini ülke genelinde genişletmek ve düzenli ordunun savaş alanındaki zayıflığını azaltmaktır. Öte yandan, Kızıl Ordu'nun ülkeden çekilmesiyle birlikte, hükümetin savaşabilecek insan gücüne olan ihtiyacı daha da artmıştır. Bu durum hem düzenli ordunun genişletilmesini hem de milis güçlerinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından mücahitler ve onların destekçileri, solcu hükümetin birkaç gün içinde çökeceğini öngörmüşlerdir. Ancak bu beklentilere karşın, Necibullah hükümeti muhalif baskılara rağmen yaklaşık üç yıl boyunca iktidarını sürdürebilmiştir. Bu durumun temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin geri çekilmesine rağmen Afgan hükümetine yönelik askeri, siyasi ve ekonomik desteğini sürdürmesi olmuştur. Ayrıca KGB ajanları ile Sovyet uzmanlarının Afganistan'daki varlığını devam ettirmesi, hükümetin dayanıklılığını artıran önemli unsurlar arasında yer almıştır.³⁶⁷ Necibullah yönetiminin direncini artıran diğer başlıca faktörler arasında; dini değerlere saygı gösteren politikalar izlemesi, halkın rızasını kazanmaya yönelik reform girişimleri, mücahit gruplar arasındaki iç rekabet, milliyetçi duyguları harekete geçirme konusundaki başarısı ve etnik temelli yerel güç odaklarının oluşturulması sayılabilir. Bu çok yönlü stratejiler sayesinde hükümet, dış desteğin yanı sıra iç dinamiklerden de yararlanarak iktidarını sürdürmeyi başarmıştır.

Necibullah yönetimi döneminde hükümet kadroları, ideolojik bağlılıktan ziyade etnik temelli bir siyasi yaklaşım benimsemeye çalışmıştır. Ancak bu durum, hükümetin etnik temelde oluşturduğu yerel güç odaklarıyla olan ilişkilerinin zamanla bozulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda en dikkat çeken örneklerden biri, Özbek kökenli komutan Raşid Dostum ile yaşanan anlaşmazlıktır. Necibullah, Dostum'u Özbekistan'dan emir almakla suçlamış ve bu suçlama taraflar arasında ciddi bir krize neden olmuştur. Bu gelişmenin

³⁶⁶ Endişmand, **a.g.e.**, 2004, s. 150.

³⁶⁷ Rauf Beg, **Adı, Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Düştü?** İstanbul, Turan Kültür Vakfı Yayınları, 2001, s. 30.

ardından Dostum, ünlü mücahit liderlerinden Ahmed Şah Mesud ile iş birliği yaparak Necibullah yönetimine karşı güç birliğine gitmiştir. Dostum'un hükümetten ayrılmasıyla birlikte, Mezar-ı Şerif'i ele geçirmesi, kuzeyden Termiz-Hayratan-Kabil kara hattının kesilmesine neden olmuş; böylece solcu hükümet ile Sovyetler Birliği arasındaki en önemli kara bağlantısı kopmuştur.³⁶⁸ Söz konusu güzergâh, hükümet için yaşamsal öneme sahip bir lojistik hattı niteliğindeydi. Bu hattın işlevsiz hâle gelmesi, Necibullah'ın istifasını zorunlu kılmıştır. Öte yandan, solcu hükümete bağlı bazı komutanların, etnik köken, mezhep, bölgesel aidiyet ve ideolojik farklılıklar temelinde mücahit gruplarla ilişki kurdukları görülmüştür. Bu durum, hükümetin iç bütünlüğünü zayıflatmış ve mücahitlerin ilerleyişini kolaylaştıran bir unsur hâline gelmiştir.

1.1.2. Hükümete Karşı Olanlar

İç savaşın bir diğer önemli aktörü, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan mücahit gruplardır. Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından bu gruplar, cihatlarının yalnızca Sovyet askerlerinin ülkeden çıkarılmasıyla sınırlı olmadığını, solcu hükümet tamamen devrilene kadar devam edeceğini kamuoyuna ilan etmişlerdir. Bu bağlamda mücahit gruplar, mevcut rejime karşı anti-statüko bir duruş sergilemiş ve silahlı mücadelelerini sürdürmüştür. Birleşmiş Milletler, Sovyetler Birliği'nin çekilmesinin ardından Afganistan'da kapsayıcı ve temsili bir yönetimin kurulması amacıyla çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuş; taraflar arasında müzakere zeminleri oluşturmaya çalışmıştır. Ancak mücahit gruplar, solcu hükümetin kısa sürede çökeceği öngörüsüyle bu girişimlere mesafeli yaklaşmış ve barış sürecine katılmak yerine askeri mücadeleye ağırlık vermeyi tercih etmiştir.

³⁶⁸ Zahir Tanin, *Afganistan Der Karn Bist (20. Yüzyılda Afganistan)*, Tahran, Erfan Yayınevi, 2004, s. 95.

Kızıl Ordu'nun çekilmesi sürecinde, Pakistan'daki Sünni mücahit gruplar, sürgündeki Afganistan geçiş hükümetini oluşturmuş ve Sibgatullah Müceddedi, bu geçiş hükümetinin başkanı olarak göreve başlamıştır. Ancak, hükümet yapısında İran'da etkinlik gösteren Şii gruplara yer verilmemiştir. Pakistan'da kurulan geçiş hükümeti, 35 bakanlıktan oluşmaktaydı. Mücahit gruplar, kurdukları bu hükümeti Afganistan topraklarına taşımayı hedeflemiş ve bu doğrultuda Nangarhar ilini merkez üs olarak planlamışlardır.³⁶⁹ Kendilerini solcu hükümetin alternatifi olarak konumlandıran mücahitler, Pakistan'da kurdukları bu “gölge hükümeti” Afganistan'a aktarma ve hâkimiyet sağlama politikası izlemişlerdir.

Mücahit gruplar, kurdukları hükümeti Afganistan'a taşımak amacıyla Nisan 1989'da Pakistan sınırındaki Celalabad kentine tüm güçleriyle saldırıda bulunmuştur. Bu savaşta mücahit grupların yanı sıra, Arap savaşçılar, Keşmirililer ve Pakistanlılar da yer almıştır. Ancak solcu hükümet, bu saldırılara karşı etkili bir direniş göstermiş ve çatışmadan galip çıkmıştır. Pakistan İstihbaratı'nın Afganistan masasından sorumlu yetkilisi Muhammed Yusuf, “Ayı Tuzağı” adlı eserinde Celalabad Savaşı'na yaklaşık 7 bin savaşçının katıldığını ve bunlardan 3 bininin öldüğünü ya da yaralandığını belirtmektedir.³⁷⁰ Mücahit gruplar gerek Kızıl Ordu'ya gerekse solcu yönetime karşı yürüttükleri gerilla savaşı ile önemli başarılar elde etmiş olsalar da, Celalabad Savaşı bu grupların ilk kez simetrik (konvansiyonel) savaş yöntemine başvurduğunun örneğidir. Ancak mücahitler arasında yeterli koordinasyonun sağlanamaması ve gerilla savaşçıların simetrik savaş konusunda deneyimsiz olması, bu harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Mücahit gruplar, solcu hükümetin ulusal uzlaşi önerisini kesin bir biçimde reddetmiştir. Mücahit liderlerinden Gülbeddin Hikmetyar, bu tutumu şu sözlerle ifade etmiştir:

³⁶⁹ Esedullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul, Doğan OFSET Yayınevi, 2001, s. 275-276.

³⁷⁰ Yusuf, **a.g.e.**, 2015, s. 320.

“Bizim tutumumuz nettir ve değişmeyecektir. Necib, suç ortakları, Kral Zahir şah ve eski yöneticilerin katıldığı bir konferansa katılmayacağız. Necib ile müzakere yapılmaması konusunda tüm mücahit gruplar aynı fikirdedir.”³⁷¹ Mücahit gruplar, ulusal uzlaşı teklifini reddederek, güç dengelerini yeterince değerlendirmeden simetrik savaşa yönelmiş, bu stratejide başarısız olmalarının ardından yeniden gerilla savaşı yöntemlerine dönerek Necibullah yönetimini yıpratmaya çalışmışlardır. Bu durum, mücahit hareketinin hem iç stratejik bütünlüğündeki sorunları hem de uzun vadeli askerî planlamadaki eksikliklerini gözler önüne sermiştir.

Mücahit gruplar, kısa vadede Necibullah yönetimini doğrudan deviremeyeceklerini fark edince, iktidarı içeriden ele geçirme stratejisine yönelmişlerdir. Bu bağlamda, Gülbeddin Hikmetyar, Mart 1990’da Necibullah’ın Savunma Bakanı şahnawaz Tanai ile gizli bir ittifak kurarak darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeyi hedeflemiştir.³⁷² Hikmetyar’ın, Necibullah’a rakip bir aktörle iş birliği yaparak iktidar mücadelesine girişmesi, mücahit gruplar arasındaki rekabeti derinleştirmiştir. Hikmetyar’ın başlıca rakiplerinden Ahmed şah Mesud, bu darbe girişimini öğrenerek planı Necibullah yönetimine sızdırmış ve böylece darbenin başarısız olmasını sağlamıştır. Girişimin başarısızlığa uğraması üzerine, Tanai ve destekçileri Pakistan’a sığınmak zorunda kalmıştır.³⁷³ Mücahit gruplar, solcu yönetimin er ya da geç çökeceği yönündeki inançla hareket etmiş; ancak bu süreçte çöküş sonrası iktidar paylaşımında avantaj elde etmek amacıyla rekabeti artırmışlardır. Hikmetyar ile Mesud arasındaki çekişme, bu güç mücadelesinin en açık örneğidir.

Her ne kadar darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, hükümet üzerinde önemli ölçüde zayıflatıcı etkiler yaratmıştır. Parti ile devlet kadroları arasındaki

³⁷¹ Tanin, a.g.e., 2004, s. 344.

³⁷² Barnett R. Rubin, **The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System**, Michigan, Yale University Press, 1995, s. 148-152

³⁷³ Endeşmand, a.g.e., 2004, s. 109.

güvensizlik ortamı derinleşmiş, Necibullah birçok kişiyi darbe sempatisini olduğu gerekçesiyle görevden almıştır.³⁷⁴ Başka bir ifadeyle, solcu hükümet yalnızca dış tehditlerle değil, aynı zamanda iç tehditlerle de karşı karşıya kalmış; bu durum, yönetim yapısı içinde ayrışmalara yol açmıştır. Söz konusu darbe girişimi, yalnızca hükümet içinde değil, mücahit gruplar arasında da tartışmalara neden olmuştur. Gülbeddin Hikmetyar'ın, diğer mücahit liderlerle istişarede bulunmaksızın darbe sürecine katılması ve gücü tekeline almaya çalışması, diğer gruplar tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Bu durum, mücahit gruplar arasındaki güç mücadelesini daha da derinleştirmiştir. Mücahitler arasındaki bu iktidar rekabeti, ilerleyen süreçte kapsayıcı bir hükümetin kurulmasını engellemiş ve ülkenin yeni bir iç savaş sürecine sürüklenmesine zemin hazırlamıştır.

Mücahit gruplar, uzun süren çatışmaların ardından Mart 1991'de, Afganistan'ın güneyinde bulunan Hust ilinin kontrolünü ele geçirmiş ve geçici hükümetini buraya taşımıştır. Bu gelişmenin ardından, ordu komutanları saf değiştirerek mücahit gruplarla iletişim kurmuştur. Daha önce vurgulandığı üzere, Raşid Dostum, Ahmet Şah Mesud ile birleşerek 1992'de Mezar-ı Şerif'i ele geçirmiştir. 12 Nisan 1992 tarihinde Mezar-ı Şerif'te, solcu hükümetin muhalifleri ortak bir Askerî Konsey kurmuş ve Raşid Dostum, konseyin başkanı olarak göreve başlamıştır.³⁷⁵ Daha sonra Dostum, bu konseyi Cümbüş Milli İslami Afganistan Partisi'ne³⁷⁶ dönüştürerek ilk defa Afganistan Türklerini siyasi bir yapıyla bir araya getirmiş ve bu parti, sonraki 35 yıl boyunca Afganistan'daki taraflardan biri olmuştur.

³⁷⁴ A.g.e., s. 110-111.

³⁷⁵ Abdurrauf Begi, *Afganistan Badaz Piruzi inkilabi İslami ta sukuti Şemal be dasti Taliban (Afganistan İslam devriminin başarisından Taliban'ın kuzeyi fetih edene kadar)*, Peşaver, Belh Yayınevi, 2000, s. 19.

³⁷⁶ Parti genel olarak Özbekler başta olmak üzere Türk soylularından oluşmaktaydı. Dostum azınlık haklarla ülkede federal bir sistemin kurulmasına vurgu yapmaktaydı.

Mezar-ı Şerif'in düşmesinin ardından, Ahmet Şah Mesud, Raşid Dostum ve Abdul Ali Mezari, Afganistan'ın Pervan iline bağlı Cebel Sırac'ta, "Afganistan Yüksek Cihadi Konseyi" adına bir koalisyon oluşturmuş ve Ahmet Şah Mesud, ittifakın başkanı olarak tayin edilmiştir. 15 Nisan 1992 tarihinde koalisyon güçleri, stratejik öneme sahip Bagram Hava Üssü'nü ele geçirmiştir.³⁷⁷ Bu gelişmenin ardından Necibullah hükümetinin teslim olmaktan başka bir seçeneği kalmamıştır. Zira Mezar-ı Şerif'in düşmesiyle karadan dış dünyaya olan bağlantılar kesilmiş, Bagram Hava Üssü'nün kaybıyla ise havayolu üzerinden sağlanan ilişkiler tamamen sona ermiştir.

16 Nisan 1992'de Necibullah, Kabil Havalimanı'na giderek ülkeden ayrılmak istemiş; ancak Kabil'e giren mücahit güçler, onun çıkışına izin vermemiş ve Necibullah, Birleşmiş Milletler'in Kabil temsilciliğine sığınmak zorunda kalmıştır.³⁷⁸ Hükümetin teslim olacağını açıklamasının ardından, Kabil'in kontrolü üzerinde Gülbeddin Hikmetyar ile Ahmet Şah Mesud'a bağlı güçler arasında yoğun bir çatışma yaşanmıştır. Bu rekabetin temelinde, Mesud'un solcu hükümetin teslimiyetini gerekçe göstererek silah zoruyla Kabil'e girişe karşı olması; buna karşın Hikmetyar'ın mücahitlerin silahlı kuvvetlerle Kabil'i ele geçirerek sol hükümete son vermesi yönündeki isteği yatmaktadır. Ancak asıl neden, Mesud'un solcu komutanlarla yakın ilişkiler geliştirerek Necibullah hükümetini içeriden çökertme stratejisi izlemesi ve böylece gelecekteki yönetimde en güçlü konumu elde etme amacıdır. Bu gelişmelerin çıkarlarına ters düşeceğini değerlendiren Hikmetyar, Kabil'de daha fazla savaşçı konuşlandırarak kendi konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Mücahitlerin Kabil'i ele geçirmesiyle, 14 yıl süren solcu parti hâkimiyeti sona ermiş ve mücahit gruplar Afganistan'da egemen güç konumuna gelmiştir.

³⁷⁷ A.g.e., s. 22.

³⁷⁸ Larry P. Goodson, "Periodicity and intensity in the Afghan War", *Central Asian Survey*, 17(3), 1998, s. 482.

1.2. Mücahitler Dönemi (1992-1996)

1.2.1. Mücahitler Hükümeti

Mücahitler, solcu hükümeti devirdikten sonra yeni hükümeti kurma girişiminde bulunmuştur. Ahmed Şah Mesud, Kabil'i ele geçirdikten sonra, Pakistan'daki mücahit liderleri hükümeti oluşturmak üzere çağırmıştır. Bu çağrı üzerine, mücahit liderler 24 Nisan 1992 tarihinde Pakistan'ın Peşaver ilinde bulunan Governor House'da³⁷⁹ bir araya gelerek 50 kişilik bir konsey üzerinde anlaşmaya varmıştır. Söz konusu konsey, geçiş dönemi boyunca geçici hükümet olarak görev yapacak ve iktidarı solcu hükümetten devralacaktır. Konseyin üyeleri; 30 komutan, 10 mollâ ve 10 mücahit grup üyesinden oluşacaktır. Sibgatullah Müceddedi, konsey başkanı ve devlet başkanı olarak atanmıştır. Geçiş hükümetinde pozisyonlar ise şu şekilde dağıtılmıştır: Başbakanlık görevi Hikmetyar partisinin; Başbakan Yardımcılığı ve İçişleri Bakanlığı Sayyaf partisinin; Başbakan Yardımcılığı ve Eğitim Bakanlığı Mevlevi Yunus Halis partisinin; Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı Seyit Ahmet Gaylanin partisinin; Savunma Bakanlığı Cemiyet partisine, Yüksek Mahkeme ise Mevlevi Muhammed Nabi partisinin kontrolüne verilmiştir. Anlaşmaya göre, konseyin başkanlığı ilk iki ay Sibgatullah Müceddedi'de, sonraki dört ay ise Burhaniddin Rabbani'de olacaktır.³⁸⁰ Geçiş hükümetinde teknokratlara, İran'daki Şii örgütlere ve solcu hükümetin devrilmesinde kilit rol oynayan Raşid Dostum'a herhangi bir pozisyon verilmemesi, hükümetin meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir.

Konsey, Kabil'e giderek iktidarı devralmadan önce, Ahmet Şah Mesud ile Gülbeddin Hikmetyar arasında çatışma başlamıştır. Beş gün süren bu savaşın ardından, Mesud solcu komutanların desteğiyle Kabil'de kontrolü sağlamış ve mücahitler, geçici

³⁷⁹ Vali Konağı

³⁸⁰ توافقنامه ي گورنرهاوس پشاور درمورد تشكيل حكومت مؤقت (Geçici Hükümetin kurulması için Peşaver Anlaşması)

hükümeti Nangarhar üzerinden Kabil'e taşımıştır. 28 Nisan 1992 tarihinde, mücahitlerin oluşturduğu geçici hükümet Kabil'de resmi olarak iktidarı solcu hükümetten devralmıştır. Devir teslim töreni, Afganistan Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleştirilmiş; solcu hükümetin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abdul Rahim Atif, Başbakan Fazul Hak Halikyar ve Yüksek Mahkeme Başkanı Abdul Karim Şadan, yetkilerini mücahitlere devretmiştir. Toplantıda konuşan Sibgatullah Müceddedi, mücahitlerin zaferini halka tebrik etmiş, genel af ilan etmiş ve barış çağrısında bulunmuştur.³⁸¹ 27 Nisan 1978 yılında solcu unsurlar darbe yaparak Davut yönetimine son verirken, mücahitler 14 yıl aradan sonra 28 Nisan 1992'de iktidarı ele geçirerek solcu döneme son vermiş ve ülkenin adını Afganistan Cumhuriyeti'nden "Afganistan İslam Devleti" olarak değiştirmiştir.

Her ne kadar mücahit liderler hükümet üzerinde uzlaşmaya vararak iktidarı devralmış olsalar da, merkezi otoriteden emir almak yerine her biri kendi denetiminde bulunan bölgeleri bağımsız şekilde yönetmeye başlamıştır. Bu durum, Afganistan'da fiilî bir bölgesel iktidar paylaşımı doğurmuştur. Bu bağlamda, Samangan, Mezar-ı Şerif, Cevzcan, Faryab ve Bağlan illeri Raşid Dostum'un; Penşir, Tahar, Kunduz ve Bedahşan illeri Cemiyet-i İslami Partisi'nin; Bamyan ve Hazaracat bölgesi ise Vahdet Partisi'nin kontrolü altındaydı. Herat, Farah, Nimruz, Badgis ve Gur illerinde Muhammed İsmail Han etkili olurken; Nangarhar, Lağman ve Kunar bölgeleri Doğu Konseyi tarafından; Paktiya, Paktika, Luger ve Hust ise Hizb-i İslami (İslami Parti) tarafından yönetilmekteydi.³⁸² Ayrıca, Pakistan ve İran'da örgütlenen çeşitli gruplar, oluşturdukları yapıları Afganistan'a taşımış ve devlet kurumlarında nüfuz edinmeye çalışmıştır. Bu durum, ülkenin parçalı yapısını daha da derinleştirmiş ve merkezi otoritenin etkinliğini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

³⁸¹ انتقال قدرت در سال 1992, <https://www.youtube.com/watch?v=GkT8pLXsDvM>, Erişim Tarihi: 15.03.2024

³⁸² Begi, **a.g.e.**, s. 32-33.

Geçici hükümetin başkanı olan Sibgatullah Müceddedi'nin partisi, askerî açıdan mücahit gruplar arasında en zayıf olanıydı. Bu nedenle, görev süresi boyunca aldığı kararları ülke genelinde uygulamakta yetersiz kalmış, gücünü pekiştirmek ve görev süresini uzatmak amacıyla yeni müttefik arayışlarına girmiştir. Bu çerçevede, Abdul Ali Mezari'nin liderliğindeki Vahdet Partisi'ne Ulusal Güvenlik Bakanlığı göreviyle birlikte konseyde 8 üye seçme hakkı tanımıştır. Aynı şekilde, Raşid Dostum'a Orgeneral unvanı verilmiş ve onun liderliğindeki Cünbüş Partisi'ne konseyde 5 üye atama hakkı teklif edilmiştir. Bu liderler, Peşaver'de kurulan geçici hükümette yer almadıkları için memnuniyetsizliklerini açıkça dile getirmişlerdir. Ancak Müceddedi'nin bu uzlaştırıcı girişimleri sonuç vermemiş ve Ahmet Şah Mesud'un baskısı sonucunda görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine, Peşaver Anlaşması kapsamında Burhaneddin Rabbani, konsey başkanı ve devlet başkanı olarak göreve başlamıştır.

Burhaneddin Rabbani'nin görev süresi sona erdiğinde, hükümetin hukuki ve siyasi meşruiyetini güçlendirmek amacıyla, 8 Ocak 1993 tarihinde ülke genelinden 1000 kişiyi Şûrâ-yı Ehli Akd (Kurucu Meclis) adına Kabil'de toplamıştır. Bu Kurucu Konsey, Rabbani'nin devlet başkanlığı görev süresini 18 ay daha uzatmıştır. Ancak bu toplantıya, Gülbeddin Hikmetyar, Abdul Ali Mezari, Sibgatullah Müceddedi ve Seyyid Ahmed Geylani gibi önemli mücahit liderleri katılmamış ve sürece açıkça karşı çıkmışlardır.³⁸³ Rabbani, büyük ölçüde kendi siyasi çevresinden oluşan bir konsey aracılığıyla meşruiyet sağlamaya çalışmışsa da, güçlü rakiplerinin hükümeti tanımaması, yönetimini ciddi biçimde tehdit altında bırakmıştır.

Gülbeddin Hikmetyar, Kurucu Konsey'in kararlarını tanımadığını ilan ederek, Kabil'e roket saldırıları düzenlemiştir. Bu gelişmeler üzerine, İran, Suudi Arabistan ve

³⁸³ Larry P. Goodson, "Periodicity and intensity in the Afghan War", *Central Asian Survey*, 17(3), 1998, s. 482-483.

Pakistan'ın arabuluculuğuyla, 6 Nisan 1993 tarihinde mücahit liderler Pakistan'ın başkenti İslamabad'da bir araya gelmiş ve İslamabad Anlaşması³⁸⁴ imzalanmıştır. Anlaşmaya; Burhaneddin Rabbani, Gülbeddin Hikmetyar, Mevlevi Muhammed Nabi, Sibgatullah Müceddedi, Seyyid Ahmed Geylani, Ahmed Şah Ahmadzai ve Ayetullah Fazıl imza atmıştır. Anlaşma gereğince, Hikmetyar başbakanlık görevine getirilmiştir. Bu çerçevede, rakibi Ahmed Şah Mesud'un savunma bakanlığı görevine son verilmiştir. Haziran 1994'te ise Rabbani hükümetinin görev süresi sona ermiş, ancak Afganistan Yüksek Mahkemesi, görev süresini altı ay daha uzatmıştır.

İslamabad Anlaşması, Rabbani hükümeti tarafından oluşturulan Kurucu Meclis'in kararlarını geçersiz kılmış ve hükümetin hukuki meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir. Zira mücahit grupların, Afgan halkının temsilcileri tarafından alınan kararları dikkate almaksızın, yeniden yurtdışında bir hükümet modeli üzerinde uzlaşmaları hem kamuoyunda hem de Rabbani taraftarları nezdinde tepkiyle karşılanmıştır. Tüm bu meşruiyet krizlerine ve yapısal zayıflıklara rağmen, Rabbani hükümeti, Taliban'ın Kabil'i ele geçirdiği tarihe kadar, merkezi otoriteyi büyük ölçüde elinde bulundurmuştur. Ayrıca, Pakistan'daki anlaşmalar çerçevesinde para basma yetkisini sürdürmesi ve uluslararası platformlarda devleti temsil etmeye devam etmesi, onun hükümet işlevinin yürüttüğünün göstergesidir.

1.2.2. Hükümet Karşı Olanlar

Mücahit gruplar, Kızıl Ordu ve solcu hükümeti ortak düşman olarak görüp birlikte hareket etmiş olsalar da, iktidarı ele geçirdikten sonra yolları ayrılmıştır. Mücahit hükümeti henüz ilan edilir edilmez, İslami Parti lideri Gülbeddin Hikmetyar, eski rejime

³⁸⁴ Anlaşma gereği 18 Aylık bir hükümet kurulacak. Rabbani Cumhurbaşkanı ve Hikmetyar Başbakan olarak hükümette yer alacaktır. Başbakan kabineyi Cumhurbaşkanı ve Mücahit liderlerle danışarak kuracaktır. Seçimlerin yapılması için seçim komisyonu kurulacak ve 18 ay içinde Cumhurbaşkanlık ve Parlamento seçimleri yapılacaktır. Her mücahit gruptan iki kişi katılacağı savunma konseyi kurulacaktır. Ateşkes sağlanacak ve kabine sonrası anlaşmazlıklar temelli şekilde çözülecektir. İslamabad Anlaşması, İslamabad, 7 Mart 1993.

bağlı ADHP'nin Halk fraksiyonuna mensup komutanlarla iş birliği yaparak Kabil'i ele geçirmeye çalışmıştır.³⁸⁵ Ancak Hikmetyar'ın bu saldırıları, Ahmed Şah Mesud ve Raşid Dostum liderliğindeki Parçam fraksiyonu komutanlar tarafından püskürtülmüştür. Hikmetyar, güneyden ilerleyerek solcu hükümeti devirmeyi ve iktidarı kendi tekeline almayı hedeflerken, rakibi Mesud'un beklenmedik biçimde kuzeyden Kabil'i ele geçirmesi, onu ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Bu gelişmenin ardından Hikmetyar, Kabil'e asker konuşlandırarak güç dengelerini kendi lehine çevireceğini hesaplamış ve Peşaver Anlaşması'na bağlı kalmaksızın saldırılarını sürdürmüştür.

Hikmetyar, yaptığı bir açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: “Keşke yetki Rabbani'ye devredilseydi; buna söyleyecek bir sözümüz olmazdı. Ancak yetki, General Dostum'un, paralı milislerinin bir kısmının ve komünist generallerin elindedir. Hükümet pozisyonlarında komünist generaller ve Raşid Dostum'un acımasız güçleri Kabil'de bulunduğu sürece savaş devam edecek ve bunun sorumluluğu, kutsal olmayan bir koalisyon kuranlara ait olacaktır.” Bu açıklamalarıyla Hikmetyar, Dostum'un Kabil'deki askerî varlığını, kendi saldırılarının gerekçesi olarak öne sürmüştür.³⁸⁶ Her ne kadar Hikmetyar, savaşın gerekçesi olarak Dostum'un varlığını dile getirse de, Rabbani hükümetine karşı yürüttüğü mücadelenin asıl nedeni, hükümetin başına geçememiş olmasıdır. Hikmetyar, Kızıl Ordu'ya karşı verdiği sert mücadele ve Peştun kimliğine dayanarak, hükümetin liderliğinin kendisine verilmesini doğal hakkı olarak görmekteydi. Ancak, Peşaver Anlaşması uyarınca oluşturulan geçici konseyin liderliğine seçilmemiş ve savunma bakanlığı görevi, rakibi Ahmed Şah Mesud'a verilmiştir.

Hikmetyar'ın saldırıları, uluslararası aktörleri harekete geçirmiş ve taraflar arasında arabuluculuk girişimlerine neden olmuştur. Bu çerçevede, Pakistan İstihbarat Başkanı

³⁸⁵ Endeşmand, **a.g.e.**, 2004, s. 125.

³⁸⁶ **A.g.e.**, s. 155.

General Hamid Gül, Pakistan'ın eski devlet başkanı Ziyaü'l-Hak'ın oğlu Ejazü'l-Hak ve Suudi Arabistan Prensi Emir Nayif'in arabuluculuğuyla, Hikmetyar ile Ahmed Şah Mesud arasında Şina Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında, Hikmetyar'ın Kabil'deki güçlerini geri çekeceği taahhüt edilirken, Mesud da Raşid Dostum'a bağlı birliklerin Kabil'den çekileceğini bildirmiştir.³⁸⁷ Ancak, varılan mutabakata rağmen, Hikmetyar saldırılarını sürdürmüştür. Hikmetyar ile Rabbani hükümeti arasında yaşanan çatışmalar sonucunda yaklaşık 30 bin kişi hayatını kaybetmiş, 100 bin kişi yaralanmış ve yaklaşık yarım milyon kişi Kabil'i terk etmek zorunda kalmıştır.³⁸⁸ Solcu hükümeti devirerek “ideal bir İslami yönetim” vaat eden mücahit gruplar, iktidarı ele geçirdikten sonra ülkeyi iç savaşa sürüklemiş ve ulusal güvenliğe doğrudan tehdit oluşturur hâle gelmişlerdir. Böylece, mücahit hareketin başlangıçta dayandığı idealler, yerini hizipçi çıkar çatışmalarına bırakmıştır.

Burhaneddin Rabbani, kurucu meclis aracılığıyla görev süresini uzatınca, Gülbeddin Hikmetyar bu duruma karşı çıkmış ve tüm askeri gücüyle saldırıya geçmiştir. Bu süreçte, Raşid Dostum da Rabbani hükümetinden ayrılarak Hikmetyar'ın safına katılmıştır. Böylece, Afganistan Cümbüş Partisi, İslami Parti ve Vahdet Partisi, Yüksek Eşgüdüm Konseyi'ni oluşturarak hükümeti devirmeyi amaçlayan bir ittifak kurmuşlardır. Cümbüş Partisi ve Vahdet Partisi'nin Rabbani hükümetinden ayrılmasının temel nedeni, iktidar paylaşımında kendilerine yeterli düzeyde yer verilmemesidir.³⁸⁹ Özellikle Abdul Ali Mezari, hükümette Şii-Hazara toplumunun nüfus oranına uygun temsil hakkı talep etmiş; ancak Ahmed Şah Mesud bu talebe karşı çıkmıştır. Ocak 1994'te, Yüksek Eşgüdüm Konseyi'ne bağlı güçler, Rabbani hükümetine karşı saldırı başlatmıştır. Bu çatışmalar, Taliban'ın Kabil'e yaklaşmasına kadar devam etmiştir. Başlangıçta, iç savaşın tarafları etnik temellere dayanıyordu.

³⁸⁷ Ahmet Şah Mesud ve Hikmetyar arasında imzalanan Şina Anlaşması

³⁸⁸ Zalmay Khalilzad, “Afghanistan in 1994: Civil War and Disintegration”, *Asian Survey*, vol: 35, no: 2, 1995, pp. 147-152.

³⁸⁹ Selim, *a.g.e.*, s. 173-174.

Tacik kökenli Rabbani-Mesud, Özbek kökenli Dostum ve Hazara kökenli Mezari bir tarafta; Peştun kökenli Hikmetyar ise karşı cephede yer almaktaydı. Ancak, Dostum ve Mezari'nin Hikmetyar'la ittifak kurması, çatışmanın etnik kimliklerden ziyade çıkar temelli bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Kabil'deki askerî varlığı nedeniyle Dostum'u çatışmaların gerekçesi olarak gösteren Hikmetyar'ın, daha sonra Cünbüş Partisi'yle ittifak kurması, asıl amacının iktidarı ele geçirmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ülkeyi yabancı işgalden kurtarıp, komünist ideolojinin yerine “pür” bir İslam devleti kurarak halka refah ve saadet vadeden mücahit gruplar, iktidarı ele geçirdikten sonra siyasi ve hukuki meşruiyete sahip bir ulus-devlet kurmak yerine, birbirleriyle iktidar mücadelesine girmiştir. Bu süreçte gruplar, karşılıklı tasfiye yoluna giderek gücü tekelleştirmeye çalışmış ve Kabil'i bir savaş alanına çevirmiştir. Yaşanan iç savaş sonucunda, Kabil'in fizikî altyapısı büyük ölçüde tahrip olmuş, binlerce sivil hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Mücahit gruplar, ulusal çıkarların temel unsuru olan halkın güvenliğini sağlamak yerine, savaş, ölüm ve yıkım getirmiş; bu durum halkın hayal kırıklığına dönüşmesine neden olmuştur. Bu şartlar altında, Afgan halkı, varlığını tehdit eden bu savaştan kurtulmak için adeta mucizevi bir kurtarıcı bekler hâle gelmiştir. Tam da bu ortamda, ülkedeki silahları toplayarak iç savaşı sona erdirmeye ve düzeni sağlama iddiasıyla Taliban İslami Hareketi sahneye çıkacaktır.

1.3. Taliban Dönemi (1996-2001)

1.3.1. Taliban

Mücahitler, halka hizmet etmek yerine ülkeyi iç savaşa sürükledikleri için halkın desteğini kazanamamışlardır. Ekim 1994'te, Taliban İslami Hareketi, iç savaş ve talana son vermek amacıyla Afganistan'ın Kandahar ilinde ortaya çıkmıştır. Taliban'ın kuruluş

nedeni ve ortaya çıkış biçimi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Taliban'ın kurucu lideri Molla Ömer, hareketin nasıl doğduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Ülkedeki güvensizlik, yolsuzluk ve eşkıyalık ortamı bende durumu değiştirme düşüncesi uyandırdı. Ancak başlangıçta, durumun değişmesinin ve ıslahının çok zor, hatta imkânsız olduğunu düşünüyordum. Allah'a tevekkül ederek yolsuzlukla mücadeleye başladım. Bu fikrimi önce 14 öğrencimle paylaştım, ancak onlar kabul etmedi. Daha sonra 7 öğrencimle paylaştım ve onlar kabul etti. Günün sonunda ise toplam 53 öğrenci direnişe hazır hale geldi. Böylece Taliban hareketi ortaya çıktı. İlk olarak Kışk Nahut'a, ardından Ergustan ve Spinbuldak'a giderek halktan mali ve teçhizat desteği sağladık.”³⁹⁰

Pakistanlı gazeteci Ahmet Raşid, Taliban'ın ortaya çıkışını belirli bir olayla ilişkilendirmektedir. 1994 yılında Kandahar'ın Singesar köyünde bir mücahit komutan, iki genç kızı kaçırapak kampına götürmüş, saçlarını tıraş ettikten sonra tecavüz etmiştir. Bu olaya tepki gösteren Molla Ömer, 30 öğrenciyle (16'sı tüfekli) kampa saldırmış, kızları kurtarmış ve kamp komutanını tank namlusuna asarak cezalandırmıştır. Kamptan çok sayıda silah ve teçhizat ele geçirilmiştir.³⁹¹ Taliban, ele geçirdiği bu silahlarla hızla yayılmaya başlamıştır. Pakistan sınırındaki Spinbuldak ilçesini ele geçirdikten sonra, Hikmetyar'ın İslami Partisi'ne ait silah depolarını da kontrol altına almış ve halkın desteğiyle kısa sürede Kandahar üzerinde egemenlik kurmuştur. Hikmetyar'ın silah depolarından tüfek, roket, tank ve topçu cephaneleri ele geçirilmiştir.³⁹² Taliban hareketinin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler bulunmasına rağmen, genel olarak mücahitlerin halka yaşattığı zulme ve dönemin genel siyasal konjonktürüne bir tepki olarak doğduğu kabul edilmektedir.

Taliban üyeleri, Kızıl Ordu-mücahitler savaşı döneminde Pakistan'daki medreselerde eğitim alan ve genel olarak mücahit gruplar safında hem Kızıl Ordu'ya hem de solcu hükümete karşı savaşan kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla, tüm mücahit gruplar

³⁹⁰ Aktaran Endeşmand, 2004, s. 56.

³⁹¹ Ahmed Raşid, Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, çev: Osman Akınhay, İstanbul, Everest Yayınları, 2001, s. 39.

³⁹² William Maley, **Fundamentalism Reborn? Afghanistan And The Taliban**, London, C. Hurst & Co. Yayınları, 2001, s. 46.

arasında Taliban'ı destekleyenler olmuştur. Ayrıca, Rabbani hükümeti, rakibi Hikmetyar'ı tasfiye etmek amacıyla Taliban'a mali ve askeri yardımda bulunmuştur.³⁹³ Halkın mücahitlere yönelik artan nefreti, Taliban'ın ele geçirdiği bölgelerde güvenliği sağlaması, Rabbani hükümetinin Taliban'ı bir denge unsuru olarak görüp desteklemesi ve Taliban'ın Peştunların hâkimiyetini yeniden tesis edeceği yönündeki imajı, hareketin hızla güçlenmesine yol açan temel faktörlerdir. Taliban, Kandahar'ı takiben Afganistan'ın güneyindeki Zabul, Uruzgan ve Helmand illerini de kolaylıkla kontrol altına almıştır.

Solcu hükümetin kadrolarından bazıları da Taliban'a katılarak hareketin gücüne güç katmıştır. Katılanların büyük çoğunluğu Peştun kökenli komutanlardır; çünkü Taliban'ı, Peştunların hâkimiyetini yeniden tesis edecek bir hareket olarak görmüşlerdir. Tacik kökenli Burhaniddin Rabbani'nin devlet başkanlığı döneminde iktidar, Peştunlardan Taciklere geçmiştir.³⁹⁴ Etnik faktörlerin yanı sıra, mücahit hükümetinin solcu unsurları ötekileştirip devlet kurumlarından uzaklaştırması da Taliban'a katılımın önemli gerekçelerindendir. Solcu komutanların askeri araçları kullanmadaki deneyimleri ve savaşçıları hızlıca organize etme becerileri, savaş sahasında Taliban'a önemli bir üstünlük sağlamıştır.

Başlangıçta Taliban, tüm taraflarla aynı anda savaşmak yerine, Rabbani hükümetine karşı savaşan Eşgüdüm Konseyi'nin güçlerine yönelmiştir. Bu çerçevede önce Gülbeddin Hikmetyar, ardından da Abdul Ali Mezari ile çatışmış ve Kabil'de onların kontrolündeki bölgeleri ele geçirmiştir. Mart 1995'te Taliban, Abdul Ali Mezari'yi tutsak almış, Kandahar'a götürmek üzere yola çıkarken Ghazni'de 15 yakınıyla birlikte kurşuna dizerek infaz etmiştir. Taliban, Kabil'in giriş kapılarına dayandıktan sonra, Rabbani hükümetinin en güçlü destekçilerinden biri olan İsmail Han'a yönelmiş ve

³⁹³ Begi, a.g.e., 2000, s. 205-206.

³⁹⁴ William Milley, **Afganistan: Taliban ve Siyaset hayi cihani (Afganistan: Taliban ve Dünya Siyaseti)**, çev: Abdul Gafar Muhakkik, Meşhet, Tarana Yayınları, 1998, s. 132.

1995 yılında Herat'ı ele geçirmiştir. Bu süreçte, Raşid Dostum'un Taliban'a hava desteği sağlaması, Herat'ın düşmesinde belirleyici olmuştur.³⁹⁵ Taliban, muhaliflerine karşı pragmatik bir strateji izlemiştir. Aynı anda tüm taraflarla çatışmanın hareket için risk oluşturacağının farkında olan Taliban, önce Kabil'e bir heyet göndererek Rabbani hükümetinden lojistik ve siyasi destek almayı başarmıştır. Bu dönemde Rabbani, Taliban'ı barış güvercinleri olarak nitelendirmiştir. Ancak Taliban, Kabil'i ele geçirmeden önce Herat gibi stratejik bölgeleri kontrol altına alması gerektiğini düşünerek, İsmail Han'a saldırmıştır. Herat'ı ele geçirirken Dostum'a bazı ayrıcalıklar vaat ederek onun hava desteğini kazanmıştır.

Taliban, meşruiyet sorununu çözmek amacıyla, 3 Nisan 1996 tarihinde ülke genelinden mollaları Kandahar'da toplamıştır. Bu toplantı sonucunda, mollalar Taliban'ın kurucu lideri Molla Ömer'e "Emîrü'l-Mü'minîn" unvanını vermiş ve Taliban'ın tüm ülkede egemenlik sağlamak amacıyla yürüttüğü savaşın meşru olduğuna dair fetva yayımlamışlardır. Mücahit liderlerden Mevlevi Muhammed Nabi ve Mevlevi Yunus Halis de bu süreçte Taliban'a desteklerini açıklamıştır.³⁹⁶ Taliban, Herat'ı ele geçirip dini meşruiyetini güçlendirdikten sonra, Rabbani hükümetinden silah bırakarak teslim olmasını talep etmiştir. Ancak hükümetin savunma bakanı Ahmed Şah Mesut, bu çağrıya karşı çıkmıştır. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamayınca, Taliban Kabil'e doğru harekete geçmiştir.

Taliban tehdidi, daha önce birbirine düşman olan aktörleri yeniden bir araya getirmiştir. Rabbani hükümeti, Taliban'ı dengelemek amacıyla Gülbeddin Hikmetyar ile Mahiper Anlaşması'nı³⁹⁷ imzalamıştır. Ancak Hikmetyar'ın Kabil'e girişinin hemen ardından,

³⁹⁵ William Maley, **Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban**, London, NYU Press, 1998, s. 75-76.

³⁹⁶ Töre Sivrioğlu, **Ahmad Jawid Türkoğlu, Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon Yayınevi, 2017, s. 287.

³⁹⁷ Mahiper anlaşması kapsamında Hikmetyar'a başbakanlık ve savunma bakanlığı koltukları verilmiştir. Mahiper Anlaşması.

Taliban, başkente roket saldırısı düzenlemiştir. Taliban, 19 Eylül 1996'da Celalabad'ı, 26 Eylül'de ise Kabil'i ele geçirmiştir. Kabil'e girdikten sonra, Birleşmiş Milletler Kabil Temsilciliği'nde sığınmış olan eski Cumhurbaşkanı Dr Necibullah ile kardeşini idam ederek resmen Taliban dönemini başlatmıştır.³⁹⁸ Taliban, Herat'ta izlediği taktiği Celalabad'da da uygulamıştır. Zira, Meşriki Konseyi (Doğu Konseyi), Rabbani hükümetini desteklemekteydi. Bu nedenle Taliban, önce Celalabad'dan gelebilecek olası tehdidi bertaraf etmiş, ardından Kabil'i ele geçirerek başkentte kontrolü sağlamıştır.

Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra altı kişilik bir konsey kurarak, ülkeyi bu konsey hükümeti aracılığıyla yönetmeye başlamıştır. Kabil, resmî başkent olarak kalmakla birlikte, dini, siyasi ve ekonomik güç, Kandahar'da bulunan kurucu lider Molla Muhammed Ömer'in elinde toplanmıştır. Taliban, ülkenin ismini "Afganistan İslam Emirliği" olarak değiştirmiş; muhaliflerini "şer" ve "fesat" unsurları olarak tanımlamış ve bu doğrultuda egemenliğini ülke geneline yayma politikasını benimsemiştir. 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırılarına kadar, Taliban Afganistan coğrafyasının yaklaşık %85'ini kontrol altına almış ve kendi ideolojik çerçevesinde yönetimini sürdürmüştür. Taliban, halkın iradesine dayalı bir yönetimi reddetmiş; kadınların eğitim almasına ve çalışmasına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, erkeklere sakal bırakma ve beş vakit namazı camide kılma zorunluluğu getirmiştir. Bu kurallara uymayanlara ise cezai yaptırımlar uygulanmıştır.

Taliban, 2000 yılında ülkenin farklı bölgelerine ait eserlerin yer aldığı Kabil Müzesi'ndeki 2850 tarihi eseri (heykel, balta, çekiç ve taş gibi) yok etmiştir. Bu eserlerin bir kısmı Milattan Önce'ye (M.Ö.) ait olup, kendi türlerinde eşsiz ve nadir örnekler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Taliban, Afganistan'ın son yarım

³⁹⁸ Ralph H. Magnus, "Afghanistan in 1996: Year of the Taliban", **Asian Survey**, vol: 37, no: 2, 1997, s. 112-113.

yüzyıldaki önemli olay ve gelişmeleri barındıran Afgan Film Arşivi ile Afganistan Radyosu Arşivi'ni de yakarak imha etmiştir.³⁹⁹ Uluslararası toplumun tüm tepkilerine rağmen, Taliban 8 Mart 2001 tarihinde, Bamiyan'daki 150 metrelik Buda heykellerini barutla patlatarak yıkmıştır. Yaklaşık 1700 yıllık bir geçmişe sahip olan bu heykeller, insanlık tarihinin önemli kültürel mirasları arasında yer almaktaydı.⁴⁰⁰ Taliban'ın bu eylemleri, Afganistan'ın tarihi ve kültürel mirasına ciddi zararlar vermiş ve uluslararası kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır.

Taliban hükümeti, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dışında hiçbir devlet ya da uluslararası örgüt tarafından resmî olarak tanınmamıştır. Taliban'ın, ulusal çıkarlarla bağdaşmayan şekilde Buda heykelleri ile diğer tarihi eserleri yok etmesi; dini dar bir bakış açısıyla yorumlayarak bireysel özgürlükleri ve kadınların eğitim ve çalışma haklarını askıya alması hem Afgan halkının tepkisini çekmiş hem de uluslararası toplum tarafından yalnızlaştırılmasına neden olmuştur. Kabil başta olmak üzere sahadaki kontrolüne rağmen, Taliban'ın El-Kaide'yi desteklemesi, muhalifleriyle uzlaşmak yerine savaşı sürdürme yönündeki kararlılığı, hukuki ve siyasi meşruiyetini ciddi şekilde zayıflatmıştır.

1.3.2. Taliban'a Karşı Olanlar “Kuzey İttifakı”

Taliban'ın Kabil'de kontrolü sağlamasıyla savaş sona ermemiş, Rabbani hükümeti başkentini, Takhar ilinin merkezi olan Talukan'a taşımış ve Ahmet Şah Mesut, güçlerini Penşir Vadisi'ne çekmiştir. Hikmetyar'ın desteğine rağmen Taliban'ın saldırılarını durduramayan Mesut, yeni müttefik arayışına girmiştir. Bu kapsamda, Ahmet Şah Mesut, Raşid Dostum ve Vehdet Partisi'nin yeni lideri Karim Halili, 11 Ekim 1996 tarihinde Afganistan'ın Bağlan iline bağlı Hincan ilçesinde bir araya gelerek “Vatanı

³⁹⁹ Endişmand, 2004, s. 286.

⁴⁰⁰ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon Yayınevi, 2017, s. 291-292.

Korumak İçin Yüksek Konsey” i oluşturmuşlardır.⁴⁰¹ Taraflar, Taliban’ı ortak düşman ilan ederek ona karşı tüm güçleriyle savaşıacaklarını duyurmuştur. Raşid Dostum’un saf değiştirmesinin temel nedenlerinden biri ise, Taliban’ın ideolojik gerekçelerle eski Cumhurbaşkanı Necibullah’ı infaz etmesidir. Zira Dostum, Necibullah’ın eski bir komutanı olup, sol görüşe yakın bir figür olarak tanınmaktaydı.

Raşid Dostum’un saf değiştirmesinin ardından, Taliban, Afganistan’ın kuzeyine yönelik saldırılar başlatmış, ancak bu saldırılardan başarılı sonuçlar elde edememiştir. Ancak, 14 Mayıs 1997 tarihinde, Dostum’un önde gelen komutanlarından General Malik, Taliban ile gizli bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma kapsamında Taliban’ın kuzeybatı yönünden Afganistan’ın kuzeyine sızmasına izin vermiştir. General Malik, ayrıca İsmail Han’ı 800 askeriyle birlikte Taliban’a teslim etmiştir. Yaşanan çatışmalar sonucunda Raşid Dostum, Özbekistan’a sığınmak zorunda kalmıştır. Malik’in Taliban ile anlaşmasının temel nedeni, kardeşi Resul Pahlavan’ın öldürülmesinden Dostum’u sorumlu tutması ve bu nedenle intikam alma saikiyle Cünbüş Partisi’nin liderliğini ele geçirme arzusudur.⁴⁰² Mezar-ı Şerif’in Taliban’ın eline geçmesiyle birlikte, uluslararası kamuoyunda Taliban’ın kısa sürede tüm Afganistan’da egemenlik kuracağına dair bir beklenti oluşmuştur.

Mezar-ı Şerif’te kontrolü sağladıktan sonra, Taliban, şehirde bulunan ağır silahları Kandahar’a taşımak istemiştir. Ancak, Malik bu duruma karşı çıkmıştır. Taraflar arasındaki anlaşmazlığın ardından Malik hızla Ahmet Şah Mesut ile ittifak kurarak Taliban’a karşı savaş başlatmıştır. Bu iş birliği sonucunda, Kunduz hariç Afganistan’ın kuzeyindeki Taliban güçleri büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Malik’in, Mesut ile ittifak kurmasının ardından, öncülüğünü yaptığı Vatanı Kurtarmak İçin Yüksek Konseyin ismi, “Afganistan’ın Kurtuluşu İçin Ulusal ve İslami Birlik Cephesi” olarak

⁴⁰¹ Endişmand, **a.g.e.**, 2004, s. 290.

⁴⁰² Peter Marsden, **The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan**, Karachi, Oxford University Press, 1998, s. 53-54.

değiştirilmiştir.⁴⁰³ Mezar-ı Şerif'te Taliban'ı bozguna uğratanlar, yapılarının adını her ne kadar “Afganistan'ın Kurtuluşu İçin Ulusal ve İslami Birlik Cephesi” olarak belirlemiş olsalar da, literatürde bu yapı, Peştunların yer almaması ve Taliban muhaliflerinin ağırlıklı olarak kuzeydeki Tacik-Özbek-Hazara üçgeninden oluşması nedeniyle genellikle “Kuzey İttifakı” olarak adlandırılmıştır.

Taliban, bir yıl sonra kuzeye saldırı ve 3 Ağustos 1998 tarihinde tekrar Mezar-ı Şerif'i ele geçirmiştir. Taliban'a karşı direnen parti ise Vehdet Partisi olmuştur. Taliban, Mezar-ı Şerif'te Hazaralara yönelik katliam gerçekleştirmiş ve binlerce masum insanı öldürmüştür. Yaklaşık 8.000 kişinin hayatını kaybettiği bu saldırılar çoğunlukla Hazara nüfusunu hedef almıştır.⁴⁰⁴ Taliban'ın bu katliamıyla, Abdulrahman Han döneminden beri var olan Peştun-Hazara düşmanlığı derinleşmiş ve Afganistan'ın ulusal birliği zarar görmüştür.

Mezar-ı Şerif'in ardından Taliban, 2000 yılında mücahitlerin başkenti olan Talukan'ı ele geçirmiştir. Ahmed Şah Mesut, güçlerini Bedahşan ile Talukan'ın Maverayı Kökçe⁴⁰⁵ bölgesine çekmiştir. Başlangıçta Taliban, Kuzey İttifakı ile her türlü görüşmeyi reddetmiş olsa da, 1999 yılında Taliban ve Kuzey İttifakı liderleri Aşkabat'ta bir araya gelerek tutsak takası konusunda uzlaşmaya varmıştır. Ancak taraflar, görüşmeleri zaman kazanıp mevzilerini güçlendirmek için kullanmış ve uzlaşmaya bağlı kalmamıştır.⁴⁰⁶

Taliban'ın sert uygulamaları ve uluslararası toplumla uzlaşamaması, Kuzey İttifakı'nın işine yaramıştır. İttifak, bu fırsattan yararlanarak hem içerdeki gücünü pekiştirmiş hem de dış dünyayla ilişkilerini geliştirmiştir. Ahmed Şah Mesut, Taliban'a karşı cepheyi genişletmek amacıyla Türkiye'de bulunan Raşid Dostum'u ülkeye davet etmiş ve

⁴⁰³ Endişmand, **a.g.e.**, 2004, s. 200.

⁴⁰⁴ Özgür Çınarlı, **a.g.t.**, s. 219.

⁴⁰⁵ Tahar'ın altı ilçesini (Daşti Kale, Yangi Kale, Haca Bahavaddin, Rustak, Darkad ve Çahap) kapsamaktadır.

⁴⁰⁶ Maley, **a.g.e.**, s. 109.

güneyde Taliban’a karşı cephe açmak için Hamid Karzai ile anlaşmıştır. 2001 yılının başında Mesut, Avrupa Parlamentosu’nun davetiyle ilk kez Avrupa başkentlerini ziyaret etmiş ve yurtdışındaki Afganlarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Avrupa ziyareti sırasında Mesut, Taliban’ın Usame bin Ladin ile ilişkisine değinerek, “Dünya Afganistan’ı unutup terörü önlemezse kısa sürede tehdit altına kalacak” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁴⁰⁷ Nitekim El-Kaide’nin 11 Eylül terör saldırılarını gerçekleştirmesi, Mesut’un haklılığını ortaya koymuştur.

Taliban ülkenin %85’ini ele geçirmiş olsa da Ahmed Şah Mesut, Afganistan’da kalarak Taliban’ın tüm ülkede egemen olmasını engellemiştir. Mesut az bir bölgeyi kontrol etse de, Rabbani yönetimi Birleşmiş Milletler ve pek çok devlet tarafından Afganistan’ın meşru hükümeti olarak tanınmaktaydı. Ayrıca ülkede para basma yetkisi de Rabbani hükümetine aitti. Dolayısıyla 1996-2001 yılları arasında Afganistan’da iki hükümet bulunmaktaydı. Taliban, mollaların biatıyla geniş bir coğrafyayı kontrol ettiğini öne sürerek meşruiyetini iddia ederken; Rabbani hükümeti ve Kuzey İttifakı, Taliban’ın zorla gücü ele geçirmeye çalıştığını ve konsensüs sağlanana kadar Afganistan’ın meşru hükümeti olduğunu gerekçe göstermiştir.

Mesut, içeride Taliban karşıtı liderleri birleştirip El-Kaide karşıtlığı üzerinden uluslararası toplumun Taliban’a yönelik baskısını artırmayı başarmış ve buna karşı El-Kaide, Mesut’u öldürme planı hazırlamıştı. El-Kaide’nin iki mensubu olan Mohammad Karim Tozani ve Mohammad Qassem Baghali, Belçika pasaportuyla “Al-Mursad” gazetesinin muhabirleri olarak Londra’daki Pakistan Büyükelçiliği’nden Pakistan vizesi alarak Afganistan’a gitmiştir. 9 Eylül 2001 tarihinde Afganistan’ın Tahar iline bağlı Haca Buhaveddin ilçesinde Mesut ile röportaj yaparken intihar saldırısı düzenleyerek

⁴⁰⁷ سخنرانی تاریخی احمد شاه مسعود در اتحادیه اروپا و نقش مخرب القاعده و طالبان در منطقه
<https://www.youtube.com/watch?v=MsPsiu9WWCo>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

Mesut'u öldürmüşler.⁴⁰⁸ Kuzey İttifakı önce Mesut'un vefatını gizledi; ardından Kasım Fahimi, Mesut'un yerine tayin edilerek ölümünü dünyaya duyurdu. Mesut'un ölümüyle birlikte gerek Afganistan'da gerekse uluslararası kamuoyunda Kuzey İttifakı'nın sonunun geldiği tartışılırken, 11 Eylül terör saldırıları Kuzey İttifakı'nı yeniden önemli bir aktör haline getirecektir.

2. İç Savaş Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası

İç savaşın tarafları tamamen iç aktörlerden oluşsa da kullanılan silahlar, askeri araçlar, teçhizatlar ve ekonomik destekler dış kaynaklardan temin edilmiştir. Bu nedenle, dış aktörlerin iç savaşla ilişkisi ile hangi tarafı, neden ve nasıl destekledikleri konularının ele alınması gerekmektedir. Küresel aktörler olarak ABD, Rusya ve Çin'in iç savaşa yönelik yaklaşımları incelenecektir.

2.1. ABD

Jeopolitik rekabet bağlamında, Kızıl Ordu'nun 15 bin asker kaybederek Afganistan'dan çekilmesi, ABD açısından bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Washington, Kızıl Ordu'ya karşı mücahit grupları destekleyerek Avrasya'nın stratejik öneme sahip bölgelerinde üstünlük sağlamıştır. Washington, Cenevre Anlaşması'nın imzalanmasına rağmen, Moskova'nın solcu hükümeti desteklediği gerekçesiyle, Afgan halkının kendi kaderini tayin etme hakkı adı altında mücahit gruplara verdiği desteği sürdürmüştür.⁴⁰⁹ ABD, mücahitler nezdinde elçi olarak Peter Thomson'u görevlendirmiştir. Ayrıca ABD ve Suudi Arabistan, Birinci Körfez Savaşı sırasında Saddam rejiminden ele geçirdikleri tankları, solcu hükümeti devirmek amacıyla mücahit gruplara vermiştir.⁴¹⁰ ABD, Necibullah hükümetini SSCB'nin çıkarlarını savunan bir aktör olarak nitelendirmiş ve

⁴⁰⁸ Raşid, a.g.e., 2001, s. 160.

⁴⁰⁹ Steve Coll, **Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, London, West View Press, 2001, s. 64.

⁴¹⁰ Coll, 2001, s. 78.

bu hükümeti devirmeye yönelik politika izlemeye devam etmiştir. Solcu hükümetin yerine geçecek yönetimin Rus düşmanlığı temelinde ABD ile yakın ilişki kuracağı ve ABD yapımı silahlar temin edeceği düşüncesi, Washington'un mücahit gruplara desteğini sürdürmesinin temel nedenleri arasında gösterilebilir.

Kızıl Ordu'nun çekilmesinin ardından Washington, mücahitlere yönelik desteğini Pakistan aracılığıyla değil, doğrudan mücahit komutanlarla iletişim kurarak sağlamıştır. Bu doğrultuda, ABD istihbarat örgütü CIA, Celalüddin Hakkani ve Ahmed Şah Mesut ile ilişkilerini geliştirmiş ve Ahmed Şah Mesut'a mali kaynaklar ile askeri teçhizat göndermiştir.⁴¹¹ ABD'nin doğrudan yerel komutanlarla temas kurmasının temel nedeni, Kızıl Ordu'nun çekilmesiyle Pakistan'a olan bağımlılığın azalması ve stratejik öneme sahip Salang Tüneli'ni kapatarak SSCB'nin karadan Kabil ile olan bağlantısını kesmek suretiyle, solcu hükümeti hızlıca devirmeyi amaçlayan stratejik planıdır. Pakistan'daki mücahit liderler ise Necibullah rejimini devirmekten çok, güç paylaşımı ve kimin yönetimi ele geçireceğiyle ilgilenmiştir. Böyle bir durumda ABD, yerel komutanları muhatap almayı tercih etmiştir. Washington'un mücahitlere desteğini sürdürmesi, Necibullah'ın ulusal uzlaşma politikasını etkisiz bırakmıştır; zira ABD yardımlarını, Necibullah yönetiminin devrilmesi koşuluyla sağlamıştır. Dolayısıyla, mücahitlerin solcu hükümetle birleşerek kapsayıcı ve ulus devlet kurmamasının temel nedeni, ABD'nin solcu hükümeti devirmeye yönelik politikası olarak değerlendirilebilir.

ABD ve SSCB, 1 Ocak 1992 tarihinden itibaren Afganistan'daki taraflara silah sevkiyatını durduracaklarını taahhüt etmiş⁴¹² ve anlaşma gereği Washington, mücahit gruplara yönelik yardımlarını sınırlamıştır. Bu sınırlamanın temel nedeni, Hikmetyar ile Sayyaf'ın ABD'nin Arabistan'daki askeri varlığına yönelik tepkileridir.⁴¹³ Kızıl Ordu'nun çekilmesiyle birlikte mücahit grupların özerkliği artmış ve vekil aktör

⁴¹¹ A.g.e., s. 70.

⁴¹² Tanin, a.g.e., 2004, s. 356.

⁴¹³ Coll, a.g.e., 2001, s. 232.

olmanın ötesinde bağımsız hareket etmeye çalıştıkları görülmüştür. Mücahit liderlerin ABD'ye yönelik eleştirilerinin, artan özerklikleriyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, SSCB'nin Necibullah rejimine verdiği desteği keseceği taahhüdü, Afganistan'da BM öncülüğünde bir geçiş hükümeti kurulması yönündeki çabalar ve Afganistan'da fundamentalist bir rejimin kurulmasından duyulan endişeler, ABD'nin yaklaşımını şekillendiren başlıca gerekçeler arasında yer almaktadır.

ABD, mücahitleri destekleyerek Afganistan'da egemenlik kurmalarına yardımcı olmuş olsa da, mücahitler hükümetini resmi olarak tanımayarak Afganistan'ı kendi kaderine terk etmiştir. ABD, mücahitler nezdindeki elçisinin görevine son verip Kabil Büyükelçiliği'ni kapatmış ve desteğini sonlandırmıştır. Washington'un mücahitler hükümetini muhatap almamasının nedenleri akademik tartışmaların odağındadır. Öncelikle, ABD sürgündeki kral Zahir Şah'ın liderliğinde bir devletin kurulmasını tercih etmiş, ancak gücün Tacik kökenli Rabbani ve Mesut'un eline geçmesi ile Pakistan'ın Hikmetyar'ı iktidara taşıma hedefinin başarısız olması, Washington açısından rahatsızlık verici faktörler olmuştur.⁴¹⁴ Mesut ve Rabbani'nin kültürel olarak İran'a yakın olmaları, bağımsız bir dış politika vurgusu yapmaları ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle ABD'nin hedeflerine ulaşması, Washington'un Afganistan'ı kaderine terk etmesinde etkili diğer unsurlardır. Son olarak, Körfez Savaşı'yla ilgilenmesi ve Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası başka aktörlerle rekabet içine girmemesi, ABD'nin Afganistan'a olan ilgisini azaltmasının diğer gerekçeleri arasında sayılabilir.

ABD, mücahitlere sağladığı destek nedeniyle Afganistan'daki en etkili aktörlerden biri olmuştur. Ancak, mücahit gruplar üzerindeki nüfuzunu barışçıl bir süreci desteklemek için kullanmak yerine, Afganistan'ı kendi kaderine terk etmesi, ülkenin hızla iç savaşa sürüklenmesine yol açmıştır. Ayrıca Washington'un Kabil ile ilgilenmemesi,

⁴¹⁴ Endişmend, **a.g.e.**, 2004, s. 60-63.

Afganistan’da bölgesel aktörlerin etkinliğinin artmasına, terör örgütlerinin güçlenmesine ve iç savaşın çözümsüzlüğünün derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

Taliban hareketi ortaya çıkınca, ABD, Taliban’ı rahatsız edecek söylem ve eylemlerden kaçınmıştır. Taliban Kabil’i ele geçirdiğinde, ABD yetkilileri Taliban lehine açıklamalarda bulunmuştur. Dönemin ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Ruben Rafael, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısında, “Barış adına tüm ülkeler Taliban ile temasa geçmelidir. Taliban, Afganistan topraklarının üçte ikisinden fazlasını kontrol etmektedir. Taliban’ın başarısının temelinde getirdiği göreceli düzen yatmaktadır. Ancak bu göreceli barış ve istikrara bazı sosyal kısıtlamalar eşlik etmektedir. Taliban artık uluslararası bir gerçekliktir. Onları izole etmek ne Afganistan’ın ne de hiçbirimizin çıkarına olacaktır.” ifadelerini kullanmıştır.⁴¹⁵ Dönemin ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Glyn Davies ise Taliban’ı Kabil’in yeni yetkilileri olarak tanımlamış ve hızlıca güvenlik ve düzenin sağlanması için başarı dileğinde bulunmuştur. Ayrıca, Taliban’ın şariat uygulamalarında eleştirecek bir husus bulmadıklarını belirtmiştir.⁴¹⁶ 1995-1997 yılları arasında ABD merkezli UNOCAL doğal gaz şirketi, Taliban’a belli düzeyde mali destek sağlamıştır.⁴¹⁷

Washington’un Taliban’a yönelik memnun edici söylemlerle dolaylı destek vermesinin önemli gerekçeleri bulunmaktadır. Öncelikle, ABD Yeni Büyük Oyun’un ikinci aşamasına geçerek Orta Asya’nın enerji jeopolitiğine odaklanmıştır. Bu bağlamda, ABD, Orta Asya devletlerinin Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmak amacıyla petrol ve doğal gaz kaynaklarını dünya pazarlarına ihraç etme politikasını geliştirmiştir. Dolayısıyla, ABD merkezli UNOCAL şirketi, Arjantinli şirket Beridas’ı⁴¹⁸ devre dışı

⁴¹⁵ Aktaran Coll, **a.g.e.**, 2001, s. 128.

⁴¹⁶ Aktaran Endişmand, **a.g.e.**, 2004, s. 64.

⁴¹⁷ Raşid, **a.g.e.**, 2001, s. 290-291.

⁴¹⁸ Arjantinli doğalgaz şirketi olan Bidas Türkmenistan’ın doğalgazını Afganistan üzerinden dünyaya pazarlamak üzere Türkmenistan ile anlaşmışken Türkmenistan daha sonra ABD merkezli UNOCAL’i tercih etmiştir.

bırakarak, Türkmenistan ile Trans-Afgan boru hattı üzerinde 8 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır; bu adım, söz konusu politikanın uygulanması doğrultusunda atılmıştır.⁴¹⁹ Orta Asya enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sunulabilmesi için güvenli bir Afganistan gerekmektedir. Taliban, kontrolündeki bölgelerde güvenliği sağlayarak ABD'nin enerji projeleri için ideal bir seçenek olarak görülmüştür.

ABD'nin dolaylı olarak Taliban'ı desteklemesinin bir diğer gerekçesi ise İran'dır. ABD, Sünni bir hareket olan Taliban aracılığıyla İran'ı kuşatma stratejisi izlemek istemiştir.⁴²⁰ ABD'nin stratejik ortakları olan Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Taliban'a verdikleri destek, Washington'un Taliban'a yaklaşımını güçlendiren diğer faktörlerdir. Son olarak, ABD'nin Taliban üzerinden uyuşturucu ekimi ve kaçakçılığının önlenmesini sağlamak amacıyla Taliban'a olumlu yaklaştığı ifade edilmektedir.

Washington, Taliban'a çeşitli ayrıcalıklar tanımış olsa da El-Kaide konusunda uzlaşmaya varamamıştır. 23 Şubat 1998 tarihinde Usame Bin Ladin, gazetecileri Afganistan'ın Host vilayetindeki kampına çağırarak İslami Cephenin kurulduğunu ilan etmiş, Amerikalıların Allah'a, Peygambere ve Müslümanlara savaş açtığını bildirerek “Amerikalılara karşı savaşmak ve onların asker veya sivillerini her yerde öldürmek her Müslümanın görevidir” fetvasını yayınlamıştır. Bin Ladin, Mekke ve Kudüs fethedilene ya da ABD, İslam devletlerini tehdit etmeyi bırakana kadar cihadı sürdüreceğini ifade etmiştir.⁴²¹ Bin Ladin'in bu fetvası, Huntington'un medeniyetler çatışması tezine pratikte karşılık bulmuş ve Afganistan jeopolitiği, medeniyetler çatışmasının odak noktası haline gelmiştir.

⁴¹⁹ Coll, 2001, s. 115.

⁴²⁰ Endişmand, 2004, s. 64.

⁴²¹ Joseph J. Collins, **Baz Şinasi ceng der Afganistan (Afganistan savaşının tanımı)**, çev: Ahmad Riza Danış, Kabil, İrfan Yayınevi, 2019, s. 76.

Fetvanın ardından El-Kaide, ABD'ye yönelik saldırılara başlamış ve ABD'nin Nairobi⁴²² ile Darüsselam'daki⁴²³ büyükelçiliklerine saldırılar düzenlemiştir. Nairobi saldırısında 12'si Amerikalı olmak üzere 213 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 4.000 kişi yaralanmıştır. Darüsselam saldırısında ise 11 Afrikalı hayatını kaybetmiş ve 85 kişi yaralanmıştır.⁴²⁴ Washington, bu olaylardan El-Kaide'yi sorumlu tutmuş ve Afganistan'ın Host vilayetine bağlı Jurkali'ye 75, Sudan'ın başkenti Hartum'daki El-Şifa Kimya Fabrikası'na ise 13 seyir füzesiyle operasyon düzenlemiştir. Füzeler sonucunda El-Kaide'nin 21 üyesi hayatını kaybetmiş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır; ancak Usame Bin Ladin bu kişiler arasında yer almamıştır.⁴²⁵ Saldırının ardından ABD, Ladin'in ele geçirilmesi amacıyla Taliban ile müzakereler yürütmüş, ayrıca Pakistan ve Suudi Arabistan üzerinden baskı uygulayarak Ladin'in teslim edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Tüm bu çabalara rağmen Taliban, Ladin'i teslim etmekten kaçınmıştır.

Taliban, El-Kaide'ye sahip çıkınca ABD, Usame Bin Ladin'i yakalama stratejisi geliştirmiştir.⁴²⁶ Washington'un Taliban yaklaşımını değiştiren bir diğer konuya kadın hakları meselesidir. ABD'deki feminist hareketler, ülkesinin Taliban'a baskı uygulaması ve UNOCAL firmasının Taliban'ı güçlendirecek faaliyetlerine son vermesi yönünde talepte bulunmuştur. Bu baskılar sonucunda, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Taliban'a insan, kadın ve çocuk haklarını ihlal ettikleri gerekçesiyle karşı olduklarını açıklamıştır.⁴²⁷ 1999 yılında ABD, Taşkent Konferansı'na katılarak Afganistan sorununa çözüm bulunması amacıyla taraflara silah sevkiyatının durdurulmasını istemiştir.

⁴²² Kenya başkenti

⁴²³ Tanzania başkenti

⁴²⁴ Coll, **a.g.e.**, 2001, s. 155.

⁴²⁵ **A.g.e.**, s. 158-159.

⁴²⁶ Endişmand, **a.g.e.**, 2004, s. 75.

⁴²⁷ Raşid, **a.g.e.**, 2001, s. 103.

Taliban'a yönelik baskı politikası kapsamında ABD istihbaratı, Kuzey İttifakı lideri Ahmed Şah Mesut ile temas kurmuştur. CIA, Usame Bin Ladin'i yakalamak amacıyla Mesut'a belirli miktarda para ve istihbarat toplama araçları sağlamıştır.⁴²⁸ CIA'nin Mesut ile temas kurmasının bir diğer gerekçesi ise kendisine verilen Stinger füzelerini toplamaktır. ABD'nin hedefi, stratejik silahların düşmanları ile İsrail'in güvenliğini tehdit edebilecek Arap cihatçıları ve İran'ın eline geçmesini engellemektir. Zira İran ile El-Kaide, Afganistan'daki Stinger füzelerini satın almaya başlamıştır.⁴²⁹ ABD, her bir füze için 70.000 ile 150.000 dolar arasında fiyat belirlemiştir. Ahmed Şah Mesut, elindeki 40 adet Stinger füzesini ABD'ye satmıştır.⁴³⁰ Taliban yetkilileri ise ellerindeki füzeleri, satmamıştır.⁴³¹ Mesut, füzeleri satarak hem ABD ile ilişkilerini güçlendirmiş hem de elde ettiği gelire Rusya'dan silah satın alarak Taliban'a karşı cephelerini takviye etmiştir.

Taliban, El-Kaide konusunda geri adım atmayınca ABD, 1998 yılında Taliban'ın ülkesindeki mal varlıklarını dondurmuş ve Birleşmiş Milletler aracılığıyla yaptırımlar uygulamıştır. Taliban'ın, fayda-maliyet analizi yaparak ulusal çıkarlar ekseninde strateji izlemek yerine, Afganistan'ı medeniyetler çatışmasının uygulanacağı bir deneme alanına dönüştüren El-Kaide'yi müttefik olarak tanımlayıp desteklemesi, kendisine sempati duyan Washington'un uzaklaşmasına yol açmıştır. Taliban'ın El-Kaide'ye yönelik bu yaklaşımı, Washington'un Afganistan'ın iç işlerine yeniden müdahale etmesinin zeminini hazırlamıştır. Ayrıca, Taliban'ın ulusal çıkarlarla çelişen insan hakları ihlalleri ve radikal örgütlerine destek vermesi, Afgan halkına iş imkânı ve gelir sağlayacak olan Trans-Afgan boru hattı projesinin hayata geçirilmesini engellemiştir.

⁴²⁸ A.g.e., s. 301.

⁴²⁹ Vahid Müjde, **Afganistan ve penç sal saltayı Taliban (Afganistan ve beş yıl Taliban hakimiyeti)**, Tahran, Ney Yayınevi, 2003, s. 64.

⁴³⁰ Endişmand, a.g.e., 2004, s. 72.

⁴³¹ Coll, a.g.e., 2001, s. 130.

ABD, mücahit gruplara askeri, siyasi ve ekonomik destekler sağlayarak Afganistan'daki en etkili aktör olmuştur. Ancak solcu yönetimin çöküşünün ardından Afganistan'ı kendi haline bırakmıştır. G boşluğundan yararlanan El-Kaide ve bölgesel aktörler, Afganistan'ı kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaya çalışmış; bu durum ülkede güvenlik, istikrar ve barışın sağlanmasını güçleştirmiştir. ABD, Taliban'ı jeoekonomik çıkarları doğrultusunda ve rakiplerini dengelemek amacıyla desteklemeye çalışsa da, Taliban'ın ideolojik bir dış politika izlemesi ile mttetiki El-Kaide'nin 11 Eylül terör saldırılarını gerçekleştirmesi, Afganistan'ın Washington tarafından işgaliyle sonulanmıştir.

2.2. Rusya

Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekilmesine rağmen, Necibullah hükümetine yönelik yardımlarını sürdürmüş ve hava koridorları oluşturarak her gün onlarca uçakla Kabil ve Kandahar havalimanlarına mühimmat sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Ayrıca, karayolu gzerghları üzerinden de destek sağlamaya devam etmiştir. Necibullah hükümetinin başbakanı Hasan şark, "Kumaş Giyen Yalın Ayaklılar" adlı eserinde, SSCB çekildikten sonra yüksek irtifa taşıma uçaklarıyla günlük 15 ila 80 arasında uçuş gerçekleştirerek Scud, Oregon, Luna gibi ağır silahlar ile tankların Afganistan'a gönderildiğini belirtmekte; Rus uzmanların da bu silahların kullanımı konusunda Necibullah yönetimini desteklediğini ifade etmektedir.⁴³² SSCB'nin temel hedefi, mücahitleri destekleyen ABD'ye karşı Afganistan'da çıkarlarını koruyacak solcu hükümeti ayakta tutmak veya olası bir koalisyon hükümetinde güçlü şekilde temsil edilmesini sağlamaktır.

Mücahitler ve destekçileri, Necibullah yönetiminin kısa sürede devrileceğini öngörürken, Celalabad Savaşı'nda solcu hükümetin elde ettiği başarı Moskova'nın

⁴³² Muhammed Hasan şark, **Karbas puşan burhana pa (kumaş giyen yalın ayak)**, Peşaver, Saba Yayınevi, 1994, s. 263.

yeniden güvenini kazanmasını sağlamıştır. Kremlin, her ay yaklaşık 300 milyon dolar değerinde silah ve gıda yardımıyla Kabil'e destek vermiştir.⁴³³ Bu nedenle, Necibullah hükümetinin üç yıl boyunca ayakta kalmasının temel nedeninin Sovyetler Birliği'nin askeri ve ekonomik desteğiyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

İstikrarsızlık ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan Sovyetler Birliği (SSCB), 1991 yılında ABD ile gerçekleştirdiği uzlaşma doğrultusunda solcu hükümete destek sağlayamayacağını bildirmiştir. Uzlaşma göre, ABD ve SSCB Afganistan'daki taraflara silah sevkiyatını durduracaktır. Anlaşma kapsamında SSCB, Afganistan'a yakıt ve buğday gönderemeyeceğini ve tüm uzmanlarını Afganistan'dan çekeceğini taahhüt etmiştir. 12 Kasım 1991 tarihinde SSCB, solcu hükümetin muhalifi olan Rabbani liderliğindeki mücahit grupların heyetini Moskova'ya davet etmiştir. Heyette Şii gruplara da yer verilmiştir. Toplantının sonunda yayımlanan bildiride, taraflar Afganistan'da gücün mücahitlerden oluşan bir geçiş hükümetine verilmesi konusunda mutabakata varmıştır.⁴³⁴

Sovyetler Birliği (SSCB), solcu hükümete desteğini kesip muhaliflerini muhatap alınca Necibullah hükümeti çözülmeye başlamıştır. SSCB, gücün geçiş hükümetine devredilmesine vurgu yaparak mücahitleri resmen tanımıştır. Moskova'nın askeri ve ekonomik desteğini kaybeden Necibullah yönetimi, siyasi desteğini de yitirmesiyle ayakta kalması mümkün olmamıştır. Nitekim, yayımlanan bildiri ve anlaşmanın ardından solcu hükümetin yönetim kadrosu ile komutanları, açıkça mücahit liderlerle ilişki kurarak Necibullah hükümetinin devrilmesinde etkili olmuştur. Solcu hükümetin çöküşü, ABD ile rekabet bağlamında Rusya'nın yenilgisi anlamına gelmektedir. Zira SSCB, Brejnev Doktrini kapsamında Afganistan'da sol yönetimi ayakta tutmak amacıyla ülkeyi işgal etmiştir. Ancak desteklediği sol hükümet, rakipleri tarafından

⁴³³ Coll, **a.g.e.**, 2001, s.64.

⁴³⁴ Tanin, **a.g.e.**, 2004, s. 356.

desteklenen mücahitlere karşı yenilgiye uğramış ve stratejik öneme sahip kenar kuşak bölgesinde yer alan Afganistan'da etkinliğini kaybetmiştir.

Rusya, solcu hükümetin çöküşüyle Afganistan'daki nüfuzunu kaybetmenin yanı sıra bölgedeki gelişmeleri tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Mücahitlerin Afganistan'daki başarısı, Orta Asya ve Rusya'daki Müslüman toplulukların Moskova'ya karşı harekete geçme potansiyelini doğurmuştur. Bu dönemde Rusya, fundamentalizmin Orta Asya ve Rusya'ya yayılmasını engellemek ve Kabil'i dengelemek amacıyla Afganistan ile Orta Asya arasında tampon bölge oluşturma politikası izlemiştir. Bu kapsamda, solcu kadrolardan Mezarı şerif'te özerk bir yönetim kuran Raşid Dostum desteklenmiştir. Rabbani ve Mesut liderliğindeki Mücahit hükümetinin Tacikistan İşlami Hareketi desteklemesi ise Rusya'nın Dostum'a yakınlaşmasında belirleyici bir faktör olmuştur.

Taliban hareketi ortaya çıkınca Rusya, Rabbani hükümetini desteklemiş ve Tacikistan zerinden Rus yapımı silah, cephane ile yakıt sağlamıştır.⁴³⁵ Kabil, Taliban tarafından ele geçirildiğinde ise Rusya, 4 Ekim 1996 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) toplantıya çağırmış; Trkmenistan⁴³⁶ dışındaki Orta Asya devletleri toplantıya katılmıştır. Toplantıda, Rus sınır muhafızlarının ye devletlerin sınırlarına yerleştirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırarak bölgedeki gelişmelerle ilgili endişelerini dile getirmiştir.⁴³⁷ Tacikistan'da iç savaşın başlamasıyla birlikte Rusya, sınır muhafız güçlerini Tacikistan-Afganistan sınırına yerleşirmiştir.⁴³⁸

⁴³⁵ Raşid, a.g.e., 2001, s. 69.

⁴³⁶ Türkmenistan bağlantısız bir dış politika izlemekle UNOCAL firmasıyla anlaştığından dolayı Taliban'a karşı söylem ve eylemde bulunmamıştır.

⁴³⁷ Cıtha D Maass, "The Afghanistan conflict: External involvement", Central Asian Survey, vol 18, issue 1, 1999, s. 76-77.

⁴³⁸ Kamal Matinuddin, **The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 175-176.

Ahmed Şah Mesut güçlerine silah ve cephane taşıyan bir Rus nakliye uçağı Taliban tarafından düşürülmüş ve uçağın mürettebatı esir alınmıştır. Taliban, Moskova'yı Rabbani hükümetini desteklemekle suçlayarak mürettebatı serbest bırakmayı reddetmiştir. Ancak pilot, uçağı ele geçirerek Dubai'ye kaçırmayı başarmıştır.⁴³⁹ Rusya, Taliban ile görüşmeler yaparak ikili ilişkileri düzeltmeye çalışsa da Taliban, Rusları Afganistan sorunda ana neden olarak nitelendirip Rus vatandaşlarına Afganistan vizesi verilmeyeceğini bildirmiştir.⁴⁴⁰ Rusya'nın Taliban'a karşı Kuzey İttifakı destekleyerek Taliban'ı karşısına almasının önemli gerekçeleri bulunmaktadır.

Öncelikle, Rusya Taliban'ı, Orta Asya'daki nüfuzunu azaltmayı amaçlayan Atlantikçi ittifak tarafından ortaya atılmış bir proje olarak görmüş ve bu nedenle Taliban'ı dengelemek üzere muhaliflerini desteklemiştir. Taliban'ın ortaya çıkışıyla birlikte, ABD merkezli UNOCAL şirketi, Türkmenistan doğalgazını Afganistan üzerinden Güney Asya'ya ulaştırmayı hedefleyen Trans-Afgan boru hattı projesini geliştirmiş; Taliban da bu projeyi desteklemiştir. Proje hayata geçirildiğinde, Moskova'nın Orta Asya enerji jeopolitiği üzerindeki hâkimiyetinin zayıflayacağı öngörülmüştür. Sovyetler Birliği dağılsa da ardılı olan Rusya Federasyonu, stratejik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Orta Asya'yı yakın çevresi ilan etmiş, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurarak bölgedeki etkisini sürdürmeye çalışmıştır. UNOCAL'ın Taliban üzerinden ortaya attığı proje ise Moskova açısından çıkarlarına aykırı değerlendirilmiştir. Nitekim Aleksandr Dugin, enerji jeopolitiği rekabetinden dolayı Afganistan iç savaşının Atlantikçi ittifak ile yeni kurulacak blok arasında gerçekleştiğini iddia etmektedir.

Rusya'nın Taliban'a karşı eski düşmanları Rabbani ve Mesut'u desteklemesinin bir diğer gerekçesi, Taliban'a kıyasla mücahitleri daha ılımlı olarak nitelendirmesi ve Taliban'ın açıkça radikal gruplara kucak açmasıdır. Taliban, kontrolü altındaki bölgeleri

⁴³⁹ A.g.e., s. 176-177.

⁴⁴⁰ Müjde, a.g.e., 2003, s. 134.

Darül İslam ilan ederek Özbekistan İslam Hareketi ve Çeçen militanların Afganistan'da faaliyet göstermesine izin vermiştir. Taliban'dan farklı olarak, Kuzey İttifakı lideri Ahmed Şah Mesut, Taliban'a karşı Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin desteğini sağlamak amacıyla statükocu bir politika izlemiştir. Mesut, desteklediği Tacik savaşçıları İmam Ali Rahman hükümetiyle uzlaştırmış ve Tacikistan'da barışın sağlanmasına yaptığı katkı, Rusya ile ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Tacikistan'ın ülkesinin üs olarak kullanılmasına izin vermiş ve Moskova'dan gelen yardımların Duşanbe üzerinden ulaştırılmasını sağlamıştır.

Moskova'nın Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı desteklemesinin bir diğer gerekçesi Çeçenistan meselesidir. Taliban, Afganistan'da Çeçen savaşçıların faaliyet göstermesine izin vermekle kalmayıp, Ocak 2000'de Çeçenistan Cumhuriyeti'ni resmen tanımış ve Kabil'de elçilik açmasına müsaade etmiştir.⁴⁴¹ Taliban, Çeçenistan'ı tanıyarak bir yandan Müslümanların koruyucusu olduğunu kanıtlayıp radikal Müslümanların desteğini kazanmayı hedeflerken, diğer yandan Moskova'yı Kuzey İttifakı'na verdiği destekten dolayı cezalandırmak istemiştir. Ancak Taliban'ın bu tutumu, Rusya'nın ulusal çıkarlarının temel taşları olan ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle Moskova, tüm gücüyle Taliban'a direnen Kuzey İttifakı'nı desteklemiş ve sağlanan yardımlar ittifakın belirli bölgeleri kontrol altına almasını mümkün kılmıştır. Rusya, 1999 yılında Taşkent'te düzenlenen 6+2 formatındaki toplantıya katılarak Afganistan sorununun siyasi çözümüne ve taraflara silah sevkiyatının durdurulmasına vurgu yapmış olsa da, sürecin sonuna kadar Kuzey İttifakı ve Ahmed Şah Mesut'u desteklemiştir.

⁴⁴¹ Reşid, a.g.e., 2004, s. 128.

2.3. Çin

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından Sovyetler Birliği'nin (SSCB) Pekin'e yönelik tehditleri sona ermiş olsa da, Çin mücahit gruplara silah ve cephane desteğini sürdürmüştür. Pekin, Necibullah yönetimine karşı mücahitlerin oluşturacağı geçiş hükümetini desteklemiştir.⁴⁴² Çin'in, mücahitleri destekleyerek stratejik müttefiki Pakistan'ın politikalarını desteklemek ve böylece ABD ile ilişkilerini geliştirmek istediği; ayrıca olası kurulacak mücahitler hükümetinde etkinliğini artıracığını düşündüğü için, SSCB'nin desteklediği solcu hükümete karşı mücahitlerin safında yer aldığı ifade edilmektedir.

Mücahitler döneminde Çin, Afganistan'daki gelişmelere karşı büyük ölçüde sessiz kalmış ve Rabbani hükümetinin ısrarlarına rağmen Kabil ile Pekin arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmemiştir.⁴⁴³ Pakistan'ın, Rabbani hükümetine karşı Hikmetyar'ı desteklemesi, ABD'nin Afganistan'ı kendi kaderine terk etmesi ve Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, Pekin'in Afganistan'a ilgisiz kalmasının başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Zira mücahit gruplar arasındaki iç savaş, Çin'in Afganistan'da yatırım yapmasını engellemekteydi. İç savaşın yol açtığı güvensizlik ve istikrarsızlık, yabancı cihatçıların faaliyetlerini artırmış; bu durum Çin'in Afganistan'dan yeniden tehdit algılamasına yol açmıştır. Zira Afganistan'daki istikrarsızlığın Orta Asya ve Çin'e sıçrama ihtimali, özellikle Çin'in yumuşak karnı olarak nitelendirilen Doğu Türkistan'daki Uygur ve Tacik topluluklarının köktendinci yönetimler tarafından desteklenmesi riski taşımaktadır.

Taliban hareketi ortaya çıkınca Çin, İslamabad Büyükelçiliği aracılığıyla Taliban ile görüşmelere başlamıştır. Çin, defalarca Taliban nezdinde heyetler göndererek

⁴⁴² Necibullah Masab, **Siyaseti harici Çin der kibal Afganistan (Afganistan'a yönelik Çin'in dış politikası)**, Kabil, Azim Yayınevi, 2018, s. 136.

⁴⁴³ Frederick Starr, **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York, Routledge, 2004, s. 158.

Afganistan’da Uygur savaşçılarının bulunduğunu ve Sincan’da yakalanan Uygurların Afganistan’da askeri eğitim aldıklarını Taliban ile paylaşmıştır.⁴⁴⁴ 2000 yılında Çin’in İslamabad Büyükelçisi Lu Shunlin, gizlice Taliban lideri Molla Ömer ile görüşmüştür. Dönemin Taliban’ın İslamabad Elçisi Molla Abdul Salam Zayıf, görüşmede Taliban liderinin Afganistan topraklarının Çin’e karşı kullanılmasına izin vermeyeceğini, karşılığında ise Pekin’in Taliban’ı tanımasını ve Birleşmiş Milletler’in Taliban’a yönelik yaptırımlarına karşı çıkmasını teklif ettiğini aktarmaktadır.⁴⁴⁵ Taliban, Uygur savaşçılarının varlığını reddetse de iç savaş döneminde Özbekistan İslami Hareketi ve El-Kaide kapsamında Uygur savaşçılar Afganistan’da faaliyet göstermeye devam etmiştir.⁴⁴⁶

Pekin’in Taliban hükümetini resmen tanımadan, Kuzey İttifakı’na karşı Kabil ve Kandahar’a heyetler göndererek Afganistan konusunda Taliban’ı muhatap almasının çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Öncelikle, Afganistan topraklarının büyük bir kısmını kontrol eden Taliban lideri Molla Ömer, Çin’in sömürgeci bir politika izlemediğini ve Afganistan’ın iyi bir komşusu olduğunu öne sürerek Pekin’i, ABD ve Rusya’nın baskısını dengelemek amacıyla bir aktör olarak değerlendirmiştir.⁴⁴⁷ Ayrıca, Pakistan’ın Taliban yönetimini tanınması sonrasında Çin’in desteğini sağlamak üzere diplomatik girişimlerde bulunması da bu süreci etkilemiştir. Öte yandan Çin, ağır sanayisi için gerekli olan hammaddeye ihtiyaç duymakta; Taliban ile anlaşarak bu hammaddeleri düşük maliyetle temin etmeyi planlamakta ve bu doğrultuda Taliban ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Son olarak, Çin’in Afganistan’dan algıladığı güvenlik tehditlerini doğrudan Taliban ile koordine ederek bertaraf edebileceğine inanması, Taliban ile diyalog kurmasının bir diğer önemli nedenidir.

⁴⁴⁴ Müjde, **a.g.e.**, 2003, s. 145.

⁴⁴⁵ Abdul Salam Zaeef, **My Life with the Taliban**, London, Hurst, 2010, s. 135.

⁴⁴⁶ Maass, **a.g.m.**, s. 77-78.

⁴⁴⁷ Abdul Hayi Mutmayin, **Molla Ömer, Taliban ve Afganistan**, Kabil, Afgan Yayınevi, 2017, s. 219-222.

İç savaş döneminde Çin, hiçbir tarafı resmî olarak tanımaktan kaçınmıştır. Pekin, iç savaşın taraflarının Afgan halkının geniş kesimleri tarafından desteklenmediğini değerlendirmiş ve bu nedenle yalnızca Afganistan sorununa ilişkin oluşturulan 6+2 formatına katılmakla yetinmiştir. Çin, iç savaş sürecinde Afganistan'daki çıkarlarının herhangi bir tarafı desteklemekle korunamayacağını ve güvenlik endişelerinin bu yolla giderilemeyeceğini düşünerek “bekle-gör” politikası benimsemiştir. Bu çerçevede, diplomatik temaslar dışında iç savaşın taraflarına herhangi bir askerî veya mali destekte bulunmaktan kaçınmıştır.

3. İç Savaş Döneminde Bölgesel Aktörlerin Afganistan Politikası

SSCB'nin çekilmesiyle Afganistan'da bölgesel aktörlerin etkinliği artmıştır. İç savaş sürecinde her biri, Afganistan'daki etkinliği artırmak ve rakiplerinin pozisyonunu zayıflatmak üzere iç aktörü desteklemiştir. Tezde, Afganistan iç savaşına taraf olan bölgesel aktörlerin politikaları karşılaştırmalı şekilde ele alınacaktır.

3.1. Pakistan

Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından Pakistan, kendi topraklarında bulunan mücahit grupları, solcu hükümetle uzlaştırmak yerine geçici bir hükümet kurmaları yönünde teşvik etmiştir. Pakistan, Necibullah'ın ulusal uzlaşî politikasını desteklememiş; Afganistan'da siyasi çözümden ziyade askerî çözümü ön planda tutarak, tüm gücüyle mücahitleri iktidara taşımayı hedeflemiştir. Dönemin Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI) Başkanı Hamid Gül, mücahit grupların solcu bir hükümette yer almasının, onların askerî zaferlerini anlamsızlaştıracağı gerekçesiyle ulusal uzlaşî politikasına karşı çıkmıştır.⁴⁴⁸ Ayrıca, Pakistan, solcu hükümetin Hindistan tarafından desteklendiğini ve bu hükümetin hiçbir zaman Pakistan ile dostane ilişkiler

⁴⁴⁸ Peter Tomson, **The Wars of Afghanistan- Messianic Terrorism, Tribal Conflicts and The Failures of Great Powers**, New York, Public Affairs, 2011, s. 34.

geliştirmeyeceğini göz önünde bulundurarak, Necibullah yönetiminin devrilmesini stratejik bir öncelik olarak görmüştür. İslamabad'ın desteğiyle mücahitlerin iktidara gelmesi hâlinde, Pakistan'ın Afganistan'daki en etkili dış aktör hâline gelecektir. Bu doğrultuda Pakistan, mücahitlerle solcu hükümet arasındaki uzlaşma girişimlerine karşı çıkarak barış sürecini sabote eden bir rol oynamıştır.

Solcu hükümeti devirme politikası çerçevesinde İslamabad, mücahit grupların Necibullah hükümetine karşı başlattığı Celalabad saldırısını açıkça desteklemiştir. Solcu hükümet, Celalabad savaşı sırasında Pakistan'ın mücahitlere doğrudan askerî destek sağladığını, hatta sahaya asker gönderdiğini iddia etmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Necibullah'a bağlı ordu, Celalabad Savaşı'ndan galip ayrılmış; bu gelişme üzerine dönemin Pakistan İstihbarat Başkanı Hamid Gül görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴⁵⁰ Her ne kadar solcu hükümet, Pakistan'ın desteğini alan mücahitlere karşı üç yıl boyunca direnmiş olsa da, nihayetinde yenilgiye uğramıştır. Sol hükümetin devrilmesi, Pakistan açısından stratejik bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Zira Hindistan'a yakın bir çizgide duran solcu hükümetin yerini, Pakistan'ın etkisi altındaki mücahit grupların alması, İslamabad'ın bölgesel çıkarlarıyla örtüşmektedir. Nitekim mücahitler hükümetinin Pakistan'da kurulup daha sonra Afganistan'a taşınması, Pakistan'ın bu süreçteki belirleyici rolünü ve Afganistan üzerindeki nüfuzunu açıkça ortaya koymuştur.

Pakistanlı yetkililer, mücahit hükümetin liderlerine Afganistan sınırına kadar eşlik etmiş; ayrıca Pakistan'a ait helikopterler, mücahit konvoyunun güvenliğini sağlamıştır. Bu gelişme, Pakistan'ın Afganistan jeopolitiğindeki hedeflerine ulaştığını hem rakiplerine hem de uluslararası topluma açıkça göstermiştir. Pakistan, solcu hükümete karşı genel anlamda mücahit grupları desteklemiş olmakla birlikte, özellikle İslami Parti'nin lideri Gülbeddin Hikmetyar'ı güç piramidinin en üstüne yerleştirmeye

⁴⁴⁹ Tanin, 2004, s. 341.

⁴⁵⁰ Yusuf, 2015, s. 256.

çalışmıştır. Bu doğrultuda, Pakistan her ne kadar Rabbani hükümetini resmî olarak tanımış olsa da, bu hükümeti devirmeyi amaçlayan Hikmetyar ve Eşgüdüm Konseyi'ni desteklemeye devam etmiş; onlara askerî ve mali yardımda bulunmuştur.⁴⁵¹ Ancak, Ahmed Şah Mesut'un bazı eski solcu komutanlarla uzlaşarak Kabil'de kontrolü ele geçirmesi, İslamabad'ın Hikmetyar'ı iktidarın başına getirme stratejisiyle örtüşmemiştir. Pakistan'ın Afganistan'daki etkisini artırmak amacıyla mücahit gruplar arasındaki en radikal figür olan Hikmetyar'a verdiği destek, iç savaşın derinleşmesine ve taraflar arasında uzlaşma zemininin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Pakistan, tüm gücüyle Gülbeddin Hikmetyar'ı desteklemiş olsa da, bu politikası başarıya ulaşmamıştır. İslamabad'ın bu tutumu, bağımsız bir dış politika vurgusu yapan Burhaneddin Rabbani'yi Hindistan'a yakınlaştırmıştır. Mücahit grupların, Afgan halkının geniş kesimlerinden yeterli desteği alamaması ve bu grupların yerine, şeriat temelli bir düzen ve güvenlik vaadiyle ortaya çıkan Taliban hareketi, Pakistan'ın dikkatini çekmiş ve desteğini bu yeni aktöre yönlendirmesine neden olmuştur.⁴⁵² Hikmetyar'ın iktidarı ele geçirmekte yetersiz kalması, Pakistan'ın strateji değişikliğine gitmesine yol açmış; bu çerçevede, Hikmetyar'a ait silah depolarına dair istihbarat bilgileri Taliban ile paylaşılmıştır. Böylece İslamabad, Taliban aracılığıyla Afganistan üzerindeki nüfuzunu sürdürmeyi amaçlamıştır.⁴⁵³ Öte yandan, Rabbani hükümetinin Hindistan ile yakınlaşarak Pakistan'ı dengeleme arayışına girmesi, Pakistan-Taliban iş birliğinin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Pakistan, Taliban'ı destekleyerek birden fazla stratejik hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Bu hedeflerin başında, Rabbani hükümetinin Hindistan ile yakınlaşmasını engellemek ve Afganistan üzerinden Orta Asya'nın enerji jeopolitiğine erişim sağlamak

⁴⁵¹ Raşid, **a.g.e.**, 2004, s. 51-53.

⁴⁵² Olivier Roy "The Taliban, the Shari'a and the Pipeline" Middle East Report 202, 1997.

⁴⁵³ Robert D Crews, Amin Tarzi, **The Taliban and the Crisis of Afghanistan**, Cambridge, Harvard University Press, 2008, s. 70.

gelmekteydi. Nitekim Ekim 1994'te Pakistan'dan yola çıkan bir ticaret konvoyu, Kandahar üzerinden Türkmenistan'a giderken silahlı gruplar tarafından saldırıya uğramış ve alıkonulmuştur. Yeni ortaya çıkan Taliban hareketi, bu konvoyu müdahale ederek kurtarmış ve Türkmenistan sınırına kadar güvenliğini sağlamıştır.⁴⁵⁴ Bu olay, Taliban'ın Afganistan'daki güvenlik boşluğunu doldurabileceğine dair ilk işaretlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, 20 Eylül 1994 tarihinde dönemin Pakistan İçişleri Bakanı Nasrullah Babür, aralarında ABD, Japonya, Çin, İtalya, İspanya ve Güney Kore'nin büyükelçilerinin de bulunduğu bir heyetle birlikte, Afganistan'ın Kandahar ve Herat şehirlerine bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁵ Peşaver-Kabil-Mezar-ı Şerif hattı Rabbani hükümetinin kontrolünde olduğundan, Pakistan bu güzergâh yerine Taliban aracılığıyla Kuetta-Kandahar-Herat-Türkmenistan yolunu aktifleştirmeyi ve Orta Asya'ya doğrudan ulaşım sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim Taliban hareketi resmen kurulmadan önce, Pakistan Başbakanı Benazir Butto da Türkmenistan'da İsmail Han ve Raşid Dostum ile bir araya gelerek Kuetta-Kandahar-Herat-Türkmenistan karayolunun güvenliği konusunda görüşmeler yürütmüştür.⁴⁵⁶ Taliban'ın ticaret konvoylarının güvenliğini sağlayarak yalnızca Afgan halkının can ve mal güvenliğini korumakla kalmayıp, aynı zamanda yabancı ülkelerin çıkarlarını da gözetken bir düzen sağlayabileceğini göstermesi, Pakistan ve bazı dış aktörler açısından Taliban'ı cazip bir seçenek haline getirmiştir.

Pakistan, Taliban'a yalnızca mali ve askeri destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda savaşı tedariki konusunda da önemli düzeyde katkıda bulunmuştur. Her ne kadar İslamabad yönetimi Taliban'a verdiği desteği resmî düzeyde gizlemeye çalışsa da, Pakistan İslam Uleması Cemiyeti Partisi'nin (Jamiat Ulema-e-Islam) lideri Mevlana Fazlurrahman, Taliban'a yönelik desteğini açıkça dile getirmiştir. 1993 yılında Pakistan

⁴⁵⁴ Tomson, **a.g.e.**, 2011, s. 44.

⁴⁵⁵ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 41.

⁴⁵⁶ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 41.

Halk Partisi lideri Benazir Butto'nun kurduğu koalisyon hükümetinde görev alan Fazlurrahman, kontrolü altındaki medreseler aracılığıyla Taliban'a savaşçı temin etmiştir. Aralık 1994 itibarıyla, Pakistan'daki medreselerden yaklaşık 12.000 din öğrencisinin Taliban saflarına katıldığı rapor edilmiştir.⁴⁵⁷ Bu gelişme, Pakistan'daki dini yapılar ile Taliban arasındaki doğrudan ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Aynı yıl Taliban'ın Kandahar'da düzenlediği ve hareketin meşruiyetini sağlamaya yönelik önemli bir adım olan ulema şûrasına, yalnızca Pakistan'ın Kandahar Büyükelçisi Gazi Hümayun ve Herat Konsolosu Albay İmam'ın katılmasına izin verilmiştir. Taliban, bu toplantıya Pakistan dışındaki diğer ülkelerin temsilcilerinin katılımına müsaade etmemiştir. Bu durum, Taliban'ın özellikle Pakistan ile kurduğu özel ilişkiyi vurgulamakta ve diğer dış aktörlerden mesafeli bir tutum sergilediğini göstermektedir.⁴⁵⁸

Pakistan'ın desteğiyle Taliban, Afganistan'ın güney bölgelerini kısa sürede kontrol altına almış ve Kabil'in giriş kapılarına kadar ilerlemiştir. Ancak Rabbani hükümetini doğrudan hedef almak yerine yönünü batıya çevirerek Herat'a saldırmış ve şehrin denetimini ele geçirmiştir. Herat'ın Taliban'ın eline geçmesinin ardından, Rabbani hükümeti Pakistan'ı resmî olarak Taliban'ı desteklemekle suçlamış ve konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımıştır. Bu gelişmelerin ardından Kabil'de bir grup öfkeli Afgan vatandaşı, Pakistan Büyükelçiliği'ne saldırarak binayı yağmalamıştır. Söz konusu saldırı sonrasında Pakistan, büyükelçisini geri çağırarak; Afganistan'dan resmî özür talep etmiş ve elçilik binasının onarımı için tazminat istemiştir.⁴⁵⁹ Gerilimi azaltmak amacıyla Pakistan, dönemin Savunma Bakanı Ahmet Şah Mesut'u resmî olarak İslamabad'a davet etmiştir. Ancak Mesut, yerine Genelkurmay Başkanı Rahim Vardak'ı temsilci olarak İslamabad'a göndermiştir. Yaşanan bu diplomatik kriz sonrasında,

⁴⁵⁷ A.g.e., s. 26-29.

⁴⁵⁸ A.g.e., s. 64.

⁴⁵⁹ Âmin Saikal, **Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival**, London, I.B. Tauris, 2004, s. 224.

Pakistan geçmişte solcu hükümete karşı izlediği politikaya benzer şekilde, Rabbani hükümetini de zayıflatma yönünde bir tutum benimsemiş ve Taliban'a olan desteğini daha da artırmıştır. Pakistan, 1993 yılında imzalanan İslamabad Anlaşması kapsamında, Rabbani hükümetinin görev süresinin sona erdiğini ileri sürerek Taliban'a verdiği desteği meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Taliban, Kabil'e girdikten sonra, Pakistan'ın düşmanı olarak gördüğü ve Hindistan ile yakın ilişkiler geliştirmiş olan eski devlet başkanı Dr. Necibullah'ı idam etmiştir. Uluslararası toplum bu olayı kınarken, Pakistan Taliban'ın Kabil'de kontrolü ele geçirmesini, ülkede barış ve istikrarın sağlanması yönünde önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Dönemin Pakistan İçişleri Bakanı General Nasrullah Babar, Taliban ile Raşid Dostum arasında arabuluculuk yapma girişiminde bulunmuştur. Bu bağlamda Pakistan'ın girişimleri sonucunda, Taliban General Dostum'un önde gelen komutanlarından General Malik ile anlaşmaya varmış ve bu gelişme, Mezar-ı Şerif'in Taliban kontrolüne geçmesinde belirleyici olmuştur.⁴⁶⁰ 27 Mayıs 1997 tarihinde Taliban Mezar-ı Şerif'i ele geçirmiş ve aynı gün Pakistan, Taliban yönetimini resmî olarak tanıyan ilk ülke olmuştur. Pakistan'ın Afganistan Büyükelçisi Aziz Ahmad, Mezar-ı Şerif'e giderek Taliban'la diplomatik temaslarda bulunmuştur. Ancak kısa süre içinde General Malik'in saf değiştirmesiyle Taliban, Mezar-ı Şerif'teki kontrolünü kaybetmiştir. Bu gelişme üzerine Taliban lideri Molla Ömer, Pakistan'daki iki önemli dini lider olan Mevlâna Fazlurrahman ve Mevlana Samiul Hak'tan destek talebinde bulunmuştur. Söz konusu dini liderler, kontrol ettikleri medreseleri geçici olarak kapatarak yaklaşık 8.000 dini öğrenciyi Taliban saflarına savaşçı olarak göndermiştir.⁴⁶¹ 1998 yılına gelindiğinde ise Pakistan, Taliban'a yaklaşık 30 milyon Amerikan doları tutarında mali ve lojistik destek sağlamıştır. Bu yardımlar; buğday, petrol, dizel yakıt,

⁴⁶⁰ Vahid Müjde, **Revabiti siyasi İran ve Afganistan der kar bistüm (yirminci yüzyılda İran ve Afganistan'ın siyasi ilişkileri)**, Kabil, Meyvend Yayınları, 2010, s. 346.

⁴⁶¹ Müjde, 2003, s. 68.

silah, cephane, el bombaları, tankların onarımı ve yedek parçaları ile savaş uçaklarının bakım ve onarımını kapsamaktadır.⁴⁶²

Taliban, 2000 yılında Talukan'ı ele geçirmiştir. Bu süreçte, binlerce Pakistan vatandaşı ile birlikte Özbekistan İslami Hareketi mensupları, Arap ve Çeçen cihatçılar da çatışmalara katılmıştır. Ahmed Şah Mesud, Taliban safında yaklaşık 28 bin Pakistan vatandaşının savaştığını iddia etmiş ve kendi elinde 500 Pakistanlı tutsağın bulunduğunu açıklamıştır.⁴⁶³ Taliban kurulduğu dönemde Pakistan Başbakanı olan Benezir Butto yaptığı bir açıklamasında ülkesinin Taliban'a verdiği desteği şu şekilde itiraf etmiştir:

“Taliban olgusunu değerlendirirken yalnızca Pakistan'ı sorumlu tutmak indirgemeci bir yaklaşım olur. Zira bu hareketin oluşumu, çok aktörlü bir sürecin ürünüdür. Taliban'ın ortaya çıkışı, Amerika Birleşik Devletleri tarafından planlanan, Suudi Arabistan tarafından finanse edilen ve Pakistan tarafından sahada uygulamaya konulan bir stratejinin sonucudur. Dolayısıyla, bu bağlamda sorumluluk yalnızca Pakistan'a atfedilemez; söz konusu ülkeler arasındaki iş birliği ve eşgüdüm dikkate alınmalıdır.”⁴⁶⁴

İç savaş döneminde Pakistan, Afganistan'da muhafazakâr bir Peştun hükümeti kurarak Hindistan tehdidine karşı stratejik derinlik elde etmeyi amaçlamıştır. Bu stratejinin temelinde, Afganistan'da dost bir hükümetin kurulması durumunda, Peştunistan meselesinden vazgeçilmesi; ayrıca Keşmirli milis güçlerin Afganistan topraklarında barınmasına ve faaliyet göstermesine göz yumulması beklentisi yer almaktadır.⁴⁶⁵ Dönemin Pakistan Cumhurbaşkanı Ziyaülhak, Kabil'de Pakistan yanlısı bir hükümetin iktidara gelmesiyle, Hindistan'la rekabet içerisinde olan ülkesinin çıkarlarının korunacağını ve Pakistan sınırlarında milliyetçi Peştunlar arasında oluşabilecek huzursuzlukların engelleneceğini savunmuştur.⁴⁶⁶

⁴⁶² Raşid, a.g.e., 2001, s. 304.

⁴⁶³ Nabi Misdaq, **Afghanistan: Political Frailty and External Interference**, London and New York, Routledge, 2006, s. 207-208.

⁴⁶⁴ Bahtiyari, “طالبان چگونه شکل گرفت؟”, khabaronline, <https://124.im/9UJh>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

⁴⁶⁵ Raşid, a.g.e., 2001, s. 308.

⁴⁶⁶ Coll, a.g.e., 2001, s. 57.

Pakistan'ın Afganistan'a yönelik hedefleri bağlamında Taliban, İslamabad için ideal bir seçenek olarak görülmüştür. Zira Taliban liderlerinin büyük bölümü Pakistan'daki medreselerde eğitim almış, dini referanslara dayalı bir yönetim modeli benimsemiş ve bu yönüyle Afganistan'ın Peştunistan politikasını ikinci planda bırakabilecek bir tutum sergilemiştir. Öte yandan Taliban'ın revizyonist dış politikası ve dini kimliği, Keşmir meselesinde Pakistan'a destek vereceği ve cihatçı Keşmirli grupların Afganistan'da barınmalarına olanak sağlayacağı yönünde beklentiler yaratmıştır. Nitekim Taliban yönetimi döneminde Kabil ile Yeni Delhi arasındaki ilişkiler donmuş ve iki ülke arasında diplomatik temaslar askıya alınmıştır. 1999 yılında Pakistan, Taşkent formatındaki görüşmelere katılarak iç savaş taraflarına silah gönderilmemesi ve Afganistan sorununun siyasi yollarla çözülmesi gerektiğini savunsa da, Taliban'a silah ve lojistik destek sağlamayı sürdürmüştür. Taliban'ın kısa sürede Afganistan'ın büyük bölümünü ele geçirerek kendi rejimini tesis etmesinin başlıca nedeni, Pakistan'ın sağladığı askeri, siyasi, ekonomik ve militan desteğiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Bu süreçte İslamabad'ın, hükümet karşıtı grupları iktidara taşıma yönündeki stratejisi; iç savaşın uzamasına, güvenlik boşluğunun derinleşmesine ve barış ile istikrarın sağlanamamasına zemin hazırlamıştır.

3.2. Hindistan

Hindistan, Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinden sonra da mücahit gruplara karşı Necibullah liderliğindeki hükümeti desteklemeyi sürdürmüştür. Yeni Delhi, bağımsız, bağlantısız ve istikrarlı bir Afganistan'ı desteklediğini, ayrıca solcu hükümetin ulusal uzlaş politikalarına olumlu yaklaştığını açıklamıştır.⁴⁶⁷ Hindistan, rakibi Pakistan'ın desteklediği mücahit grupların iktidarı ele geçirmesi durumunda Afganistan'daki stratejik çıkarlarını kaybedeceği düşüncesiyle, laik ve sol eğilimli

⁴⁶⁷ Saffari, a.g.e., 2019, s. 256-257.

hükümetin ya da onun etrafında şekillenecek bir yönetimin devamını kendi çıkarları açısından tercih etmiştir. Ancak Hindistan'ın diplomatik ve siyasi çabalarına rağmen, Necibullah yönetimi devrilmiştir. Bu gelişme, jeopolitik rekabet bağlamında Yeni Delhi için bir yenilgi olmuş ve Hindistan'ın Afganistan'daki etkisinin önemli ölçüde zayıflatmıştır.

Mücahitler döneminde Afganistan'da yaşayan Hindulara yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirilmiş, bu durum üzerine Hindistan, Afgan hükümetinden Hinduların güvenliğini sağlama yönündeki sorumluluklarını yerine getirmesini talep etmiştir. Bu süreçte Hindistan, Afganistan'daki Hindu topluluğundan yaklaşık 6 bin kişiyi tahliye etmiştir. Mücahitlerin İslamabad tarafından desteklenmesine rağmen Hindistan, mücahit hükümetini tanımış ve bu hükümetle resmi diplomatik ilişkiler geliştirmiştir.⁴⁶⁸ Yeni Delhi, Afganistan'ın jeopolitik önemini göz önünde bulundurarak, bu alanı tamamen rakibi Pakistan'a bırakmamak adına bekle-gör politikası yerine aktif diplomasi yürütmeyi tercih etmiş ve Burhaneddin Rabbani hükümetiyle ilişkilerini vakit kaybetmeden normalleştirmiştir.

Hindistan, Afganistan jeopolitiğinde Pakistan ile olan rekabeti çerçevesinde Burhaneddin Rabbani liderliğindeki hükümeti tanımıştır. Pakistan'ın, Gulbeddin Hikmetyar aracılığıyla Rabbani hükümetini devirmeye yönelik girişimlerinin ardından, dönemin Afganistan Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud Hindistan'a yakınlaşmıştır. Pakistan'ın Afganistan'daki etkisini dengelemeyi hedefleyen Yeni Delhi yönetimi, Rabbani hükümeti ile Pakistan arasındaki gerilimi jeopolitik bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Hindistan, Rabbani hükümetine verdiği desteği başta insani yardım olmak üzere, çeşitli silah yedek parçaları ve savaş araçlarının bakım-onarımı için

⁴⁶⁸ Ziyaülhak Ziya, **Revabit beyn Afganistan ve Hindistan (Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler)**, Kabil, Afganistan Bilimsel Akademisi, 2005, s. 50.

teknisyen gönderimi yoluyla sürdürmüştür.⁴⁶⁹ Dönemin Birleşmiş Milletler Afganistan Özel Temsilcisi Mahmud Mestiri, Hindistan'ın Rabbani hükümetine kargo uçaklarıyla silah gönderdiğini rapor etmiştir.⁴⁷⁰

Pakistan, Hindistan'ı Burhaneddin Rabbani hükümetine silah temin ederek Afganistan'daki iç savaşı derinleştirmekle suçlarken; Hindistan ise Pakistan'ı, Rabbani hükümetini devirmeye çalışmakla itham etmiştir. Pakistan, Afganistan'a ait hava yolu şirketi Aryana'ya bağlı uçakların Hindistan'dan Kabil'e silah taşıdığı gerekçesiyle hava sahasının kullanımını askıya almıştır. 15 Ağustos 1994 tarihinde Pakistan, Afganistan'a ait bir uçağı Peşaver Havalimanı'na zorla indirmiştir. Öte yandan, 1993 yılında bir roketin Hindistan'ın Kabil Büyükelçiliği'ne isabet etmesi sonucu bir kişi hayatını kaybetmiş; bu olay üzerine Hindistan Büyükelçiliği kapatılmıştır. Hindistan, iç savaş sürecinde Afganistan'ın toprak bütünlüğünün korunması, dış müdahalelere son verilmesi, Afganların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi ve kapsayıcı bir hükümetin kurulması yönünde çağrılarda bulunmuştur.⁴⁷¹ Her ne kadar mücahit gruplar Pakistan'ın desteğiyle iktidara gelmiş olsalar da, başkentlerini Kabil'e taşımalarının ardından İslamabad'a olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışmış ve daha bağımsız bir dış politika izleyerek Pakistan'ın doğrudan etkisi altında olmadıklarını kanıtlama çabasına girmişlerdir. Mücahitlerin Pakistan-Hindistan arasındaki denge siyaseti izlemeleri, Afganistan üzerindeki etkisini kaybetmek istemeyen Pakistan tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır.

Taliban hareketinin ortaya çıkması ve Kabil'i ele geçirmesinin ardından Hindistan, Taliban'ı bölgenin barış ve güvenliği açısından bir tehdit olarak değerlendirmiştir. 1998 yılında Taliban lideri Molla Ömer, "Keşmir'deki cihadı destekliyoruz" şeklinde bir açıklama yapmış ve bazı Afganların kendi iradeleriyle Keşmir'de Hindistan'a karşı

⁴⁶⁹ Maass, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁷⁰ Matinuddin, **a.g.e.**, 1999, s. 180.

⁴⁷¹ Saffari, **a.g.e.**, 2019, s. 256-257.

savaştığını ifade etmiştir.⁴⁷² 1999 yılında Hindistan’a ait bir yolcu uçağı kaçırılarak Taliban kontrolündeki Kandahar’a indirilmiş ve kriz, Hindistan hapishanelerinde bulunan üç Keşmirli militanın serbest bırakılmasıyla sona erdirilmiştir.⁴⁷³ Hindistan, Taliban’ın Keşmir çatışmasında Pakistan’ın yanında konumlanmasını ve Keşmirli cihatçı grupların Afganistan’da barınmasına müsaade etmesini ulusal güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu tehdidi caydırmak amacıyla Hindistan, Taliban’a karşı savaşı Kuzey İttifakı’nı destekleme yoluna gitmiştir.

Yeni Delhi, Taliban’ı Pakistan’ın bir projesi olarak nitelendirmiş ve bu nedenle Rabbani hükümetinin yanında durmuştur. Hindistan, Tacikistan üzerinden Kuzey İttifakı’na destek sağlamış; Tacikistan’ın Farhar bölgesinde kurduğu bir hastane aracılığıyla Kuzey İttifakı’na sağlık hizmeti sunmuştur.⁴⁷⁴ Ayrıca Kuzey İttifakı’na 10 milyon dolarlık mali yardımda bulunmuştur.⁴⁷⁵ Söz konusu yardımlarla Kuzey İttifakı, Rusya’dan silah ve mühimmat satın alarak askeri mücadelesini sürdürmüştür. İç savaş sürecinde Hindistan, İslamabad’ın etkisini dengelemek ve kendi jeopolitik çıkarlarını korumak amacıyla Rusya ve İran’la birlikte Rabbani hükümetini desteklemiş; bu çok taraflı destek sayesinde Taliban’ın ülke genelinde tam hâkimiyet kurması engellenmiştir.

3.3. İran

Kızıl Ordu’nun Afganistan’dan çekilmesinin ardından İran, solcu hükümet ile mücahit gruplar arasında denge siyaseti izlemiş ve Şii gruplara olan desteğini sürdürmüştür. Tahran, Şii fraksiyonları Vahdet Partisi çatısı altında birleştirerek Necibullah hükümetiyle uzlaştırmaya çalışmış ve söz konusu hükümeti resmî olarak tanımıştır. Bununla birlikte, Peşaver’deki Sünni ve Peştun olmayan gruplarla da ilişkilerini

⁴⁷² Raşid, a.g.e., 2001, s. 309.

⁴⁷³ Nasrullah Stanikzai, نگاهى به روابط سیاسى افغانستان و هند (Afganistan ve Hindistan’ın siyasi ilişkilerine bakış), 8am, <https://8am.media/fa/a-look-at-the-political-relations-between-afghanistan-and-india/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2024).

⁴⁷⁴ Ganguly Sumit, Howenstenin Nicholas “India-Pakistan rivalry in Afganistan”, **Journal of international affairs**, vol: 64, no: 1, 2009, s. 127.

⁴⁷⁵ Coll, a.g.e., 2001, s. 295.

geliştirme yoluna gitmiştir.⁴⁷⁶ İran'ın bu denge siyasetinin ardında çeşitli gerekçeler bulunmaktaydı. Öncelikle, Sünni mücahit grupların büyük ölçüde Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Pakistan gibi İran'ın bölgesel rakiplerinin etkisi altında olduğunu değerlendiren Tahran yönetimi, çıkarlarının solcu hükümet ekseninde şekillenecek bir yapıda daha iyi korunacağı kanaatiyle hükümeti devirme yönünde bir politika izlememiştir.

İran'ın Necibullah yönetimine olumlu yaklaşmasının bir diğer nedeni, Suudi Arabistan'ın Afganistan'da Vahhabi bir yönetim kurma girişiminden duyduğu endişeydi. Tahran, laik ve sol eğilimli Necibullah hükümetinin Vahhabizme karşı mesafeli duruşunu dikkate alarak bir denge siyaseti benimsemiştir.⁴⁷⁷ Bu çerçevede, ABD ve Suudi Arabistan'ın Afganistan üzerindeki etkisinin artmaması hususunda İran ile solcu hükümetin çıkarları örtüşmekteydi. Ancak İran'ın bu çabalarına rağmen Afganistan'da koalisyon niteliğinde bir hükümet kurulamamış; Pakistan'da konuşlu mücahit gruplar askerî yöntemlere öncelik vererek iktidarı ele geçirmiştir. Solcu hükümetin çöküşü sonrasında İran, yalnızca Şii gruplar üzerinden Afganistan'daki çıkarlarını koruyamayacağını öngörmüş ve bu doğrultuda Peştun olmayan Sünni mücahit gruplarla ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, İran 1993 yılında Rabbani hükümetini resmen tanımış ve ilişkilerini büyükelçilik düzeyine çıkarmıştır. Tahran'ın Rabbani hükümetine desteğinin bir diğer gerekçesi ise, taraflar arasındaki kültürel yakınlıktır.

İran'ın desteklediği Vahdet Partisi ile Rabbani hükümeti arasında güç paylaşımı konusunda uzlaşa sağlanamaması, taraflar arasında silahlı çatışmalara yol açmış ve İran bu süreçte Şii grupları desteklemeyi sürdürmüştür. İran'ın bu tutumunun temel nedeni, Şii merkezli bir dış politika izlemesinin yanı sıra, Rabbani hükümetinin koalisyon

⁴⁷⁶ Vahid Müjde, **Revabiti siyasi İran ve Afganistan der kar bistüm (yirminci yüzyılda İran ve Afganistan'ın siyasi ilişkileri)**, Kabil, Meyvend yayınları, 2010, s. 328-329.

⁴⁷⁷ **A.g.e.**, s. 278-280.

ortaklarından ve Suudi Arabistan'a yakınlığıyla bilinen Rasul Sayyaf'ın Vahdet Partisi'yle yaşadığı çatışmalarda hükümetin pasif kalmasıdır.⁴⁷⁸ Bunlara ek olarak, Mücahitlerin kurduğu hükümet, İran'ı rahatsız eden bazı adımlar da atmıştır. Örneğin, dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti'nin Kabil ziyareti sırasında, Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud kendisiyle görüşmeyi reddetmiş; ayrıca İran Büyükelçiliği'nin faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Rabbani hükümeti, İran'ın Mezar-ı Şerif'teki konsolosluğu aracılığıyla Raşid Dostum'a destek verdiğini gerekçe göstererek bu temsilciliğin kapatılmasını talep etmiştir.⁴⁷⁹ Temel kamu hizmetlerini karşılamada yetersiz kalan Mücahit hükümetinin, dış politikada İran ile yaşadığı bu gerilim, Tahran'ı Rabbani hükümetini dengeleyecek alternatif arayışlara yöneltmiştir.

İran, Rabbani hükümetini dengelemek amacıyla Cümbüş Partisi ile temas kurmuş, ayrıca Gülbeddin Hikmetyar ile müzakerelere başlamıştır. Dönemin Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud, Vahdet Partisi, İslami Parti ve Cümbüş Partisi'nin Rabbani hükümetine karşı birleşmesinin İran'ın girişimleri sonucunda gerçekleştiğini belirtmiş; bu süreçte esasen Eşgüdüm Konseyi ile değil, İran ve Pakistan'a karşı savaştığını ifade etmiştir.⁴⁸⁰ Öte yandan, Hikmetyar'ın Suudi Arabistan'daki Amerikan askeri üslerini sert bir dille eleştirmesi ve Riyad'a duyduğu tepki, Tahran'ın Rabbani hükümetini devirmeyi amaçlayan Eşgüdüm Konseyi'ne yakınlaşmasında etkili olan bir diğer faktör olmuştur.

İran, Taliban hareketini; Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Pakistan'ın ortak komplosu olarak değerlendirmiş ve bu ortak düşmana karşı Rabbani hükümeti ile Eşgüdüm Konseyi'ni uzlaştırmaya çalışmıştır. Ancak Taliban'ın Şii lider Abdül Ali Mezari'yi öldürmesi, Tahran'ın Taliban'la uzlaşma ihtimalini büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve İran'ı açık biçimde anti-Taliban grupları desteklemeye yöneltmiştir. Bu

⁴⁷⁸ Bruce Copeke, *Siyaseti harici İran der Afganistan (İran'ın Afganistan dış politikası)*, çeviren: Şahryar Arman, Kabil, Maksudi yayınevi, 2013, s. 38.

⁴⁷⁹ Müjde, 2010, s. 332-335.

⁴⁸⁰ A.g.e., s. 339-340.

süreçte İran'ın Kabil Büyükelçiliği, Cünbüş Partisi, Hizbi Vahdet ve Cemiyet-i İslami arasında arabuluculuk görevini bizzat üstlenmiştir. Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinin ardından ise Tahran, bu yapının bölge barışı ve güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu ifade ederek, Taliban'ın kuzeye yönelik saldırılarda bulunmaması gerektiğini, aksi halde muhalif grupları destekleyeceğini açıkça ilan etmiştir.⁴⁸¹ Taliban Kabil'de kontrolü ele geçirmesine rağmen İran, Rabbani hükümetini Afganistan'ın meşru temsilcisi olarak tanımaya devam etmiş ve büyükelçiliğini Talukan'a taşımıştır.

Taliban, 1997 yılında kısa bir süreliğine Mezar-ı Şerif'in kontrolünü ele geçirmiş; ancak Tacik, Özbek ve Şii grupların yoğun direnişi sonucunda ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu süreçte Taliban'a karşı en sert direnişi gösteren kesim Şiiler olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Taliban, İran'ın Kabil Büyükelçiliğini kapatmış ve İranlı diplomatları istenmeyen kişi ilan ederek 48 saat içinde Afganistan'ı terk etmelerini talep etmiştir. Aynı dönemde Pakistan da İran'ı, Taliban'a karşı savaşan muhalif grupları desteklemekle suçlamıştır. Taliban'ın dönemin Sağlık Bakanı Abbas Stanikzai, İran'ın her gün 22 uçakla Kuzey İttifakı'na silah gönderdiğini iddia etmiştir.⁴⁸² Mezar-ı Şerif olayı sonrasında İran'ın yalnızca Suudi Arabistan'la değil, aynı zamanda Pakistan'la da ciddi bir rekabet içerisine girdiği açıkça ortaya çıkmıştır.

1998 yılında Taliban, Mezar-ı Şerif'i yeniden ele geçirmiş ve bu süreçte İran'ın sekiz diplomatı ile bir gazetecisini infaz etmiş; ayrıca yaklaşık 50 İranlı kamyoncu esir almıştır.⁴⁸³ Taliban, öldürülen diplomatların aslında Kuzey İttifakı'na silah sevkiyatı yapan İran istihbarat mensupları olduğunu iddia etmiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca Mezar-ı Şerif'te İran yapımı silahların ele geçirildiğini ileri sürerek Tahran'ı açık biçimde muhaliflerini desteklemekle suçlamıştır. Olayın ardından İran'ın dini lideri Ayetullah Hamaney, ABD

⁴⁸¹ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 84.

⁴⁸² **A.g.e.**, s. 96.

⁴⁸³ **A.g.e.**, s. 119.

⁴⁸⁴ **A.g.e.**, s. 341.

ve Pakistan'ın Taliban'ı İran'a karşı bir araç olarak kullandığını belirtmiştir.⁴⁸⁵ Taliban'ın uluslararası hukuka aykırı biçimde İranlı diplomatları öldürmesi, Tahran ile Taliban arasında herhangi bir uzlaşma ihtimalini neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu durum yalnızca siyasi değil, aynı zamanda toplumsal bir tepkiye de neden olmuş; İran kamuoyu Taliban'ı açıkça bir düşman olarak görmeye başlamıştır.

İranlı diplomatların öldürülmesinin ardından Tahran, Taliban'ı doğrudan askeri müdahale ile tehdit etmiş ve yaklaşık 200.000 askerini Afganistan sınırına sevk ederek ciddi bir güç gösterisinde bulunmuştur. Taliban, bu krizi yatıştırmak amacıyla esir tuttuğu İranlı kamyoncuları serbest bırakmış ve öldürülen diplomatların naaşlarını teslim etmiştir.⁴⁸⁶ Ancak İran, planladığı askeri operasyonu son anda iptal etmiştir. Bu kararın arkasında çeşitli stratejik kaygılar yatmaktaydı. Tahran, olası bir operasyonun Taliban'a yarayacağı ve hareketin bu saldırıyı "toprak savunması" söylemiyle meşruiyet kazanmak için kullanabileceği endişesini taşımıştır. Böyle bir durumda Taliban, farklı silahlı grupları kendi safında birleştirme imkânı da elde edebilirdi. Ayrıca, İran'ın muhtemel müdahalesi durumunda, ABD ve Suudi Arabistan gibi bölgesel rakiplerin Taliban'a olan desteklerini artıracakı düşünülmüştür. Bu gerekçelerle askeri müdahaleden vazgeçen İran, tüm desteğini Kuzey İttifakı'na yönlendirmiştir.

İran, Taliban'a karşı mücadelede Kuzey İttifakı'nı destekleme politikasının bir parçası olarak, topraklarında İsmail Han'ın önderliğinde yaklaşık 5000 savaşçının eğitim gördüğü kampların kurulmasına izin vermiştir.⁴⁸⁷ Kuzey İttifakı ile doğrudan sınırı bulunmadığından, Tahran yardımlarını çoğunlukla kargo uçakları veya demiryolu aracılığıyla ulaştırmıştır. Bu çerçevede, Ekim 1998'de Kırgızistan güvenlik güçleri, İran'dan Tacikistan'a insani yardım adı altında gönderilen bir trenin 16 vagonunda toplam 700 ton silah ve mühimmat ele geçirmiştir. Bu silah ve cephanelerin Tacikistan

⁴⁸⁵ Müjde, 2010, s. 349.

⁴⁸⁶ Raşid, 2001, 121-122.

⁴⁸⁷ A.g.e., s. 69.

üzerinden Kuzey İttifakı'na sevk edilmesi planlanmıştır.⁴⁸⁸ İran, sadece lojistik ve mali destekle yetinmemiş; Devrim Muhafızları'na bağlı askeri personeli Kuzey İttifakı'nın kontrolündeki bölgelere göndererek Taliban karşıtı gruplara doğrudan askeri eğitimler de vermiştir.

Taliban yönetimi, İran'ı cezalandırmak ve bu ülkenin Afganistan'daki muhalif gruplara verdiği desteği kesmeye zorlamak amacıyla, İran rejimi karşıtı Sünni gruplarla temas kurmuştur. Bu çerçevede, Ehli Sünnet ve Cemaat'e bağlı bazı grupların Kandahar'a yakın bölgelerde barınmasına izin vermiştir. Söz konusu gruplar, İran'daki İslam rejimini yıkarak yerine Sünni bir yönetim kurmayı hedeflemekteydi.⁴⁸⁹ Ayrıca Taliban, Herat'ta El-Furkan adlı bir örgüt aracılığıyla İran rejimi karşıtı faaliyetleri desteklemiş; bu örgüt zaman zaman İran'da gerilla tipi saldırılar gerçekleştirmiştir. Ancak Tahran yönetimi, bu saldırıların arkasında uyuşturucu kaçakçılarının olduğunu iddia ederek olayları kamuoyunda marjinalleştirmeye çalışmıştır.⁴⁹⁰ Nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan İran'da, Taliban'ın desteklediği Sünni grupların iktidara gelme olasılığı oldukça zayıftır. Buna rağmen, Taliban'ın bu adımları, İran'a karşı Suudi Arabistan veya ABD gibi aktörlerden destek alma arayışının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Her ne kadar İran, Taliban'a yönelik genel olarak düşmanca bir politika izlemiş olsa da, Afganistan piyasasının ekonomik potansiyelinin farkındaydı. Bu bağlamda, 1999 yılında sürpriz bir adım atarak sınır kapılarını açmış ve ticari mallarının Afganistan'a girişine izin vermiştir.⁴⁹¹ İran, Pakistan menşeli ürünlere kıyasla daha kaliteli ve uygun fiyatlı mallarını Afganistan pazarına sunarak ekonomik kazanç sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim Taliban yönetimi de İran'dan gelen ürünlerin ülkeye girişine olumlu yaklaşmış ve ticari ilişkilere sıcak bakmıştır. Bu durum, taraflar arasındaki siyasi gerilime rağmen

⁴⁸⁸ A.g.e., s. 339.

⁴⁸⁹ A.g.e., s. 338.

⁴⁹⁰ Müjde, a.g.e., 2010, s. 347.

⁴⁹¹ A.g.e., s. 355.

karşılıklı çıkar temelinde sınırlı da olsa bir ekonomik iş birliğinin sürdüğünü göstermektedir.

İran, Taliban'a karşı olan grupları desteklemiş olsa da, Afganistan sorununa siyasi çözüm yolları aramaktan da geri durmamıştır. Bu bağlamda İran, 1997 yılında Taliban muhaliflerini bir konferansa davet etmiş ve çözüm arayışlarını diplomatik zemine taşımıştır. Konferansta konuşan dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Afganistan'daki savaşın askeri bir çözümünün olmadığını ve sorunun ancak Afgan gruplar arasında müzakere yoluyla çözülebileceğini ifade etmiştir. Aynı şekilde, dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de Afganistan'da barışın ancak diyalog yoluyla tesis edilebileceğini dile getirmiştir.⁴⁹² Bu çerçevede, 1999 yılında 6+2 formatı (Afganistan'a komşu altı ülke ile birlikte ABD ve Rusya) oluşturulmuştur. Taşkent Bildirisi ile Afganistan'daki taraflara silah ve askeri yardım gönderilmesi yasaklanmıştır.⁴⁹³ Ancak İran, bildiriye imzalamasına rağmen 11 Eylül 2001'e kadar Kuzey İttifakı'na askeri desteğini sürdürmüştür.

İran, Taliban'ı ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklendiğinden ötürü Afganistan'daki varlığını doğrudan ulusal güvenliğine tehdit olarak görmüştür. Bu nedenle, Taliban'ı Afganistan'da durduramazsa, bir sonraki aşamada kendi topraklarında savaşmak zorunda kalacağını öngörerek, Taliban karşıtı gruplara tüm gücüyle destek vermiştir. Kuzey İttifakı'nın sahadaki varlığını sürdürebilmesinde en belirleyici faktörlerden biri, Tahran'ın sağladığı bu kapsamlı destektir. İran'ın yardımları sayesinde İttifak, Taliban'ın tüm ülkede mutlak hâkimiyet kurmasını engelleyebilmiştir. Tahran ile Kuzey İttifakı arasındaki bu iş birliği, karşılıklı çıkarlara dayalı stratejik bir ortaklık niteliğindeydi. Her ne kadar Kuzey İttifakı kendi siyasi ve askeri hedefleri doğrultusunda hareket etmiş olsa da, İran açısından bu yapının

⁴⁹² John W. Parker, **Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah**, Dulles, Potomac Books, 2008, s. 180.

⁴⁹³ Copeke, **a.g.e.**, 2013, s. 41.

Afganistan'daki varlığı, ulusal çıkarların korunması açısından kritik öneme sahipti. Bu bağlamda, İran'ın Kuzey İttifakı'na verdiği destek, Tahran'ın bölgesel rakipleriyle mücadelede etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir.

3.4. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, sol görüşlü hükümete karşı mücadele eden mücahit grupları desteklemiştir. Bu destek sayesinde mücahitler, bir yandan sahada güç kazanırken, diğer yandan ise Necibullah yönetiminin ulusal uzlaşma çağrılarını kayıtsız kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Necibullah yönetiminin devrilmesinin ardından Suudi Arabistan, ülkede etkili bir aktör hâline gelmiştir.

Suudi Arabistan, mücahitlerin kurduğu hükümeti tanımış ve Afganistan ile diplomatik ilişkilerini yeniden başlatmıştır. Ancak Rabbani hükümetinin, Tahran-Riyad ilişkilerinde kültürel faktörlerin etkisiyle İran'a yakın bir siyaset izlemeye başlaması, Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Bu durum karşısında Suudi Arabistan, mücahit gruplar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla arabuluculuk girişimlerinde bulunsa da, hükümete karşı savaşı Gülbeddin Hikmetyar'ı desteklemeye devam etmiştir. Suudi Arabistan, 1991-1994 yılları arasında Hikmetyar'a mali destekte bulunmuştur.⁴⁹⁴ Bununla birlikte, yürüttüğü arabuluculuk süreçlerinde, İran'ın desteklediği Şii grupları müzakere masasının dışında bırakmaya çalışmıştır.⁴⁹⁵ Arabistan'ın temel hedefi, rakibi İran'ın Afganistan üzerindeki etkisini sınırlandırmak ve ülkede Selefi eğilimli bir yönetimin iktidara gelmesini sağlamaktır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından, Suudi Arabistan'a en yakın isim olan Hikmetyar, ABD askerlerinin Suudi topraklarına konuşlandırılmasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Buna ek olarak, Hikmetyar'ın Rabbani hükümetini devirmeyi

⁴⁹⁴ Faramarz Tamanna, *Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)*, Kabil, Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayını, 2014, s. 315-316.

⁴⁹⁵ Raşid, 2001, s. 330-331.

başaramaması, Suudi Arabistan'ın ona olan desteğinin azalmasına ve çıkarlarını koruyabilmek adına yeni bir aktörü destekleme arayışına yönelmesine neden olmuştur.

Afganistan'da tam anlamıyla şeriatı uygulayarak güvenliği sağlayacağı vaadiyle ortaya çıkan Taliban, Suudi Arabistan'ın dikkatini çekmiş ve bu doğrultuda Riyad, Afganistan politikasını Taliban üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır. 1996 yılında Suudi Arabistan İstihbarat Başkanı Türki el-Faysal, İslamabad ve Kandahar'ı ziyaret etmiş; bu süreçte Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesi amacıyla mali kaynak ve yakıt desteği sağlamıştır. Suudi hükümetine yakın Vahhabi din adamları da dini gerekçelerle Riyad yönetimini Taliban'ı desteklemeye teşvik etmiştir.⁴⁹⁶ Arabistan, Taliban'a yönelik para, yakıt ve yüzlerce pikap aracını Kandahar Havalimanı üzerinden ulaştırmıştır.⁴⁹⁷ Bu mali ve lojistik destek, Taliban'ın sahadaki askerî gücünü önemli ölçüde artırmıştır.

Riyad'ın Taliban'a verdiği desteğin bir diğer gerekçesi, Afganistan'ın Orta Asya enerji jeopolitiğindeki stratejik konumuydu. Taliban'ın geçiş bir konumda bulunmakla birlikte, Suudi Arabistan merkezli Delta ve Ningarcho şirketleri, ABD'nin UNOCAL (Union Oil Company of California) şirketi ile birlikte Afganistan üzerinden geçmesi planlanan boru hattı projeleriyle ilgilenmeye başlamıştır.⁴⁹⁸ Suudi Arabistan'ın temel hedefi, ABD ile iş birliği içerisinde hareket ederek bölgedeki rakibi İran'ı devre dışı bırakmak ve Orta Asya enerji kaynaklarını Güney Asya pazarlarına ulaştırarak maksimum ekonomik kazanç elde etmektir.

1997 yılında Taliban'ın Mezar-ı Şerif'i ele geçirmesinin ardından, Suudi Arabistan Taliban yönetimini resmî olarak tanımıştır. Aynı yıl Riyad yönetimi, Taliban'a 5 milyon dolar nakit yardımın yanı sıra 400 adet pikap araç desteğinde bulunmuştur.⁴⁹⁹ Taliban'ın sahadaki askerî başarıları, Suudi Arabistan'ın bu yönetimi tanımada belirleyici

⁴⁹⁶ A.g.e., s. 334.

⁴⁹⁷ A.g.e., s. 70.

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 334.

⁴⁹⁹ Belhi, a.g.e., 2015, 141.

olmuştur. Öte yandan, Taliban'ın Suudi yardımlarına olan bağımlılığı ile Suudi Arabistan'ın Taliban üzerinden İran'la yürüttüğü bölgesel rekabet, taraflar arasında stratejik bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Suudi Arabistan, Kuzey İttifakı'na karşı Taliban'ı desteklemeye devam ederken, Usame Bin Ladin'in Taliban kontrolündeki bölgelerde yürüttüğü faaliyetler, Riyad ile Taliban arasındaki ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur.⁵⁰⁰ Bin Ladin, ABD'nin Suudi Arabistan topraklarına asker konuşlandırmasına karşı çıkarak, gerekirse Arap-Afgan mücahitler aracılığıyla Suudi Arabistan'ı savunabileceğini ileri sürmüştür. Bu tutum, Suudi Arabistan tarafından ulusal güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmiş ve Bin Ladin'in Afganistan'daki varlığının sonlandırılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Dönemin Suudi Arabistan Kâbil Büyükelçisi Selman el-Umari, Taliban Dışişleri Bakanı Molla Muhammed Hasan Ahund'a, Bin Ladin'in ya ortadan kaldırılmasını ya ABD'ye teslim edilmesini ya da Suudi Arabistan'a iade edilmesini talep etmiştir. Ancak Molla Hasan, "Kıblemiz Suudi Arabistan'ın kutsal topraklarında olduğu için size saygı duyuyoruz; yoksa sizin gayret ve yiğitliğiniz önceden bellidir" diyerek bu talebi reddetmiştir.⁵⁰¹ 1998 yılında El-Kaide'nin Kenya ve Tanzanya'daki ABD elçiliklerine düzenlediği saldırıların ardından Suudi Arabistan, Bin Ladin ve El-Kaide üzerine odaklanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Suudi Arabistan İstihbarat Başkanı Türki el-Faysal, Kandahar'a giderek Bin Ladin'in teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Taliban lideri Molla Ömer, bu talebi yerine getirmemiştir. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamayınca Suudi Arabistan, Taliban ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve sağladığı mali yardımları durdurmuştur.⁵⁰²

Suudi Arabistan, stratejik ortağı Pakistan ile birlikte Afganistan'da Sünni bir hükümet kurarak bölgedeki nüfuzunu artırmayı ve rakibi İran'ı dengelemeyi hedeflemiştir. Ancak

⁵⁰⁰ Reşid, **a.g.e.**, 2004, s. 123.

⁵⁰¹ Müjde, **a.g.e.**, 2003, s. 131.

⁵⁰² Reşid, 2004, s. 227-228.

Taliban'ın Usame Bin Ladin konusundaki tutumu, Riyad'ın bu hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. Uluslararası toplum tarafından giderek yalnızlaştırılan Taliban, El-Kaide'nin Afganistan topraklarını kullanmasına izin vererek hem kendi meşruiyetini zedelemiş hem de Afgan halkının çıkarlarıyla çelişen bir sürece zemin hazırlamıştır. Taliban, Kuzey İttifakı'na karşı pozisyonunu güçlendirmek amacıyla Suudi Arabistan'ın desteğini almaya çalışsa da ideolojik yaklaşımları nedeniyle Bin Ladin'i Riyad'a teslim etmekten kaçınmıştır.

3.5. Türkiye

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Türkiye, düşük düzeyde de olsa solcu hükümete karşı mücahitleri destekleme politikasını sürdürmüştür. Ancak mücahit grupların ülkeyi iç savaşa sürüklemesi, Ankara açısından karmaşık bir durum yaratmıştır. Bu süreçte Türkiye, tarihî ve kültürel bağlara sahip olduğu tüm savaşan tarafların temsil edildiği kapsayıcı bir hükümetin kurulması yönünde çaba göstermiştir. İç savaşın zamanla etnik bir nitelik kazanması üzerine Ankara, mücahitler hükümetini tanımakla birlikte, Türk soylu grupların sistemde hak ettikleri konumlara erişebilmesi amacıyla Raşid Dostum'a destek vermiştir.⁵⁰³

Türkiye, Afganistan'daki iç savaşı bir “kardeş kavgası” olarak nitelendirmiş ve çatışmaların sona ermesi yönünde barışçıl politikalar izlemiştir. Ankara, iç savaşın askerî yollarla çözülemeyeceğini savunarak, tüm tarafların ortak bir zeminde buluşarak yeni bir siyasi sistem inşa etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, 1997 yılında Türkiye, İran ve Pakistan dışişleri bakanlarının katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilen üçlü toplantıda, Afganistan sorununun siyasi yollarla çözülmesinin önemi bir kez daha dile getirilmiştir. Türkiye, her platformda, Birleşmiş Milletler liderliğinde ve tüm grupların katılımıyla gerçekleştirilecek kapsamlı bir müzakereye ev

⁵⁰³ Çınarlı, a.g.t., s. 157.

sahipliği yapmaya hazır olduğunu beyan etmiştir.⁵⁰⁴ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Afganistan başta olmak üzere Avrasya jeopolitiğinde oluşan güç boşluğu çerçevesinde Türkiye, tek bir tarafı destekleyerek bölgesel rekabete girmek yerine, Afganistan sorununa siyasi çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemiştir.

Ankara, mücahitler liderliğindeki Afganistan'ın uluslararası yalnızlıktan çıkarak yeniden uluslararası toplumun bir parçası hâline gelmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda, Türkiye 1992 yılında İslamabad'da gerçekleştirilen toplantıda, Orta Asya cumhuriyetlerinin yanı sıra Afganistan'ın da Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (EİT) üye olmasını önermiştir.⁵⁰⁵ Türkiye, bölgesel ekonomik iş birliğine büyük önem vermekte; güvenlik ve istikrarın, kalkınma ve ekonomik canlanma yoluyla sağlanabileceği görüşünü savunmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, Afganistan'ın bölgesel ekonomik teşkilatlara dâhil edilmesini desteklemiştir.

Mücahitlerin Afganistan'da egemenlik kurmasıyla birlikte köktendincilik artmıştır. Türkiye ise laik ve demokratik çizgide olan Raşid Dostum'u desteklemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye, Dostum'un kontrolündeki Mezar-ı Şerif'te bir konsolosluk ile Türkiye-Afganistan Dostluk Okulu'nu açmıştır. 1993 yılında Raşid Dostum, Ankara'yı ziyaret ederek Türk makamlarıyla resmi görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonucunda, Dostum beş yüz öğrenci için burs sağlamıştır. Türkiye ayrıca, Birleşmiş Milletler tarafından tanınan merkezi hükümetle de ilişki kurarak 160 öğrenciye tam burs imkânı sunmuştur.⁵⁰⁶ Ankara, mücahitler hükümetini Afganistan'ın meşru yönetimi olarak tanımakla birlikte, sahadaki gerçekliği dikkate alarak Raşid Dostum'u desteklemiştir.

⁵⁰⁴ A.g.t., s. 71.

⁵⁰⁵ Çınarlı, a.g.t., s. 161.

⁵⁰⁶ Kaya, a.g.t., 2019, s. 77.

İç savaş döneminde Türkiye, Afganistan'a insani yardım göndermiştir. Bu çerçevede, Türkiye Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla gıda, çadır, giysi, ilaç ve tıbbi malzemeler Afganistan'a ulaştırılmıştır. 1992-1998 yılları arasında Türkiye'nin Afganistan'a gönderdiği insani yardımların toplam tutarı yaklaşık 7,5 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.⁵⁰⁷

Savaşın sonlandırılması bağlamında Türkiye'nin çabalarından biri, savaşan taraflara silah ambargosu uygulanması yönündeki girişimler olmuştur. Bu doğrultuda Ankara, Özbekistan'ın Afganistan'a silah ambargosu uygulanması önerisini desteklemiştir.⁵⁰⁸ Zira, iç savaş yalnızca Afganistan meselesi olarak değil, küresel ve bölgesel aktörler arasında yürütülen bir vekalet savaşı olarak görülmekteydi. Savaş sürecinde kullanılan silahlar ve askeri araçlar yurt dışından Afganistan'a gönderilmekteydi. Askerî teçhizatın azalması durumunda, tarafların barış dışında başka bir seçeneği kalmayacaktır.

Taliban, ilk ortaya çıktığında laik Türkiye Cumhuriyeti ile ilişki kurmaktan kaçınmıştır. 1997 yılında Mezar-ı Şerif'in düşmesinin ardından Ankara, Raşid Dostum'un Türkiye'de bulunmasına izin vermiştir. Dostum, Taliban'a karşı yürüttüğü savaşta Türkiye'den askeri yardım talebinde bulunmuşsa da Türkiye silah ambargosu politikasına bağlı kalarak ve durumun daha da kötüleşmesini önlemek amacıyla Dostum'a askeri destek sağlamaktan kaçınmıştır.⁵⁰⁹

Ankara, iç savaş döneminde diğer aktörlerden farklı olarak Afganistan'da vekalet savaşı yürütmek yerine, politikasının temelini savaşın sonlanması ve kalıcı istikrarın sağlanması üzerine inşa etmiş; bu doğrultuda tüm taraflarla diyalogunu sürdürmüştür. Ancak politika geliştirilirken, Türk soylularının haklarının göz ardı edilmemesine özellikle vurgu yaparak belli düzeyde destek vermiştir. Ankara'nın izlediği kapsayıcı

⁵⁰⁷ Çınarlı, **a.g.t.**, s. 157

⁵⁰⁸ **A.g.t.**, s. 158.

⁵⁰⁹ Gamze Kaya, Süleyman Elik, "Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri, 1921-2021: Yüzyılı Aşan Özel Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar", **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 1, 2020, s. 42.

politika, Afgan halkı ve tüm gruplar arasında sempati kazanmasını sağlamıştır. Buna rağmen, Afganistan'daki küresel ve bölgesel aktörlerin çıkar çatışmaları nedeniyle Türkiye'nin girişimleri beklenen başarıyı elde edememiştir.

4. İç Savaşın Afganistan Üzerindeki Etkileri

Afganistan jeopolitiği, iç savaş süreciyle birlikte yeni büyük oyunun ikinci aşamasına geçmiştir. Çünkü iç savaşta küresel ve bölgesel aktörler, çıkarlarını korumak ve rakiplerinin etki alanını sınırlamak amacıyla çeşitli yerel aktörleri desteklemiştir. Bu durum, Afganistan'da ciddi sosyal, ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

4.1. İnsani ve Ekonomik Etkileri

Afganistan, savaş sahası haline gelmesi ve iç aktörler aracılığıyla küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanına dönüşmesi nedeniyle büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İç savaşın en önemli etkileri arasında insani ve ekonomik krizler ön plana çıkmıştır. Öncelikle, çatışmalar sonucunda Kabil'deki binaların yaklaşık yüzde altmışı yıkılmıştır. Afganistan para birimi önemli ölçüde değer kaybederek, bir Amerikan doları 400 Afganiden 22 bin Afgan parasına yükselmiştir. Kabil'deki işletmeler işlevsiz hale gelmiş ve binlerce kişi işsiz kalarak dilenci konumuna düşmüştür. Ayrıca, savaş nedeniyle çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesi sonucunda yetimlerin ve dul kadınların oranı artmıştır.⁵¹⁰ Savaş döneminde Kabil'de yaşayan pek çok insan, Birleşmiş Milletler ve uluslararası yardım kuruluşlarının sağladığı insani destekle günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir.

Savaşın insanlar için ciddi bir hayat tehdidi oluşturması nedeniyle Afganlar, 1990'lı yıllarda yurt dışına kaçma yolunu tercih etmiş ve Afganistan kaynaklı göç dalgaları

⁵¹⁰ Enişmand, a.g.e., 2004, s. 130.

yaşanmıştır. Göç edenler arasında doktorlar, mühendisler, tacirler ve aydınlar başta gelmektedir. Savaş nedeniyle yaşanan bu beyin göçü, ülkede kalifiye insan gücünün azalmasına yol açmış ve alanın giderek köktendinci düşüncelerin kontrolüne geçmesine zemin hazırlamıştır.

Afgan kadınları, iç savaştan en çok etkilenen kesimlerden biridir. Çünkü iktidarı elinde bulunduranlar, kadınların toplumdaki statüsünü evrensel değerler temelinde değil, kendi ideolojik ve dini yorumları doğrultusunda belirlemeye çalışmıştır. Solcu hükümet döneminde kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel haklarına önem verilirken; mücahitler hükümeti, dini yönetimini meşrulaştırmak amacıyla kadın haklarına çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Taliban döneminde ise kadınlar “öteki” ilan edilerek toplumdan dışlanmış, sosyal, ekonomik ve çalışma hakları ellerinden alınmıştır.

Taliban’ın kadınlara yönelik baskılarının önemli nedenleri bulunmaktadır. Taliban’ın kurucu lideri Molla Muhammed Ömer’in yaşadığı köylerde kadınlar sosyal hayatın dışındaydı. Taliban ise aşiret Peştun kültürünü Afgan kültürü adı altında ülke genelinde uygulayarak kadınlara yönelik baskıları yaygınlaştırmıştır. Taliban savaşçılarının yetim yetişmesi ve sadece erkeklerin eğitim aldığı medreselerde yetişmesi; liderlerin askerlerinin yozlaşmasından duyduğu endişe, kadınlara karşı sert tutumlarının diğer nedenleri arasında yer almaktadır.⁵¹¹ Ayrıca Taliban, kadın hakları konusunda sert davranarak mücahitler hükümetinden daha fazla şeriat kurallarına bağlı kaldığı algısını oluşturmayı amaçlamıştır. Taliban’ın Afgan kız çocuklarının eğitim hakkını ellerinden alması nedeniyle binlerce aile yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Taliban’ın ulusal çıkarlarla bağdaşmayan kadın karşıtı politikaları, halkla arasındaki mesafelerin artmasına, ülkenin uluslararası alanda izole olmasına ve resmî tanınma sorununun derinleşmesine yol açmıştır.

⁵¹¹ Reşid, a.g.e., 2001, s. 171-175.

İç savaş döneminde en çok zarar gören şehir başkent Kabil olmuştur. Mücahitler ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş genellikle kırsal alanlarda gerçekleşirken, iç savaş sürecinde Kabil, başkent olma özelliğiyle güç mücadelesinin merkezi haline gelmiş ve iç aktörlerin her biri, Kabil’de kontrolü ele geçirmenin Afganistan’a egemen olmanın sonucu doğuracağını düşünerek başkentte yoğunlaşmıştır. Kabil’in altyapısının çökmesinde dış aktörlerin de önemli katkısı olmuştur. Çünkü savaşta kullanılan silahların hiçbiri Afganistan’da üretilmemekteydi. Dış aktörler, Afganistan’da barış ve istikrarın sağlanması doğrultusunda güçlerini kullanmak yerine, iç aktörlere mali ve askeri destek sağlayarak ya Kabil’i ele geçirmeye ya da mevcut statükoyu korumaya çalışmıştır. Örneğin, Pakistan ve Suudi Arabistan, Gülbeddin Hikmetyar ve Taliban aracılığıyla Kabil’de kontrolü sağlamayı hedeflerken, İran ve Hindistan Rabbani hükümetinin ayakta kalması için mücadele vermiştir.

4.2. Siyasi Etkileri

İç savaş, Afganistan’ın ulusal birliğine ciddi zararlar vermiştir. Mücahit liderler, başlangıçta Sovyetler Birliği’ni ve solcu hükümeti ortak düşman ilan ederek birlikte mücadele etmiş olsalar da, iktidarı ele geçirdikten sonra etnik, mezhepsel ve bölgesel kimliklere dayalı bir söylem geliştirmiş; kendi taraftarlarını konsolide etmek amacıyla bu grupların koruyucusu olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu durum, heterojen jeopolitik yapıya sahip Afganistan’da ulus-devlet inşasını ciddi biçimde zorlaştırmıştır. Başka bir ifadeyle, iç savaş, Brzezinski’nin tanımıyla Avrasya Balkanları olarak nitelenen bu coğrafyada, Afganistan’ın bir “üst kimlik” etrafında birleşmesini imkânsız hâle getirmiştir. İç aktörlerin etnik ve mezhep temelli politikalar izlemesinde dış aktörlerin rolü de belirleyici olmuştur. Örneğin; Pakistan, Peştunları temsil eden Gülbeddin Hikmetyar ve Taliban’ı desteklerken, İran ise Tacik ve Şii gruplara destek vermiştir. Bu

nedenle, iç savaş yalnızca bir vekalet savaşı olmanın ötesine geçerek, aynı zamanda etnik gruplar arasında bir mücadele görüntüsü kazanmıştır.

İç savaş, Afganistan’da ulus-devletin inşasını engellemiş ve halkın devlete olan güvenini büyük ölçüde zedelemiştir. Savaş süreci, merkezi hükümetin dağılmasına yol açmış; merkezi otoriteden destek alamayan halk ise güvenlik kaygılarını giderebilmek için yerel komutanların etrafında örgütlenmeye zorlanmıştır. Mücahit gruplar, devlet otoritesini halka hizmet sunmak için kullanmak yerine, devlet kurumlarını kendi aralarında paylaşarak güçlerini pekiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu durum, devleti güvenlik ve refah sağlayan bir aygıt olmaktan çıkararak bizzat bir sorun kaynağı haline getirmiştir. Örneğin, Kabil’den destek alamayan Afganistan’ın kuzeyindeki Türk soylu gruplar, Mezar-ı Şerif’te özerklik sağlayan Cümbüş hareketini desteklemiştir. Bu destek sayesinde Cümbüş Hareketi, 1992–1998 yılları arasında Kabil’den bağımsız olarak kuzeyde görece bir istikrar sağlayabilmiştir. Benzer şekilde, Nangarhar halkı da kendi kendini yönetebilmek amacıyla Doğu Konseyi’ni oluşturmuştur. Merkezi otoritenin zayıflamasının temel nedenlerinden biri de dış müdahalelerdir. İç savaş döneminde Pakistan ve Suudi Arabistan, merkezi hükümeti devirmek ve kendilerine yakın bir yönetim kurmak için çaba sarf etmiş; bu dış müdahaleler savaşan taraflar arasında bir uzlaşma ortamının oluşmasını engellemiştir.

İç savaşın aktörleri, sorunun çözümünü halkın iradesine ya da rızasına dayalı ulusal bir devlet inşa etmekte değil; rakiplerini tasfiye ederek kendi konumlarını güçlendirmekte aramışlardır. Tüm taraflar, “düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışıyla hareket ederek kendi pozisyonlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Rabbani hükümeti, savaş koşullarının seçim yapılmasını engellediğini ileri sürerek iktidarını sürdürmeyi hedeflemiştir. Gülbeddin Hikmetyar ise, güç piramidinin en üstüne çıkmak amacıyla savaşı bir araç olarak kullanmayı tercih etmiştir. Taliban ise seçimleri demokratik

rejimlere özgü bir uygulama olarak nitelendirmiş ve devletin meşruiyetini tamamen dini referanslara dayandırmıştır.

İç savaş sürecinde, milli iradeye dayalı bir ulus-devletin kurulamamasında dış aktörlerin müdahaleleri önemli bir rol oynamıştır. Dış aktörlerin, kendi rakiplerini dengelemek ya da etki alanlarını genişletmek amacıyla belirli grupları desteklemesi, iç aktörler arasında uzlaşının önünü kesmiştir. Zira dış destek olmaksızın iç aktörlerin savaşlarını sürdürmeleri mümkün değildi.

Savaşın tarafları, askeri seçeneği öncelikli araç olarak benimseyerek Afganistan'ın ulusal çıkarlarıyla bağdaşmayan bir şekilde barış, istikrar ve ulusal güvenliğin tesis edilmesini engellemiştir. Taraflar, sorunları müzakere yoluyla çözmek yerine dış aktörlerden mali ve askeri destek alarak çatışmalarını sürdürmüştür. Mücahitler, solcu hükümetin ulusal uzlaşma çağrısına karşı çıkararak 1992 yılında askeri yollarla iktidarı ele geçirmiştir. Aynı zamanda Gülbeddin Hikmetyar, Rabbani hükümetinde yer almayı reddederek ülkede barış ve güvenliğin sağlanmasını sabote etmiştir. Mücahit gruplar arasındaki iç savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan Taliban da askeri çözüm yaklaşımını benimsemiş; barış ve uzlaşma yerine askeri seçeneğe vurgu yapmıştır.⁵¹² Bu yaklaşım ise ülkede barış ve istikrarın sağlanmasını daha da zorlaştırmıştır.

Afganistan'da iç aktörler arasında uzlaşının sağlanamaması ve barış ile güvenliğin tesis edilememesinde dış aktörlerin rolü oldukça büyüktür. Sovyetler Birliği'ne karşı mücahit grupları destekleyen ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan, aynı zamanda solcu yönetime karşı da bu grupları desteklemiş; böylece solcu hükümet ile mücahitlerin ortak bir zeminde buluşarak uzlaşmasını engellemişlerdir. Söz konusu dış aktörlerin, mücahit gruplar arasındaki çatışmaları sona erdirmek yerine, kendi çıkarları doğrultusunda ve

⁵¹² Müjde, a.g.e., 2003, s. 187.

rakiplerinin etki alanını sınırlamak amacıyla belirli grupları desteklemeyi sürdürmeleri, iç savaşın derinleşmesine neden olmuştur.

İç savaş, Afganistan jeopolitiğinde bölgesel aktörlerin etkisinin artmasına yol açmıştır. Çünkü ABD, bu dönemde Afganistan'ı kendi kaderine terk ederek daha çok Ortadoğu'ya odaklanmış; Rusya ve Çin ise kendi iç sorunlarıyla meşgul olmuştur. Bu durum, Afganistan'da bir jeopolitik güç boşluğu doğurmuş ve bölgesel aktörler bu boşluğu vekil aktörler üzerinden doldurma çabasına girmiştir. Hindistan, Pakistan ile olan rekabeti ve Afganistan'daki etkisini koruma amacıyla Rabbani hükümetini desteklemiştir. Pakistan ise Afganistan'da kendisine bağlı uydu bir devlet kurmak için çaba göstermiştir. İran, Suudi Arabistan'ın etkisini dengelemek amacıyla yine Rabbani hükümetini desteklemiş; buna karşılık Suudi Arabistan, Gülbeddin Hikmetyar ve Taliban'a destek vererek sahadaki etkisini artırmaya çalışmıştır. Bölgesel aktörler arasında yaşanan bu çok yönlü rekabet, Afganistan'da tek bir aktörün egemenliğini kurmasını engellemiş ve istikrarsızlığı derinleştirmiştir.

İç savaş, Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından iç aktörlerin kazandığı görece özerkliği ortadan kaldırmış ve onları yeniden dış aktörlere bağımlı hâle getirmiştir. Başka bir ifadeyle, solcu hükümeti devirerek iktidarı ele geçiren mücahit gruplar, başlangıçta artan otonomilerine rağmen, iç savaş sürecinde dış destek olmadan varlıklarını sürdüremez duruma gelmişlerdir. Mücahit gruplar, ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın desteğiyle iktidarı ele geçirmiş olsalar da, zamanla denge siyaseti izleyerek Hindistan ve İran'la da yakın ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. Taliban ise Pakistan ve Suudi Arabistan'ın doğrudan desteğiyle Afganistan'da hâkimiyet kurmuş; ancak El-Kaide'ye verdiği destek aracılığıyla dış politikada bağımsız hareket edebileceğini göstermeye çalışmıştır. Ne var ki, iç aktörlerin temel stratejilerini rakiplerini tasfiye etmeye dayandırmaları, dış aktörlere olan bağımlılıklarını daha da

pekiştirmiştir. Zira bu aktörler, dış destek olmaksızın askeri mücadelelerini sürdürememektedir. Örneğin; Taliban, cephede ihtiyaç duyduğu savaşçıları Arap gönüllüler ve Pakistan'daki medreselerde yetişen öğrenciler üzerinden sağlamaya çalışırken; Kuzey İttifakı ise askeri ve lojistik ihtiyaçlarını büyük ölçüde Moskova, Tahran ve Yeni Delhi'nin desteğiyle karşılamıştır.

4.3. Güvenlik Etkileri

İç savaş, Afganistan'ın belkemiğini oluşturan ordunun çözülmesine neden olmuştur. Mücahitler, iktidarı ele geçirdikten sonra ordu komutanlarını kendi saflarına çekmeye çalışarak bu yolla askeri güçlerini pekiştirmeye yönelmişlerdir. Bir devlette ordusu, ülkenin bağımsızlığı ve egemenliğinin temel güvencesidir. Ancak süreç içerisinde Afgan ordusu önce “işgali destekleyen” bir yapının parçası olarak damgalanmış, ardından da mücahit gruplar tarafından dağıtılmıştır. SSCB yapımı silahlarla donatılmış Afgan ordusunun çöküşünde, Pakistan, ABD ve Suudi Arabistan'ın önemli rolleri olmuştur. ABD, Sovyet ideolojisine bağlı ve Rus yapımı silahlarla donatılmış bir ordunun varlığını kendi çıkarları açısından tehdit olarak görmüş; Pakistan ise güçlü bir Afgan ordusunu, ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak algılamıştır. Nitekim Pakistan'ın eski başbakanlarından Navaz Şerif, bir konuşmasında Afganistan'ın güçlü ordusunun ortadan kaldırılmasını, ülkesine yaptığı en büyük hizmet olarak nitelendirmiştir.⁵¹³ Dış aktörler, iç aktörler aracılığıyla Afganistan ordusunun çözülmesine katkıda bulunarak ülkeyi hem savunmasız bırakmış hem de kalıcı bir güvensizlik ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İç savaş, Afganistan'da yasa dışı uyuşturucu üretimini artırmıştır. Taliban, kontrolü altına aldığı bölgelerde görece bir güvenlik ortamı sağlarken, çiftçilerin uyuşturucu ekimine müdahale etmemiştir. 1997 yılında ABD ve Birleşmiş Milletler'in tahmini

⁵¹³ Muhammed Siddiki, افغانستان در پاکستان مخرب نقش, afghanpaper, <https://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163342>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.

verilerine göre, dünyada üretilen afyonun yaklaşık %96'sı Afgan topraklarında ekilmekteydi. Aynı yıl, Afganistan'da toplam uyuşturucu üretiminin tahmini miktarı 2800 ton olarak belirlenmiştir. 1998 yılında Taliban yönetimi, uluslararası toplum tarafından tanınmaları hâlinde uyuşturucu ekimini sona erdireceklerini açıklamıştır.⁵¹⁴ Nitekim daha sonra Taliban liderliği, artan uluslararası baskılar sonucunda uyuşturucu üretimini yasaklamıştır.⁵¹⁵ Uzun süren savaşın yıkıcı etkileri nedeniyle geçim kaynaklarından mahrum kalan Afgan halkı, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla uyuşturucu ekimini bir çözüm yolu olarak görmeye başlamıştır. Aynı şekilde, savaşın tarafları da konumlarını güçlendirmek ve silahlı mücadelelerini finanse edebilmek için uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirlere bel bağlamışlardır. Halkın ve silahlı grupların bu ekonomik bağımlılığı, Afganistan'ı kısa sürede dünyanın en büyük yasa dışı uyuşturucu üretim merkezlerinden biri hâline getirmiştir.

İç savaş ve merkezi otoritenin zayıflaması, ülkede güç boşluğunun oluşmasına ve terör örgütlerinin Afganistan'daki varlığının artmasına zemin hazırlamıştır. Mücahitler, Batı'nın baskısından dolayı yabancı cihatçılarla mesafeli bir tutum sergilemiş olsa da, Taliban, kontrolündeki bölgeleri Usame Bin Ladin ve El-Kaide liderliğindeki yabancı savaşçılar ile radikal gruplar için üs ve eğitim alanına dönüştürmüştür. 1990'larda Taliban hükümetini yakından takip eden Pakistanlı gazeteci Ahmad Reşid, "Taliban" adlı eserinde, Taliban'ın 2000 yılında ele geçirdiği Talukan'da 15 bin askerinin üçte birinin yabancı savaşçılardan oluştuğunu belirtmekte; bunların arasında 3 bin Pakistanlı, 1.000 Özbek, çok sayıda Arap, Keşmirli, Çeçen, Çinli ve Filipinli cihatçının bulunduğunu aktarmaktadır.⁵¹⁶ Mücahitler, yabancı cihatçıları Sovyetler Birliği ve solcu yönetime karşı kullanırken, Taliban bu unsurların Afganistan'daki varlığına göz yummuştur. Bin Ladin, Kabil'i ele geçirmek amacıyla Taliban'a 3 milyon dolar destek

⁵¹⁴ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 192-200.

⁵¹⁵ Müjde, **a.g.e.**, 2003, s. 121-122.

⁵¹⁶ Reşid, **a.g.e.**, 2004, s. 128.

sağlamıştır. Taliban, Usame Bin Ladin'den aldığı mali yardımla hem askeri araçlar temin ederek konumunu güçlendirmiş hem de muhalif cephedeki bazı komutanları satın alarak Kabil'in kolayca ele geçirilmesini sağlamıştır.⁵¹⁷

Dini motifli terör örgütleri, Afganistan jeopolitiğinde Sovyetler Birliği'ni yenmelerinin ardından “Batı bloğunu veya kendi ülkelerindeki rejimleri neden yenmeyelim?” sorusunu zihninde canlandırarak Afganistan'daki varlıklarını güçlendirmeye çalışmıştır.⁵¹⁸ Cihatçı grupların lideri Usame Bin Ladin, 1986 yılında Afganistan ile Pakistan sınırında askeri kamplarını kurmuş; 1992 yılında Suudi Arabistan'a dönmüştür. ABD'nin Suudi Arabistan'daki askeri varlığına karşı çıkması nedeniyle Sudan'a gitmek zorunda kalmıştır. Suudi Arabistan ve ABD'nin baskıları sonucunda Sudan'ı terk eden Bin Ladin, 1996 yılında Afganistan'ın Ningarhar iline taşınmıştır.⁵¹⁹ Taliban'ın Ningarhar ve Kabil'i ele geçirmesinin ardından, Taliban lideriyle ilişki kurarak Kandahar'da yerleşmiştir. Tanzanya ve Kenya'daki saldırıların ardından ABD, Afganistan'ın Hust ilindeki Usame Bin Ladin kamplarını hedef almış; buna karşılık El-Kaide, “Hristiyanlara ve Yahudilere karşı uluslararası İslam cephesinden” söz etmiştir.⁵²⁰

Usame Bin Ladin, Taliban'a mali destek sağlayarak savaş alanında Taliban'ın gücünün artmasına katkıda bulunmuştur.⁵²¹ Karşılığında Taliban, Usame başta olmak üzere yabancı cihatçıları misafir olarak kabul etmiş ve misafirlerini düşmana teslim etmenin Afgan kültürüyle bağdaşmadığı gerekçesiyle ABD'ye teslim etmeyi reddetmiştir.⁵²² Taliban denetimi altında Usame Bin Ladin, Afganistan'ın Hust, Paktika, Kabil ve

⁵¹⁷ Coll, **a.g.e.**, 2001, s. 126.

⁵¹⁸ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 214.

⁵¹⁹ Sudan İslam Devrimimin kutlama programına Celalabad Konseyinin üç yetkilisi Mühendis Mahmut, Fazul Hak Mücahit ve Saznur katılmıştır. Sudan'da bulunduğu sırada Usame ile görüşmüş ve Ningarhar'a gelmesi üzerinde anlaşmıştır. Usame ailesiyle birlikte Aryana Afgan Hava Yollarının iki uçağıyla önce BAE'ne bağlı Sharjah'ya ardından Ningarhar'a gelmiştir. Ningarhar konseyi Usame'ye sahip çıkmıştır. Müjde, 2003, s. 66-67.

⁵²⁰ Reşid, **a.g.e.**, 2001, s. 211-220.

⁵²¹ **A.g.e.**, s. 67.

⁵²² **A.g.e.**, s. 228.

Lağman illerinde askeri kamplar kurmuş ve taraftarlarına askeri eğitim vermeye çalışmıştır. Taliban dönemi Afganistan'da faaliyet gösteren bir diğer örgüt ise Özbekistan İslami Hareketi'dir. Bu hareket Kabil'de kamplarını kurmuş olup lideri Tahir Yoldaş'tır. Hareket, Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Türkistan'dan savaşçı toplama çabası içerisinde. Cuma Namangani ise hareketin önde gelen komutanlarından biridir.⁵²³

Mücahitler Hükümeti, uluslararası toplumun baskısını azaltmak amacıyla kendileriyle omuz omuza savaşan yabancı savaşçıları ya Afgan toplumuna entegre etme ya da ülkelerine gönderme politikası izlemiş ve Afganistan'daki yabancı unsurların yapısını sona erdirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda bazı Arap savaşçılara Afganistan vatandaşlığı verilmiştir. Bu tutumları nedeniyle mücahitler, cihatçı gruplar tarafından ihanetle suçlanmıştır. Özellikle El-Kaide ve diğer yabancı savaşçılar, Afganistan'daki sınırlamaların kaldırılması ve konumlarının güçlendirilmesi amacıyla mücahitlere karşı intikam almak için Taliban safında yer almıştır.

İç savaş döneminde Taliban ile El-Kaide ve diğer cihatçı örgütler arasında karşılıklı çıkar ilişkisi bulunmaktaydı. Taliban, bahsi geçen örgütlerin Afganistan'da faaliyet göstermesine izin vererek güvenlik alanları oluştururken, cihatçı örgütler de savaşçı ve mali destekle cephede Taliban'ın gücünü artırmıştır. El-Kaide'nin Kuzey İttifakı lideri Ahmet Şah Mesut'u öldürmesi, bu çıkar ilişkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. El-Kaide, Taliban'ın baş düşmanı olan Mesut'u ortadan kaldırarak daha fazla Taliban güveni kazanmayı ve Afganistan'daki konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Zira Mesut, El-Kaide karşıtlığı üzerinden ABD ile ilişkilerini güçlendirmiş ve Taliban'a yönelik baskıları artırmıştır. Mesut'un ölümüyle Kuzey İttifakı'nın ayakta kalması zorlaşacak; Taliban Afganistan'da tam egemenliğe ulaştığında ise tanınma sorunu çözülecektir. Taliban hedefine ulaştığında, El-Kaide'yi ödüllendirecek ve daha fazla

⁵²³ Müjde, 2003, s. 77.

askeri kamp kurmasına izin verecektir. Ancak 11 Eylül terör saldırıları, El-Kaide'nin Mesut'un ölümünün keyfini sürmesine fırsat vermemiştir.

Çıkar ilişkisinin yanı sıra, Taliban'ın liderlerini tüm Müslümanların emiri olarak konumlandırması ve kendisine İslam âleminin koruyuculuğu misyonunu yüklemesi, “Darü'l-İslam” benzeri bir anlayışı yabancı cihatçı grupların Afganistan'a akın ederek örgütlenmelerine neden olan bir diğer faktör olmuştur. Zira Afganistan'da faaliyet gösteren bu örgütler başarılı oldukça Taliban'ın hem etki alanı genişleyecek hem de İslam dünyasındaki saygınlığı artacaktır. Taliban'ın bu revizyonist ve idealist yaklaşımı, kısa vadede stratejik çıkarlarına hizmet etse de, uzun vadede ciddi sorunlara yol açmıştır. Özellikle El-Kaide'ye sahip çıkması, başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun tepkisini çekmek anlamına gelmekteydi. Ancak Taliban, bu baskılara karşı koyabilecek kapasiteye sahip değildi. El-Kaide ile kurulan yakın ilişki, bir yandan Suudi Arabistan ve ABD ile ilişkilerin bozulmasına neden olurken, diğer yandan dış aktörlerin Afganistan'a müdahalesi için gerekçe oluşturmıştır. El-Kaide'nin gerçekleştirdiği 11 Eylül terör saldırıları, Taliban rejiminin devrilmesi ve Afganistan'ın işgaliyle sonuçlanmıştır. Taliban'ın cihatçı örgütlere sahip çıkma politikası, yalnızca kendi iktidarının sonunu hazırlamakla kalmamış; aynı zamanda Afganistan'ın egemenlik ve bağımsızlık gibi ulusal çıkarlarının zedelenmesine, böylece Afganistan jeopolitiğinde “yeni büyük oyun”un üçüncü evresine geçilmesine yol açmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD’NİN AFGANİSTAN’I İŞGALİ VE KÜRESEL-BÖLGESEL AKTÖRLERİN REKABETİ (2001-2021)

1. ABD’nin Afganistan’ı İşgali

1.1. 11 Eylül Saldırıları

El-Kaide, 9 Eylül 2001 tarihinde, Taliban’a karşı savaşan Kuzey İttifakı’nın lideri Ahmed Şah Mesud’u, gazeteci kimliğiyle yanına gönderdiği iki unsur aracılığıyla öldürmüştür. Bu suikasttan iki gün sonra, 11 Eylül 2001’de El-Kaide tarafından Amerika Birleşik Devletleri’ne yönelik terör saldırıları gerçekleştirilmiştir. Saldırıları kapsamında dört sivil uçak kaçırılmıştır. İlk uçak saat 08.46’da Dünya Ticaret Merkezi’nin Kuzey Kulesi’ne, 18 dakika sonra ikinci uçak Güney Kule’ye çarpmıştır. Bu olaydan 34 dakika sonra üçüncü uçak, ABD Savunma Bakanlığı binası olan Pentagon’a yönlendirilmiştir. Son olarak, dördüncü uçak Beyaz Saray’a saldırı gerçekleştirmek üzere havalanmış ancak yolcuların müdahalesi sonucunda Pennsylvania eyaletinde düşmüştür. Saldırıları sonucunda Dünya Ticaret Merkezi’nin kuleleri tamamen yıkılmış, toplam 2.977 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıyı gerçekleştiren 19 kişiden 15’i Suudi Arabistan, 2’si Birleşik Arap Emirlikleri, 1’i Mısır ve 1’i Lübnan vatandaşıdır.⁵²⁴ Bu saldırı, ABD’de toplumsal korkunun üst seviyelere ulaşmasına neden olmuş ve Soğuk Savaş sonrası Batı liderliğini Birleşik Krallık’tan devralan Washington’un uluslararası prestijine ağır bir darbe vurmuştur. Zira dünyanın en güçlü istihbarat örgütlerinden biri olan CIA’ye sahip olmasına rağmen, ABD kendi topraklarından kalkan sivil uçakların kendi hedeflerine karşı kullanılmasına engel

⁵²⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, cilt III, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 16; 11 Eylül 2001 saldırıları: Nasıl düzenlendi, kaç kişi öldü, sonrasında ne oldu? BBC, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cze5901geppo>, Erişim Tarihi: 23.05.2024.

olamamıştır. Bu durum, Pearl Harbor saldırısından sonra ABD topraklarının ilk kez doğrudan bir saldırıya uğraması anlamına gelmektedir.

Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George W. Bush, 11 Eylül akşamı yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında, “saldırıyı gerçekleştiren faillerin cezalandırılacağını ve bu eylemi düzenleyenlerle onları destekleyenler arasında hiçbir ayırım yapılmayacağını” ifade etmiştir.⁵²⁵ Terör saldırısının ardından ABD, failleri tespit edebilmek amacıyla geniş kapsamlı bir soruşturma başlatmıştır. Bu kapsamda, “11 Eylül saldırılarını El-Kaide ve Usame bin Ladin mi organize etti?” ve “Taliban’ın bu saldırıdan haberi var mıydı?” gibi sorulara yanıt aramıştır. ABD, bu sorulara cevap bulabilmek adına Taliban’a karşı savaşan Kuzey İttifakı ile temas kurmuştur. Kuzey İttifakı’na bağlı istihbarat teşkilatı, saldırıyı El-Kaide’nin düzenlediğini ve Taliban yönetiminin bu eylemden haberdar olduğunu Washington’a bildirmiştir.⁵²⁶ Öte yandan, Usame bin Ladin dolaylı biçimde sorumluluğu üstlenmiş; saldırıyı gerçekleştirenleri överek “bu eylemi yapanlara Allah sevap yazacaktır” ifadesini kullanmıştır.⁵²⁷ Taliban döneminde Afganistan Dışişleri Bakanlığı’nda görev yapmış olan Vahid Müjde, “Afganistan ve Beş Yıl Taliban Yönetimi” adlı eserinde, “11 Eylül saldırısından birkaç ay önce El-Kaide mensuplarının gerçekleştirdiği her toplantıda, ABD’ye yönelik büyük çaplı bir saldırı düzenleneceğini ve bunun Washington’a ağır zararlar vereceğini konuştuklarını” aktarmaktadır.⁵²⁸ Nitekim, 11 Eylül öncesinde de El-Kaide’nin, ABD’nin Afrika’daki büyükelçiliklerine saldırılar düzenlediği ve bu saldırılar sonrası Washington yönetiminin, El-Kaide’ye ait olduğu düşünülen Afganistan’daki kampları bombaladığı bilinmektedir. Dolayısıyla, ABD 11 Eylül saldırılarının ardından,

⁵²⁵ Muhammad İkrâm Endişmend, Amerika Der Afganistan (Afganistan’da ABD), Kabil, Mayvand Yayınevi, 2004, s. 86-87.

⁵²⁶ A.g.e., s. 90-92.

⁵²⁷ Saffari, a.g.e., 2019, s. 327.

⁵²⁸ Vahid Müjde, Afganistan ve Panç Sal Hükümeti Taliban (Afganistan ve Beş Yıl Taliban Hükümeti), Tahran, Ney Yayınevi, 2005, s. 74.

saldırganların El-Kaide unsurları olduğunu değerlendirmiş ve bu durumu uluslararası kamuoyuna kanıtlamaya çalışmıştır.

Belirli bir süre yürütülen soruşturmaların ardından, ABD Başkanı George W. Bush, 20 Eylül 2001 tarihinde yaptığı açıklamada, ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırısının faili olarak El-Kaide'yi işaret etmiş ve bu bağlamda yeterli düzeyde bilgi ve kanıtlara ulaşıldığını belirtmiştir. NATO da, kendisine sunulan kanıtları yeterli bularak, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesinin⁵²⁹ yürürlüğe konulacağını duyurmuştur.⁵³⁰ Ekim 2001'de Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı tarafından "11 Eylül 2001'de ABD'de Gerçekleşen Terörist Saldırlardan Sorumluluk" başlıklı bir belge yayımlanmıştır. Belgede, Usame bin Ladin, El-Kaide ve bunların Taliban ile olan ilişkilerine dair bilgiler yer almıştır.⁵³¹ 11 Eylül terör saldırılarını incelemek üzere kurulan 11 Eylül Komisyonu, saldırının faillerine ilişkin bulgularını detaylı bir şekilde kamuoyuyla paylaşmış ve saldırının organizasyon yapısı ile sorumlularını şu şekilde açıklamıştır.⁵³²

"El-Kaide, Taliban'ın sağladığı yardımlar ve mali desteklerden azami ölçüde faydalanmıştır. Taliban içindeki bazı liderler El-Kaide'ye verilen desteğe itiraz etmiş olsa da, Taliban lideri Molla Ömer bu eleştirilere kulak asmamış ve örgütle olan ilişkileri kesmemiştir. El-Kaide mensupları, Afganistan'da rahatça ikamet edebilmekte, vizesiz şekilde ülkeye giriş-çıkış yapabilmekteydi. Silah transferleri sorunsuz bir biçimde gerçekleştirilebilmekte, hatta örgüt Savunma Bakanlığı'nın bazı ayrıcalık ve imkânlarından da faydalanmaktaydı. Ayrıca El-Kaide, para transferlerini gerçekleştirmek amacıyla Afganistan'ın Aryana Havayolları'nı kullanmaktaydı."

Ahmed Şah Mesut'un öldürülmesinin ardından, Afganistan kamuoyu ve uluslararası toplum, Taliban'ın Kuzey İttifakı'nı tasfiye ederek ülke genelinde tam egemenlik kuracağı yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak, 11 Eylül terör saldırıları ile

⁵²⁹ Bu maddeye göre, bir NATO üyesine yapılan silahlı saldırı, tüm üyelere yapılmış sayılmaktadır.

⁵³⁰ Damla Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı, 1, kış 2016, s. 240.

⁵³¹ Fatma Taşdemir, **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Kuvvete Başvurma Yetkisi**, basılmamış doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2005, s. 166.

⁵³² The 9/11 Commission Report, s. 66.

El-Kaide'nin Afganistan jeopolitiğinde barınması ve Taliban ile olan yakın ilişkisi, Afganistan'ı yeniden uluslararası politikanın merkezine taşımıştır.

11 Eylül terör saldırılarının El-Kaide ile ilişkilendirilmesinin ardından, ABD, Taliban yönetiminden El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'in teslim edilmesini; aksi takdirde El-Kaide ile birlikte Taliban'a karşı askeri operasyon düzenleneceğini bildirmiştir. Taliban ise saldırıyı kınamakla⁵³³ birlikte, ABD'nin bu talebini reddetmiştir.⁵³⁴ ABD'nin Afganistan'a yönelik askeri operasyonu başlatmasının ardından, Taliban, Bin Ladin'in 11 Eylül saldırılarıyla ilişkisi kanıtlandığı takdirde tarafsız bir ülkeye teslim edilebileceğini duyurmuştur; ancak bu öneri Washington yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.⁵³⁵ Taliban, ABD'nin taleplerinin İslam hukukuna ve Afgan kültürel değerlerine aykırı olduğunu ileri sürerek Bin Ladin'i teslim etmeyi reddetmiş, bu tavrıyla El-Kaide'ye açıkça sahip çıkmıştır. Bu durum üzerine ABD, Taliban'ı terör eylemine ortak olmakla suçlamıştır. Taliban'ın terör saldırısıyla ilişkilendirilmesi, Afganistan'ı bir kez daha işgale açık hale getirmiş ve ülkeyi küresel ve bölgesel aktörlerin yeniden rekabet sahasına dönüştürmüştür.

1.2. ABD'nin Sonsuz Özgürlük Operasyonu

Usame Bin Ladin ve El-Kaide konusunda Taliban, Washington yönetiminin taleplerini yerine getirmediği için, ABD 7 Ekim 2001 tarihinde El-Kaide ve Taliban'a karşı “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu⁵³⁶ başlatmıştır.⁵³⁷ Operasyonun başlamasının ardından dönemin ABD Başkanı George W. Bush, yaptığı açıklamada, “Taliban rejimi, teröristleri destekleyerek ve barındırarak cinayetleri bizzat kendisi işlemiştir”⁵³⁸

⁵³³ Saffari, **a.g.e.**, 2019, s. 327.

⁵³⁴ Şahin, **a.g.m.**, s. 240.

⁵³⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, cilt III, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 20.

⁵³⁶ Enduring Freedom Operation

⁵³⁷ Gül Seda Acet ve Fazlı Doğan, “11 Eylül Olayları Sonrası Abd-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine”, **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, cilt 17, sayı 33, 2017, s. 61.

⁵³⁸ Aktaran Taşdemir, **a.g.t.**, 2005, s. 168-169.

ifadelerini kullanarak, 11 Eylül saldırılarından El-Kaide ile birlikte Taliban'ı da doğrudan sorumlu tutmuştur. Bush Doktrini çerçevesinde ABD, uluslararası terörizme karşı ön alıcı vuruş (preemptive strike)⁵³⁹ stratejisini benimsemiş ve bu doğrultuda El-Kaide ile Taliban'ın askeri kapasitesini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Operasyon sürecinde ABD, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde konuşlandığı dört uçak gemisinden Cruise ve Tomahawk füzeleriyle Taliban'a ait askeri tesisleri hedef almıştır. Ardından B-52 tipi ağır bombardıman uçaklarıyla El-Kaide ve Taliban'a ait askeri altyapılar yoğun hava saldırılarıyla bombalanmıştır. Bununla birlikte, ABD ve İngiliz özel kuvvetleri, Afganistan'ın doğusunda yer alan Celalabad'a iniş yaparak Taliban'ın Kabil'e giriş çıkışlarını kontrol altına almıştır.⁵⁴⁰

ABD, Taliban'a karşı yürütülen savaşta Kuzey İttifakı ile iş birliği sağlamıştır. Böylece ABD, hava saldırılarıyla Taliban mevzilerini bombalarken, ittifak güçleri kara harekâtını başlatmıştır.⁵⁴¹ 13 Kasım 2001'de ittifak güçleri Kabil'e girmiş ve yıl sonuna kadar Taliban yönetimi devrilmiştir. Savaş süresince ABD Başkanı Bush, Taliban ile herhangi bir müzakere ya da anlaşmayı kesinlikle reddetmiştir. Taliban'ı terörizmin destekçisi olarak niteleyen ABD, esirlere karşı savaş hukuku kuralları çerçevesinde muamelede bulunmayarak şiddet uygulamıştır.⁵⁴²

Washington'un Taliban'ın askeri kapasitesini zayıflatmak yerine tamamen devirmeye yönelik politika izlemesinin başlıca nedenlerinden biri Kuzey İttifakı olmuştur. İttifak, lideri Ahmed Şah Mesut'un öldürülmesinden sonra hızla mağlup olma endişesi taşıırken, aynı zamanda liderlerinin ölümünden El-Kaide ve Taliban'ı sorumlu tutarak intikam arayışındaydı. Bununla birlikte, ittifak tek başına Taliban'ı yenemeyeceğinin

⁵³⁹ Silahlı saldırı söz konusu olmasa da kaçınılmazdır. Geç kalmak büyük riskleri barındırdığı için tehdit yok edilmelidir.

⁵⁴⁰ Türkaya Ataöv, **11 Eylül: Terörle Savaş Mı Bahane Mi?** İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004, s. 120.

⁵⁴¹ Sami Haşimi, **Siyaseti harici amerika der Afganistan pasa Taliban (Taliban sonrası ABD'nin Afganistan dış politikası)**, Kabil, Sayit Yayınları, 2016, s. 66.

⁵⁴² Muhammad İkrām Endişmend "Amerika Der Afganistan (Afganistan'da ABD)", Kabil: Mayvand Yayınevi, 2003, s. 86-90.

bilincindeydi. Bu nedenle, işgale karşı direnmektense düşmanını yenmek amacıyla Washington'un safında yer almayı tercih etmiştir. İttifak güçleri, Afganistan topraklarında hâkimiyet kurarak kara harekâtı ile Taliban'a ağır darbeler indirmiş ve hızlı bir şekilde Kabil'i ele geçirmiştir.

Taliban, Afganistan jeopolitiğinin El-Kaide tarafından kullanılmasına göz yumarak, kriz sırasında Usame Bin Ladin'e sahip çıkmak suretiyle hem kendi bekasını tehlikeye atmış hem de Afganistan'ın ulusal çıkarlarına aykırı şekilde ülkenin egemenlik ve bağımsızlığının yeniden kaybedilmesine zemin hazırlamıştır. Kuzey İttifakı ise El-Kaide ve Taliban'dan intikam alma amacıyla, işgale karşı durmak bir yana, çıkarlarının Washington ile örtüşmesi nedeniyle ABD'nin operasyonunu desteklemiştir.

1.3. Uluslararası Hukuk Bakımından Sonsuz Özgürlük Operasyonu

SSCB'den farklı olarak, ABD ülkesine yönelik gerçekleştirilen saldırıları gerekçe göstererek Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu nedenle, konunun uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ikinci maddesinin dördüncü fıkrası, bir devletin başka bir devlete karşı kuvvet kullanmasını yasaklamaktadır. Ancak, bu yasağın istisnası olarak devletler, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına dayanarak veya meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanabilirler.⁵⁴³

Başkan Bush, 2002 yılında yaptığı bir konuşmada, “Yeni tehditler, yeni düşmanlar ve yeni stratejiler gerektirmektedir. Tehditlerin oluşmasını beklersek, çok uzun süre beklemiş oluruz”⁵⁴⁴ ifadeleriyle ABD'nin yeni güvenlik ve savunma stratejisinin temel hatlarını ortaya koymuştur. Bu açıklamanın ardından, tehditlere karşı önleyici eylemleri esas alan “önleyici savaş (preventive war)” veya “ön-alıcı saldırı (preemptive strike)”

⁵⁴³ 1945 Birleşmiş Milletler Antlaşması

⁵⁴⁴ Aylin Şeker Görener, “The Doctrine of Pre-Emption and the War in Iraq Under International Law”, *Journal of International Affairs*, 9(4), 2004, s. 37.

kavramlarıyla Bush Doktrini geliştirilmiştir.⁵⁴⁵ ABD, hegemonik konumunu korumak amacıyla, gerçek ya da olası tehditlere karşı meşru müdafaa hakkı kapsamında önleyici savaş ve ön-alıcı vuruş stratejilerini benimsemiştir.⁵⁴⁶ Önleyici meşru müdafaa, terör örgütlerine, terörü destekleyen devletlere ve kitle imha silahlarına sahip ya da bu silahları kullanma niyetinde olan devletlere karşı güç kullanımını öngörmektedir. Ön-alıcı saldırı ise, düşmanın yakın gelecekte kesin bir saldırı gerçekleştireceğinin öngörüldüğü ve bu saldırının engellenmediği durumlarda başvurulacak bir stratejidir.⁵⁴⁷ ABD, 11 Eylül terör saldırılarının ardından meşru müdafaa hakkını geniş kapsamlı yorumlayarak stratejik hedeflerine ulaşmayı hedeflemiştir.

ABD, “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nun hukuki dayanağını, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne (BMGK) sunduğu mektupla, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. maddesinde yer alan meşru müdafaa hakkı çerçevesinde açıklamıştır. ABD’nin BM Daimî Temsilcisi John Negroponte, Güvenlik Konseyi’ne sunduğu söz konusu mektupta, atılan adımları şu şekilde ifade etmiştir:⁵⁴⁸

“11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarının faili olarak tespit edilen El Kaide örgütünün oluşturduğu tehdit devam etmekte olup, Taliban rejimi Afganistan topraklarının bu örgüt tarafından bir harekât üssü olarak kullanılmasına izin vermektedir. ABD’nin ve uluslararası toplumun tüm diplomatik çabalarına rağmen, Taliban rejimi politikasında herhangi bir değişikliğe gitmeyi reddetmiştir.”

Meşru müdafaa, uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının istisnalarından biri olmakla birlikte, belirli koşul ve sınırlamalara tabidir.

1.3.1. Silahlı Saldırı Bakımından

⁵⁴⁵ Mehmet Ali Civelek, **Küreselleşme ve Terör**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2001, s. 135-136.

⁵⁴⁶ Ulaş Can Değdaş, “Uluslararası Hukukta Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt1, sayı 6, 2018, s.30-31.

⁵⁴⁷ Matthew J. Flynn, **First Strike Preemptive War in Modern History**, New York, Routledge, 2008, s. 207-210.

⁵⁴⁸ Aktaran Serdar Örnek, “On Bir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu”, **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sayı, 1, 2012, s.118.

Meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için gereken ilk koşul, bir “silahlı saldırının” gerçekleşmiş olmasıdır. Bu koşul, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. maddesi uyarınca zorunlu bir unsurdur.⁵⁴⁹ Bir eylemin silahlı saldırı niteliği taşıyıp taşımadığına ve buna karşılık olarak kullanılan gücün meşru müdafaa kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine karar verecek yetkili organ ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’dir. 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırıları bağlamında, BMGK bu saldırıları açık bir biçimde “silahlı saldırı” olarak tanımlamamıştır. Ancak, söz konusu saldırıların yol açtığı yıkımın boyutu, can kaybının çokluğu ve hedeflerin niteliği dikkate alındığında, bu olayların Japonya’nın Pearl Harbor’a düzenlediği saldırıdan daha dramatik olduğu söylenebilir. Nitekim, ABD yönetimi 11 Eylül saldırılarını bir askerî saldırı olarak değerlendirmiş ve bu yorum, uluslararası toplumun büyük bir kısmı tarafından da kabul görmüştür.⁵⁵⁰

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 11 Eylül saldırılarının ardından kabul ettiği 1368 ve 1373 sayılı kararlarında, Amerika Birleşik Devletleri’nin meşru müdafaa hakkına vurgu yapmış ve bu yolla, 11 Eylül terör saldırılarını dolaylı olarak “silahlı saldırı” olarak nitelendirmiştir.⁵⁵¹ Başka bir ifadeyle, saldırılarda uçakların bir tür silah olarak kullanılması nedeniyle, uluslararası toplum söz konusu terörist eylemleri silahlı saldırı kapsamında değerlendirmiştir.⁵⁵² ABD, kolektif meşru müdafaa hakkı çerçevesinde bir koalisyon oluşturmak amacıyla NATO ve Amerikan Devletleri Örgütü’nü (OAS) göreve çağırmıştır. Her iki örgüt de 11 Eylül terör saldırılarını birer silahlı saldırı olarak tanımlamıştır.⁵⁵³ Her ne kadar BMGK 11 Eylül saldırılarını açık bir

⁵⁴⁹ Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakıf Yayınları, 1998, s. 49.

⁵⁵⁰ Örnek, **a.g.m.**, s. 120.

⁵⁵¹ Aktaran **A.g.m.**, s. 120.

⁵⁵² İbrahim Kaya “11 Eylül Saldırıları ve Sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 19, Kasım 2001, s.106.

⁵⁵³ Michael Byers Soykırımdan Son Kırım/Savaş Hukuku, Çev. Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, Detay Yayıncılık, 2007, s. 91.

biçimde “silahlı saldırı” olarak nitelendirmemiş olsa da, meşru müdafaa hakkına yaptığı vurgu aracılığıyla ABD’nin kuvvet kullanımını örtülü biçimde meşrulaştırmıştır.

1.3.2. Saldıran ve Saldırılan Bakımından

Meşru müdafaa hakkının bir diğer koşulu, “saldıran” ve “saldırılan” olmak üzere iki tarafın bulunmasıdır. Bu çerçevede 11 Eylül terör saldırısı değerlendirildiğinde, olayın failleri devlet dışı bir aktör olan El-Kaide unsurlarıdır. Ancak, Taliban yönetimi El-Kaide militanlarına barınak sağladığı gerekçesiyle saldırın taraf olarak konumlandırılmıştır.⁵⁵⁴ ABD, Taliban yönetiminin Afganistan’ın El-Kaide tarafından bir üs olarak kullanılmasına izin verdiğini ve ABD’nin tüm diplomatik girişimlerine rağmen El-Kaide’ye yönelik politikalarında bir değişikliğe gitmediğini ileri sürerek, Taliban’ı 11 Eylül terör saldırılarının suç ortağı olarak ilan etmiştir.⁵⁵⁵ Birleşmiş Milletler Anlaşması’nda yer alan kuvvet kullanma yasağı, devletler arasında geçerli olan bir ilkedir ve meşru müdafaa hakkı da ancak devletlere yöneltilen silahlı saldırılar için öngörülmektedir. Bu nedenle, meşru müdafaa hakkının işletilebilmesi için silahlı saldırının ya doğrudan bir devlet tarafından ya da bir devletin desteklediği bir örgüt aracılığıyla gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. 11 Eylül saldırılarında El-Kaide ile Taliban arasında kurulan ilişki, bu hukuki gerekliliği karşılamaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Taliban, El-Kaide örgütüne verdiği destekle, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan “bir devletin topraklarını başka devletlere yönelik saldırılar için üs olarak kullandırmama” yükümlülüğünü ihlal etmiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından Taliban, Usame Bin Ladin’i ABD’ye teslim etmeyi reddederek, El-Kaide’nin eylemlerini dolaylı olarak desteklemek ve onaylamakla suçlanmıştır. ABD, Bin Ladin’in iadesi için

⁵⁵⁴ Ayşe Özkan, “Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu”, **Avrasya Dosyas**, Cilt 8, Say 1, 2002, s. 244.

⁵⁵⁵ Örnek, **a.g.m.**, s. 118.

Taliban’a süre tanımış; ancak bu çağrıya olumlu yanıt alınamamıştır.⁵⁵⁶ El-Kaide’nin 11 Eylül saldırılarının faili olduğuna dair uluslararası toplumun ikna olmasıyla birlikte, Taliban rejimi, El-Kaide’ye sahip çıktığı gerekçesiyle meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirilen askeri müdahalenin muhatabı hâline gelmiştir.⁵⁵⁷

1.3.3. Orantılık Bakımından

Meşru müdafaa hakkına ilişkin bir diğer sınırlama ise “orantılılık” ilkesidir. Orantılılık, meşru müdafaa kapsamında yalnızca silahlı saldırıyı bertaraf etmeye yetecek ölçüde kuvvet kullanılmasını ifade eder. Zira meşru müdafaanın temel amacı, saldırıyı püskürtmek veya saldırganın askeri kapasitesini etkisiz hale getirmektir. Bu bağlamda, orantılılık ilkesi uyarınca, düşman toprağının ele geçirilmesi amacıyla kuvvet kullanılmasına izin verilmez. Ancak saldırının savuşturulmasıyla doğrudan bağlantılı olmak ve geçici nitelik taşımak kaydıyla, saldırgan devletin topraklarının kısa süreliğine işgal edilmesi mümkün olabilir. Bu durumda dahi, işgalin en kısa sürede sona erdirilmesi gerekmektedir.⁵⁵⁸

Orantılılık ilkesi açısından değerlendirildiğinde, ABD’nin meşru müdafaa kapsamında kullanacağı gücün El-Kaide ve Taliban’a ait askeri tesislerle sınırlı kalması gerekirdi. Ancak gerçekleştirilen operasyon, bu sınırların ötesine geçmiş ve Taliban yönetimini devirmeye yönelik siyasi bir hedefe evrilmiştir. Bu durum, harekâtın uluslararası hukuka uygunluğunu tartışmalı hâle getirmiştir.⁵⁵⁹ Nitekim Taliban rejiminin devrilmesinin yanı sıra operasyon sürecinde birçok sivil yerleşim yerinin hedef alınması ve yaklaşık 3.767 sivilin hayatını kaybetmesi, orantılılık ilkesine ilişkin ciddi soru

⁵⁵⁶ Byers, **a.g.e.**, s. 90.

⁵⁵⁷ Özkan, **a.g.m.**, s. 244.

⁵⁵⁸ Sertaç Başeren, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Müfteriden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 138.

⁵⁵⁹ Hüseyin Özer, **11 Eylül Sonrası ABD Müdahaleciliği ve BM Sistemi Temelinde Uluslararası Hukuk**, basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2010, s. 156.

işaretleri doğurmuştur. Ayrıca, harekât sırasında yüksek tahrip gücüne sahip özel silahların ve bombaların kullanılması, müdahalenin meşruiyetini ve orantılılığını sorgulatan diğer önemli hususlar arasında yer almaktadır.⁵⁶⁰

ABD'nin meşru müdafaa çerçevesinde başlattığı harekât, orantılılık ilkesini ihlal etmiş olsa da, çeşitli siyasi ve insani gerekçeler uluslararası toplumun ciddi bir itirazda bulunmamasına neden olmuştur. Taliban rejiminin kadınlara ve etnik-dini azınlıklara yönelik sistematik şiddet uygulamaları, Taliban hükümetinin Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve diğer küresel-bölgesel aktörler tarafından Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanınmaması, 11 Eylül terör saldırılarında çok sayıda sivilin yaşamını yitirmesi nedeniyle uluslararası kamuoyunun ABD'ye yönelik sempatisi ile Kuzey İttifakı'nın ABD'ye verdiği destek, söz konusu müdahaleye yönelik tepkileri sınırlı kılmıştır. ABD, operasyonun meşru müdafaa kapsamında yürütüldüğü yönündeki tezini uluslararası topluma kabul ettirmeyi başarmış; böylece hem küresel prestijini koruma hem de büyük bir güç olduğunu yeniden teyit etme amacıyla Taliban yönetimini devirmiştir.

ABD, operasyon kapsamında Afganistan'dan kaynaklanan tehditleri bertaraf edip askerlerini çekmek yerine, Batı değerleri doğrultusunda yeni bir devlet inşa etme çabası içine girmiştir. Washington, Spykman'ın küresel hakimiyet stratejisinde kontrol edilmesi gereken Avrasya jeopolitiğinin kenar kuşağında yer alan Afganistan'da üsler kurarak, düşman olarak gördüğü İran ile rakipleri Çin ve Rusya'ya gözdağı vermeyi hedeflemiştir. Zira Afganistan'ın kontrolü, Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan ve İran gibi Avrasya'nın önemli aktörlerine karşı stratejik avantajlar sağlamaktadır.

ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı, ülkenin egemenlik haklarını ihlal eden bir nitelik taşımıştır. ABD, Afganistan'da özel hapishaneler kurmuş ve Afgan

⁵⁶⁰ Taşdemir, a.g.t., s. 223.

vatandaşlarını hapislerde tutmuştur. Ayrıca, ABD merkezli özel güvenlik şirketleri, Afganistan yasalarına riayet etmeyerek paralel bir devlet gibi faaliyet göstermiştir. Savaş sürecinde Washington, operasyonlarını Afgan makamlarıyla koordine etmeyerek Afgan köylerini bombalamış ve sivillerin ölümüne sebep olmuştur.⁵⁶¹ Diğer yandan, Washington, Taliban rejiminin alternatifi olarak liberal demokrasi temelli bir devlet inşa etmeyi hedeflemiş; ancak milli iradeyi dışlayarak cumhurbaşkanlığı makamını kendi onayına bağlı kılmıştır. Afganistan Cumhurbaşkanı'nın güvenliği ise ABD askerleri tarafından sağlanmıştır. Sonuç olarak, meşru müdafaa gerekçesiyle başlatılan özgürlük operasyonu, süresiz askerî varlıkla Avrasya'da stratejik üstünlük sağlama amacına dönüşmüş; Washington, Afganistan'ın ulusal çıkarlarının temel unsurları olan egemenlik ve bağımsızlığı ihlal etmiş, içişlerine müdahale ederek ülkeyi fiilen (de facto) işgal etmiştir.

Washington, Afganistan'ı işgal etmediğini kanıtlamak amacıyla Kabil ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Bunların başında, 2014 yılında Washington ile Kabil arasında imzalanan Güvenlik ve Savunma İş Birliği Anlaşması gelmektedir. Giriş kısmı ve 26 maddeden oluşan bu anlaşmada, ABD; Afganistan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini, ülkenin içişlerine müdahale etmeyeceğini ve Afganistan topraklarını başka devletlere yönelik saldırılar için kullanmayacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca, ABD, Afganistan'ı ayakta tutmak ve terörle mücadele etmek amacıyla Afgan güvenlik güçlerine eğitim, yardım ve destek sağlamaya devam edeceğini belirtmiştir. Anlaşma kapsamında Afganistan, ABD askerlerine yargı dokunulmazlığı⁵⁶² tanımış; ABD askerlerinin suç işlemesi durumunda, suçlu doğrudan Afgan makamları tarafından tutuklanmayıp, ilgili konunun ABD'ye bildirilmesi hükmüne bağlanmıştır. Ayrıca, anlaşmayla ABD'nin Afganistan'da dokuz üs kurmasına izin verilmiştir (Kabil,

⁵⁶¹ Seccadi, **a.g.e.**, 2020, s. 320-321.

⁵⁶² Kapitülasyon

Bagram, Mezar-ı Şerif, Herat, Kandahar, Helmand, Gardiz, Celalabad ve Şindend). Bu anlaşma 10 yıllık süreyle yürürlüğe girmiştir.⁵⁶³ Bu çerçevede, Afganistan, ABD askerlerine ev sahipliği yaparak dış politikasında ittifak stratejisini benimsemiş ve bunu uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir.

Anlaşma, ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığının hukuki çerçevesini belirlemiş olsa da, Washington bu anlaşmaya uymayarak Afganistan'ın içişlerine müdahale etmeye ve ülkenin jeopolitiğini kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaya devam etmiştir. ABD, Afganistan'dan çekilme sürecini Taliban ile imzalanan Doha Anlaşması kapsamında koordine etmiş ve böylece 2014 yılında imzalanan Güvenlik ve Savunma İş Birliği Anlaşması'na bağlı kalmayarak, Afganistan'ı işgal ettiğini dolaylı olarak kabul etmiştir. Zira Taliban, 20 yıl süren savaş boyunca ABD'nin Afganistan'daki varlığını işgal olarak nitelendirmiş ve savaşın ancak bu işgal sona erdiğinde sona ereceğini ilan etmiştir.

2. İşgal Sürecinde İç Aktörler

2.1. Hükümet

2.1.1. Yönetim Yapısı

ABD, Taliban'ı devirerek yerine, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kapsamında Washington'a bağlı bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. Taliban sonrası politikalarının temelini ise barış ve istikrarın sağlanması ile Batı değerleri ekseninde yeni bir devlet yapılanmasının oluşturulması teşkil etmiştir. Washington, bu süreçte tek taraflı hareket etmek yerine, Birleşmiş Milletler öncülüğünde çoğulcu bir yönetim modeli kurarak Taliban'ın geride bıraktığı yönetim boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Zira Sovyetler

⁵⁶³ ABD ve Afganistan arasında güvenlik ve savunma iş birliği anlaşması

Birliği'nin işgalinin ardından Afganistan, fiilen dil, etnik köken ve mezhep temelli olarak parçalanmış durumdaydı.

ABD'nin talebi doğrultusunda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 14 Kasım 2001 tarihinde aldığı 1378 sayılı kararla, Birleşmiş Milletler öncülüğünde Afganistan'da geçici ve liberal demokrasi temelli bir devletin kurulması amacıyla Afgan siyasi liderlerinden oluşan bir konferansın toplanmasına karar vermiştir.⁵⁶⁴ Bu karar doğrultusunda Almanya'nın Bonn kentinde Bonn Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa dört grup hâlinde (Kuzey İttifakı, Roma Grubu, Kıbrıs Grubu ve Peşaver Grubu) temsilciler katılmıştır. Bu gruplar arasında en etkili olanlar, çoğunluğunu Taciklerin oluşturduğu ancak Özbek ve Hazaraları da kapsayan Kuzey İttifakı ile üyeleri Peştunlardan oluşan Roma Grubu olmuştur. Washington'un karşı çıkması nedeniyle Taliban konferansa davet edilmemiştir.

Konferans sonucunda, görev süresi altı ay olarak belirlenen Geçici Hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin temel görevi, Loya Jirga'yı (Kurucu Meclis) toplamak ve siyasi iktidarı Geçiş Hükümeti'ne devretmektir. Geçiş Hükümeti ise Anayasa Komisyonu'nu oluşturarak devletin temel organlarını kurmak ve demokratik seçimler için gerekli koşulları hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu çerçevede, 4 Ocak 2004 tarihinde Afganistan'ın yeni anayasası Kurucu Meclis tarafından onaylanmış ve devletin kurumları bu anayasa temelinde inşa edilmiştir.⁵⁶⁵ Anayasa uyarınca devletin yönetim biçimi İslam Cumhuriyeti, hükümet sistemi ise Afganistan modeli Başkanlık Sistemi olarak belirlenmiştir. Buna göre, bir kişi en fazla iki dönem halkoyuyla Cumhurbaşkanı seçilebilir. Yasama organı çift meclisli bir parlamento biçiminde yapılandırılmış, yargı ise bağımsız bir erk olarak tanımlanmıştır.

⁵⁶⁴ Zılmay, Halilzad, **Firistade (Temsilci)**, Kabil, Azim Yayınevi, 2017, s. 117-130.

⁵⁶⁵ Halilzad, **a.g.e.**, s. 117-130.

Kuzey İttifakı'nın liderleri, ABD'nin askeri operasyonunu destekledikleri için hem Geçici Hükümet'te hem de Geçiş Hükümeti'nde önemli görevler üstlenmişlerdir. Örneğin, Ahmed Şah Mesud'un yerine geçen Kasım Fahim mareşal rütbesine terfi ettirilerek Savunma Bakanı olmuş; Abdullah Abdullah Dışişleri Bakanlığına, Yunus Kanuni ise İçişleri Bakanlığına atanmıştır. Bu durum, Kuzey İttifakı'nın hükümet yapısına entegre olarak mevcut statükoyu desteklediğini ve sürdürme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2004 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hamid Karzai, Afganistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Kurulan hükümette, Taliban hariç tüm toplumsal kesimlerden ve etnik gruplardan temsilciler yer almıştır. Hükümet, meşru güç kullanma tekeline sahip olmasının yanı sıra, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin desteğiyle kurulduğu için, Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplum tarafından Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanınmıştır.

2014 yılına kadar Hamid Karzai, Cumhurbaşkanı olarak Afgan hükümetini temsil etmiştir. 2014 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylardan biri olan Abdullah Abdullah, seçimde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla seçim komisyonunun kararını kabul etmemiştir. Bu siyasi krizin ardından, ABD'nin girişimleriyle, Anayasa'da yasal bir temeli bulunmayan "Ulusal Birlik Hükümeti" modeli Afgan halkına kabul ettirilmiştir. Washington'un arabuluculuğunda sağlanan uzlaşısı sonucunda, Eşref Gani Cumhurbaşkanı, Abdullah Abdullah ise icrai reis (resmî olarak tanımlanmamış başbakan benzeri bir görev) olarak atanmıştır. Bu çerçevede, kabinenin eşit biçimde her iki lider tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁶

2019 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, seçim sürecine yönelik yolsuzluk iddiaları nedeniyle Seçim Komisyonu seçim sonuçlarını resmî olarak

⁵⁶⁶ "متن کامل توافق عبدالله و اشرف غنی", irdiplomacy, <https://l24.im/V14>, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

açıklamamıştır. Bu belirsizlik ortamında, ABD'nin girişimleriyle Eşref Gani Cumhurbaşkanı, Abdullah Abdullah ise Ulusal Uzlaşma Konseyi Başkanı olarak atanmıştır. Kabine, önceki modelde olduğu gibi, iki lider tarafından ortaklaşa belirlenmiştir.⁵⁶⁷ Hükümetin, halkın iradesi dışında ve dış baskılarla şekillenmesi, meşruiyetini zayıflatmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ulusal iradenin devre dışı bırakılması, Afganistan'ın egemen ve bağımsız bir ulus-devlet kimliğini zedelemiş ve ulusal çıkarlarla çelişen bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Taliban tarafından hem iç kamuoyuna hem de uluslararası topluma, Afganistan'ın işgal altında olduğu yönündeki söylemlerini meşrulaştırmak için bir kanıt olarak sunulmuştur.

Afganistan hükümeti, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar ve güvenlik gereksinimlerini gerekçe göstererek, başta ABD olmak üzere yabancı güçlerin ülkedeki askerî varlığını olumlu karşılamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Taliban'a yönelik söylemlerinde uzlaştırmacı bir tutum benimsemiş; onları sık sık “öfkeli kardeşler” olarak nitelendirerek, silahlarını bırakıp Afganistan Anayasası'nı kabul etmeleri hâlinde barışın mümkün olacağını ifade etmiştir. Ancak Karzai'nin halefi Eşref Gani, Taliban'ı silahlı muhalefet grubu olarak tanımlamış ve silah bırakmaları durumunda hükümet içinde önemli pozisyonlar verilebileceğini açıklamıştır. Taliban ise bu önerileri dikkate almamış; muhatabının Afgan hükümeti değil, doğrudan ABD olduğunu vurgulayarak silahlı mücadeleyi sürdürmüştür.

2.1.2. Gelir Kaynakları

Afganistan hükümetinin gelir kaynaklarının büyük bir kısmını dış yardımlar oluşturmaktaydı. Hükümet bütçesi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve ABD Hazine Bakanlığı'nın desteğiyle hazırlanmakta ve finanse edilmekteydi.⁵⁶⁸ ABD, Taliban

⁵⁶⁷ «متن کامل توافقنامه سیاسی «اشراف غنی» و «عبدالله عبدالله»», afghannews, <https://l24.im/47WSVF9>, Erişim Tarihi: 05.12.2024.

⁵⁶⁸ Tamanna, a.g.e., 2008, s. 168.

karşıtı mücadelede Afgan hükümetini bir vekil aktör olarak kullandığı için yardımlarını ağırlıklı olarak güvenlik alanına yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, hükümetin güvenlik politikaları büyük ölçüde Washington'un yönlendirmeleri doğrultusunda şekillenmiştir. ABD, Afganistan ordusuna yıllık yaklaşık 4 milyar dolar tutarında mali destek sağlamaktaydı.⁵⁶⁹

Tek taraflı yardımların ötesinde, Washington, uluslararası toplumun Afganistan'a destek sağlaması amacıyla çeşitli uluslararası konferanslara öncülük etmiştir. Bonn Konferansı'nın ardından gerçekleştirilen en önemli toplantılardan biri Tokyo Konferansı'dır. Bu konferansa katılan devletler ve uluslararası örgütler, Afganistan'a toplam 4,5 milyar dolar tutarında mali yardımda bulunacaklarını açıklamışlardır. 2006 yılında düzenlenen Londra Konferansı'nda ise katılımcılar, 2011 yılına kadar Afganistan'a 10,5 milyar dolar yardım sağlama taahhüdünde bulunmuştur.⁵⁷⁰ ABD ve Birleşmiş Milletler öncülüğünde, 2012 yılında İkinci Bonn Konferansı ve 2013 yılında Şikago Konferansı düzenlenmiştir.⁵⁷¹ Söz konusu konferansların temel amacı, Afganistan'ın yeniden inşası için gerekli mali kaynakların temin edilmesidir. Dış yardımların yanı sıra, Afganistan'ın bölge ülkeleriyle yürüttüğü ticaret faaliyetleri de önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Özellikle ithal edilen mallara uygulanan vergiler, devlet bütçesinin belirli bir kısmının finansmanında kullanılmıştır.

Yardım taahhüdünde bulunan devletler ve uluslararası örgütler, vaat ettikleri mali destekleri zamanında sağlamadıkları için Afganistan, genel olarak bütçesini etkin bir şekilde kullanamamış ya da bütçe açığı vermiştir. Bütçe yetersizliği yaşandığı durumlarda ise Afganistan hükümeti, kamu çalışanlarının maaşlarını ödemek amacıyla yabancı devletlerin Kabil'deki elçiliklerinden mali yardım talebinde bulunmuştur. Bu

⁵⁶⁹ Collins, **a.g.e.**, s. 108.

⁵⁷⁰ Tamanna, **a.g.e.**, s. 140-152.

⁵⁷¹ Sami Haşimi, **Siyaseti harici amerika der Afganistan pasa Taliban (Taliban sonrası ABD'nin Afganistan dış politikası)**, Kabil, Sayit Yayınları, 2016, s. 69.

durum, Afganistan ekonomisinin dışa bağımlılığını artırmış ve dış yardımlar kesildiğinde hükümetin ayakta kalmasının güçleşmesine neden olmuştur.

2.1.3. Güvenlik Güçleri

ABD, uluslararası güçlerin Afganistan'daki varlığını gerekçe göstererek hem asker sayısı hem de donanım açısından ulus devletin temel yapı taşlarından biri olan güçlü bir Afgan ordusunun kurulmasına izin vermemiştir. ABD'nin hazırladığı plan doğrultusunda, 2007 yılına kadar Afganistan ordusunun yaklaşık 70 bin asker ve personelden oluşması hedeflenmiştir. Ayrıca, yeni kurulacak Afgan Ulusal Ordusu'na 8 milyar dolar tutarında mali destek sağlanacağı taahhüt edilmiştir. 2007 yılında bir fon oluşturularak Afgan ordusuna yönelik yardımlar sürdürülmüştür.⁵⁷² Bunun yanı sıra, ABD zorunlu askerlik sistemini kaldırarak, gönüllü ve ücretli askerlik modelini uygulamaya koymuştur.⁵⁷³

ABD, Afganistan'da desteklediği hükümet ve güvenlik güçlerini güçlendirmek amacıyla silahların toplanmasına yönelik bir politika geliştirmiştir. Bu doğrultuda, ABD tarafından (DDR)⁵⁷⁴ programı hazırlanmıştır. Ayrıca, ABD ile Afganistan hükümeti, illegal silahlı grupları ortadan kaldırmak için (DIAG)⁵⁷⁵ programını oluşturmuştur. DIAG'ın temel amacı, illegal örgütlerin tasfiyesi ve silahların toplanması yoluyla merkezi hükümetin otoritesini güçlendirmektir.⁵⁷⁶ Zira illegal yapıların lağvedilmesi ve silahların toplanması sağlanmadan, ülke genelinde egemenliğin tesis edilmesi güçtür.

2009 yılında Barack Obama'nın iktidara gelmesiyle birlikte, ABD Irak ve Afganistan'dan askerlerini çekme kararı almıştır. ABD'nin çekilmesiyle oluşacak güç boşluğunu doldurmak amacıyla, Afgan ordusunun sayısı 134 bine, polis teşkilatının ise

⁵⁷² Haşimi, **a.g.e.**, 2016, s. 68.

⁵⁷³ Andeşmand, **a.g.e.**, 2004, s. 109-110.

⁵⁷⁴ Disarmament, Demobilization and Reintegration

⁵⁷⁵ Disarmament of Illegal Armed Groups

⁵⁷⁶ Tamanna, **a.g.e.**, 2008, s. 140-145.

82 bine çıkarılmıştır. Afganistan hükümeti ise, ülkede güvenliğin sağlanabilmesi için asker sayısının 300 bine yükseltilmesi gerektiğini belirtmiş; ayrıca yabancı askerlerin çekilmesinden önce güvenlik güçlerinin iyi düzeyde eğitilmesi ve güçlü silahlarla donatılması talebinde bulunmuştur.⁵⁷⁷

Obama yönetimi, 2014 yılında askerlerinin büyük bir kısmını Afganistan'dan çekince, Taliban ile mücadele tamamen Afgan ordusunun sorumluluğuna bırakılmıştır. 2014 yılına kadar Afganistan'da yaklaşık 140.000 donanımlı ABD ve NATO askeri Taliban'a karşı savaşıırken, bu sayı 2014 sonrası 14.000'e düşürülmüştür. Afganistan'da bulunan yabancı askerlerin görevleri ise Afgan güvenlik güçlerine eğitim vermek ve operasyonlarda havadan destek sağlamaktır.⁵⁷⁸ ABD, çekilmenin yarattığı güç boşluğunu doldurmak amacıyla Sovyetler Birliği'nin uyguladığı "köyü korumak için köylüyü silahlandır" stratejisini yeniden hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, Sovyet işgali döneminde ve 1990'larda Taliban'a karşı savaşan gruplar yeniden silahlandırılmıştır. Ancak, bu silahlandırılan gruplara yeterli askeri eğitim ve mali destek sağlanmadığı için, söz konusu gruplar halktan para talep etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, yaşanan çeşitli kötü muameleler nedeniyle halkın yeniden Taliban'a yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁷⁹

Afganistan ordusu, ülkenin özgün koşulları ve gerçeklikleri göz ardı edilerek ABD tarafından şekillendirilmiştir. Bu nedenle, ulus devletin temel yapı taşlarından biri olan ordu, Afganistan'ın ulusal çıkarlarını ve egemenliğini korumak yerine, ABD'nin

⁵⁷⁷ Saccadi M., "Strateji Amerika Dar Afganistan (ABD'nin Afganistan Stratejisi)", **Dış Politika Dergisi**, Sayı 3, 2009, s. 178.

⁵⁷⁸ Nuşazar Şafii "Avamiliği Baisi Tadvini Strateji Der Kibali Afganistan Şud (Trump'in Afganistan'a Yönelik Strateji Hazırlamasına Sebep Olan Faktörler)", **Uluslararası İlişkiler Çalışmalar Dergisi**, Sayı 24, 2016, s. 113.

⁵⁷⁹ Ahmad Khan Dawlatyar, "Faktörhayi be kudrat rasidan mücaddedi Taliban ve ayindeyi Afganistan (Taliban'ın yeniden egemen olmasının nedenleri ve Afganistan'ın geleceği)", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, sayı 5, 2021, s. 439.

stratejik çıkarlarına hizmet etmiştir. ABD desteğiyle varlığını sürdüren Afgan ordusu, bu desteği kaybetmesiyle birlikte Taliban karşısında yenilgiye uğramıştır.

2.2. Taliban

2.2.1. Yönetim Yapısı

ABD operasyonu sonucunda Taliban devrilmiş olsa da, lideri Molla Muhammed Ömer ve binlerce savaşçısı hayatta kalmış ve Pakistan'a sığınmıştır. Taliban, oluşturduğu örgütsel yapıyla hem yabancı güçlere hem de Afganistan hükümetine karşı yaklaşık yirmi yıl boyunca direnmeyi başarmıştır. Taliban yapısında en üst otorite liderdir. Teokratik bir devlet anlayışına sahip olan Taliban'da liderin emirlerine itaat zorunludur. Lider, dini hocalardan oluşan bir konsey tarafından, görev süresi belli olmaksızın seçilmektedir. Taliban'ın kurucu lideri Molla Muhammed Ömer, 2013 yılında hayatını kaybetmiş; yerine Molla Muhammed Mansoor seçilmiştir. Mansoor, 2016 yılında ABD tarafından öldürülmüş ve şu anki lider olarak Molla Haybatullah Ahunzade atanmıştır.

Taliban'ın yüksek kurumlarından biri de Yüksek Konseydir. Konseyin üye sayısı resmî olarak açıklanmamıştır; ancak Taliban'ın önde gelen tüm liderleri bu konseyin üyeleri arasında yer almaktadır. Mansoor dönemi itibarıyla konseyin 18 üyeden oluştuğu bilinmektedir. İşgal döneminde konsey üyeleri genellikle Pakistan'ın Kuetta şehrinde ikamet etmekteydi.⁵⁸⁰ Taliban'ın bir diğer yapısı ise çeşitli komisyonlardır. İşgal sürecinde Taliban'ın internet sitesinde yedi komisyona yer verilmiştir: Yoksullar, Yetimler ve Engelliler Komisyonu; Davet Komisyonu, Sivillerin Zarar Görmesini Engelleme Komisyonu; Eğitim ve Yüksek Öğretim Komisyonu, Ekonomi İşleri Komisyonu, Elektrik İşleri İdaresi; Tarım, Hayvancılık ve Zekât Komisyonu. Bu komisyonlar ülke genelinde faaliyet göstermekte ve bir bakanlık işlevi üstlenmektedir.

⁵⁸⁰BBC, "ساختار تشکيلاتی طالب ها",

https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/09/150925_l47_vid_taliban_institutional_structure, (Erişim Tarihi: 28.06.2024).

Taliban yeniden Afganistan'a egemen olduktan sonra bu komisyonları bakanlıklara dönüştürmüştür.

Siyasi yapılarının yanı sıra Taliban'ın çeşitli askeri yapıları da mevcuttu. Bunlardan ilki, Afganistan'ın doğu ve merkez bölgelerinden sorumlu olan Hakkani Şebekesi'dir. Şebekenin lideri, aynı zamanda Taliban liderinin askeri yardımcısı olan Seraceddin Hakkani'dir. Taliban'ın ikinci döneminde Seraceddin Hakkani, İçişleri Bakanı olarak görev yapmaktadır.⁵⁸¹ İkinci önemli askeri yapı ise Kuetta Konseyi olup, Afganistan'ın batı ve kuzey bölgelerinden sorumludur.⁵⁸² Afganistan'ın jeopolitik yapısı, Taliban'ın bölgesel askeri yapılar oluşturmaya neden olmuştur. Örneğin, Hakkani Ağı Hindüküş Dağları'nın güneyi ile Peştun bölgelerinde faaliyet gösterirken; Kuetta Konseyi, kuzeybatıda yaşayan Türk kökenliler, Tacikler ve Şii nüfusun yoğun olduğu bölgelerde varlık göstermiştir.

2.2.2. Gelir Kaynakları

Taliban, farklı kaynaklardan elde ettiği gelirlerle yaklaşık yirmi yıl süren savaşını finanse etmiştir. Bu gelir kaynaklarının başında uyuşturucudan elde edilen gelirler gelmektedir. Taliban, her yıl uyuşturucu faaliyetlerinden milyonlarca dolar kazanç sağlamıştır.⁵⁸³ ABD ve Afganistan hükümeti uyuşturucu ile mücadele ettiklerini iddia etse de, Afganistan dünya genelinde uyuşturucu üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Taliban da kontrolü altındaki bölgelerde ekilen uyuşturucudan önemli bir

⁵⁸¹ از ساختارهای طالبان-تا-، Haber Name, <https://khabarnama.net/blog/2019/12/11/>، "ساختار تشکیلاتی طالب ها"، (Erişim Tarihi: 28.06.2023).

⁵⁸² "ساختار تشکیلاتی طالب ها" (Taliban'ın Teşkilat Yapısı) Haber Name, <https://khabarnama.net/blog/2019/12/11/>، از ساختارهای طالبان-تا-رابطه-شورشیان-ب، (Erişim Tarihi: 28.06.2021).

⁵⁸³ Musavi, a.g.e., 2019, s.210-211.

pay elde etmiştir.⁵⁸⁴ Tahmini olarak, Taliban'ın yıllık uyuşturucu ticaretinden sağladığı gelir yarım milyar dolar civarındadır.⁵⁸⁵

Taliban'ın gelir kaynaklarından biri de vergiler, özellikle zekâttır. Taliban, egemenlik kurduğu bölgelerden zekât ve çeşitli vergiler toplamıştır. Pakistan ile Afganistan sınırında yaşayan halkın Taliban'a sağladığı mali destekler de örgütün finansmanına katkıda bulunmuştur.⁵⁸⁶ Ayrıca, kontrol ettiği bölgelerde elektrik kullanım ücretlerini tahsil ederek gelirlerini artırmıştır. Taliban, bazı durumlarda para karşılığında devlet kurumlarının ve yabancı örgütlerin faaliyet göstermesine izin vererek önemli mali kazançlar elde etmiştir.

Taliban'ın gelir kaynaklarından bir diğeri de madenlerin işletilmesidir. Afganistan, altın, bakır ve değerli taşlar gibi zengin maden yataklarına sahip bir ülkedir. Taliban, bu madenleri işleyerek milyonlarca dolar gelir elde etmiştir.⁵⁸⁷ Maden işletmeleri aracılığıyla hem yerel halka istihdam imkânı sağlayarak sempati kazanmış hem de mali kaynaklarını artırmıştır.

Taliban'ın gelir kaynaklarından bir diğere önemli unsur dış yardımlardır. Pakistan, ülkesinin Taliban tarafından kullanılmasına izin vererek mali, lojistik ve askeri destek sağlamıştır. İran da Taliban'a askeri ve mali yardımlar sunarak örgütün gücünü artırmıştır.⁵⁸⁸ Sovyetler Birliği savaşından kalan çeşitli silahlar Afganistan'da bulunmaktadır. Ayrıca, son yirmi yıl boyunca Afganistan, silah kaçakçılığının yoğun şekilde gerçekleştiği bir ülke olmuştur. Finansal kaynakların varlığı, silah tedarikini

⁵⁸⁴ Framarz Tamanna, **Muammayi sulah ve emniyeti Afganistan (Afganistan'ın barış ve güvenliği düğümü)**, Kabil, Emiri Yayınları, 2020, s. 92.

⁵⁸⁵ Gretchen Peters, **Seeds of Terror: How Heroin is Bankrolling The Taliban and Al Qaeda**, New York, Thomas Dunne Books of St. Martin's Press, 2009, s. 14-20.

⁵⁸⁶ Framarz Tamanna, **Muammayi sulah ve emniyeti Afganistan (Afganistan'ın barış ve güvenliği düğümü)**, Kabil, Emiri Yayınları, 2020, s. 93.

⁵⁸⁷ Muhammed Taki Musavi, **Şıgırdahi Pakistan der ruşd terörizm der Afganistan (Afganistan terörizmi yaymak için Pakistan'ın yöntemleri)**, Kabil, Subh Umid yayınları, 2019, s. 215.

⁵⁸⁸ Rabin Fard, **Jeopolitik Afganistan der nazmi nevini cihani (Yeni Dünya Düzeninde Afganistan Jeopolitiği)**, Kabil, Navesa Yayınları, 2020, s. 244.

kolaylaştırmaktadır. Taliban, elde ettiği gelirlerle silah satın alarak hem yabancı güçlere hem de Afgan hükümetine karşı mücadelesini sürdürmüş ve bölgedeki önemli bir aktör olduğunu kanıtlamıştır.

2.2.3. Mücadele Yöntemleri

Askeri kapasite açısından Taliban ile ABD ve Afganistan hükümetini karşılaştırmak mümkün değildir. Bu nedenle Taliban, asimetrik ve gerilla savaş taktiklerine başvurmuştur. Taliban öncelikle savaşın meşruiyetini vurgulamış ve yabancı güçlerin Afganistan'daki varlığını işgal olarak nitelendirmiştir. Her platformda, yabancı askerlerin çekilmesini ve Afganistan'da tamamen İslami bir devletin kurulmasını kırmızı çizgileri olarak belirlemiş; savaşın sona ermesinin bu iki koşulun yerine getirilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Taliban, başından sonuna kadar Afganistan hükümetini “Kabil idaresi” olarak adlandırarak muhatap almamıştır.

Taliban, ABD işgaline karşı askeri mücadeleye öncelik vermiştir. Ancak zayıf konumda olması nedeniyle 2001-2003 yılları arasında dış güçler ve Afgan ordusuna karşı doğrudan saldırılar gerçekleştirmemiştir. 2003 yılından itibaren, Afganistan'ın coğrafi yapısına uygun olarak kırsal bölgelerde gerilla savaşının “vur-kaç” taktiğini kullanarak münferit saldırılar düzenlemiştir.⁵⁸⁹ Taliban, genellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde yoğun çatışmalara katılırken, kış aylarını savaşçı toplama ve eğitim faaliyetlerine ayırmıştır. Taliban, devrildikten sonra ilk kez 2015 yılında Afganistan'ın Kunduz ilini ele geçirerek ABD'ye gözdağı vermiştir.

Gerilla savaşı kapsamında Taliban; yol kenarlarına mayın döşeme, yabancı ve Afgan güvenlik güçlerine ani saldırılar düzenleme ve üst düzey yetkililere yönelik suikastlar gerçekleştirme gibi yöntemlere başvurmuştur. Ayrıca, intihar saldırılarıyla ABD ve

⁵⁸⁹. Mithat Işık, “Gayri Nizami Harp Teknikleri ve Taliban'ın Başarıları”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/gayri-nizami-harp-teknikleri-ve-talibanin-basarisi-kose-yazisi-11378>, Erişim Tarihi: 03.06.2023.

Afgan güvenlik güçlerine ciddi kayıplar verdirmiştir. Bunun yanı sıra, Taliban, Afgan ordusuna kendi mensuplarını sızdırarak içeriden sabotaj gerçekleştirmeyi ve askerleri öldürerek silahlarını ele geçirmeyi amaçlamıştır. Nitekim 2018 yılında, Taliban tarafından sızdırılan bir kişi aracılığıyla Kandahar Emniyet Genel Müdürü General Abdülrezzak Açıkzai öldürülmüştür.⁵⁹⁰

Taliban'ın mücadele yöntemlerinden biri de savaşı ülke geneline yayma stratejisidir. Bu stratejinin temel amacı, savaş alanını genişleterek hem savaş yükünü azaltmak hem de kendilerine sığınabilecek alanları artırmaktır. Bu doğrultuda Taliban, mücadelesine kırsal ve dağlık bölgelerden başlamıştır. İlk ortaya çıktığında ağırlıklı olarak Peştunlardan oluşan bir yapı sergileyen Taliban, son yirmi yılda savaşı ülke geneline yaymak ve etnik meşruiyet kazanmak amacıyla farklı etnik gruplardan da mensupları saflarına katmıştır. Bu politika çerçevesinde Taliban, nüfuz sahasını önemli ölçüde genişletmiştir. Örneğin, Tacik ve Türk soylu nüfusun yoğun olarak yaşadığı Bedahşan bölgesi, Taliban tarafından Tacik ve Özbek komutanlar aracılığıyla ele geçirilmiştir.

Askeri mücadelenin yanı sıra, Taliban, ABD ve Afganistan hükümetine karşı kapsamlı bir propaganda savaşı da yürütmüştür. Bu çerçevede Taliban, basın ve ifade özgürlüğü ile insan hakları söylemlerini stratejik olarak kullanmıştır. Medya aracılığıyla gerçekleştirdiği askeri eylemleri hem bir güç göstergesi olarak kamuoyuna sunmuş hem de ABD ve yabancı güçlerin “terörle mücadele” adı altında sivillere uyguladığı şiddet ve insan hakları ihlallerini kendi lehine kullanmıştır. Örneğin, 21 Şubat 2012 tarihinde ABD askerlerinin Bagram Hava Üssü'nde Kur'an-ı Kerim yapraklarını yakması, Taliban tarafından etkin biçimde kullanılmıştır. Bu olay, halkın dini duygularını harekete geçirerek ülke genelinde ABD karşıtı protestoların başlamasına yol açmış ve protestolar 35 kişinin yaşamını yitirmesiyle son bulmuştur. Yaşananların ardından ABD

⁵⁹⁰ “روایت یک ترور؛ آدمکش طالبان چگونه به جنرال رازق رسید؟”, etilaatroz, <https://www.etilaatroz.com/67742/how-taliban-assassin-get-general-raziq/>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.

Başkanı Barack Obama, Afgan halkından resmî olarak özür dilemiştir.⁵⁹¹ Taliban ise bu tür olaylar üzerinden yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle, savaşının meşruiyetine ilişkin toplumun önemli bir kesimini ikna etmeyi başarmıştır.

Propaganda savaşı kapsamında Taliban, yürüttüğü mücadeleyi kutsal bir savaş olarak tanımlamış ve hayatını kaybeden mensuplarına şehit unvanı vermiştir. Başka bir ifadeyle, Taliban unsurları maddi kazançtan ziyade ideolojik ve dini bir dava uğruna savaştıklarını iddia etmişlerdir. Buna karşılık, Afgan ordusunun önemli bir kısmı ücret karşılığında görev yapmaktaydı. Bu durum, savaş alanında Taliban mensuplarının motivasyonunun daha yüksek olmasına neden olmuştur. Her ne kadar Taliban 2001 yılında devrilmiş olsa da, oluşturduğu örgütsel yapı, söylem ve eylemleriyle egemen olduğu bölgelerde şeriat kurallarını uygulayarak adeta bir paralel ya da gölge hükümet gibi faaliyet göstermeye devam etmiştir. 2020 yılında imzalanan Doha Anlaşması ile uluslararası alanda muhatap konumuna gelen Taliban, 15 Ağustos 2021 tarihinde ABD askerlerinin gözü önünde yeniden Afganistan’da siyasi egemenliğini tesis etmiştir.

3. İşgal Döneminde Küresel Aktörlerin Afganistan Politikası

ABD, Taliban’ı devirdikten sonra Afganistan’dan geri çekilmeyince, Avrasya’nın kenar kuşağında yer alan bu ülke, rekabetin yoğunlaştığı “Yeni Büyük Oyun”un üçüncü aşamasına girmiştir. Bu süreçte küresel ve bölgesel aktörler, etkinliklerini artırmak ve rakiplerini dengelemek amacıyla Afganistan’daki iç aktörlerden birini desteklemeye çalışmıştır.

⁵⁹¹ Fazul Ahmad Burget, “Afganistan’da 2014 Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Doğru Yeni Gruplaşmalar”, *Ortadoğu Analizi*, Sayı 52, Cilt 5, 2013, s. 95-103.

3.1. Rusya

1990’larda Rusya, Taliban’a karşı bir tutum benimsediğinden dolayı ABD’nin “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu desteklemiştir. Moskova, bu süreçte ABD’nin Kırgızistan ve Özbekistan’da askerî üsler kurmasına engel olmamış ve Amerikan askerî araçlarının kendi topraklarından geçişine izin vermiştir.⁵⁹² Rusya, bir yandan ABD’nin uluslararası terörizme karşı mücadelesini destekleyerek Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer yandan da Çeçen savaşçılara karşı Washington’un desteğini kazanmıştır.⁵⁹³ Ayrıca Rusya, Kuzey İttifakı aracılığıyla Bonn Konferansı’nda yer alan aktörlerden biri olmuş ve yeni kurulan Afganistan hükümetiyle diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Washington’un Taliban’ı devirdikten sonra Afganistan’ı terk etmemesi, Moskova tarafından endişeyle karşılanmıştır. Zira Rusya, 19. yüzyılda İngiltere’nin Afganistan’ı işgal etmesini veya bu ülkede asker konuşlandırmasını nasıl kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görmüşse, 21. yüzyılda da ABD’nin Afganistan’da süresiz asker bulundurmasını, Orta Asya’yı “yakın çevresi” olarak tanımlayan Moskova için bir kuşatma ve çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir.⁵⁹⁴ Yabancı güçlerin varlığına rağmen, Rusya’nın güvenliğini tehdit eden radikalizm, terörizm ile uyuşturucu ve silah kaçakçılığı Afganistan’da artış göstermiştir. Nitekim 2005 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, yabancı güçleri Afganistan merkezli uyuşturucu ticaretine müdahale etmemekle suçlamıştır.⁵⁹⁵ Uluslararası koalisyon güçlerinin mevcudiyetine rağmen, ülkede uyuşturucu üretimi ve ticaretinin artış göstermesi bu eleştirilerin temelini oluşturmuştur.

⁵⁹² Tamanna, **a.g.e.**, 2008, s. 114-126.

⁵⁹³ Muhammed Kazım Bamik, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Nevesa Yayınları, 2021, s. 284.

⁵⁹⁴ Ahmad Khan Dawlatyar, “Rusya’nın Taliban Politikası”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Aralık, 7(2), 2023, s. 446.

⁵⁹⁵ Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 320-321.

Washington, Afganistan'daki askerî ve siyasi varlığından yararlanarak, Rusya'nın Orta Asya enerji jeopolitiği üzerindeki etkisini zayıflatmayı hedefleyen adımları desteklemiş ve Afganistan jeopolitiğini bir enerji koridoruna dönüştürme çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, ABD özellikle Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPİ) doğal gaz boru hattı projesini desteklemiş; söz konusu projenin hayata geçirilmesi durumunda, Rusya'nın Türkmenistan gazı üzerindeki etkisinin önemli ölçüde azalacağı öngörülmüştür.

Rusya, algıladığı tehditleri bertaraf etmek amacıyla öncelikle “yakın çevresi” olarak tanımladığı bölgelerdeki ABD askerî varlığının sona erdirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Moskova'nın diplomatik girişimleri sonucunda, Kırgızistan ABD üslerini kapatma kararı almıştır.⁵⁹⁶ Rusya, çeşitli uluslararası platformlarda daima ABD'nin Afganistan'dan tamamen çekilmesini savunmuştur. Bununla birlikte, Moskova söz konusu tehditleri caydırmak amacıyla Taliban ile doğrudan temas kurma yoluna gitmiştir. Taraflar arasındaki ilk temas 2006 yılında gerçekleşmiş; bu görüşmede Rusya, Taliban'dan Orta Asya ülkelerinin vatandaşlarını kendi saflarında bulundurmamasını ve uyuşturucu kaçakçılığına engel olmasını talep etmiştir. Taliban ise her iki konuda da olumlu yanıt vermiştir.⁵⁹⁷

2014 yılında Afganistan'da yaşanan gelişmeler, Moskova'nın Taliban ile daha fazla yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerden ilki, Afganistan'ın savunma ve güvenlik iş birliği anlaşması kapsamında ABD'ye askerî üsler tahsis etmesidir. İkincisi ise, Rusya'nın ve Orta Asyalı müttefiklerinin ulusal güvenliğini tehdit eden Ed-Devletu'l-İslâmiyye fi'l-Irak ve's-Şâm'ın (DAEŞ) Afganistan'da örgütlenmeye

⁵⁹⁶ Muhtaba Naziri, **Revabiti Ameriak ve Afganistan (ABD ve Afganistan ilişkileri)**, Kabil, Nevisa Yayınları, 2019, s. 149.

⁵⁹⁷ Ahmad Khan Dawlatyar, “Rusya'nın Taliban Politikası”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Aralık, 7(2), 2023, s. 447.

başlamasıdır. Tüm bunlara ek olarak, Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesiyle birlikte Batı ile ilişkileri ciddi ölçüde gerilmiştir. Bu bağlamda, Moskova, hem bölgesel güvenlik kaygılarını gidermek hem de Batı karşısında pozisyonunu güçlendirmek amacıyla Taliban ile ilişkilerini derinleştirmeye yönelmiştir.

DAEŞ, hilafet ideolojisi çerçevesinde her bir İslam ülkesini birer vilayet olarak tanımlamış ve bu vilayetlere kendi atadığı valiler aracılığıyla yönetim tesis etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, tarihî Horasan coğrafyasını (Afganistan, Pakistan, İran, Orta Asya ve Çin'in belirli bölgelerini) Horasan vilayeti ilan ederek bu alan üzerinde etkisini genişletmeyi hedeflemiştir. Afganistan'ın jeopolitik konumu, DAEŞ açısından büyük önem taşımaktadır. Zira DAEŞ, Afganistan'da hakimiyet sağladığı takdirde, buradan Orta Asya, Rusya, Çin ve İran'a sızma kapasitesine sahip olacaktır.⁵⁹⁸ Ayrıca, ülkede zayıflamış durumda bulunan El-Kaide unsurlarını kendi saflarına katma potansiyeline de sahiptir. DAEŞ'ten farklı olarak, Taliban sınırları tanınan Afganistan coğrafyasında bir hükümet kurmayı hedeflemiştir. Taliban'ın kadrolarının büyük çoğunluğunu Afganlar, özellikle de Peştunlar oluşturmaktadır ve hareketin mezhebi ise Sünni-Hanefidir. Nitekim Taliban, DAEŞ'i kendi varlığına yönelik yaşamsal bir tehdit olarak görmüş ve bu örgüte karşı silahlı mücadele yürütmüştür.

Yaşanan gelişmelerin ardından Moskova, gerek “Afganistan sendromu” gerekse yabancı güçlerin Afganistan'daki varlığı nedeniyle doğrudan müdahale seçeneğini tercih etmemiş; bunun yerine Taliban'ı dengeleyici bir unsur olarak görmüş ve bu doğrultuda desteklemeye yönelmiştir. 2015 yılında Rusya'nın Kabil Büyükelçisi Zamir Kabulov, Moskova'nın Taliban ile doğrudan temas kurduğunu doğrulamış ve bu ilişkilerin amacının, Rus vatandaşlarının güvenliğini sağlamak ve DAEŞ'a karşı

⁵⁹⁸ Alişahi, A, “Avamili Faaliyet Gruhu Teröristi DAEŞ Der Afganistan (DAEŞ Terör Örgütünün Afganistan'da Faaliyet Göstermesinin Sebepleri), **Jeopolitik Dergisi**, Sayı 1, 2016, s.173-195.

mücadele etmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁹ Öte yandan, ABD'nin önde gelen gazetelerinden The Washington Post, Rusya'nın Afganistan'daki Amerikan askerlerini öldürmeleri için Taliban'a para ödediğini iddia etmiştir.⁶⁰⁰ Moskova bu iddiaları kesin bir dille yalanlamış olsa da, savaş süresince Taliban'ın Rusya menşeli silahları aktif biçimde kullandığı çeşitli kaynaklarca rapor edilmiştir.

Moskova, ABD'yi dengelemek ve bölgesel etkisini artırmak amacıyla Taliban'a diplomatik düzeyde destek sağlamıştır. Bu çerçevede, Taliban ile Afgan siyasetçileri bir araya getiren çeşitli konferanslar düzenleyerek, Taliban'a uluslararası meşruiyet kazandırma yönünde adımlar atmıştır. Ayrıca Moskova, Taliban heyetlerini resmî davetlerle kabul ederek, örgütü fiilî (de facto) bir hükümet olarak muhatap almıştır.⁶⁰¹ Bununla birlikte, Rusya, ABD üzerindeki baskısını artırmak ve Afganistan'daki gelişmeleri doğrudan yönlendirebilmek amacıyla “Moskova Formatı”nı oluşturmuştur.⁶⁰² Bu platformun temel amacı, Afganistan sorununu bölgesel bir çerçevede ele almak ve çözüm önerileri geliştirmektir.⁶⁰³ Format, başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere bölge aktörlerinin katılımıyla yürütülen çok taraflı diplomatik bir girişim niteliği taşımaktadır.

Taliban'ın yeniden Afganistan'da egemenlik kurmasında, Rusya'nın sağladığı askerî ve diplomatik desteğin önemli bir rolü olmuştur. Moskova'nın desteği, Taliban'ın sahadaki gücünü artırmasının yanı sıra uluslararası alanda meşruiyet kazanmasına da katkı

⁵⁹⁹ “به چهار دلیل روسیه از طالبان پشتیبانی می‌کند”, 8am, <https://8am.media/fa/4-reason-russia-support-taliban/>, Erişim Tarihi: 23.05.2024.

⁶⁰⁰ Why would Russia pay the Taliban to kill U.S. troops?, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/podcasts/post-reports/why-would-russia-pay-the-taliban-to-kill-us-troops/>, Erişim Tarihi: 12.10.2024.

⁶⁰¹ Ahmad Khan Dawlatyar, “Rusya'nın Taliban Politikası”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Aralık, 7(2), 2023, s. 448.

⁶⁰² Başlangıçta Rusya, Çin, Pakistan, İran, Hindistan ve Afganistan'ın toplantıya katıldığı, 2018 yılındaki toplantıda Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katıldığı görülmektedir. 2021 yılındaki toplantısında Taliban Başbakan Yardımcısı Molla Abdul Selam Hanefi liderliğinde Taliban'ın heyeti katılmıştır. 16 Kasım 2022 yılındaki toplantısında geçmişte katılan devletlerin dışında Türkiye, Katar, BAE ve Suudi Arabistan'ın gözlemci devletler olarak toplantıya katılmıştır.

⁶⁰³ “نشست مسکو: طالبان حکومت هم‌شمول قومی-سیاسی را شکل دهد”, VOA, <https://www.darivoo.com/a/moscow-talks-on-afghanistan-call-for-inclusive-government-in-kabul-kabulov-says/6837459.html>, (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

sağlamıştır. Rusya, Taliban'ı terörist unsurlarla mücadele eden bir aktör olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, Moskova'nın Taliban ile geliştirdiği ilişkileri meşrulaştırmasının temelini oluşturmuştur. Rusya, Taliban aracılığıyla Avrasya'nın kenar kuşağında nüfuz kurarak bu bölgede üstünlük sağlamış olan ABD'yi Afganistan'dan çıkarmayı başarmış ve böylece hem algıladığı güvenlik tehditlerini bertaraf etmiş hem de Sovyetler Birliği döneminde yaşadığı tarihsel yenilginin rövanşını almıştır. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin 1989'da Afganistan'dan çekilmesinin ardından desteklediği hükümet üç yıl boyunca mücahitlere karşı direnirken, ABD'nin desteklediği hükümet ise Amerikan askerlerinin gözü önünde hızla çökmüştür. Bu durum, Moskova açısından tarihsel ve stratejik bir üstünlük göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Moskova, Taliban'ın yeniden Afganistan'da egemen olmasını olumlu karşılamıştır. Rusya, Kabil Büyükelçiliği'ni açık tutarken, Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliği'ni ise Taliban yönetimine devretmiştir. Moskova, her platformda Afganistan'daki sorunların kaynağının ABD olduğunu vurgulamakta ve Afganistan'ın yeniden yapılanması için ülke rezervlerinin serbest bırakılması suretiyle destek talep etmektedir. Moskova aldığı son kararlar Taliban'ı terör örgütleri listesinden çıkarmıştır.⁶⁰⁴ Ayrıca, Taliban hükümetini resmi şekilde tanıyan ilk devlet olmuştur.⁶⁰⁵

Moskova, Taliban yönetimini resmî olarak tanıyarak çeşitli stratejik hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Birincisi, Rusya, güvenliğinin Afganistan üzerinden sağlanacağını kabul etmekte ve Taliban aracılığıyla DEAŞ gibi güvenlik tehditlerine karşı mücadele etmeyi hedeflemektedir. İkincisi, Rusya, Taliban hükümetini tanıyarak ABD'nin politikalarına paralel hareket etmeyeceğini uluslararası kamuoyuna göstermektedir.

⁶⁰⁴ “حکم دادگاه عالی روسیه؛ چطور طالبان از فهرست سازمان‌های تروریستی روسیه خارج شد؟”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cx2yxx9yr72o>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.

⁶⁰⁵ “روسیه حکومت طالبان در افغانستان را به رسمیت شناخت”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cew0n1n2ddgo>, Erişim Tarihi: 25.07.2025.

ABD ise, Taliban'ın Doha Anlaşması kapsamında verdiği taahhütleri yerine getirmediği gerekçesiyle, hareketin herhangi bir devlet veya uluslararası örgüt tarafından tanınmasını engellemektedir. Bu bağlamda, Rusya, Taliban'ı resmî olarak tanıyarak ABD'nin planlarını sabote etmeye çalışmaktadır. Üçüncü olarak Moskova, ekonomik çıkarlarını gözetmektedir. Ukrayna Savaşı'nın ardından Avrupa ülkeleri Rusya'dan enerji ithalatını azaltırken, Rusya Taliban'ı tanıyarak Afganistan ile ticari ilişkilerini geliştirmeyi ve Afganistan'ın jeopolitik konumu üzerinden Güney Asya'ya enerji ihracatını artırmayı planlamaktadır. Ayrıca, Moskova ile Bakü arasında yaşanan gerilim nedeniyle Rusya'nın Kafkasya üzerinden gerçekleştirdiği enerji ihracatında güvensizlik ortamı oluşmuştur; bu da Rusya'nın alternatif enerji koridorları arayışını hızlandırmaktadır.

3.2. Çin

11 Eylül terör saldırılarında Çin'in 62 vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Bu olayın ardından Çin, Afganistan kaynaklı terörizm, radikalizm ve bölücülüğü ulusal güvenliğine yönelik tehditler olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a yönelik askeri müdahalesini desteklemiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Washington lehine oy kullanmıştır.⁶⁰⁶ Pekin yönetimi, Afganistan'dan kaynaklanan tehditleri doğrudan askeri müdahaleye başvurmadan, ABD üzerinden bertaraf etmeyi amaçlayarak Washington'un yanında durmuştur.

Pekin, Taliban sonrası kurulan Afganistan hükümetini resmî olarak tanımış ve ülkenin yeniden inşası için 260 milyon dolar tutarında yardımda bulunmuştur.⁶⁰⁷ Ayrıca Çin, 2010 yılında düzenlenen Tokyo Konferansı'nda Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamak amacıyla 300 milyon dolar taahhüt etmiştir. Amerika

⁶⁰⁶ Huşing Jav, Revabiti Çin ve Afganistan (Çin ile Afganistan ilişkileri)", çeviren: Puya Faryabi, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 27, 2012, s. 13-14.

⁶⁰⁷ Masab, **a.g.e.**, 2018, s. 10.

Birleşik Devletleri'nin Taliban ve El-Kaide'ye karşı yürüttüğü askeri operasyonlar devam ederken, Çin ise Afganistan jeopolitiğinde ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye yönelik bir strateji izlemiştir. Bu doğrultuda Pekin yönetimi, yaklaşık 3,5 milyar dolar değerindeki Aynak bakır madeni işletme hakkını ve Afganistan'ın kuzeyinde petrol ve doğalgaz çıkarma projelerini üstlenmiştir. Ayrıca, sınırlı sayıda Afgan güvenlik personeline eğitim desteği sağlamıştır.⁶⁰⁸ Çin, Aynak bakır madeni projesi konusunda devrik hükümetle anlaşmaya varmış olsa da, güvenlik endişeleri ve ABD'nin baskıları nedeniyle bu projelerde hedeflediği ilerlemeyi sağlayamamıştır.

ABD'nin Afganistan'dan hızlı bir şekilde çekilmemesi, Çin tarafından, bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Ayrıca Afganistan'ın, Çin'in bölgesel rakibi Hindistan ile geliştirdiği yakın ilişkiler de Pekin'i rahatsız eden diğer bir unsur olmuştur.⁶⁰⁹ Çin'i tedirgin eden bir başka konu ise Afganistan'da faaliyet gösteren terör örgütleridir. Uygur savaşçıların varlığına ek olarak, 2013 yılında El-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri, Sincan bölgesinde Çin'e karşı Müslümanların haklarına dikkat çeken açıklamalarda bulunmuştur. 2014 yılında ise DAESH lideri Ebu Bekir el-Bağdadi, Hindistan, Çin ve Filistin'de Müslümanların haklarının gasp edildiğini ileri sürmüştür.⁶¹⁰ DAESH'in Afganistan'da örgütlenmeye başlaması üzerine Çin, güvenlik endişelerini Afganistan hükümetiyle paylaşmıştır. Zira Çin vatandaşı olan bazı Uygurlar, DAESH saflarında Afganistan'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Çin'in kendi topraklarında Uygur Müslümanlara yönelik uyguladığı baskı politikaları, bu grupların Pekin'e karşı intikam alma yönünde siyasi hedefler geliştirmesine neden olmuştur.⁶¹¹ Çin'in Afganistan'a kara sınırıyla doğrudan komşu olması, bu güvenlik tehditlerinin kendi topraklarına sirayet etme riskini artırmaktadır.

⁶⁰⁸ Faramarz Tamanna, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayını, 2014, s. 238-242.

⁶⁰⁹ Kerry Dumbaugh, U.S. Strategy in Afghanistan-Pakistan Chinese Views and interests, CNA China Studies

⁶¹⁰ Masab, **a.g.e.**, 2018, s. 15.

⁶¹¹ Alişahi, **a.g.m.**, s. 187-188.

Çin, farklı platformlarda sürekli olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'dan çekilmesine vurgu yapmıştır. Çin öncülüğünde kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) de, ABD'nin bölgedeki askeri varlığını eleştirmiş ve askeri üslerini kısa sürede terk etmesi yönünde çağrıda bulunmuştur.⁶¹² Çin, Afganistan'daki meşru hükümeti tanımış olmakla birlikte, sahada etkinliğini sürdüren ve gölge hükümet niteliği taşıyan Taliban ile de ilişkilerini geliştirmiştir. Pekin, Taliban'ın yalnızca askerî yöntemlerle ortadan kaldırılamayacağını savunmuş; bu nedenle, ABD ve Afganistan hükümetinin Taliban'ın sahadaki gerçekliğini kabul ederek müzakere yolunu tercih etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

2005 yılında Afganistan hükümeti, Çin menşeli silahların Taliban'ın eline geçmesinden duyduğu endişeyi resmi olarak dile getirmiştir. 2007 yılında ise Batılı kaynaklar, ABD askerlerinin Çin yapımı silahlarla öldürüldüğünü iddia etmiştir.⁶¹³ Çin hükümeti, Taliban'a doğrudan silah temin ettiğine dair iddiaları reddetmiş olsa da, Çin yapımı silahların çeşitli yollarla Taliban'ın eline geçmesi, sahadaki askeri dengeleri etkileyerek örgütün gücünü artırmıştır.

2014 yılında Afganistan'ın ABD'ye askeri üs tahsis etmesinin ardından Çin, Afganistan politikasını yeniden şekillendirmiş ve ülkeye özel temsilci atamıştır. Bu süreçte Pekin yönetimi, yalnızca Afganistan hükümetiyle değil, doğrudan Taliban ile de temas kurmaya başlamıştır. Aynı yıl Taliban temsilcileri Çin'i ziyaret etmiş, 2019'da ise dokuz kişilik üst düzey bir Taliban heyeti Pekin'de Çinli yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde Çin tarafı, terörle mücadele ve Afganistan'daki krizin çözümünde Taliban'ın rolünün önemine dikkat çekmiştir.⁶¹⁴ Çin, Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmeyeceğini ifade ederken; Taliban ise Afgan topraklarının başka devletlere karşı kullanılmasına izin vermeyeceğini beyan etmiştir. Taliban'ın yeniden

⁶¹² Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 240.

⁶¹³ R. Fischer Jr., "Chinese Arms Cost America Lives", **Far Eastern Economic Review**, 2008, 52.

⁶¹⁴ "هيات طالبان با وزير خارجه چین دیدار کرد", BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57997362>, Erişim Tarihi: 13.02.2025.

Afganistan’da iktidarı ele geçirmesinin ardından Çin Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak, ABD’yi ülkedeki gelişmelerden sorumlu tutmuş; aynı zamanda Afgan halkının iradesine ve tercihine saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir. Çin, açıklamasında Taliban’ın barışın tesisi, kapsayıcı bir hükümetin kurulması ve ülkedeki Çin vatandaşlarının güvenliğinin sağlanması yönünde sorumluluk üstlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹⁵ Çin’in çıkarlarını güvence altına almak amacıyla Taliban’a verdiği bu dolaylı destek, örgütün sahadaki meşruiyetini artırmış ve ABD’ye karşı konumunu güçlendirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan’daki çıkarlarını koruma ve genişletme hedefi doğrultusunda Taliban’a verdiği destek nedeniyle örgütün ikinci iktidar dönemini olumlu karşılamıştır. Çin, Kabil’deki büyükelçiliğini açık tutarak diplomatik varlığını sürdürmekte; aynı zamanda Afganistan’ın Pekin Büyükelçiliğini Taliban yönetimine devrederek taraflar arasındaki ilişkileri kurumsallaştırma yoluna gitmektedir. Çin’in Afganistan jeopolitiğindeki öncelikleri; ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarındaki çıkarlarının korunmasıdır. Pekin, Afganistan’ın geçmişte Britanya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri için bir tür bataklığa dönüşmüş olduğunu göz önünde bulundurarak, bu ülkeye doğrudan askerî müdahalede bulunmaktan kaçınmakta ve güvenlik tehditlerini dolaylı yollarla bertaraf etmeyi tercih etmektedir.

Taliban’ın ikinci iktidar döneminde Çinli firmalar düzenli olarak Kabil’i ziyaret etmekte; ticaret ve yatırım yapılabilecek alanları değerlendirmektedir. Nitekim 5 Ocak 2023 tarihinde, Afganistan’ın kuzeyinde yer alan Amu Derya sahasında petrol çıkarılması amacıyla Çinli şirketler ile Taliban yönetimi arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu çerçevede Çin, Amu Derya’daki petrol üretimi için 700 milyon

⁶¹⁵ “بحران افغانستان؛ واکنش قدرت‌های کلیدی منطقه به طالبان چه بوده؟”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58268582>, (Erişim Tarihi: 09.12.2022).

dolarlık yatırım taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca Pekin, Afganistan'dan ithal edilen ürünlerin yaklaşık yüzde altmışına gümrük vergisi muafiyeti uygulayarak ekonomik ilişkileri teşvik etmektedir.⁶¹⁶ Buna ek olarak, Çinli yetkililerin yakın zamanda Afganistan'daki bakır madenlerinin işletilmesine başlanacağı yönündeki açıklamaları, Pekin'in ülkede yatırım yapma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır.⁶¹⁷ Afganistan'ın, yaklaşık bir trilyon dolar değerinde olduğu tahmin edilen bakır ve lityum rezervlerine sahip olması, Çin açısından büyük bir stratejik önem arz etmektedir.⁶¹⁸ Öte yandan Çinli firmalar, Tahar ve Badahşan vilayetlerinde bulunan altın madenlerini işletmek suretiyle de önemli gelirler elde etmektedir.

Çin, Afganistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında yer alan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na (CPEC) katılımını talep etmektedir.⁶¹⁹ Afganistan projeye dahil olduğunda, binlerce kişiye istihdam sağlanmasının yanı sıra ticaret hacminin de önemli ölçüde artması beklenmektedir. Ancak Washington ve Yeni Delhi'nin baskıları nedeniyle, Afganistan'ın devrik rejimi CPEC konusunda net bir tavır ortaya koyamamıştır. Buna karşılık Taliban yönetimi, üst düzey yetkililer aracılığıyla CPEC'e katılmaya olumlu baktığını açıklamıştır.⁶²⁰ Çin ve Pakistan'ın Afganistan'ın projeye dahil edilmesi yönündeki ısrarına karşın, Hindistan, üçüncü bir devletin CPEC'e katılımının yasal olmadığını belirtmiştir.⁶²¹ Hindistan'ın bu açıklamasının ardından Taliban, Vahan Koridoru üzerinden Çin ile bağlantı kurma niyetini duyurmuştur.⁶²² Afganistan, Pakistan ve İran'a olan bağımlılığını azaltmak amacıyla alternatif ulaşım yolları

⁶¹⁶ Masab, **a.g.e.**, 2018, s. 213.

⁶¹⁷ "افغانستان، مهره‌ای تازه در طرح‌های بزرگ چین"، *Radiofarda*, <https://www.radiofarda.com/a/china-strategic-interest-in-afghanistan/31608486.html>, (Erişim Tarihi: 28.02.2023).

⁶¹⁸ "افغانستان، مهره‌ای تازه در طرح‌های بزرگ چین"، *Radiofarda*, <https://www.radiofarda.com/a/china-strategic-interest-in-afghanistan/31608486.html>, (Erişim Tarihi: 28.02.2023).

⁶¹⁹ "«توافق پاکستان و چین برای حضور افغانستان در «سی پیک»"، *Tasnim News*, <https://l24.im/tX1V9rm>, (Erişim Tarihi: 09.12.2022).

⁶²⁰ "«توافق پاکستان و چین برای حضور افغانستان در «سی پیک»"، *Tasnim News*, <https://l24.im/tX1V9rm>, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).

⁶²¹ "هند با پیوستن افغانستان به کریدور اقتصادی چین-پاکستان مخالفت کرد"، *IRNA*, <https://l24.im/Vlv>, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).

⁶²² "وزیر تجارت طالبان خواهان کمک چین به گشایش سریع دهلز و اخان شد"، *Afintl*, <https://www.afintl.com/202211284499>, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).

arayışındadır. Kabil'in karayolu vasıtasıyla Çin'e bağlanması, ticaretin hızlanmasının yanı sıra söz konusu devletlere olan bağımlılığını azaltma potansiyeli taşımaktadır.

Çin, Afganistan'daki güvenlik sorunlarının, bölge devletleriyle geliştirdiği projeleri sabote etme potansiyeline sahip olduğunun farkındadır. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Çin, 62 milyar dolar değerindeki Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) projesine yatırım yapma taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca, içeriği kamuoyuna açıklanmamış olmakla birlikte, İran ile 25 yıllık kapsamlı bir stratejik iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bu projelerin hayata geçirilebilmesi, güvenli ve istikrarlı bir Afganistan'ın varlığına bağlıdır. Bu nedenle Çin, dış müdahalelerden kaçınılması gerektiğini savunmakta ve Afganistan'da güvenlik ile istikrarın, yerel aktörler aracılığıyla sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır.

ABD Başkanı Donald Trump, Çin'in Bagram Hava Üssü'nü ele geçirerek, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle oluşan güç boşluğunu doldurmaya çalıştığını iddia etmiştir. Öte yandan, ABD Savunma Bakanlığı'nın (Pentagon) Kongre'ye sunduğu bir raporda, ABD'nin Afganistan'dan çekilme sürecinin, Çin tarafından "ABD artık güvenilir bir müttefiki değildir" şeklinde yorumlanarak uluslararası arenada ABD'nin imajını zayıflatmaya çalıştığını belirtilmiştir.⁶²³ Çin, Afganistan'ın "imparatorluklar mezarlığı" olan jeopolitik yapısının farkındadır. Bu nedenle Pekin yönetiminin, çıkarlarını korumak amacıyla Afganistan'a doğrudan askerî güç konuşlandırması olası görünmemektedir. Çin'in, geçmişte Taliban üzerinden ABD'ye karşı dolaylı bir politika yürüttüğü göz önüne alındığında, gelecekte de benzer şekilde iç aktörler aracılığıyla Afganistan'daki çıkarlarını sürdürmeye çalışacağı söylenebilir.

4. İşgal Döneminde Bölgesel Aktörlerin Afganistan Politikası

⁶²³ "پنتاگون: چین از خروج امریکا از افغانستان برای بی‌اعتبار کردن واشنگتن استفاده کرده است", Afintl, <https://www.afintl.com/202211294090>, Erişim Tarihi: 09.12.2022.

4.1. Pakistan

Pakistan, başlangıçta Taliban rejiminin devrilmesine karşı bir tutum sergilemiştir. Ancak 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin yönelttiği sert ültimatoma karşısında Taliban politikasını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır.⁶²⁴ Bu çerçevede ABD, Pakistan'a El-Kaide ve Taliban'a desteğini sürdürmesi hâlinde ülkeyi bombalayarak "taş devrine döndürme" tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine Pakistan, ABD öncülüğündeki operasyonu destekleyeceğini, Hindistan'ın Taliban sonrası kurulacak hükümette etkisinin artmaması şartıyla ABD uçaklarının Pakistan hava sahasını kullanabileceğini ve gerekli görülmesi hâlinde askeri üslerin kullanımına da izin verilebileceğini açıklamıştır.⁶²⁵ İslamabad yönetimi, ABD'nin operasyonunu resmen desteklemiş; bu doğrultuda Taliban'ın İslamabad Büyükelçisi Molla Salam Zayıf'ı ABD'ye teslim etmiştir. Ayrıca, hava sahasını ve askeri üslerini açmak suretiyle ABD'nin Afganistan'daki askerlerine lojistik destek sağlamasına imkân tanımıştır.⁶²⁶ Pakistan, bu politikayla hem uluslararası alandaki siyasi yalnızlığını kırmayı hem de Hindistan'ın bölgede artan etkisini dengelemeyi hedeflemiştir. Ancak jeopolitik rekabet bağlamında değerlendirildiğinde, Taliban'ın devrilmesi Yeni Delhi lehine bir gelişme olmuş; dolayısıyla Pakistan, Afganistan üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde kaybederek stratejik bir kayıp yaşamıştır.

Pakistan, Afganistan'da kurulan hükümeti resmî olarak tanımış ve bu çerçevede diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. İki ülke arasında ticaret hacmi yaklaşık 5 milyar dolara ulaşmış olup, Afganistan en fazla ticareti Pakistan ile gerçekleştirmiştir. Pakistan, terörle mücadele konusunda ise Washington'dan çeşitli düzeylerde destek almıştır.⁶²⁷

⁶²⁴ Collins, **a.g.e.**, s. 83.

⁶²⁵ Bruce Riedel, **Ölümcül Kucuklaşma: ABD Pakistan ve Dünya Cihadının Geleceği**, çeviren: Bahar Mehr ve Tabuş Fruq, Kabul, Seyit Yayınları, 2014, s. 151.

⁶²⁶ Musavi, **a.g.e.**, 2019, s.75-76.

⁶²⁷ Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 234.

Ekonomik ilişkilerin görece güçlü olmasına rağmen, İslamabad yönetimi Afganistan’a öncelikle güvenlik perspektifinden yaklaşmış ve bu doğrultuda ikili bir politika benimsemiştir. Bir yandan Afganistan hükümetini muhatap alırken, diğer yandan Taliban’ı sahadaki güç dengelerinde bir unsur olarak desteklemeye devam etmiştir.

Son yirmi yıl içerisinde Pakistan, Taliban liderleri ile savaşçıların kendi topraklarında bulunmasına büyük ölçüde müsamaha göstermiştir. Bu dönemde, ABD’nin öncelikli olarak Irak ve El-Kaide’ye odaklanması, Taliban’ın Pakistan’da örgütsel yapılar inşa ederek buradan Afganistan hükümetine ve ABD’ye karşı silahlı mücadele yürütmesine olanak tanımıştır.⁶²⁸ Dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Taliban’ın ana yapılarının Pakistan sınırları içinde bulunduğunu açıkça dile getirmiş; halefi Eşref Gani ise Afganistan’ın Pakistan ile “ilan edilmemiş bir savaş” içerisinde olduğunu belirterek İslamabad yönetimini Taliban’a sistematik destek sağlamakla suçlamıştır. Nitekim Taliban’ın üst düzey karar alma organlarının uzun süre Pakistan’da konuştandığı ve bu yapıların İslamabad’dan mali, lojistik ve askerî destek aldığı, Afganistan hükümeti tarafından sürekli gündeme getirilmiştir. ABD de zaman zaman Pakistan’ı Taliban’ı desteklemekle suçlamış⁶²⁹ olsa da, Washington Pakistan’ı ‘stratejik ortak’ olarak tanımlamaya devam etmiş ve ciddi bir baskı mekanizması işletmemiştir.⁶³⁰

Taliban savaşçıları, uzun yıllar boyunca Pakistan’ın aşiret bölgelerinde özellikle Hayber Pahtunhva, Kuzey ve Güney Veziristan ile Bajaur’da eğitim görmüşlerdir.⁶³¹ Taliban lideri Molla Haybatullah, Belucistan eyaletinin başkenti Kuetta’da bulunan bir camide din görevlisi olarak görev yapmış ve burada Taliban için savaşçıların yetiştirilmesinde aktif rol oynamıştır.⁶³² Afganistan ve ABD tarafından yöneltilen suçlamalara karşılık

⁶²⁸ Riedel, **a.g.e.**, 2014, s. 155-156.

⁶²⁹ Rangin Spanta, *Siyaset Der Afganistan Rüyayet-Az Derun* (Afganistan Siyasetinin İşten Rivayeti), Kabil, Azim Yayınevi, 2017, s. 530-550.

⁶³⁰ **A.g.e.**, s. 313.

⁶³¹ Bamik, **a.g.e.**, 2021, s. 286.

⁶³² Seccadi, **a.g.e.**, 2020, s. 367-368.

Pakistan, Taliban'ın Afganistan'daki sosyo-politik gerçekliğin bir parçası olduğunu savunmuştur. Her ne kadar Afganistan yönetimi, Pakistan'ın Taliban ile hükümet arasında arabuluculuk yapmasını zaman zaman talep etmiş olsa da, İslamabad bu önerilere mesafeli yaklaşmıştır. Pakistan, geçmişte mücahit grupların aşırı parçalanmasından doğan deneyimlerden ders çıkararak, Taliban'ı farklı fraksiyonlar hâlinde bölmek yerine tek bir çatı altında destekleme stratejisini benimsemiştir. Zira örgütün aşırı parçalanması durumunda, iç çatışmaların artması ve bu grupların rakip devletler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılma riski söz konusuydu.

Pakistan, stratejik hedefleri doğrultusunda Taliban'a destek vermeyi tercih etmiştir. İslamabad yönetimi, Afganistan'ı tarihsel olarak “arka bahçesi” olarak görmekte ve bu ülkedeki ABD ile diğer yabancı güçlerin varlığını kendi etki alanı açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, yabancı aktörlerin Afganistan'daki nüfuzunun artması durumunda, Pakistan'ın bölgesel süreçleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi zorlaşacaktır. Bu nedenle İslamabad, Taliban'ı destekleyerek hem Afganistan'daki jeopolitik gelişmeleri kontrol altında tutmayı hem de ülke üzerindeki nüfuzunu artırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, dış aktörlerin etkili olduğu bir Afganistan'da kendisine yalnızca sınırlı bir rol düşeceğini öngören Pakistan, bu stratejik kaygılarla Taliban'ın yanında konumlanmayı tercih etmiştir.

İslamabad'ın Afganistan politikasındaki stratejik hedeflerinden biri de Hindistan faktörüdür. 1990'lı yıllarda Taliban yönetimi Hindistan'a mesafeli bir tutum sergilerken, Afganistan Cumhuriyeti ise Yeni Delhi ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ulusal kimliğini büyük ölçüde İslamcılık ve Hindistan karşıtlığı üzerine inşa eden Pakistan, Hindistan'ın Afganistan jeopolitiğinde etkinlik kazanmasını, kendi açısından bir çevrelenme stratejisinin parçası olarak görmüştür.⁶³³ Bu bağlamda İslamabad,

⁶³³ Musavi, a.g.e., 2019, s. 64.

Hindistan'ın Celalabad ve Kandahar'daki konsolosluklarının ulusal güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle kapatılmasını talep etmiştir. Ayrıca Pakistan, Yeni Delhi'yi bu konsolosluklar üzerinden Beluç ayrılıkçı hareketlerini⁶³⁴ ve Peştun etnik temelli militarist yapıları desteklemekle suçlamıştır.⁶³⁵ Öte yandan tarihsel bir benzerlik olarak, Britanya Hindistanı döneminde de İngiliz yetkililer, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın güney vilayetlerindeki konsolosluklarını güvenlik tehdidi oluşturduğu gerekçesiyle kapattırmak istemiştir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Hindistan'ın Kabil Büyükelçiliği, konsoloslukları ve vatandaşları çeşitli saldırıların hedefi olmuştur. Bu saldırılar sonucunda onlarca kişi yaşamını yitirmiştir. Örneğin, 2008 yılında Hindistan'ın Kabil Büyükelçiliğine yönelik gerçekleştirilen bombalı terör saldırısında 58 kişi hayatını kaybetmiş, 141 kişi ise yaralanmıştır. Hayatını kaybedenler arasında Hindistan'ın askeri ataşesi ve bir diplomatı da bulunmaktadır. Hindistan, söz konusu saldırının arkasında Pakistan'ın bulunduğunu iddia ederek, saldırıdan doğrudan İslamabad'ı sorumlu tutmuştur.⁶³⁶

İslamabad'ın bir diğer stratejik hedefi ise Kabil'de dost bir hükümetin kurulmasıydı. Afganistan Cumhuriyeti, Pakistan'ı Taliban'a destek vermek ve ülkenin iç işlerine müdahale etmekle suçlamış, ancak başta Durand Hattı olmak üzere İslamabad'a yönelik net ve kararlı bir politika geliştirememiştir.⁶³⁷ Dönemin Afganistan Dışişleri Bakanı Rangin Dadfar Spanta, Durand sınırı konusuna ilişkin yaptığı açıklamada, “ülkenin bir bölümünden vazgeçmek, bir dışişleri bakanının ya da cumhurbaşkanının yetkisini aşar; bu mesele halkın ve onların temsilcilerinin karar vereceği bir konudur” diyerek, devletin bu konudaki politik belirsizliğini gözler önüne sermiştir.⁶³⁸ Bu durum, Pakistan'ın tehdit algılarını artırmış ve Kabil'deki merkezi hükümet yerine Taliban'ı desteklemesine

⁶³⁴ Abdali, **a.g.e.**, 2018, s. 166-167.

⁶³⁵ Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 270.

⁶³⁶ Abdali, **a.g.e.**, 2018, s. 112-117.

⁶³⁷ Bamik, **a.g.e.**, 2021, s. 250-251.

⁶³⁸ Abdul Ghafur Arzo, **Afganistan ve camiyeyi cihani (Afganistan ve uluslararası toplum)**, Kabil, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 45.

zemin hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle, Pakistan, Afganistan’da güçlü bir ulus-devletin kurulmasının kendi çıkarlarına ters olduğunu düşünmüş; bu nedenle dış politikasında Afganistan’da zayıf bir hükümetin varlığını tercih etmiş ve bu bağlamda Taliban’ı desteklemiştir. İslamabad’ın Taliban’ı Washington’la müzakereye teşvik ederken, Afgan hükümetiyle barış sürecine katkı vermemesi de bu “zayıf Afganistan” stratejisiyle doğrudan ilişkilendirilebilir.

Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesinin bir diğer stratejik amacı ise ekonomik çıkarlarıyla ilgilidir. İslamabad, dost fakat zayıf bir Afganistan’ın doğal kaynaklarını ve iç pazarını denetleyebileceğini hesaplayarak Taliban’a destek vermeyi tercih etmiştir. Afganistan’daki bu ekonomik çıkarların ötesinde, Pakistan, Afganistan jeopolitiği üzerinden Orta Asya’nın enerji kaynaklarına ve pazarlarına ulaşmayı da hedeflemiştir. Bu çerçevede, Türkmenistan’dan Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan’a doğal gaz taşımayı amaçlayan TAPİ boru hattı projesi, İslamabad’ın öncelikli enerji projeleri arasında yer almıştır. Pakistan, bu tür jeoekonomik hedeflerine ulaşmak amacıyla Taliban’ı yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda jeopolitik bir denge unsuru olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda desteklemiştir.

Belirttiğimiz stratejik ve jeopolitik gerekçeler doğrultusunda Pakistan, Afganistan hükümeti ve yabancı güçlere karşı Taliban’ı desteklemiştir. Bu desteklerin etkisiyle Taliban sahadaki operasyonel kapasitesini artırmış ve zamanla daha da güçlenmiştir. ABD’nin Taliban’la uzlaşma politikasına yönelmesi üzerine İslamabad, Taliban’ın siyasi liderlerinden Molla Abdul Gani Birader’i serbest bırakarak Doha görüşmelerine destek vermiştir. 2020 yılında imzalanan Doha Anlaşması, Taliban’a uluslararası düzeyde meşruiyet kazandırmış ve Afganistan siyasetinde belirleyici bir aktör haline getirmiştir. Her ne kadar söz konusu anlaşmada Afganlar arası müzakereler sonucunda “yeni bir İslam devletinin” kurulmasından bahsedilmiş olsa da, Pakistan bu süreci

büyük ölçüde göz ardı etmiş ve Taliban'ın doğrudan iktidara gelmesini destekleyen politikalarını sürdürmüştür.

Pakistan, Afganistan jeopolitiğinde Washington'un desteğiyle Sovyetler Birliği'nin başarısızlığa uğratılması ve Afganistan'daki sol hükümetin devrilmesinde etkili olmuş; benzer şekilde Taliban aracılığıyla da ABD'nin desteklediği hükümeti devirme sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. İslamabad, terörle mücadele kapsamında Washington'dan milyarlarca dolar yardım almasına rağmen, kendi stratejik hedefleri doğrultusunda Taliban'a destek vermeye devam etmiştir. Taliban'ın ikinci döneminde Kabil'i ilk ziyaret eden yabancı yetkili, dönemin Pakistan İstihbarat Başkanı Fayiz Hamid olmuş; ve ziyaret sırasında zafer kahvesini yudumlamıştır.

Jeopolitik rekabet açısından Taliban'ın Afganistan'da yeniden egemenlik kurması, İslamabad için Yeni Delhi'ye karşı önemli bir zaferdir. Zira Hindistan, son yirmi yıl boyunca büyük ölçüde Afganistan hükümetini desteklemiş ve bölgede etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu duruma ilişkin olarak, dönemin Pakistan Başbakanı İmran Han, yaptığı bir konuşmada Yeni Delhi'nin Afganistan'da milyarlarca dolarlık yatırım gerçekleştirdiğini vurgulamış ve yabancı güçlerin bölgeden çekilmesiyle en fazla zarar gören aktörün Hindistan olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁹

Taliban'ın ikinci döneminde, İslamabad yönetimi Kabil'deki Pakistan Büyükelçiliğini faal tutarken, Afganistan'ın İslamabad Büyükelçiliğini Taliban yönetimine devretmiştir. İki ülke arasındaki ticaret ilişkileri giderek artmaktadır. Öte yandan, Pakistan, geçmişte Washington'dan aldığı ültimatomdan ders çıkartarak Taliban'ı resmî olarak tanımaktan kaçınmakta ve uluslararası toplumun Taliban yönetimine yönelik koşullarını hatırlatmaktadır.

⁶³⁹ «عمران خان: هند «بزرگترین بازنده» در افغانستان است»، Alarabiya, <https://l24.im/gi6792j>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

İslamabad ile Taliban arasındaki ilişkiler derinleşerek sürerken, Pakistan'daki Tahrik-i Taliban Pakistan (TTP) varlığı nedeniyle taraflar arasında zaman zaman gerilim yaşanmaktadır. TTP, Taliban hareketine benzer şekilde Pakistan'da şeriat temelli bir devlet yapısının kurulmasını talep etmektedir. Pakistan yönetimi, TTP'yi terör örgütü olarak tanımlamakta ve örgütün Pakistan Anayasası'nı kabul etmediği sürece müzakere yapmayacağını açıkça ilan etmektedir. Zaman zaman TTP unsurları, intihar saldırıları da dâhil olmak üzere gerilla taktikleriyle Pakistan güvenlik güçlerine yönelik saldırılar gerçekleştirmektedir. İslamabad, bu saldırıların Afganistan topraklarından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir.

Geçmişte Afganistan hükümeti, Pakistan'ı Taliban liderleri ve savaşçılarının ülke topraklarında barındırmakla suçlarken, günümüzde ise Pakistan, Tahrik-i Taliban Pakistan'ın (TTP) liderleri ve savaşçılarının Afganistan'da bulunduğunu ileri sürmekte ve Taliban yönetimini TTP'ye destek vermekle itham etmektedir. Pakistan, Afganistan topraklarında TTP mevzilerine karşı birkaç kez hava operasyonları düzenlemiştir. Taliban ise Pakistan'ın bu saldırılarını kınamakla birlikte, TTP'nin Pakistan'ın iç meselesi olduğunu belirtmektedir. Taraflar arasında TTP konusuna ilişkin bir uzlaşma sağlanamazsa, bu durum iki ülke arasında çatışma riskini artırabilir.

4.2. Hindistan

Hindistan, Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nın yanında yer aldığı için ABD'nin operasyonunu desteklemiştir. Operasyon sürecinde Yeni Delhi, askeri üslerini ABD'ye tahsis etmiştir.⁶⁴⁰ Jeopolitik rekabet açısından, Taliban rejiminin devrilmesi Hindistan açısından bir zafer olarak değerlendirilmiştir. 1990'lı yıllarda Pakistan, kısa bir süreliğine Taliban aracılığıyla Hindistan'ı bölgesel dengelerden dışlamayı başarmış olsa da, 11 Eylül saldırılarının ardından Hindistan Batı'nın yanında yer alarak Pakistan'ın

⁶⁴⁰ Bamik, a.g.e., 2021, s. 259.

bölgedeki konumunu zayıflatmıştır. ABD, terörle mücadele bağlamında Pakistan'dan çok Hindistan'a önem vermiş; Hindistan da bu süreçte ABD ile ilişkilerini geliştirerek Güney Asya'daki etkinliğini artırmıştır. Taliban rejiminin devrilmesinden sonra kurulan yeni Afgan hükümeti ise dış politikasında İslamabad yerine Yeni Delhi'yi tercih etmiştir.

Hindistan, Taliban'a karşı Afgan hükümetini bir müttefik olarak kabul etmiş ve çeşitli alanlarda desteklemiştir. Yeni Delhi, Afganistan'ın yeniden inşasına önemli katkılarda bulunmuş; bir milyar doları aşan kalkınma yardımının yanı sıra askeri teçhizat desteği de sağlamıştır.⁶⁴¹ Hindistan, Afgan hükümetine yönelik askeri yardımlarını büyük ölçüde gizli yürütmüş; Moskova'dan temin ettiği silahları Kabil'e ulaştırmıştır. Ayrıca Afgan güvenlik güçlerine eğitim vermiş, helikopter ve çeşitli askeri teçhizat temin etmiştir. Hindistan, son yirmi yıl boyunca Taliban ile herhangi bir düzeyde ilişki kurmamıştır. Bu tutumun temel nedeni, meşru Afgan hükümetini karşısına almamak ve Taliban'ı, rakibi Pakistan'ın kontrolünde hareket eden bir aktör olarak değerlendirmesiydi.

Hindistan, son yirmi yıl içinde Afganistan'ın altyapı, sağlık, tarım ve eğitim alanlarında toplamda yaklaşık 2 milyar dolar değerinde yatırım yapmıştır. Her yıl, hayatını kaybeden Afgan güvenlik güçlerinin ailelerine yönelik 500 bursun yanı sıra, genel olarak Afgan öğrenciler için 1000 civarında sit bursu tahsis etmiştir. Hindistan, Kandahar-Nimruz-Herat kara yollarının inşasını üstlenmiş ve 400 milyon dolar değerinde Selma Barajı'nı inşa etmiştir. Afgan hükümeti bu barajı, "Afganistan-Hindistan Dostluk Barajı" olarak adlandırmıştır.⁶⁴² Ayrıca Afganistan parlamento binasının inşasını da Hindistan gerçekleştirmiştir. Hindistan'ın son yirmi yılda Afganistan'a yaptığı toplam yardımların yaklaşık 3 milyar dolar civarında olduğu

⁶⁴¹ Collins, a.g.e., s. 152.

⁶⁴² Abdali, a.g.e., 2018, s. 164-165.

tahmin edilmektedir. İki ülke arasındaki ikili ticaret yıllar içinde önemli ölçüde artmış ve 2019-2020 döneminde 1,5 milyar dolara ulaşmıştır.⁶⁴³ Hindistan, Afganistan'ın demir madeni sektörüne de yatırım yapmıştır.⁶⁴⁴ Söz konusu yardımlar nedeniyle dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Hindistan'ı Afganistan'a dostane yardımda bulunan bir ülke olarak tanımlamıştır.⁶⁴⁵ Hindistan, bu yardımlar sayesinde Afgan kamuoyunda itibarı yüksek olan ülkelere biri haline gelmiştir.

2011 yılında El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'in Pakistan'da öldürülmesinin ardından Yeni Delhi ile Kabil arasındaki ilişkiler derinleşmiştir. Aynı yıl Hindistan, Afganistan ile bir Stratejik İş Birliği Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında, Afganistan Hindistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyeliğini desteklemiş; Hindistan ise Afgan güvenlik güçlerinin eğitimi ve donanımı konusunda yardımda bulunacağını taahhüt etmiştir.⁶⁴⁶ Anlaşmanın temel hedefi, Pakistan'ın Taliban'a verdiği desteğe karşılık, Hindistan'ın Afgan hükümetine sunduğu desteği meşru bir zemine oturtmaktır. Stratejik iş birliğinin ardından, iki ülke arasında savunma ve güvenlik alanındaki iş birliği önemli ölçüde artmıştır.⁶⁴⁷ Hindistan, Afganistan hükümetini destekleyerek Afganistan jeopolitiği üzerinden kendi stratejik hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Afganistan ise Pakistan'ı dengelemek amacıyla Hindistan'la ittifak ilişkisi geliştirme stratejisi benimsemiştir.

Hindistan, Güney Asya'daki rakiplerini çevreleyerek uluslararası alandaki konumunu güçlendirmek amacıyla stratejik iş birlikleri geliştirmektedir. Bu bağlamda, Afganistan'ın jeopolitik konumu Hindistan açısından büyük önem arz etmektedir.

⁶⁴³ “قدرت‌گیری طالبان در افغانستان؛ ضربه‌ای مهلک به منافع منطقه‌ای هند”, Euronews, <https://per.euronews.com/2021/08/29/taliban-domination-of-afghanistan-is-a-blow-to-india-s-interests>, Erişim Tarihi: 02.06.2022.

⁶⁴⁴ Abdali, **a.g.e.**, 2018, s. 149.

⁶⁴⁵ **A.g.e.**, s. 142.

⁶⁴⁶ “هند و افغانستان به امضای پیمان استراتژیک توافق کردند”, BBC, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2011/05/110513_109_indian_pm_in_afghan_parliament, Erişim Tarihi: 4.04.2023.

⁶⁴⁷ Nasır Vatanyar, **Siyaseti harici Afganistan pasa Taliban (Taliban sonrası Afganistan dış politikası)**, Kabil, Parand Yayınları, 2017, s. 88.

Hindistan, Afganistan üzerinden rakibi Pakistan'ı çevreleme stratejisini uygulama potansiyeline sahiptir.⁶⁴⁸ Zira Pakistan, kuzeybatıdan Afganistan, güneydoğudan ise Hindistan tarafından çevrenme riskiyle karşı karşıyadır.

Hindistan açısından Afganistan jeopolitiğinin bir diğer önemi, Pakistan-Çin çevreleme politikasını etkisizleştirme potansiyeline sahip olmasıdır. Bu bağlamda Yeni Delhi, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na (CPEC) karşılık olarak İran üzerinden Çabahar Limanı projesini geliştirmiştir.⁶⁴⁹ Zira Hindistan, Orta Asya devletlerinin enerji kaynaklarına ve pazarlarına ulaşmayı hedeflerken; Pakistan, Hindistan'ın Afganistan ve Orta Asya'ya erişimine engel olmaya çalışmaktadır. Çin ise CPEC aracılığıyla Hint Okyanusu üzerinden Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Avrupa pazarlarına ulaşmayı amaçlamaktadır. Buna karşılık Hindistan, Çin ve Pakistan'ın bölgesel etkisini dengelemek amacıyla İran üzerinden yürütülen Çabahar Limanı Projesi'ni ortaya koymuştur. Hindistan ve Pakistan açısından Afganistan jeopolitiği, Orta Asya'ya açılan bir köprü işlevi görmektedir. Hindistan, Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ve pazarına erişim sağlamak amacıyla İran-Afganistan sınırındaki kara yollarına yatırım yapmıştır. Söz konusu proje, Afganistan'ın Pakistan'a olan bağımlılığını azaltacağı için Kabil yönetimi tarafından olumlu karşılanmaktadır.

Pakistan'ın arabuluculuğunda ABD'nin Taliban ile doğrudan görüşmelere başlaması üzerine Yeni Delhi, Afganistan hükümetinin tutumunu desteklemiştir. Bu çerçevede Hindistan, barış görüşmelerinin Afganlar öncülüğünde yürütülmesini, Taliban'ın Afganistan Anayasası'nı kabul etmesini, şiddetin azaltılmasını ve ABD'nin çekilme sürecinde Afganistan'ın sosyo-politik gerçeklerinin dikkate alınmasını talep etmiştir.⁶⁵⁰ ABD'nin çekilmesinin ardından Afgan hükümetinin ayakta kalabilmesi amacıyla Yeni

⁶⁴⁸ Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 290.

⁶⁴⁹ "تاکید بر نقش چابهار در نشست مقامات امنیتی همسایگان افغانستان در هند", IRNA, <https://124.im/wKzIJ>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).

⁶⁵⁰ Fard, **a.g.e.**, 2020, s. 294-295.

Delhi, askeri yardımlarını artırmıştır. Ancak Hindistan'ın tüm çabalarına rağmen Afganistan hükümeti çökmüş ve Taliban yeniden ülke yönetimini ele geçirmiştir.

Jeopolitik rekabet bağlamında, Taliban'ın yeniden Afganistan'da iktidarı ele geçirmesi Hindistan açısından bir yenilgi olarak değerlendirilmiştir. Zira Hindistan, Afganistan hükümeti üzerine yaptığı tüm yatırımları kısa sürede kaybedecek duruma gelmiştir. Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinden en fazla rahatsızlık duyan ülkelerden biri olan Hindistan, bu gelişmenin ardından Kabil Büyükelçiliği'ni kapatma kararı almıştır. Taliban'ın ikinci iktidar döneminde Hindistan, başlangıçta “bekle-gör” politikası benimseyerek doğrudan eleştiriden kaçınmıştır. Kabil Büyükelçiliği kapatılmış olmasına rağmen, Hindistan insani yardımlar kapsamında Afgan halkını muhatap alarak Afganistan'a buğday, giysi ve ilaç göndermeye devam etmektedir.⁶⁵¹

Afganistan'ın jeopolitik önemi nedeniyle Hindistan, çeşitli platformlarda Afganistan sorununu ele almakta ve Taliban ile uzlaşma yollarını aramaktadır. Yeni Delhi, Taliban hükümetini resmen tanınamamakla birlikte, Afganistan'a heyetler göndererek olası iş birliği alanlarını araştırmaktadır. Hindistan, Taliban'ın uluslararası toplumun ve Afgan halkının beklentileri doğrultusunda somut adımlar atmasını talep etmektedir. Mücahitler döneminde olduğu gibi, İslamabad ile Taliban arasındaki ilişkilerin zayıflaması durumunda, Taliban'ın İslamabad-Yeni Delhi hattında denge politikası izleyerek Hindistan'a yakınlaşması ihtimali gündeme gelebilir.

4.3. İran

İran, Taliban karşıtı Kuzey İttifakı'nı desteklemesi nedeniyle ABD'nin Afganistan'daki askeri operasyonunun başarılı olmasına dolaylı katkı sağlamıştır. Bonn Konferansı'nda aktif bir rol üstlenmiş ve yeni siyasi sistemin inşasında ABD'nin politikalarını desteklemiştir. İran, Afganistan'ın yeniden yapılanması amacıyla çeşitli yardımlar

⁶⁵¹ “هند در تلاش نزدیک شدن به امارت طالبان است”، Independent, <https://l24.im/U01Pa>, Erişim Tarihi: 02.06.2022.

gerçekleştirmiş ve bu yardımları Afgan hükümetiyle koordinasyon içinde yürütmüştür. Kabil yönetimini resmî olarak tanıyan Tahran, yeniden yapılanma sürecine toplamda 560 milyon dolar tutarında mali katkıda bulunmuştur. Bu yardımlar, özellikle yol yapımı, elektrik altyapısı ve ticaretin geliştirilmesi alanlarına sağlanmıştır.⁶⁵² Son yirmi yıl içinde İran ile Afganistan arasındaki ticaret hacmi yıllık ortalama 2 milyar dolar seviyesinde seyretmiştir.⁶⁵³

İran, kısa süre içinde Pakistan gibi Afganistan'a yönelik ikili bir politika izlemiştir. Bir yandan Afganistan hükümetini muhatap alırken, diğer yandan Taliban'a siyasi, askeri ve ekonomik destek sağlamaya başlamıştır. İran, her platformda Afganistan'ın işgal altında olduğunu vurgulamış ve yabancı güçlerin derhal çekilmesini talep ederek Taliban'ın tezini savunmuştur.

İran, eski düşmanı Taliban'ın varlığını tanımış ve 2011 yılında İslami Uyanış Toplantısı'nda Afganistan Yüksek Barış Konseyi lideri Burhaneddin Rabbani ile birlikte iki Taliban liderini davet etmiştir. 2013 yılında Doha Ofisi'nden iki Taliban lideri barış görüşmelerine katılmak üzere Tahran'a gitmiştir.⁶⁵⁴ Taliban'ın devrilmesinin ardından ilk kez 2015 yılında Tahran, Katar'daki Taliban siyasi bürosundan bir heyeti resmî olarak ağırlamıştır.⁶⁵⁵ Bu tarihten sonra Tahran, Taliban heyetlerini davet ederek Afganistan'daki gelişmeleri ele almıştır. 2016 yılında Taliban lideri Molla Muhammed Mansoor, İran'dan Pakistan'a giderken ABD insansız hava araçları tarafından öldürülmüştür. İran, Mansoor'un İran'a gittiğini reddetse de Pakistan, öldürülen kişinin

⁶⁵² Faramarz Tamanna, **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil, Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayını, 2014, s. 98.

⁶⁵³ Koepke, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁶⁵⁴ **A.g.e.**, s. 58.

⁶⁵⁵ . "Heyeti Taliban Dar Tahran Çıkardarad?", Fararo, <https://fararu.com/fa/news/234084/AF>, (Erişim Tarihi: 24.05.2020).

Pakistan pasaportuyla İran'a giriş yaptığını doğrulamıştır.⁶⁵⁶ Bu olaydan sonra İran-Taliban ilişkileri ve Tahran'ın Taliban'a sağladığı destekler daha belirgin hale gelmiştir.

İran, Taliban ile ilişkilerini sınırlı tutmayarak, Afganistan sınırındaki bazı kentlerde askeri kamplar kurmuş ve Taliban'a askeri eğitim vermeye başlamıştır.⁶⁵⁷ Ayrıca İran, Taliban'a mali destek sağlamıştır.⁶⁵⁸ İran'ın Taliban'a yönelik finansal ve askeri yardımları hem Afganistanlı yetkililer hem de ABD tarafından teyit edilmiştir.⁶⁵⁹ Bu destekler aracılığıyla İran, Afganistan jeopolitiğinde stratejik hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır.

Tahran'ın Taliban'ı desteklemesinin temel nedeni ABD'dir. İran, ABD'nin kısa vadede Afganistan'dan çekileceğini öngörerek operasyonu desteklerken, 2002 yılında Başkan George W. Bush tarafından İran "kötülük eksenini" olarak tanımlanmış ve terörü desteklemekle suçlanmıştır.⁶⁶⁰ Bu tehdit algısı doğrultusunda, Tahran doğu sınırlarında bir tehdit algılamaya başlamıştır. Zira ABD, İran'ın doğu sınırına üsler kurarak nükleer programını denetleme ve olası bir savaş durumunda hızlı müdahale kapasitesine sahip olmuştur. Bu tarihten itibaren İran, medya aracılığıyla Afganistan'ı bağımlı ve işgal altında bir devlet olarak nitelendirmiş ve Washington'a karşıt bir dış politika izlemiştir. Başka bir ifadeyle, İran, ABD'nin askeri üslerinin kendi aleyhine kullanılmasından endişe duymuş ve bu tehdidi caydırmak amacıyla Taliban'ı desteklemiştir. Çünkü geçmişte, İran'ın desteklediği Tacikler ve Şiiler, Afgan hükümetinde yer alarak ABD safında konumlanmaktaydılar.

⁶⁵⁶ "Pakistan سفر ملا اختر محمد منصور را به ایران تأیید کرد", tolonews, <https://t24.im/k6VxA>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.

⁶⁵⁷ "İran Der Sarhadi Afganistan Talibanra Himayet Mekunad", Aryana News, <https://bit.ly/2LEznkL>, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

⁶⁵⁸ Fard, a.g.e., 2020, s. 273.

⁶⁵⁹ "Makamat: Nakşi İran Der Tasarruf Farrah Tavassuti Taliban", , Salaam Times, https://afghanistan.asia-news.com/prs/articles/cnmi_st/features/2018/05/18/feature-01, Erişim Tarihi: 11.04.2024.

⁶⁶⁰ Tamanna, a.g.e., 2014, s. 103.

İran, Taliban dışındaki Afgan siyasetçilerine de ABD karşıtı söylem ve eylemler geliştirmeleri için destek sağlamıştır. Ayrıca gizlice Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'ye mali yardımlar göndermiştir. Tahran, ABD askerlerinin Afganistan'dan çekilmesine ilişkin net bir takvim belirlenmesini talep ederken, 2014 yılında Kabil, Washington ile güvenlik ve savunma iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında Afganistan, İran sınırında bulunan üç askeri üssünü ABD'ye tahsis etmiştir. Tahran, söz konusu anlaşmayı sert şekilde eleştirmiş ve ABD'nin Afganistan'daki askeri üslerini kendi ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir.⁶⁶¹ Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai de güvenlik ve savunma anlaşmasının imzalanmasına İran'ın karşı olduğunu itiraf etmiştir.⁶⁶² Anlaşma, Afganistan topraklarının başka bir devlete karşı kullanılmayacağını hükme bağlasa da, küresel aktörlerin çıkarları söz konusu olduğunda bu kuralları ihlal edebileceği gözlemlenmiştir. Nitekim ABD'nin İran ile imzaladığı nükleer anlaşmadan tek taraflı olarak çekilmesi bunun somut bir örneğidir.

Nükleer anlaşmadan çekilmenin yanı sıra, ABD Başkanı Donald Trump'ın 2018 yılında tek taraflı olarak İran ile imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi, Tahran ile Taliban arasındaki yakınlaşmayı hızlandıran bir diğer gelişme olmuştur. ABD karşıtlığı bağlamında, Taliban ile İran'ın ortak çıkarları mevcuttu. Dolayısıyla İran, Taliban'ı düşmanlarına karşı desteklemiştir.

Tahran'ı Taliban'a yakınlaştıran bir diğer faktör Suudi Arabistan'dır. İran'ın Taliban ile yakınlaşmasıyla birlikte Afganistan, Tahran ve Riyad arasında denge politikası izlemeye başlamıştır. Kabil, Suudi Arabistan'ın 2015 yılında Yemen'de Husilere karşı başlattığı

⁶⁶¹ Mujtaba Naziri, **Revabiti Ameriak ve Afganistan (ABD ve Afganistan ilişkileri)**, Kabil, Nevisa Yayınları, 2019, s. 186.

⁶⁶² "حامد کرزی: تنها ایران با امضای قرارداد امنیتی مخالفت کرده است", azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/25175196.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2024.

askeri operasyonu destekleme kararıyla tepkisini göstermiştir.⁶⁶³ Buna karşılık İran ise Taliban'a verdiği desteği artırarak karşılık vermiştir.

Tahran'ı Taliban'ı desteklemeye yönelten bir diğer faktör ise DEAŞ terör örgütüdür. DEAŞ, hilafet ideolojisi doğrultusunda İran'ın ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğü için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. İran, DEAŞ'a karşı "önleyici tedbirler" kapsamında Irak ve Suriye cephesinde doğrudan savaşırken, Afganistan cephesinde ise Taliban'ı destekleyerek karşılık vermiştir. İran sınırındaki DEAŞ ile Taliban arasındaki tüm çatışmalarda Taliban üstünlük sağlamış ve DEAŞ'e ağır darbeler indirmiştir.⁶⁶⁴ ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı nedeniyle İran, doğrudan DEAŞ ile savaşmak yerine Taliban aracılığıyla mücadelesini sürdürmüştür. Bu süreçte Taliban, DEAŞ'e karşı savaşarak teröre karşı mücadele eden bir aktör konumuna gelmiştir.

Aleksandr Dugin'in belirttiği gibi, İran'ın Orta Asya'daki koalisyon lideri olabilmesi için bölge devletlerinin desteğini alması gerekmektedir. İran, tarihi ve kültürel mirasının yanı sıra ortak düşmana karşı Taliban'ı destekleyerek Afganistan'daki etkinliğini artırmıştır. Tahran'ın Taliban'a sağladığı siyasi, askeri ve ekonomik destekler, Taliban'ın sahada güçlenmesine ve savaşlarını sürdürmesine katkı sağlarken, Afganistan hükümetinin zayıflamasına neden olmuştur. Taliban yeniden Afganistan'da iktidarı ele geçirdikten sonra Tahran, bu gelişmeyi sıcak karşılamıştır. Resmî olarak Taliban'ı tanımamakla birlikte, İran Kabil Büyükelçiliği'ni açık tutmuş, Taliban'ın bakanlarını ülkesine davet etmiş ve Taliban diplomatlarına akreditasyon vererek Afganistan'ın Tahran Büyükelçiliği'ni teslim etmiştir. İran, ABD'nin Afganistan'ı işgal ederek ülkedeki olumsuz durumdan sorumlu olduğunu ileri sürerek Taliban tezini savunmaktadır.

⁶⁶³ "افغانستان: در صورت بروز هر نوع تهدید کنار سعودی ایستاده‌ایم", BBC, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/04/150402_k05_afghan_support_saudi_in_yamen_war, Erişim Tarihi: 23.11.2024.

⁶⁶⁴ "برگزیده ای سخنان اشتراک کنندگان نشست مسکو درباره مسائل افغانستان", Sputnik, <https://l24.im/d5K>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

4.4. Suudi Arabistan

11 Eylül terör saldırılarının ardından Suudi Arabistan, ABD'nin safında yer alarak Afganistan hükümetini resmî olarak tanımış ve diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Riyad yönetimi, 1990'larda hükümeti tarafından tanınan Taliban'ı İslam'ı itibarsızlaştırmakla suçlamıştır.⁶⁶⁵ Yeni dönemde Suudi Arabistan, Afganistan'a insani yardım göndermiş ve kalkınma için 268 milyon dolar tutarında mali destek sağlamıştır.⁶⁶⁶ Suudi Arabistan, 11 olayın faili olarak gördüğü El-Kaide'yi yaşamsal bir tehdit olarak kabul ederek ABD'nin yanında yer almış ve bu tehdidi Afganistan jeopolitiği kapsamında ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

İran'ın Taliban'ı desteklemesi üzerine Afganistan hükümeti, Tahran ile Riyad arasında denge politikası izlemeye çalışmıştır. Kabil, Suudi Arabistan'ın kutsal topraklara ev sahipliği yapması ve İslam dünyasında saygın bir konuma sahip olması nedeniyle, Riyad'ın Taliban ile Kabil arasında arabuluculuk yapmasını talep etmiştir. Afganistan ise kutsal toprakların tehdit altında olduğu gerekçesiyle Yemen savaşında Suudi Arabistan'ı desteklemiştir.

Son yirmi yılda Suudi Arabistan, Taliban'ın Afganistan hükümetiyle uzlaşmasını destekleyen bir politika izlemiştir. Riyad, tüm tarafların hükümete katılımına vurgu yaparak dolaylı şekilde Taliban'ın hükümette yer almasını teşvik etmiştir.⁶⁶⁷ 2008 yılında Suudi Arabistan, Taliban'dan El-Kaide ile ilişkisini kesmesini talep etmiştir. Arabuluculuk çerçevesinde Riyad, 2011 yılında Taliban'ın siyasi ofisine ev sahipliği yapmak istemişse de, ABD Doha'yı tercih etmiştir. Taliban bu talebe yanıt vermemiştir. Suudi Arabistan, Afganistan barış sürecinde arabuluculuk yapmaya çalışsa da

⁶⁶⁵ Ahmad Khan Dawlatyar, Suudi Arabistan'ın Afganistan Politikası, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/anka-analizler/suudi-arabistanin-afganistan-politikasi11/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁶⁶⁶ Belhi, **a.g.e.**, 2015, 55-56.

⁶⁶⁶ **A.g.e.**, 164.

⁶⁶⁷ **a.g.e.**, 55-56.

⁶⁶⁷ **A.g.e.**, 326.

Taliban'ın Afganistan hükümetini muhatap almaması nedeniyle girişimleri başarısız olmuştur.⁶⁶⁸

Taliban, Riyad'ın arabuluculuk çağrılarına dikkat etmeyince, Suudi Arabistan Taliban'ın savaşının dini meşruiyetini sorgulamaya başlamıştır. 2017 yılında Suudi Arabistan, Afganistan'da barış ve istikrarı desteklemek amacıyla 40 farklı ülkeden 100 kadar dini alimi Riyad'da bir araya getirmiştir. Toplantı sonunda ortak bir bildiri yayımlanmış ve Taliban'ın şiddeti kınanarak, bu şiddetin dini açıdan meşru olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Mekke'deki dini bir âlim, Afganistan'daki savaşın haram olduğuna dair fetva vermiştir.⁶⁶⁹

Riyad'ın Afganistan hükümetini desteklemesinin stratejik hedefleri bulunmaktadır. Riyad'ın öncelikli amacı, İran'ın bölgedeki etki alanını zayıflatmaktır. İran, Taliban aracılığıyla Afganistan'daki nüfuzunu artırmaya çalışırken, Suudi Arabistan ise Afganistan hükümetini destekleyerek bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Riyad, Afganistan ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiş olsa da, Suudi Arabistan merkezli bazı yardım kuruluşlarının kendi aralarında para toplayarak Taliban'a maddi destek sağladığı bilinmektedir.⁶⁷⁰

Riyad'ın bir diğer önemli hedefi, Afganistan'da selefi topluluğunu oluşturmaktır. Kabil ile iyi ilişkiler geliştiren Suudi Arabistan, Afganistan'da dini medreseler inşa etmeye çalışmıştır. Riyad, Kabil'de 100 milyon dolar değerinde en büyük dini merkezini inşa edeceğini duyurmuştur. Bu dini merkez; bir üniversite, 5.000 kişilik yurt, hastane ve spor salonundan oluşacaktır.⁶⁷¹ Bu kapsamda, Kabil'de medrese inşa ederken, aynı zamanda Afganistan'ın Nangarhar vilayetinde uluslararası bir İslami üniversite inşasına

⁶⁶⁸ Collins, a.g.e., s. 166.

⁶⁶⁹ “تغییر نقش عربستان سعودی در دومین دور حاکمیت طالبان در افغانستان”, independent, <https://l24.im/pPcK>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁶⁷⁰ Belhi, a.g.e., 2015, 55-56.

⁶⁷⁰ A.g.e., 167.

⁶⁷¹ “عربستان سعودی بزرگترین مرکز دینی را در کابل می سازد”, jomhornews, <https://www.jomhornews.com/fa/news/17100/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

da başlamıştır. Ayrıca, 2020 yılında Suudi Arabistan'ın Kabil Büyükelçisi, dönemin Afganistan Senato Meclisi Başkanı Fazıl Hadi Müslimyar ile yaptığı görüşmede, Afganistan'da 100 medrese ve 30 milyon dolar değerinde bir hastane inşa edeceğini açıklamıştır. Gelen tepkiler üzerine elçilik, ülkesinin eğitim alanında Afganistan'a yardım sağlamaya devam edeceğini belirtmiştir.⁶⁷² Suudi Arabistan medreseler aracılığıyla Afganistan'da selefi din anlayışını yaymaya çalışmıştır.⁶⁷³

Taliban'ın yeniden Afganistan'a egemen olmasının ardından Suudi Arabistan, Kabil Büyükelçiliği'nin faaliyetlerine son vermiş ve diplomatlarını ülkeden çekmiştir. Ancak Riyad, 2024 yılında büyükelçiliği yeniden faaliyete geçirerek konsolosluk hizmetlerine başlamıştır.⁶⁷⁴ Suudi Arabistan, Taliban yönetimini Afganistan'ın resmî hükümeti olarak tek taraflı şekilde tanımaktan kaçınmakta; bunun yerine sınırlı ve belirli düzeylerde ilişkiler yürütmektedir.

4.5. Türkiye

Türkiye, NATO üyesi ve ABD'nin müttefiki olması nedeniyle “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu desteklemiştir. Türkiye, gözlemci devlet statüsüyle Bonn Konferansı'na katılmış ve Afganistan'da başlatılan siyasi süreçlere katkı sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1386 sayılı kararı doğrultusunda, Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF)⁶⁷⁵ kurulmuştur. ISAF'ın temel görevi, Bonn Anlaşması çerçevesinde Afganistan'da güvenliği sağlamak ve geçici hükümete destek vermektir. ISAF, 16 Ocak 2002 tarihinde İngiltere liderliğinde göreve başlamıştır. Türkiye, İngiltere'den sonra ISAF komutasını devralmıştır. Afganistan'daki güvenlik sorunlarının artması ve ISAF liderliği üzerindeki rekabet nedeniyle, 2003 yılında ISAF

⁶⁷² “سفارت عربستان در کابل به خبر اعمار 'صد مدرسه مذهبی' در افغانستان واکنش نشان داد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53324959>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁶⁷³ Asgar Jafar Vildani, “Ruykardhayi Rekabet Cuyaneyi Arabistan Suudi der Afgansitan (Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki Rekabet Yaklaşımları)”, **Dış İlişkiler Dergisi**, Sayı 3, 2017, s. 120.

⁶⁷⁴ “بازگشت دیپلماتان سعودی به کابل”, bakhtarnews, <https://124.im/C35U>, Erişim Tarihi: 25.11.2024.

⁶⁷⁵ International Security Assistance Force

komutası NATO'ya devredilmiştir.⁶⁷⁶ 2002 yılında ISAF, görev sınırlarını belirlemek amacıyla Afganistan geçici hükümetiyle bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında ISAF'ın görevleri şunlardır: Afgan güvenlik güçleriyle koordineli biçimde istikrar ve güvenliği sağlamak, Afgan güvenlik güçlerine destek vermek, okul ve hastane gibi altyapıların yeniden inşasına katkıda bulunmak, silahlı grupların silahsızlandırılması sürecinde Afgan hükümetine destek sağlamak, uyuşturucuyla mücadelede Afgan hükümetine yardımcı olmak ve insani yardımların ulaştırılmasına katkı sunmaktır.

Başlangıçta ISAF'ın faaliyet alanı yalnızca Kabil ile sınırlıyken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1510 sayılı kararıyla görev alanı ülke geneline genişletilmiş ve Afganistan beş bölgeye; Kuzey, Güney, Doğu, Batı ve Kabil olarak ayrılmıştır. ISAF kapsamında, Ukrayna ve Azerbaycan gibi NATO üyesi olmayan ülkeler de Afganistan'a asker göndermiştir.⁶⁷⁷ İlk etapta 18 ülkenin katılımıyla görevine başlayan ISAF'a, daha sonra toplamda 48 ülke katkı sağlamıştır. Türkiye, başlangıçta 276 kişilik personel ile ISAF'a destek vermiştir. 2005 yılında ise ikinci kez ISAF'ın komuta sorumluluğunu devralmış ve aralarında dört generalin de bulunduğu 1600 personelini Afganistan'da görevlendirmiştir.⁶⁷⁸ Türkiye, her ne kadar ABD'nin müttefiki olsa da, Afganistan'a asker konuşlandırma kararını BMGK kararlarının uygulanması ve ülkede barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla almıştır.

Türkiye, Afganistan politikasında; güvenlik ve istikrarın sağlanması, ulusal birliğin korunması, halkın desteği ve katılımına dayalı bir siyasi sistemin oluşturulması ile terörizm ve radikalizmden arındırılmış bir huzur ve refah ortamının tesis edilmesini

⁶⁷⁶ Mehmet Yıldız, **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)**, basılmamış doktora tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2014, s. 63.

⁶⁷⁷ Mehmet Yıldız, **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)**, basılmamış doktora tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2014, s. 64-65.

⁶⁷⁸ Taner Tanesen, **Kore'den Afganistan'a Türkiye'nin Uluslararası Barışı Koruma Operasyonlarına Katkıları**, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006, s. 54-55.

temel aldığıını vurgulamaktadır.⁶⁷⁹ Bu hedefler doğrultusunda Türkiye, son yirmi yılda askeri, siyasi, ekonomik, altyapı ve eğitim alanlarında Afganistan’a çeşitli yardımlarda bulunmuştur.

4.5.1. Türkiye’nin Askeri Yardımları

ISAF kapsamında Türkiye, Afganistan’da asker bulundurmıştır. Ancak Türk askerleri, Taliban’a karşı doğrudan çatışmaya girmemiş; bunun yerine Afganistan’da barışın tesisi, güvenliğin sağlanması ve istikrarın korunmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye, Atatürk döneminde benimsediği ilkelere paralel olarak, Afganistan’da kalıcı güvenlik ve istikrarın, eğitilmiş ve donanımlı bir ulusal ordunun oluşturulmasına bağlı olduğu düşüncesiyle, Afgan güvenlik güçlerinin eğitimine katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye Kabil’de Gazi Askerî Eğitim Merkezi’ni açarak Afgan Ulusal Ordusu mensuplarına modern askerî eğitim sunmuştur.⁶⁸⁰ Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri, Afgan Kara Harp Okulu’nda hem öğrencilere hem de öğretim kadrosuna yönelik askerî eğitim programları yürütmüştür. Bununla birlikte, bazı Afgan komandolar Türkiye’ye getirilerek burada ileri düzey askerî eğitimlerden geçirilmiştir.⁶⁸¹

Afganistan ulusal ordusunun dışında Ankara 2011 yılından itibaren Afgan ulusal polisine de destek vermiş ve Sivas şehrine getirerek eğitmiştir. Eğitim alan kişiler arasında kadın polisleri de bulunmaktaydı.⁶⁸² Afganistan toplumu çok muhafızakardır ve kızların yurtdışına gönderilmesine pek sıcak bakmaz. Ancak, konu Türkiye olunca insanların görüşü değişir ve kızlarının Türkiye’ye eğitim için gönderilmesine sıcak

⁶⁷⁹ “Türkiye - Afganistan Siyasi İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.12.2024.

⁶⁸⁰ Paiman, **a.g.t.**, s. 72.

⁶⁸¹ Ekrem Kılıçaslan, Nato’nun 2001 Afganistan Müdahalesinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Rolü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 105-106.

⁶⁸² Jurat, **a.g.t.**, s. 71-72.

bakmıştır. Nitekim, kiral Amanullah Han döneminde de Afgan kızların eğitim için Türkiye'ye gönderildiği bilinmektedir.

ISAF'ın görevi 2014 yılında sona ermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 12 Aralık 2014 tarihinde aldığı 2189 sayılı kararla Kararlı Destek Misyonu'nu (Resolute Support Mission-RSM) oluşturmuştur. Türkiye, bu yeni misyon çerçevesinde Afganistan'da asker bulundurmaya devam etmiş ve muharip olmayan görevler üstlenmiştir. RSM kapsamında Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK); Kabil Eğitim, Yardım ve Dayanışma Komutanlığı, Kabil Havalimanı'nın güvenliğinin sağlanması ve işletilmesi, Afganistan'daki askerî eğitim kurumlarına danışmanlık verilmesi ile Mezar-ı Şerif'te konuşlu 209. Kolordu'ya yönelik danışmanlık desteği gibi görevler verilmiştir.⁶⁸³

ABD ve bazı NATO üyesi ülkeler, Türkiye'nin Afganistan'da aktif muharip operasyonlara katılmasını talep etmiş olsa da, Ankara bu çağrılara itibar etmemiştir. Türkiye, Afganistan'daki askerî varlığının temel amacının barış ve istikrara katkı sağlamak ile kalkınma projelerini desteklemek olduğunu vurgulamış; bu çerçevede muharip görevlere katılmayacağını açıkça ifade etmiştir.⁶⁸⁴ 2020 yılında imzalanan Doha Anlaşması doğrultusunda ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, Türkiye de askerî varlığına son vermiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri, Afganistan'da yürütülen seçim süreçlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine destek sağlamıştır. Türkiye, sahadaki askerî varlığında “Müslüman, Müslümana silah doğrultmaz” anlayışını benimseyerek hareket etmiş; bu doğrultuda Türk askerleri, görevlerini yerine getirirken silahlarını yere dönük bir şekilde taşımış ve bu tutumlarıyla Afgan halkının sempatisini kazanmıştır. Söz konusu barışçıl yaklaşım

⁶⁸³ Kılıçaslan, **a.g.t.**, s. 100-101.

⁶⁸⁴ Jurat, **a.g.t.**, s. 66.

nedeniyle, Taliban unsurları da Türk askerlerini doğrudan hedef almaktan büyük ölçüde kaçınmıştır.

4.5.2. Türkiye'nin Siyasi Yardımları

Türkiye, Afganistan meselesinin askerî yöntemlerle çözülemeyeceği tezini savunarak, diplomatik yollarla kalıcı bir çözüm bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Ankara, Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasına katkı sunmak amacıyla Kabil ile İslamabad arasında arabuluculuk girişiminde bulunmuş ve “Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirve Süreci” adı verilen diplomatik bir format geliştirmiştir. Bu kapsamda üç ülkenin devlet başkanları, 2007 yılında İstanbul'da ilk kez bir araya gelmiştir. Söz konusu zirvenin temel hedefi, Afganistan ve Pakistan'ın birbirlerini algıladıkları güvenlik tehditlerini azaltmak ve Afganistan'da barış ile istikrarı teşvik etmektir. Türkiye, bu süreçte arabulucu rolüyle hem bölgesel barışa hem de çok taraflı iş birliğine katkı sağlamayı amaçlamıştır.⁶⁸⁵ Toplantı sonucunda yayımlanan ortak bildiride, taraflar birbirlerinin içişlerine karışmamayı, karşılıklı olarak iyi komşuluk ilişkilerine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca, terörizmin her iki ülke için ortak bir tehdit teşkil ettiğini ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Zirve kapsamında, mutabık kalınan konuların takibini sağlamak ve güven artırıcı önlemlerin eşgüdümünü yürütmek üzere ortak bir çalışma grubu kurulmuştur.⁶⁸⁶ Süreç kapsamında 2011 yılında Türkiye'de üçlü askerî tatbikat gerçekleştirilmiş; bu gelişme, güven inşasını pekiştirici bir adım olarak değerlendirilmiştir. Afganistan eski Dışişleri Bakanı Rangin Dadfar Spanta, kaleme aldığı “Afganistan Siyasetinin İçten Rivayeti” adlı eserinde, Türkiye'yi Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması için elinden gelen çabayı gösteren, Kabil'in talebi

⁶⁸⁵ Bülent Aras, Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative, SAM Papers, no: 4, 2012, s. 1-6.

⁶⁸⁶ Kaya, **a.g.t.**, 2019, s. 83.

doğrultusunda yedi defa üçlü zirveye ev sahipliği yapmış olan dost bir ülke olarak tanımlamıştır.⁶⁸⁷

Ankara, Afganistan'daki sorunun temel nedenlerinden birinin Kabil-İslamabad hattında yaşanan karşılıklı güvensizlik algıları olduğunu düşünerek, barışın sağlanabilmesi için İslamabad'ın rolünün kritik olduğunu ileri süren yeni bir perspektif geliştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Afganistan'daki krizin çözümünün Pakistan'ın desteğiyle mümkün olabileceğini hesaba katarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için diplomatik çabalarını yoğunlaştırmıştır. Ankara, Pakistan'ın Taliban üzerindeki etkisinden faydalanarak, Afganistan'da kalıcı barışa ulaşılmasına katkı sunmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Afganistan ve Pakistan güvenlik güçlerini ortak askerî tatbikatlar çerçevesinde bir araya getirerek, taraflar arasında güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesine öncülük etmiştir. Böylece Türkiye, Washington yönetiminin başaramadığı bir diplomatik ve askerî yakınlaşmayı gerçekleştirmiştir.

Türkiye, Kabil ile İslamabad arasında başlattığı üçlü zirve sürecini daha geniş bir bölgesel ve uluslararası iş birliği platformuna dönüştürmek amacıyla, 2010 yılında Dışişleri Bakanları düzeyinde “Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İş Birliği” başlıklı toplantıyla İstanbul Sürecini başlatmıştır. Bu toplantıya Türkiye, Afganistan ve Pakistan'ın yanı sıra Çin, Rusya, İran, Birleşik Krallık, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Tacikistan, Kırgızistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin temsilcileri katılmıştır. Ayrıca NATO, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlar da sürece destek vermiştir. İstanbul Süreci, Afganistan'ın barış, istikrar ve kalkınma sürecine bölgesel

⁶⁸⁷ Rangin Dadfar Spanta, **Siyaseti Afganistan; rivayeti az darun (Afganistan Siyaseti; içten rivayeti)**, Kabil, Azim Yayınları, 2017, s. 710-711.

sahiplenmeyi teşvik etmeyi, çok taraflı diplomatik diyalogu güçlendirmeyi ve güven artırıcı önlemleri hayata geçirmeyi amaçlamıştır.⁶⁸⁸

Türkiye, Afganistan'ı Asya'nın merkezinde stratejik bir konumda değerlendirerek, kıtanın güvenliğinin ve istikrarının Afganistan'dan geçtiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Ankara, bölge ülkeleri ile küresel aktörleri Afganistan'da rekabetten ziyade iş birliğine yönelmeye teşvik etmiştir. Türkiye, özellikle bölge ülkeleri arasında geliştirilecek yapıcı iş birliğinin, Afganistan'ın kalkınması ve güvenliğine doğrudan katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşımın kurumsal bir çerçevede sürdürülebilmesi amacıyla başlatılan İstanbul Süreci, sonraki yıllarda sırasıyla Kabil, Astana ve Pekin'de düzenlenen toplantılarla devam ettirilmiştir. Süreç, Afganistan'ın bölgesel entegrasyonunu artırmayı ve bölge ülkeleri arasında güven artırıcı önlemler aracılığıyla sürdürülebilir barışı desteklemeyi hedeflemiştir.

4.5.3. Türkiye'nin Ekonomik Yardımları

Türkiye, altyapı alanındaki katkılarının ötesinde, Afganistan'ı bölgesel ekonomik projelere entegre etmeye yönelik çabalar da göstermiştir. Bu kapsamda, başta Afganistan olmak üzere bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve kalkınmanın desteklenmesi amacıyla RECCA (Regional Economic Cooperation Conference for Afghanistan/ Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İş Birliği Konferansı) platformu oluşturulmuştur. RECCA'nın ilk toplantısı 2005 yılında Kabil'de gerçekleştirilmiştir. Türkiye, bu sürece verdiği önemin bir göstergesi olarak, 2010 yılında RECCA'nın dördüncü toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Platformun temel amacı, Afganistan'ın bölgesel ekonomik projelere dâhil olmasını sağlayarak ülkenin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sunmaktır.⁶⁸⁹ Bu çerçevede, 2017 yılında

⁶⁸⁸ Umran Yusufi, **Fırsatha ve Tehdithayı Ravand Millet sazi der Afganistan (Afganistan'da uluslaşmas sürecindeki fırsatlar ve tehditler)**, Kabil, Danişgahi Azad Yayınları, 2010, s. 108.

⁶⁸⁹ Kaya, **a.g.t.**, 2019, s. 86-87.

gerçekleştirilen RECCA VII toplantısında, Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Lapis Lazuli Koridoru üzerinde mutabakata varılmıştır.⁶⁹⁰ Bu koridorun, bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirmesi ve ticaret hacmini artırması hedeflenmektedir. Türkiye, bu süreçte hem teknik hem de diplomatik düzeyde aktif rol üstlenmiştir.

Türkiye, Orta Koridor girişiminin önemli bileşenlerinden biri olan Lapis Lazuli Koridoru aracılığıyla, denize kıyısı olmayan Afganistan'ın dış dünyayla kara yolu üzerinden bağlantı kurmasını hedeflemiştir. Bu koridor sayesinde Afganistan'ın ticari ve lojistik açıdan Pakistan ve İran'a olan bağımlılığının azaltılması amaçlanmıştır. Ankara, Afganistan'dan başlayarak Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Avrupa ve Afrika'ya uzanan bu güzergâhı, "Lapis Lazuli" adıyla tanımlayarak, ülkenin stratejik önemine ve ekonomik potansiyeline verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur. Türkiye, bu çabalarla birlikte, Afganistan meselesinin yalnızca askerî yöntemlerle çözülemeyeceğini savunmuş; savaşın ve istikrarsızlığın sona erdirilmesi için bölgesel iş birliğinin hayati rolünü vurgulayarak çok boyutlu girişimlerini sürdürmüştür. Türkiye'nin yaklaşımı; güvenlik, diplomasi ve ekonomik kalkınma eksenlerinde bütüncül bir stratejiyi yansıtmaktadır.

4.5.4. Türkiye'nin Altyapı Yardımları

Afganistan, maruz kaldığı işgal ve savaşlar sonucunda altyapısı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Türkiye, Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasının temel yollarından birinin, halkın yaşam standartlarının ve refah düzeyinin artırılması olduğunu benimseyerek kalkınma projelerine öncelik vermiştir. Bu kapsamda, Ankara, Ocak 2002'de düzenlenen Tokyo Konferansı'nda Afganistan'ın imarı için 5 milyon ABD

⁶⁹⁰ "Türkiye Lapis Lazuli Ulaşım Koridorunu Onayladı", T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/blog/sektor-haberleri/turkiye-lapis-lazuli-ulasim-koridorunu-onayladi>, Erişim Tarihi: 12.12.2025.

doları tutarında yardım taahhüdünde bulunmuştur.⁶⁹¹ Türkiye, kalkınma projelerinin uygulanmasını, ISAF bünyesinde Afganistan'da bulunan askerleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. ISAF, Afganistan'ın yeniden yapılanması ve kalkınması için İl İmar Timleri (Provincial Reconstruction Teams - PRT) oluşturmuş; Türkiye de bu yapı içinde aktif rol alarak bölgesel kalkınmaya katkı sağlamıştır.

Türkiye, İl İmar Timleri kapsamında, Afganistan'ın Vardak ve Cevzcan illerinde önemli kalkınma projelerini hayata geçirmiştir. 2006 yılında Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararıyla Vardak PRT'si kurulmuş ve dört yıl içinde yaklaşık 27 milyon dolar bütçeyle 120 proje gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Afganistan'ın talebi doğrultusunda 2010 yılında ikinci PRT'sini Cevzcan'da kurmuş ve bölgesel kalkınma faaliyetlerine burada da devam etmiştir.⁶⁹²

Türkiye, Vardak PRT'si aracılığıyla kadınlara ebelik kursları, öğrencilere burs imkânları sağlamış; 68 okul inşa etmiş, 10 bin çocuğa kıyafet ve eğitim malzemesi dağıtmış, hastanelerde sağlık hizmetleri sunmuş, köprü ve su kuyuları inşa etmek gibi yaklaşık 200 projeyi başarıyla hayata geçirmiştir. Vardak PRT'si, 2013 yılında faaliyetlerini sonlandırmış ve kullanımda olan bina Hamid Karzai Lisesi'ne dönüştürülmüştür.⁶⁹³ Cevzcan PRT'si kapsamında ise Türkiye, Afgan-Türk Çocuk Hastanesi ile Habibe Kadiri Kız Lisesi'nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.⁶⁹⁴

Türkiye'nin Afganistan'da kalkınma ve imar projelerini yürüten önemli devlet kurumlarından biri Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) olmuştur. TİKA, Afganistan'ın Kabil, Mezar-ı Şerif ve Herat illerinde ofisler açarak, ilk defa bir ülkede üç ayrı temsilcilik açmıştır. Bu temsilcilikler aracılığıyla Afganistan'ın yeniden

⁶⁹¹ "Afganistan'ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://124.im/DmWn>, Erişim Tarihi: 12.14.2024.

⁶⁹² Paiman, **a.g.t.**, s. 72-73.

⁶⁹³ Cengiz Özel, **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Yumuşak Güç Stratejisi**, basılmamış doktora tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi, 2018, 258-259

⁶⁹⁴ Kaya, **a.g.t.**, 2019, s. 100

yapılanması ve kalkınmasına yönelik destekler sağlamıştır. TİKA, 1992 yılında Afganistan’da faaliyetlerine başlamış; 2004 yılında Kabil, 2006 yılında Mezar-ı Şerif ve 2016 yılında ise Herat ofislerini açmıştır. Bugüne kadar yaklaşık 1500 projeyi hayata geçiren TİKA, özellikle sağlık ve eğitim alanında 800’e yakın projeyi başarıyla uygulamıştır. TİKA, Afganistan’daki projelerini hükümet değişikliklerinden bağımsız olarak, Afgan yetkililerle koordineli bir şekilde yürütmekte ve böylece iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine önemli katkılar sunmaktadır.⁶⁹⁵

Devlet kurumlarının yanı sıra, Türk sivil toplum kuruluşları da Afganistan’ın yeniden yapılanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu kuruluşların başında İHH (İnsani Yardım Vakfı) gelmektedir. Türkiye, Tokyo başta olmak üzere uluslararası konferanslarda taahhüt ettiği yardım sözlerini, PRT, TİKA ve diğer ilgili kurumlar aracılığıyla hayata geçirerek Afgan halkına somut destek sağlamıştır. Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Türkiye’yi Afganistan’da iyi niyetle ve dostane yardım yapan ülkelerden biri olarak her fırsatta vurgulamıştır. Taliban ise, yabancı güçler ve Afganistan ordusuna karşı yürüttükleri mücadeleye rağmen, Türkiye’nin yürüttüğü kalkınma projelerini olumlu karşılamıştır. Taliban’ın yeniden Afganistan’da egemen olmasıyla birlikte Türkiye, kalkınma ve insani yardım faaliyetlerini Taliban yetkilileriyle koordineli şekilde sürdürmektedir.

4.5.5. Türkiye’nin Eğitim Yardımları

Türkiye Afganistan’da asker bulundursa da yumuşak güç politikası takip etmiştir. Yumuşak güç politikası doğrultusunda kalkınma projeleri yanında, Afganistan’da kaliteli insan gücü oluşturmak için çaba göstermektedir. Türkiye Maarif Vakfı’nın Afganistan’da 20’den fazla okulu bulunmaktadır. Afgan-Türk Maarif Okulları olarak faaliyete bulunan okullarda binlerce Afgan öğrenci dünya standartlarına uygun şekilde

⁶⁹⁵ “Afganistan – Kabil Program Koordinasyon Ofisi”, TİKA, <https://tika.gov.tr/office/afganistan-kabil-program-koordinasyon-ofisi/>, Erişim Tarihi: 02.01.2025.

eğitim almaktadır. Maarif okullardan mezun olan öğrenciler, Afganistan kankor sınavında yüksek punlar alarak, önemli fakülteleri kazanmaktadır.⁶⁹⁶

Türkiye, kamu diplomasisi kapsamında dil, kültür ve tarihini uluslararası platformlarda tanıtmak ve küresel kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) çatısı altında Türkiye Bursları programını hayata geçirmiştir. Bu program kapsamında her yıl dünya genelinde yaklaşık 5.000 uluslararası öğrenciye tam burs imkânı sunulmaktadır.⁶⁹⁷ Yüzlerce Afgan öğrenci de Türkiye Bursları’ndan faydalanmış; eğitimlerini tamamlayarak ülkelerine döndüklerinde, Türkiye’nin gönül elçisi olarak hem kendi ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlamış hem de Türkiye-Afganistan ilişkilerinin güçlendirilmesi için aktif rol üstlenmişlerdir. YTB’nin yanı sıra, Diyanet Vakfı ve birçok sivil toplum kuruluşu da Afgan öğrencilere eğitim fırsatları sunmakta ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Afganistan İslam Cumhuriyeti, kendi bütçesiyle her yıl yaklaşık 500 öğrenciyi yurtdışında eğitim almaları amacıyla göndermeyi sürdüren bir politika geliştirmiştir. Afgan öğrenciler, özellikle Türkiye ve Hindistan tarafından Afganistan’ın kalkınması ve gelişimine sağlanan destekler nedeniyle çoğunlukla bu iki ülkeye gönderilmiştir. Türkiye’ye gönderilen Afgan öğrenciler genel olarak tıp ve mühendislik alanlarında eğitim görmüştür. Türkiye, kendi sağladığı bursların yanı sıra Afgan hükümeti ve öğrencilerin kendi imkânlarıyla gelenlere de ev sahipliği yaparak, binlerce Afgan öğrencinin eğitim hedeflerine ulaşmasına ve dolayısıyla ülkelerinin kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır.

⁶⁹⁶ “Türkiye Maarif Vakfı”, Afgan-Türk Maarif Okulları, <https://www.afganturkmaarif.org/about/tr>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.

⁶⁹⁷ “Türkiye Bursları”, YTB, <https://124.im/JfHgLY>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.

Türkiye'nin kamu diplomasisi alanındaki önemli kuruluşlarından biri olan Yunus Emre Enstitüsü, Kabil'de açtığı ofis aracılığıyla Afgan gençlere Türkçe dil eğitimi ve okuryazarlık dersleri vermektedir.⁶⁹⁸ Son yıllarda, Türkiye'den yayılan televizyon dizileri Afganistan'da büyük ilgi görmüş ve daha önce popüler olan Hint dizilerinin yerini almıştır. Bu kültürel etkileşim sonucunda, Afganistan'da Türkçe konuşan kişi sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir.

Son yirmi yıl içerisinde Türkiye, Afganistan'da askerî varlık bulundurmasına rağmen, "Afganistan Afganlarıdır" anlayışıyla hareket etmiş; jeopolitik çatışmalara dahil olmak yerine kamu diplomasisi ve kalıcı çözüm odaklı politikalar izlemiştir. Ankara, yardımlarını doğrudan ve şeffaf bir şekilde uygulayarak yolsuzluklara bulaşmadan Afgan halkının geniş kesimlerine ulaştırmayı başarmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin yardımlarının ulaşmadığı şehir ve köy neredeyse bulunmamaktadır. Afgan halkı ve hükümeti, Ankara'dan gelen destekleri somut biçimde görmüş ve Türkiye'yi gerçek bir dost ülke olarak tanımlamıştır. Hatta Taliban, hükümeti devirmeye çalışmasına rağmen, Afgan halkına sağlanan bu destekten dolayı Türk askerine karşı doğrudan saldırmaktan kaçınmıştır.

Ankara, ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, ülkenin iç savaşa sürüklenmemesi ve uluslararası yardımların devam etmesi amacıyla iki önemli adım önermiştir. Bir yandan Kabil Havalimanı'nın işletilmesi görevini üstlenebileceğini teklif etmiş; diğer yandan ise Taliban, Afganistan hükümeti ve tüm ilgili tarafların katılımıyla gerçekleşecek bir İstanbul Konferansı'na ev sahipliği yapacağını açıklamıştır. Ancak Taliban'ın bu konferansa karşı çıkması nedeniyle İstanbul Konferansı gerçekleştirilememiş ve Türkiye, askerlerini Afganistan'dan çekme kararı almıştır.

⁶⁹⁸ "Kabil", Yunus Emre Enstitüsü, <https://kabil.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.

Taliban'ın Afganistan'da yeniden egemenlik kurmasının ardından Türkiye, Taliban'ı resmi hükümet olarak tanımamaktadır. Ancak Ankara, Kabil Büyükelçiliği'ni açık tutmuş ve Taliban yönetiminin diplomatik temsilcisine akreditasyon vermiştir.⁶⁹⁹ Türkiye, Taliban'dan uluslararası toplumun şartlarına uygun adımlar atmasını, özellikle kız çocuklarının eğitimi başta olmak üzere kapsayıcı bir hükümet kurulmasını ve terörün tamamen ortadan kalktığı bir Afganistan'ın tesis edilmesini talep etmektedir. Zira istikrarsız bir Afganistan, Türk Dünyası bağlamında Türkiye için ciddi bir tehdit unsuru teşkil etmektedir. Örneğin, Afganistan'daki güvensizlik artışı Türkiye'ye yönelik göç hareketlerini tetikleyebilecektir. Bu sebeple Türkiye, Afganistan'ın yalnızlaştırılmasının bölgesel güvenlik açısından tehlikeli olduğunu vurgulamakta ve Taliban gerçeğini dikkate alarak siyasi çözüm yollarının aranması gerektiğini savunmaktadır.

5. İşgalin Sona Ermesi

5.1. ABD-Taliban Hattındaki Görüşmeler

2001'den 2014'e kadar Afganistan Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Hamid Karzay, Taliban'ı “öfkeli kardeşler” olarak nitelendirmiş ve silah bırakmaları hâlinde devlete katılımlarının sağlanacağını her platformda ifade etmiştir. Ancak Karzay'ın bu uzlaşıya dayalı yaklaşımı, bir yandan Taliban tarafından reddedilmiş, diğer yandan da 2009 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri tarafından olumlu karşılanmamıştır.⁷⁰⁰ ABD, Taliban'ın Bonn Konferansı'na katılımını engellemiş; bu grupla herhangi bir müzakereye izin vermemiş ve desteklediği Afgan ordusunu Taliban'a karşı vekil bir aktör olarak savaştırmıştır.

⁶⁹⁹ İskender Karakaya, Yılmaz Ulvi Uzun, **Afganistan Tarihi, Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika**, Ankara, Nobel Yayınları, 2023, s. 495-496.

⁷⁰⁰ Mohammad Ömer Davutzay, 8am, <https://8am.media/fa/part-3-the-narrative-of-peace-from-where-to-here/>, Erişim Tarihi: 01.05.2023.

Barack Obama, başkanlık görevine başladıktan sonra Afganistan'dan asker çekmeyi amaçlayan AF-PAK stratejisini geliştirmiştir. Bu strateji kapsamında Obama, Afganistan hükümetini desteklemeyi, Pakistan ve Afganistan'daki El-Kaide unsurlarını ortadan kaldırmayı ve Taliban'ı zayıflatmayı temel hedef olarak belirlemiştir. Strateji çerçevesinde ABD, terörle mücadelede Pakistan'a destek sağlamış ve uluslararası toplumun Afganistan'a yönelik yardımlarının sürdürülmesinin önemine vurgu yapmıştır.⁷⁰¹ AF-PAK stratejisinin nihai amacı, savaşı El-Kaide tehdidine indirgemek, Afganistan hükümeti ile Taliban arasında uzlaşa sağlayarak ABD'nin Afganistan'dan onurlu bir şekilde çekilmesini mümkün kılmaktır. Obama, Afganistan meselesinin aynı zamanda Pakistan'ın da sorunu olduğunu ve bu sorun İslamabad ile koordinasyon sağlanmadan çözülemeyeceğini hesabe katarak; bu amaç doğrultusunda Taliban ile uzlaşma sürecinde Pakistan'ın desteğini almaya çalışmıştır.

2009 yılında Barack Obama, AF-PAK stratejisi kapsamında, Afganistan'dan Amerikan askerlerini çekeceğini ve ılımlı Taliban unsurlarıyla diyaloga geçileceğini açıklamıştır.⁷⁰² Bu politika çerçevesinde ABD, hem doğrudan Taliban ile görüşmelere başlamış hem de Afganistan hükümetinin Taliban'la temas kurabilmesi için çeşitli diyalog mekanizmalarının oluşturulmasına izin vermiştir. Washington, Afganistan hükümetinin Taliban ile müzakerelerde bulunmak üzere Yüce Barış Konseyi'ni kurmasına ve 2013 yılında Taliban'ın Katar'da Siyasi Büro açmasına onay vermiştir.⁷⁰³ Bu iki yapının oluşturulmasındaki temel amaç, esir takası gibi adımlarla taraflar arasında güven inşa ederek, Taliban'ın Afganistan hükümetiyle uzlaşmasını sağlamaktır. Öte yandan ABD, 2011 yılında El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'i

⁷⁰¹ Mehmet Seyfettin Erol, "Oktay Bingöl, Afganistan'da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler", **Gazi Akademik Bakış**, 2012, Cilt 5, Sayı 10, s. 176.

⁷⁰² Hilal Önal, "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 23, 2010, s. 66.

⁷⁰³ Mark Burrough, **A Historical Case Study of U.S. Strategy Towards Afghanistan**, Pennsylvania, U.S. Army War College, 2014, s. 38.

Pakistan'ın Abbottabad kentinde öldürmüştür. Bin Ladin'in öldürülmesinin ardından Obama yönetimi, Taliban'ı doğrudan bir terör örgütü olarak nitelendirmek yerine, onunla barış sürecini ilerletmeyi hedeflemiştir. Zira 11 Eylül terör saldırılarının asıl sorumlusu, Usame Bin Ladin ve El-Kaide olarak kabul edilmiştir.

Obama döneminde, esir takası konusunda ABD ile Taliban arasında doğrudan ve dolaylı müzakereler gerçekleştirilmiş; her iki taraf zaman zaman karşılıklı olarak esirleri serbest bırakmıştır. 2014 yılında ABD, bir askerinin serbest bırakılması karşılığında Guantanamo Hapishanesi'nde tutulan beş üst düzey Taliban mensubunu⁷⁰⁴ salıvermiştir.⁷⁰⁵ ABD, bu süreçte esir takasını Taliban'ın Katar'daki Siyasi Bürosu aracılığıyla gerçekleştirirken; Taliban ise söz konusu büro aracılığıyla İran, Rusya, Çin gibi ülkelerle ve çeşitli uluslararası örgütlerle temas kurarak uluslararası meşruiyetini güçlendirmeye başlamıştır. Kısacası Obama yönetimi, Bush döneminde benimsenen Taliban'ı tamamen ortadan kaldırma stratejisini terk etmiş; bunun yerine, Taliban'ın ABD çıkarlarını tehdit etmemesi veya tehdit oluşturan unsurlarla ilişkilerini kesmesi hâlinde onunla uzlaşma yoluna gitmiştir.

2016 yılında ABD başkanlığına seçilen Donald Trump, selefi Barack Obama'nın AF-PAK stratejisini genişleterek Hindistan'ı da sürece dâhil etmiş ve Güney Asya jeopolitiğine yönelik yeni bir strateji ilan etmiştir. Trump yönetimi, DEAŞ ve El-Kaide'yi yok etmeyi, Taliban'ın Afganistan'da egemenlik kurmasını engellemeyi ve ABD'ye yönelik tehditleri bertaraf etmeyi öncelikli hedefler olarak belirlemiştir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, terörle mücadeleyi sürdürmenin, Afgan güvenlik güçleriyle

⁷⁰⁴ Taliban İstihbarat Başkanı Abdul Hak Vasik, Belh Velisi Nurullah Nuri, Genel Kurmay Başkanı Molla Fazlullah, İçişleri Bakanı Molla Hayrullah Hayırha ve İletişim Bakanı Muhammed Nabi Ömeriydi.

⁷⁰⁵ “زندهگی مجل اعضا و خانواده‌های دفتر طالبان در قطر”, azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/28788002.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

siyasi diyalogu desteklemenin, Pakistan üzerinde baskı kurmanın ve Hindistan ile iş birliğini artırmanın gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁰⁶

Trump, Afganistan savaşını ABD tarihinin en uzun süren savaşı olarak nitelendirmiş ve bu savaşa son vereceğini açıklamıştır. Bu doğrultuda, çözümün, Taliban ve destekçilerine karşı askeri, siyasi ve ekonomik baskılar uygulayarak onları bir siyasi anlaşmaya zorlamak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁷ Öte yandan, Taliban sahadaki askerî varlığını güçlendirirken, Doha'daki Siyasi Ofisi aracılığıyla uluslararası ilişkilerini geliştirmiş ve küresel düzeyde meşruiyet kazanmaya başlamıştır. Washington yönetimi ise Taliban'ı savaş yoluyla tamamen ortadan kaldıramayacağını fark etmiş; bu nedenle, Afganistan'daki iktidarın Taliban ile paylaşılmasını ve böylece ABD-Taliban savaşına son verilerek Afganistan'dan onurlu bir şekilde çekilme sürecinin başlatılmasını hedeflemiştir.

Trump'ın Taliban ile anlaşmaya hazır olduğunu açıklamasının ardından, Taliban da müzakerelere açık olduğunu ilan etmiştir.⁷⁰⁸ Bu sürecin devamında, ABD Dışişleri Bakanlığı, Afganistan kökenli Zalmay Halilzad'ı Afganistan Barış Süreci Özel Temsilcisi olarak atamıştır. ABD'nin talebi üzerine Pakistan, Taliban'ın kurucu liderlerinden biri olan ve yaklaşık sekiz yıl boyunca Pakistan'da tutuklu bulunan Molla Birader'i serbest bırakmıştır. Taliban, Molla Birader başkanlığında, ABD ile müzakereleri yürütmek üzere bir heyet oluşturmuştur.⁷⁰⁹ Halilzad liderliğindeki ABD heyeti ile Taliban heyeti arasında Katar'da dokuz kez⁷¹⁰ görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde en çok üzerinde durulan konular; yabancı askerlerin Afganistan'dan

⁷⁰⁶ Monish Tourangbam, "U.S. Strategy in Afghanistan: Old Wine in Trump's Bottle", **IndraStra Global**, 3(9), 2017, s. 6-7.

⁷⁰⁷ "ABD Pakistan'a güvenlik yardımlarını kesti", BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42574986>, Erişim Tarihi: 27.05.2023.

⁷⁰⁸ "Taliban'dan ABD Halkına Mektup", Yeni Şafak, <https://www.yenisafak.com/dunya/talibandan-abd-halkinamektup-3131797>, Erişim Tarih: 27.05.2023.

⁷⁰⁹ Ömer Sadır **Ravandi Guftumani Sulhi Afganistan (Afganistan Barış Süreci)**, Kabil, Afganistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2018, s. 20-25.

⁷¹⁰ İlke müzakere 12 Kasım 2018 tarihinde dokuzuncusu ise 3 Eylül 2019'de gerçekleştirilmiştir.

çekilmesi, terörle mücadelede Taliban'ın rolü, Taliban ile Afganistan hükümeti arasındaki doğrudan müzakereler ve kalıcı bir ateşkesin sağlanması olmuştur.

ABD, Taliban ile doğrudan müzakerelere girerken, Afganistan hükümetini barış sürecinde büyük ölçüde marjinalleştirmiştir. Washington, Afgan hükümetinin taleplerini⁷¹¹ göz ardı ederek, süreci yalnızca Taliban ile yürütmüş ve böylece Afgan devletini dışlayarak meşruiyetini zedelemiştir. Ayrıca, Taliban'la yapılan müzakerelerin içeriğini Afganistan hükümetiyle paylaşmaması, hükümetin hem siyasi meşruiyetini hem de savaş alanındaki askerî motivasyonunu ciddi biçimde zayıflatmıştır. Zira Afganistan hükümeti büyük ölçüde ABD desteğiyle ayakta durmaktaydı ve bu desteğin kaybedilmesi durumunda iktidarını sürdürmesi neredeyse imkânsız hâle gelmiştir.

5.2. Doha Anlaşması

Washington yönetimi, Taliban ile yürüttüğü müzakerelerin sonunda, önce bir haftalık “şiddetin azaltılması” sürecine girilmesi, ardından ise bir barış anlaşmasının imzalanması konusunda uzlaşmıştır. Bu kısmi ateşkesin temel amacı, Taliban'ın iyi niyetli olup olmadığını ve örgüt üzerinde ne derece kontrol sahibi olduğunu test etmektir. 22 Şubat'ta başlayan bu süreçte, Taliban tarafından gerçekleştirilen saldırılar büyük ölçüde durdurulmuş ve ateşkes süreci başarılı bir şekilde geçmiştir.⁷¹² Bunun üzerine, ABD 29 Şubat 2020 tarihinde, bir yandan Afganistan hükümetiyle ortak bir bildiri⁷¹³ yayımlamış, diğer yandan ise Taliban ile “Afganistan'a Barışı Getirme

⁷¹¹ ABD-Taliban görüşmeleri sırasında Afganistan hükümeti; Taliban ile yapılacak tüm görüşmelerin Afganistan hükümetinin Başkanlığında yürütülmesini, Taliban'ın Afganistan Anayasasının kabul etmesini, terör eylemlerine son vermesini ve diğer terör örgütlerle ilişkilerinin kesmesini istemiştir.

⁷¹². “ABD ile Taliban Anlaşıyor”, Borsa Gündem, <https://www.borsagundem.com/haber/abd-ile-taliban-anlasiyor/1471800>, (Erişim Tarihi: 29.05.2020).

⁷¹³ 29 Mart 2020'de Afganistan Cumhurbaşkanı Aşraf Gani, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve ABD Savunma Bakanı Mark Esper tarafından yayınlanan bildiri, giriş ve üç kısımdan oluşmaktadır. Girişte Afganistan İslam Cumhuriyeti, BM'in bir üyesi olarak uluslararası hukuk çerçevesinde ABD ve uluslararası toplum tarafından bağımsız bir devlet olarak kabul edildiği ve ABD, Afganistan savaşını bitirerek Afganistan'da, bölgede ve dünyada güvenliğin sağlanması için taahhütte bulunduğu ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Afganistan hükümeti, ABD ve Taliban arasında yapılan anlaşmayı destekleyeceğini ve tüm terör örgütleriyle mücadele edeceğini taahhüt etmiştir. Bildirinin birinci kısmı ABD ve Afganistan'ın

Anlaşması”nı (Doha Anlaşması) imzalamıştır. Anlaşma, Katar’ın başkenti Doha’daki Sheraton Otelinde imzalanmış; ABD adına Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad, Taliban adına ise Siyasi Ofis Başkanı Molla Abdulgani Berader imzacı olarak yer almıştır.

Afganistan’a Barışı Getirme Anlaşması, bir giriş bildirisi ile üç ana bölümden oluşmakta ve içeriği genel olarak birbirini tamamlamaktadır. Anlaşma dört temel konuya odaklanmakta olup, Taliban’ın ABD tarafından bir devlet olarak değil, sadece “Taliban” olarak tanındığı ifadesine yer verilmektedir. Metinde öne çıkan önemli hususlar arasında, ABD ve müttefiklerinin güvenliğine yönelik herhangi bir grup ya da bireyin Afgan topraklarını kullanmasının engellenmesi için garantiler ve mekanizmalar, tüm yabancı güçlerin Afganistan’dan çekilmesi için taahhütler, Afganlar arasında doğrudan görüşmelerin başlatılması ve kalıcı/kapsamlı bir ateşkesin sağlanması bulunmaktadır.⁷¹⁴

karşılıklı taahhütlerinden oluşmaktadır. Afganistan Hükümeti; Afganistan topraklarının teröristler tarafından üst olarak kullanılmasına izin vermeyeceğini ve hiçbir şekilde onlara yardım etmeyeceğini (uyuşturucu aracılığıyla para kazanmaları, Afganistan pasaportundan yararlanmaları, savaşçı toplamaları) taahhüt etmiştir. ABD ise ABD ve Afganistan arasında yapılan güvenlik anlaşması çerçevesinde Afganistan hükümeti ve güvenlik güçlerinin destekleyeceğini, Afganistan devletinin izniyle El-Kaide, DAESH ve terör örgütlerine karşı askeri operasyon gerçekleştireceğini ve Afganistan-Pakistan arasında diyalogun sağlanması konusunda destek vereceğini taahhüt etmiştir. Bildirinin ikinci kısmı, ABD güçleri başta olmak üzere yabancı güçlerin Afganistan’dan çekilmesi ve Afganistan hükümeti ve Taliban arasında gerçekleşecek barış görüşmelerinde ABD’nin konumuyla ilgilidir. Bu kısımda ABD, Taliban ile gerçekleştireceği anlaşmadan sonra 135 gün içinde askerlerinin sayısını 8600’e indireceğini ve Taliban taahhütlerini yerine getirdiği takdirde 14 ay içinde müttefikleriyle birlikte güçlerinin çekeceğini taahhüt etmiştir. Bununla birlikte Afganistan ve Taliban arasında siyasi anlaşmanın sağlanması ve daimi ateşkesin gerçekleşmesi için güvenlik ortamı yaratma konusunda ABD katılacağı ifadesine yer verilmiştir. Taliban ve Afganistan Hükümet arasında güven oluşturma önemli adımı her iki tarafın esirlerinin karşılıklı biçimde serbest bırakması olarak nitelendirilmiştir. Afganistan hükümeti, Taliban ile doğrudan müzakereler başlamasından itibaren BMGK üyeleriyle irtibata geçerek Taliban liderlerine karşı yaptırımların kalkması bağlamında girişimde bulunacağı ifadesine yer verilmiştir. Bildirinin üçüncü kısmı, anlaşmanın BMGK tarafından onaylanmasıyla ilgilidir. Yani bu kısımda ABD, bu anlaşma ve diğer anlaşmaların onaylamasının isteyeceğini, Afganistan’ın yeniden inşası için ikili ilişkilerini sürdüreceğini, Afganistan’ın siyasi bağımsızlığı, toprak bütünlüğüne karşı güç kullanımında ve güç tehdidinde bulunmayacağını, Afganistan sorununun çözümü için bölgesel ve küresel konsensüsün sağlamaya devam edeceğini taahhüt etmiştir. 2020 ABD-NATO-Afganistan Tarafından Ortak Deklerasyon

⁷¹⁴. “ABD ve Taliban Arasındaki Barış Anlaşmanın İngilizce Metni”, 8am, <https://8am.af/full-text-of-us-taliban-peace-agreement-in-english/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2020).

Anlaşma kapsamında ABD, Afganistan'daki asker sayısını 135 gün içinde 8.600'e düşüreceğini ve Taliban'ın taahhütlerine riayet etmesi halinde müttefikleriyle birlikte 14 ay içinde tüm askerlerini çekmeyi taahhüt etmiştir. Taliban ise, El-Kaide başta olmak üzere ABD ve müttefiklerine tehdit oluşturacak hiçbir kişi, unsur veya yapının Afganistan'da bulunmasına izin vermeyeceğini ve bu gruplarla iş birliği yapmayacağını garanti etmiştir. Ayrıca Taliban, Afganistan'a sığınmak ya da ikamet etmek isteyen kişilerin, ABD ve müttefiklerine karşı tehdit oluşturmayacak şekilde uluslararası göç hukuku ile bu anlaşmanın hükümlerine uygun davranacağını; ABD ve müttefiklerinin güvenliğine tehdit teşkil edecek kişilere vize, pasaport, seyahat izni vermeyeceğini ve Afganistan'a girişleri için yasal işlemler yapmayacağını taahhüt etmiştir.⁷¹⁵

Anlaşmanın önemli maddelerinden biri, Afganlar arasında siyasi diyalogun başlatılmasıdır. Siyasi diyalog sürecinin başlamasıyla birlikte ABD, bazı Taliban liderlerine uyguladığı yaptırımları ve bu liderlerin başlarına koyduğu ödülleri 27 Ağustos 2020 tarihine kadar kaldıracağını taahhüt etmiştir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yaptırım listesinde yer alan Taliban liderlerinin 29 Mayıs 2020 tarihine kadar bu listeden çıkarılması için diplomatik girişimlerde bulunulacağı belirtilmiştir. Siyasi diyalog sürecini desteklemek amacıyla esir takası yapılacağına vurgu yapılmış ve bu çerçevede, ABD ve müttefiklerine tehdit oluşturmayacak şartıyla, 5 bin Taliban mensubu ile bin Afgan askeri karşılığında 10 Mart 2020 tarihine kadar serbest bırakılacağı ifade edilmiştir.⁷¹⁶

Anlaşmada yer alan önemli konulardan biri de ABD ile Taliban arasındaki ilişkiler ile siyasi diyalogun başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasıdır. Bu bağlamda, ABD anlaşmanın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) onaylanması için gerekli girişimlerde bulunacağını taahhüt etmiş; Washington ile Taliban arasında

⁷¹⁵. 2020 Doha Anlaşması

⁷¹⁶. Doha Anlaşması

karşılıklı iyi niyet ve ilişkilerin tesis edilmesi için çaba sarf edileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Afgan diyalogu çerçevesinde ortaya çıkacak yeni “Afganistan İslami Hükümeti” ile iyi ilişkiler kurulacağını ve Afganistan’ın iç işlerine müdahale etmeksizin, yeni oluşacak hükümete destek verileceği vurgulanmıştır. Son olarak, ABD ve müttefiklerinin Afganistan’ın siyasi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ilişkin herhangi bir güç kullanma veya güç kullanma tehdidinden kaçınacağı ifade edilmiştir.⁷¹⁷

SSCB’den farklı olarak, ABD çekilme sürecini doğrudan Taliban’ı muhatap alarak ve onunla koordine ederek yürütmüştür. Çünkü SSCB, Cenevre Anlaşmaları kapsamında Pakistan ile Afganistan arasında imzalanan anlaşmalara garantör devlet olarak çekilme taahhüdünde bulunurken, Washington doğrudan Taliban ile anlaşma sağlamıştır. Taliban ise, Cenevre Anlaşmalarının yapıldığı dönemde mücahitlerin müzakere masasında olmamasından ders çıkararak, doğrudan müzakere sürecine katılmıştır. Aksi takdirde, Taliban da mücahitler gibi tamamen Pakistan’ın vekil aktörü gibi imaja sahip olacaktı.

ABD, Doha Anlaşması’nda Taliban’ın resmi bir hükümet olmadığını vurgulasa da, doğrudan muhatap alması ve vize, pasaport gibi devlet işlerini Taliban’dan talep etmesi, örgüte meşruiyet kazandırmıştır. Doha anlaşmasının ardından Taliban, artık düşmanıyla anlaşma imzalayan ve taahhütte bulunan bir aktör konumundadır. Anlaşma kapsamında Taliban’ın Afganistan topraklarının ABD ve müttefiklerine karşı kullanılmasına izin vermemesi, Taliban’ı fiilen Afganistan’ın hükümeti konumuna taşımıştır. Çünkü uluslararası hukukta bu tür işlem ve taahhütler yalnızca devletleri temsil eden hükümetler tarafından yapılabilir. Uluslararası hukuk açısından iki taraf arasında geçici anlaşmaların imzalanması ve üst düzey diplomatların görüşmesi ise de facto tanımayı ifade eder.⁷¹⁸ Dolayısıyla Doha Anlaşması, ABD Başkanı Trump’ın Taliban baş

⁷¹⁷. Doha Anlaşması

⁷¹⁸ Ali Umidi, **Hukuki Beynelmilel (Uluslararası Hukuk)**, Tahran, Mizan Yayınevi, 2009, s. 91.

müzakerecisiyle telefon görüşmesi yapması ve anlaşma kapsamında Taliban'ın çeşitli taahhütlerde bulunması, Taliban'ın zımni ve şartlı biçimde de facto tanınması anlamına gelmektedir.

Doha Anlaşması, Afganistan'ı temsil eden hükümetin meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir. Zira anlaşma, Taliban'ın Afganistan hükümetine yönelik tutumunu doğrulamıştır. Ayrıca, mevcut Afganistan hükümeti yerine, Afganlar arası diyalog sonucunda kurulacak yeni “Afganistan İslami Hükümeti”nden bahsedilerek, hükümetin müzakere sürecindeki konumu zayıflatılmıştır. Bu durum, Doha Anlaşması'nın, gölge hükümet olarak varlığını sürdüren Taliban'a uluslararası alanda meşruiyet sağlamasına yol açmıştır.

Washington'un çekilme sürecini Taliban ile koordine etmesinin önemli gerekçeleri bulunmaktadır. Bunların başında Afganistan'ın jeopolitik konumu gelmektedir. ABD, Büyük Britanya ve SSCB'nin aksine Afganistan ile kara sınırına sahip olmayan bir ülke olduğundan, askerlerini sadece hava yoluyla çekebilmiştir. Bu nedenle, çekilme sürecinde Taliban savaşçılarının askeri üslerine saldırmasını önlemek amacıyla Taliban ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Doha Anlaşması'nın bir diğer gerekçesi ise Taliban'ın Afganistan hükümetini tanımaması ve kendi adına başka bir devletin muhatap olunmasına karşı çıkmasıdır. Dolayısıyla Washington Taliban ile anlaşmak zorunda kalmıştır.

5.3.ABD Ordusunun Afganistan'dan Çekilmesi

Obama yönetimi döneminden itibaren ABD, Afganistan'daki askerlerini kademeli olarak çekmeye başlamıştır. 2011 yılında Afganistan'da yaklaşık 100.000 Amerikan askeri bulunurken, bu sayı 2014 yılına gelindiğinde 10.000'e düşürülmüştür. Kalan askerlerin geri çekilmesi ise Trump ve Biden yönetimleri döneminde aşamalı olarak

gerçekleştirilmiştir. ABD'nin çekilmesiyle birlikte, Afganistan'da asker bulunduran diğer devletler de askeri varlıklarına son vermiştir.⁷¹⁹

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sürecinde Doha Anlaşması, en etkili ve kritik dönüm noktalarından biri olmuştur. Anlaşma kapsamında ABD, Afganistan'dan kalıcı olarak çekileceğini taahhüt etmiştir. Doha Anlaşması her ne kadar Trump yönetimi döneminde imzalanmış olsa da, halefi Joe Biden da anlaşmaya bağlı kalacağını belirtmiş; ABD'nin yeni bir neslini Afganistan'a göndermeyeceğini ifade ederek çekilme sürecini sürdürmüştür.⁷²⁰ Anlaşmanın ardından ABD, dört ay içinde beş askerî üssünü boşaltarak Afganistan'daki asker sayısını 8.400'e indirmiştir.⁷²¹ Doha Anlaşması'na göre ABD, 1 Mayıs 2021 tarihine kadar tüm askerî varlığını sona erdirmeyi taahhüt etmişti. Ancak Biden yönetimi, bu tarihe kadar çekilmenin pratikte mümkün olmadığını açıklamış ve nihai çekilme tarihini 11 Eylül 2021 olarak duyurmuştur.⁷²²

Biden yönetimi, çekilme tarihini açıklamasının ardından, Taliban ile Afganistan hükümetini aynı çatı altında bir araya getirerek savaşı sona erdirmek amacıyla, Birleşmiş Milletler, Türkiye ve Katar'ın öncülüğünde Nisan 2021'de 10 gün sürecek bir İstanbul Konferansı düzenleneceğini duyurmuştur. Konferansın temel hedefi, Afganistan'da geçici bir barış hükümetinin kurulması ve ateşkesin sağlanmasıydı.⁷²³ Afganistan hükümeti konferansa katılacağını bildirirken, Taliban ise, ABD'nin tüm

⁷¹⁹ U.S Congress, U.S. Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions, Washington, Congressional Research Services, 2021, s. 6-8)

⁷²⁰ "دونالد ترامپ: قرار ما این بود که بگرام را نگهداریم و پنج پایگاه دیگر را با بمب از میان ببریم", BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58697383>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁷²¹ "پنتاگون: نیروهای امریکایی از ۵ پایگاه نظامی از افغانستان بیرون شده‌اند", azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/30728030.html>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁷²² "ایالات متحده اعلام کرد نیروهای نظامی خود را تا ۱۱ سپتامبر ۲۰۲۱ از افغانستان خارج می‌کند", iranintl, <https://www.iranintl.com/20210413095046>, Erişim Tarihi: 13.12.2024.

⁷²³ "آمریکا، ترکیه و سازمان ملل در مورد تاریخ نشست صلح افغانستان در استانبول توافق کردند", BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-56625152>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.

askerlerini Afganistan'dan çekmeden ülkenin geleceğine ilişkin kararların alınacağı bir konferansa katılmayacağını açıklamıştır.⁷²⁴

Taliban, İstanbul Konferansı'nın, tıpkı Bonn Konferansı gibi, Afganistan'ın geleceğine ilişkin önemli kararlar alarak bu kararları kendisine dayatmasından endişe duymuştur. Ayrıca, konferansın ABD'ye Afganistan'da asker bulundurma imkânı sağlayabileceğini bir tehdit olarak görmüştür. Nitekim Afganistan hükümeti, 2014 yılında imzaladığı güvenlik ve savunma iş birliği anlaşması ile 2024 yılına kadar ABD'nin Afganistan'daki askerî varlığına hukuki meşruiyet kazandırmıştır. Bu bağlamda ABD, İstanbul Konferansı aracılığıyla söz konusu anlaşmayı dayanak göstererek Afganistan'da bazı üsleri elinde tutmak için uluslararası meşruiyet elde edebilirdi. Öte yandan, Donald Trump, ikinci başkanlığı döneminde yaptığı açıklamalarda, Taliban ile anlaşma imzalamasına rağmen, Çin'e yakın konumdaki Bagram Askerî Üssü'nü kontrol etmeye devam edeceklerini ifade ederek⁷²⁵, ABD'nin Afganistan jeopolitiğine verdiği stratejik önemi açıkça ortaya koymuştur.

2 Temmuz 2021 tarihinde ABD, Afganistan hükümetine önceden haber vermeden, ülkedeki en büyük askeri üs olan Bagram Hava Üssü'nden⁷²⁶ askerlerini çekmiştir.⁷²⁷ Bagram'ın boşaltılması, ABD'nin Afganistan'dan çekilme konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymuştur. ABD'nin bu tutumunu gören Taliban, askeri operasyonlarını yoğunlaştırarak saldırılarını artırmıştır. Sonuç olarak, 15 Ağustos 2021 tarihinde, ABD askerlerinin gözü önünde Kabil'i ele geçirerek Afganistan'da yeniden egemenlik kurmuştur.⁷²⁸ Çekilme sürecinde DEAŞ tarafından düzenlenen bir intihar saldırısında 13

⁷²⁴ “چرا کنفرانس ترکیه برگزار نشد؟”, keshwarnews, <https://124.im/fHUaXY>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

⁷²⁵ “ترامپ: خروج از پایگاه «بگرام» افغانستان احقانه بود”, irdiplomacy, <https://124.im/nwb>, 12.02.2025.

⁷²⁶ Bagram 1950 yılında SSCB tarafından yapılmış ve SSCB'nin Afganistan'ın işgal ettiği dönemde en çok kullanılan üstür. ABD Afganistan'ı işgal ettiğinde merkezi karargahını Bagramda kurmuştur.

⁷²⁷ “آمریکا پایگاه بگرام را تخلیه کرد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57691687>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

⁷²⁸ “نگرانی از سقوط دولت: آمریکا برای تسریع خروج اتباعش به افغانستان نیرو می‌فرستد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58195830>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

ABD askeri hayatını kaybetmiş, 18 asker ise yaralanmıştır.⁷²⁹ ABD, 31 Ağustos 2021 tarihinde son askerini de Kabil'den çekerek, yaklaşık 20 yıl süren Afganistan işgaline resmen son vermiştir.

Hem Nicholas Spykman hem de Zbigniew Brzezinski, ABD'nin küresel hâkimiyet kurabilmesi için Avrasya'nın kontrol altına alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu stratejik yaklaşıma paralel olarak, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından Washington, Asya'nın heartlandı (kalpgâhı) olarak kabul edilen Afganistan'a asker konuşlandırmıştır. Ancak, geçmişte Britanya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği örneklerinde olduğu gibi, ABD de Afganistan'daki askerî varlığını kalıcı hâle getirmeyi başaramamış ve nihayetinde ülkeden çekilmek zorunda kalmıştır.

Sovyet lider Mihail Gorbaçov, Afganistan'ı “kanayan yara” olarak nitelendirerek işgale son vermiştir. ABD Başkanı Joe Biden ise Afganistan'ı “Tanrı'nın terk ettiği yer” şeklinde tanımlamış; Afganistan'ın hiçbir zaman bir ulus-devlet olmadığını⁷³⁰ öne sürerek, Amerikan askerlerini ülkeden çekme kararını savunmuştur. Ancak, Sovyetler Birliği'nden farklı olarak ABD, askerî, siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak Afganistan'daki gelişmeleri yakından izlemeye devam etmektedir.

Askerî açıdan Washington, insansız hava araçlarını Afganistan hava sahasında uçurarak ülkenin egemenliğini fiilen ihlal etmektedir. Oysa ABD, Doha Anlaşması kapsamında Afganistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstereceğini taahhüt etmiştir. ABD, Afganistan hava sahasını kontrol altında tutarak kendi jeopolitik ve stratejik hedeflerini gözetmektedir. Öncelikli hedeflerden biri El-Kaide'nin yeniden yapılanma potansiyelini izlemektir. Nitekim ABD, El-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri'yi 31 Temmuz 2022 tarihinde, Afganistan'ın başkenti Kabil'in merkezi sayılan Şirpur

⁷²⁹ “آمریکایی در انفجار کابل کشته و ۱۸ نفر زخمی شدند ۱۳”، IRNA, <https://l24.im/JH4Z9>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁷³⁰ “مکانی رها شده از سوی خدا»، تحقیر افغانستان در کلمات جو بایدن»، independent, <https://l24.im/JUmF>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

semtinde bir insansız hava aracıyla düzenlediği operasyonla öldürmüştür.⁷³¹ Öte yandan, ABD merkezli kaynaklara göre Afganistan'da yaklaşık 7 milyar dolar değerinde Amerikan silahı bulunmaktadır.⁷³² ABD, insansız hava araçlarıyla bu silahların düşman ya da rakip aktörlerin eline geçmesini engellemek amacıyla bölgeyi gözetim altında tutmaktadır.

ABD'nin insansız hava araçları kullanmadaki bir diğer amacı, Afganistan jeopolitiğinin tamamen küresel ve bölgesel rakiplerinin kontrolüne geçmesini engellemektir. ABD'nin çekilmesinin ardından, küresel rakipleri olan Çin ve Rusya ile düşman olarak gördüğü İran, Afganistan'daki faaliyetlerini artırmıştır. Bu gelişmeler karşısında ABD, insansız hava araçlarını Afganistan semalarında uçurarak, rakiplerine hem Afganistan'ı tamamen terk etmediği hem de gerekli gördüğü takdirde ülkeye yeniden müdahale edebileceği mesajını vermektedir. Böylece ABD, bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma çabasını dolaylı yollarla sürdürmekte ve rakip aktörlere karşı caydırıcılığını muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Siyasi bağlamda Washington, Taliban yönetiminin herhangi bir devlet ya da uluslararası örgüt tarafından tanınmasını engellemeye çalışmaktadır. Doha Anlaşması çerçevesinde ABD, Taliban'dan çoğulcu bir yönetim kurmasını, insan haklarına özellikle kadın haklarına saygı göstermesini ve terör örgütleriyle olan ilişkilerini tamamen kesmesini talep etmektedir. Bu talepler, ABD tarafından yalnızca ikili bir beklenti olarak değil, uluslararası toplumun ortak koşulları şeklinde dünya kamuoyuna sunulmaktadır. Böylece Washington, Taliban yönetiminin meşru bir hükümet olarak tanınmasının önünde diplomatik bir set oluşturmakta ve uluslararası tanınmayı doğrudan bu şartlara bağlamaktadır.

⁷³¹ "جزئیاتی از کشته شدن ظواهری؛ موشک هلفایر چگونه توانست تلفات این عملیات را به حداقل برساند؟", euronews, <https://persi.euronews.com/2022/08/02/the-killing-of-al-qaedas-zawahiri-how-it-happened>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.

⁷³² "سلاح‌های آمریکایی برای طالبان؛ دستکم 'هفت میلیارد دلار تجهیزات' جا مانده است", BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-61249078>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.

Ekonomik açıdan ABD, Afganistan'ın yaklaşık 9 milyar dolarlık döviz rezervini dondurarak Afgan para birimini savunmasız bir hâle getirmiştir. ABD Başkanı Joe Biden, bu rezervin 3,5 milyar dolarının bir Afgan fonuna aktarılacağını, kalan 3,5 milyar doların ise 11 Eylül terör saldırılarının kurbanlarının yakınlarına verileceğini açıklamıştır.⁷³³ Eğer ABD mahkemeleri bu kararı onaylarsa, ilgili meblağ kurban ailelerine tahsis edilecektir. Öte yandan ABD, rezervleri dondurmasına rağmen insani yardım amacıyla Afganistan'a dolar göndermeye devam etmektedir. ABD'nin Afganistan'ın Yeniden Yapılanması için Özel Müfettişliği (SIGAR), Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinden bu yana Washington'un 3,63 milyar dolar tutarında yardım gönderdiğini bildirmiştir.⁷³⁴ Bu çerçevede ABD, Taliban'a karşı "havuç-sopa" yaklaşımı içindedir. Bir yandan döviz rezervlerini bloke ederek baskı kurmakta; diğer yandan ise insani yardım adı altında dolar göndererek Afganistan'a dolaylı destek sağlamaktadır. Dolayısıyla ABD, askeri olarak çekilmiş olsa da elindeki siyasi, askeri ve ekonomik araçlarla hâlâ Afganistan'daki en etkili aktörlerden biri olmaya devam etmektedir.

5.4. ABD'nin Afganistan'dan Çekilmeye Zorlayan Faktörler

Uluslararası politikada, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'dan çekilme kararının nedenleri ve bu kararın bir yenilgi olup olmadığı konusunda tartışmalar sürmektedir. Washington yönetimi, Afganistan'daki askeri müdahalenin temel amacının El-Kaide ile mücadele olduğunu ve bu hedefin, Usame Bin Ladin'in öldürülmesiyle gerçekleştirildiğini savunmaktadır. Ayrıca, 2020 yılında imzalanan Doha Anlaşması kapsamında, Taliban'dan El-Kaide ile ilişkilerini sonlandıracağına dair taahhüt alınması nedeniyle operasyonel amaçların yerine getirildiği ileri sürülmektedir.

⁷³³ "امریکا ۳/۵ میلیارد دالر از ذخایر ارزی افغانستان را به بستهگان قربانیان ۱۱ سپتامبر می‌دهد", 8am, <https://8am.media/fa/us-donates-30-5-billion-of-afghanistan-foreign-exchange-reserves-to-9-11-victims-relatives/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

⁷³⁴ "Finansman Tabloları", SİGAR, <https://www.sigar.mil/Reports/Quarterly-Reports/Funding-Tables/>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.

Başlangıçta ABD, Samuel Huntington'ın “medeniyetler çatışması” tezine ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) vizyonuna uygun olarak, Afganistan'da Batı değerleri ekseninde yeni bir ulus devlet kurmayı hedeflemiştir. ABD, liberal demokrasiyi ideal bir yönetim modeli olarak sunarak bunu Afganistan'da uygulamaya koymuştur. Ancak çekilme sürecinde, Taliban ile Afganistan hükümeti arasında uzlaşa sağlanarak “onurlu bir çekilme” stratejisi geliştirilmiştir. Taliban'ın yeniden ülke yönetimine hâkim olmasıyla, ABD'nin hem ulus devlet inşası hem de onurlu çekilme hedefleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim dönemin ABD Genelkurmay Başkanı Mark Milley, Washington'un Afganistan'dan çekilişini “stratejik bir yenilgi” olarak tanımlamıştır.⁷³⁵ Dolayısıyla, ABD'nin milyarlarca dolar harcamasına rağmen, liberal değerler temelinde kenar kuşakta dost bir devlet oluşturmaması, bu sürecin stratejik bir yenilgi olduğunu göstermektedir.

Washington'un Afganistan'dan çekilmesinin arkasında çeşitli gerekçeler bulunmaktadır. Bunların başında, güvenlik stratejilerindeki değişiklikler gelmektedir. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde benimsediği izolasyon politikasını terk ederek, ittifak temelli bir güvenlik yaklaşımına yönelmiş ve bu çerçevede, Batı Bloğun lideri olarak ittifak içi birliği sağlamak amacıyla sürekli olarak bir “öteki” veya “düşman” figürüne odaklanmıştır. Soğuk Savaş döneminde bu rolü Sovyetler Birliği üstlenirken, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise “yeşil kuşak projesi” kapsamında desteklediği radikal İslamcı gruplar, yeni tehdit unsurları olarak değerlendirilmiştir.

Günümüzde Washington, ekonomik ve teknolojik açıdan yükselen Çin Halk Cumhuriyeti'ni ana tehdit olarak tanımlamakta ve tüm güç unsurlarını bu tehdide karşı seferber etmektedir.⁷³⁶ Bu bağlamda, ABD'nin iki cepheli bir savaşta başarı

⁷³⁵ “ژنرال مارک میلی: خروج آمریکا از افغانستان یک شکست استراتژیک بود”, independentpersian, <https://t24.im/oUSwg>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.

⁷³⁶ Berkan Aygün, Uluslararası Sistemde Değişen Dinamikler: ABD-Çin Rekabeti Bağlamında ABD Ulusal Strateji Belgelerinin İçerik ve Söylem Analizi, Anadolu Stratejik Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2023, s. 72.

sağlamasının zor olduğu değerlendirilmekte ve bu nedenle Afganistan'dan çekildiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Washington Afganistan ve Orta Doğu'da savaş yürütürken, Pekin ekonomik kapasitesini ve küresel etkisini artırmıştır. Bu nedenle, ABD Afganistan'dan çekilerek söz konusu kaynaklarını Çin'i çevreleme ve dengeleme stratejilerine yönlendirmiştir.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesini zorunlu kılan faktörlerden biri, Afganistan jeopolitiğinin adeta bir bataklığa dönüşmesidir. Afganistan'da ABD'nin devlet inşa etme politikası başarısızlığa uğrarken, Taliban ise Pakistan, İran, Rusya ve Çin gibi küresel ve bölgesel aktörlerden doğrudan ya da dolaylı destek alarak güç kazanmıştır. Taliban, sahadaki etkinliğini artırırken, Afganistan hükümeti yolsuzluklarla sarsılmış ve yolsuzluk endekslerinde üst sıralarda yer almıştır. Taliban, sadece askeri alanda değil, aynı zamanda savaşın meşruiyetini toplumsal düzeyde tesis etme konusunda da önemli mesafe katetmiş; ayrıca DEAŞ'a karşı mücadele ederek bölge devletlerinin desteğini kazanmıştır. Bu gelişmeler, Washington'un savaşı kazanma ihtimalini kayda değer biçimde zayıflatmıştır.

Afganistan'ın bir bataklığa dönüşmesiyle birlikte, ABD daha fazla asker kaybı yaşamamak adına geri çekilmeyi tercih etmiştir. ABD, Sovyetler Birliği'nin 1980'lerde Afganistan'da yaşadığı hezimete ve ardından gelen dağılma sürecine benzer bir duruma düşmemek için, henüz zayıflamadan ve ciddi bir itibar kaybı yaşamadan Afganistan'dan çekilmeyi stratejik bir tercih olarak değerlendirmiştir. Zira Afganistan jeopolitiğinde yaşanan rekabet süreci, Sovyetler Birliği'ni küresel bir güç olmaktan çıkarıp Rusya'ya dönüştürmüştür. Benzer şekilde, günümüzdeki jeopolitik rekabetin de Amerika Birleşik Devletleri'ni küresel liderlik iddiasından uzaklaştırarak yalnızca “Amerika” hâline getirme potansiyeli taşımaktadır.

Washington’u Afganistan’dan çekilmeye zorlayan bir diğer önemli faktör, savaşın getirdiği ağır ekonomik maliyetler olmuştur. ABD, Afganistan savaşında yaklaşık bir trilyon dolar harcamış⁷³⁷ ve savaş süresince haftalık ortalama 300 milyon dolarlık bir maliyetle karşı karşıya kalmıştır.⁷³⁸ Bu ekonomik yükün yanı sıra, 20 yıl süren çatışmalarda 2.400 Amerikan askeri hayatını kaybetmiş, 20.589 asker ise yaralanmıştır.⁷³⁹ Savaşın devam etmesi, ABD’yi hem ekonomik hem de insan kaynağı açısından daha büyük kayıplara sürüklenme riski taşımaktaydı.

Süper güç statüsünün sürdürülebilirliği, güçlü ve istikrarlı bir ekonomik temele dayanmak zorundadır. Ancak herhangi bir somut stratejik kazanım elde edilmeden yapılan yüksek harcamalar, yalnızca ABD ekonomisine zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda Amerikan kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştır. Bu nedenlerle Washington, ekonomik yükü hafifletmek ve iç siyasetteki baskıları azaltmak amacıyla politik hedeflerini revize etmiş ve Afganistan’dan çekilme kararı almıştır. Nitekim, ABD’nin son dört yılda Afganistan’a sağladığı finansal desteğin, işgal dönemindeki harcamalarla kıyaslandığında oldukça düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Bu durum, ABD’nin Afganistan’a yönelik yaklaşımının kapsam ve öncelik bakımından ciddi bir dönüşüm geçirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

6. Taliban’ın İkinci Dönem Hakimiyeti

6.1. Taliban’ın Gücü Ele Geçirmesi

Doha Anlaşması, Afganistan hükümetinin meşruiyetini ciddi ölçüde zayıflatmış ve Taliban’ın uluslararası arenada meşruiyet kazanarak sahadaki konumunu

⁷³⁷ Ahmad Khan Dawlatyar, Faktörhayı be kudrat rasidan mücaddedi Taliban ve ayindeyi Afganistan (Taliban’ın yeniden egemen olmasının nedenleri ve Afganistan’ın geleceği), Bölgesel Araştırmalar Dergisi, sayı: 5, 2021, s. 438.

⁷³⁸ Ahmad Khan Dawlatyar, “Faktörhayı be kudrat rasidan mücaddedi Taliban ve ayindeyi Afganistan (Taliban’ın yeniden egemen olmasının nedenleri ve Afganistan’ın geleceği)”, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, sayı: 5, 2021, s. 438.

⁷³⁹ “اسناد محرمانه جنگ افغانستان از قصور مشترک بوش، اوباما و ترامپ خبر می‌دهند”، BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-50722928>, (Erişim Tarih: 28.05.2023).

güçlendirmesine zemin hazırlamıştır. Anlaşma kapsamında, 5.000 Taliban mensubu 1.000 Afgan askeri karşılığında serbest bırakılmış; ayrıca ABD, Afganistan ile yürürlükte olan savunma ve güvenlik iş birliği anlaşmasını askıya almış ve Taliban'a yönelik hava harekâtlarını durdurmuştur. ABD'nin Afganistan'ın Yeniden Yapılanması için Özel Müfettişliği (SIGAR) tarafından yayımlanan raporda da, Taliban'ın yeniden iktidarı ele geçirmesinin temel nedenlerinden biri olarak Doha Anlaşması gösterilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu anlaşmanın yalnızca bir çekilme planı değil, aynı zamanda sahadaki güç dengelerini Taliban lehine değiştiren stratejik bir dönüm noktası olduğu değerlendirilmektedir.⁷⁴⁰

Doha Anlaşması'na göre, Afganlar arası diyalog süreci sonucunda yeni bir İslam Devleti'nin kurulması öngörülmüştür. Bu çerçevede, Afganistan hükümeti Taliban ile müzakerelerde bulunmak üzere 21 kişilik bir heyet (5 kadın ve 16 erkek) oluşturmuştur.⁷⁴¹ 12 Eylül 2020 tarihinde, Katar'ın başkenti Doha'da Taliban heyeti ile Afgan hükümeti heyeti arasında ilk doğrudan görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu görüşmelerde taraflar, ateşkes ve geleceğe yönelik yol haritası konularında bir uzlaşmaya varamamıştır. Müzakereler süresince Taliban, bir yandan Afganistan hükümetini meşru bir muhatap olarak kabul etmekten kaçınmış; diğer yandan ise, ABD'nin askeri varlığının devamı durumunda Afganistan'ın geleceğini belirleyecek bir anlaşmaya sıcak bakmamıştır. Bunun yerine, hükümetin gücünü barışçıl yollarla kendisine devretmesini talep etmiştir.

Washington, Afganlar arası diyalogun sonucunu beklemeksizin Afganistan'dan temelli şekilde çekileceğini açıkladığında, Taliban tüm gücüyle sahada ilerlemeye başlamıştır. 6

⁷⁴⁰ "سومین سالروز توافقنامه دوحه؛ امریکا: طالبان به تعهداتشان عمل نکرده اند" VOA, <https://www.darivao.com/a/6985054.html>, Erişim Tarihi: 02.03.2023.

⁷⁴¹ "هیأت مذاکره کننده دولت افغانستان با طالبان مشخص شد" euronews, <https://persi.euronews.com/2020/03/27/afghan-government-selects-negotiators-for-talks-with-taliban>, Erişim Tarihi: 31.05.2024.

Ağustos 2021 tarihinde, İran sınırındaki Nimruz vilayetini⁷⁴² ele geçiren Taliban, 15 Ağustos'a kadar Kandahar, Herat ve Mezar-ı Şerif gibi Afganistan'ın stratejik öneme sahip büyük şehirlerini kontrol altına alarak başkent Kabil'e yaklaşmıştır. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkeyi terk etmesinin ardından, Taliban silahlı şekilde Kabil'e girmiş ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na bayrağını dikerek yönetimde ikinci dönemini fiilen başlatmıştır.

6.2. Taliban'ın İç Politikası

Taliban, 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'da yeniden iktidarı ele geçirerek, ülkeyi kendi ideolojik yaklaşımı doğrultusunda yönetmeye başlamıştır. Son yirmi yılda Taliban, iki temel hedef uğruna mücadele ettiğini ifade etmiştir. Yabancı güçlerin ülkeden çekilmesiyle ilk hedefine ulaştığını belirten Taliban, ikinci hedef olarak ise, tam anlamıyla bir İslam devleti kurmayı amaçladığını kamuoyuna açıklamıştır. Taliban, yalnızca dış işgale karşı değil, aynı zamanda Batı medeniyeti ve değerlerine karşı da mücadele ettiğini vurgulamış; iktidarı ele geçirmesiyle birlikte bu ideolojik hedefini hayata geçirme sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda, Taliban, Batı'nın siyasal ve kültürel normlarına karşı konumlandığı “saf” bir İslam devleti inşa etmeyi hedeflemektedir. Kurduğu yönetim modelinde, anayasal hukuk yerine İslami fıkıh esas alınmakta; demokrasi, çoğulculuk, kadın hakları, basın ve ifade özgürlüğü, siyasi partiler, anayasa ve sivil toplum gibi Batı medeniyetinin temel unsurlarına yer verilmemektedir.

Taliban, devlet ile halk arasındaki ilişkiyi ve yetki-sorumluluk dengesini tanımlayan bir anayasa oluşturmayı reddetmekte; bunun yerine ülkeyi, “Emirü'l-Müminin” olarak adlandırdığı liderin kanun hükmündeki kararnameleriyle yönetmektedir. 1990'lı yıllarda olduğu gibi, ülkenin adını yeniden “Afganistan İslam Emirliği” olarak ilan etmiştir.

⁷⁴² “سقوط نخستین مرکز ولایت کشور به دست طالبان”, Tolonews, <https://tolonews.com/fa/afghanistan-174029>, Erişim Tarihi: 11.12.2024.

Teokratik bir ideolojiye sahip olan Taliban, demokrasiyi reddetmekte ve ulus-devletin temel ilkelerinden biri olan egemenliğin halka dayanması anlayışını kabul etmemektedir. Taliban yönetiminde karar alma süreçleri, liderin fermanları ve Kabil'deki Bakanlar Kurulu'nun kararları aracılığıyla yürütülmektedir. Her ne kadar Kabil resmî başkent olsa da, siyasi, askerî ve ekonomik güç, fiilen Kandahar'da bulunan Taliban liderinin elinde toplanmıştır.

Taliban karşıtları, insan ve kadın haklarına saygılı, terörle mücadele eden ve toplumsal temsiliyeti esas alan kapsayıcı bir hükümetin kurulmasını talep etmektedir. Ancak Taliban, ilk iktidar döneminde olduğu gibi, “devlet benim” anlayışıyla hareket etmekte ve mutlak otoriteyi elinde toplamaktadır. Kadın hakları bağlamında giderek daha sert bir tutum sergileyen Taliban, aldığı kararlarla kadınların çalışma ve eğitim haklarını ciddi biçimde kısıtlamış ve kamu yaşamından büyük ölçüde dışlamıştır. Çoğulcu bir yönetim yapısına ilişkin eleştirileri ise, Taliban, bünyesinde farklı etnik gruplardan bireylerin yer aldığı yönündeki açıklamalarla yanıtlamakta ve bu yolla halkın geniş kesimlerini temsil ettiğini iddia etmektedir. Ancak bu iddia, söz konusu temsilin karar alma süreçlerine etkisinin sınırlı olması nedeniyle ciddi biçimde tartışmalıdır.

6.3. Taliban'ın Dış Politikası

Taliban yetkililerinin dış politikaya yönelik açıklamaları incelendiğinde, 1990'lı yıllardan farklı olarak, örgütün dış politika stratejisinin tarafsızlık ve statükocu bir yaklaşıma dayandığı görülmektedir. Üst düzey Taliban liderlerinden Molla Haybatullah, Ramazan Bayramı dolayısıyla yayımladığı mesajında, tüm ülkeler ve uluslararası toplumla olumlu ilişkiler ve karşılıklı etkileşim kurulması çağrısında bulunmuş; Afganistan topraklarının başka ülkelere yönelik herhangi bir tehdit unsuru olarak

kullanılmasına izin verilmeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁴³ Kabil'deki diğer Taliban yetkilileri de benzer biçimde, İslam Emirliği'nin dış politikasının temel ilkesinin tarafsızlık olduğunu vurgulamaktadır.

Taliban, dış ilişkilerinde İslam'ın ve İslam Emirliği'nin korunmasını ulusal çıkarlarının temel dayanağı olarak görmekte ve bu doğrultuda dış politika adımlarını şekillendirmektedir. Hareket, kurduğu hükümetin devletler ve uluslararası örgütler tarafından resmen tanınması için yoğun çaba sarf etmektedir. Rusya dışında Çin, İran, Orta Asya ülkeleri, Körfez ülkeleri ve Türkiye gibi bazı aktörler Kabil'deki büyükelçiliklerini açık tutarak kendi ülkelerindeki Afganistan büyükelçiliklerini Taliban tarafından atanan diplomatlara devretmiş olsalar da, bu durum Taliban yönetiminin resmî tanınması anlamına gelmemektedir. Bu devletler, fiilî ilişkileri sürdürmekle birlikte, Taliban hükümetini diplomatik olarak henüz tanımamışlardır.

Uluslararası toplum, Taliban hükümetinin tanınması karşılığında, insan ve kadın haklarına saygılı, terörle etkin mücadele eden ve kapsayıcı bir devlet yapısının Afganistan'da tesis edilmesini talep etmektedir. Uluslararası aktörler, bu koşulların öncelik sırası ve hiyerarşisi konusunda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, genel olarak koşulların eksiksiz olarak yerine getirilmesine vurgu yapmaktadırlar.

1990'lı yıllardan farklı olarak, Taliban ekonomik odaklı bir politika izlediğini vurgulamakta ve yabancı yatırımları ülkeye çekmeye çalışmaktadır. Çinli şirketler, Taliban'ın çağrısına yanıt vererek Afganistan'ın altın madenleri ve petrol havzasında yatırım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Taliban, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPİ) projesinin hayata geçirilmesi için gerekli desteği vereceğini açıklamış ve son olarak Taliban Dışişleri Bakanı ile Türkmenistan Dışişleri Bakanı, TAPİ'nin

⁷⁴³ BBC, "سیاست خارجی حکومت طالبان در فضای «دو قطبی» جهان", <https://www.bbc.com/persian/articles/ck7l8ly118do>, Erişim Tarihi: 12.02.2025.

Afganistan sınırları içerisinde uygulanmaya başlandığını duyurmuştur.⁷⁴⁴ Bunun yanı sıra Taliban yönetimi, Vahan Koridoru üzerinden Çin'e bağlantı sağlamak için de çaba göstermektedir.

Taliban, tarafsız bir siyaset izlediğini ve Doha Anlaşması kapsamında ABD ile uluslararası topluma verdiği taahhütlerin arkasında durduğunu belirterek, Afganistan topraklarının hiçbir devlete karşı kullanılmasına izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Nitekim, ABD Başkanı Donald Trump, ABD'nin çekilmesinin ardından Bagram Hava Üssü'nde Çinli askerlerin konuşlandığına dair iddialarda bulunmuştur. Taliban ise bu iddiaları reddederek, Afganistan'da hiçbir yabancı askerin bulunmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. Taliban'ın tarafsızlık stratejisi, küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan jeopolitiği üzerindeki rekabetini ve rakipleriyle dış aktörlerin güçlü ilişki kurmasını engellemiştir. Ancak, Taliban Afgan halkının talepleri ile uluslararası toplumun beklentileri doğrultusunda ciddi reform adımları atmamakta, dolayısıyla ülkede uzun vadeli istikrarı sağlayacak düzenleyici yapıları oluşturamamaktadır.

Dış politika, iç politikanın bir devamı olup bağımsız ve birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, Taliban güç ve tarafsızlık stratejisiyle güvenlik alanındaki başarılarının yanı sıra, uluslararası toplumla uyumlu, halkın rızasına dayalı bir sistem ve düzen inşa ederek uluslararası tanınma sorununu çözebilir. Aksi takdirde, belirsizlik devam edecek ve Afganistan yeni bir jeopolitik rekabet sahasına dönüşme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Afganistan'da hukuk temelli bir sistemin inşası, tüm etnik grupların kapsayıcı bir şekilde sürece dâhil edilmesi, liyakate dayalı yönetim ve kadın haklarının güvence altına alınması, yalnızca uluslararası toplumun talepleri değil, aynı zamanda Afgan halkının da temel ihtiyaçları ve beklentileridir. Bağımsızlık ve

⁷⁴⁴ "پروژه تاریخی تاپی؛ خط لوله گاز آسیای میانه به پاکستان و هند تحت حکومت طالبان به کجا رسیده است؟", BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cwy85nw5qvxo>, Erişim Tarihi: 11.12.2024.

toprak bütünlüğünün korunmasının yanı sıra, halkın temel ihtiyaçlarının karşılandığı ve uluslararası toplum tarafından tanınan bir devletin tesis edilmesi, Afganistan'ın ulusal çıkarlarının temelini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada, tezin hipotezleri sınanmıştır. Öncelikle, birinci hipotez kapsamında; Afganistan'ın jeopolitik sınırlamaları dikkate almaksızın izlediği dış politikanın, ulusal çıkarlarının temel unsurları olan egemenlik, bağımsızlık ve ulusal güvenliği sağlayamadığı, bu durumun ise işgal, savaş, güvensizlik ve istikrarsızlığa zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Büyük Oyun döneminde, Afganistan kralları Dost Muhammed Han ve Emir Şir Ali'nin Britanya ve Çarlık Rusya arasında izledikleri denge politikası, ülkenin ulusal çıkarlarını koruyamamış; 1839–1842 ve 1878–1880 yılları arasında Afganistan'ın iki kez işgale uğramasına neden olmuştur. Britanya, Afganistan'ın Çarlık Rusya'ya yakınlaşmasını engellemek amacıyla ülkeyi işgal etmiştir. Her ne kadar Afgan halkının direnişi sonucunda işgal sona ermiş olsa da, Afganistan toprak kaybına uğramış ve Britanya ile Çarlık Rusya arasında bir tampon devlet konumuna getirilmiştir.

Afganistan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu sistemde tarafsızlık stratejisini sürdüremeyeceğini dikkate alarak Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmıştır. Ancak Pakistan'a karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini almak amacıyla, ülkenin tampon jeopolitik konumunu göz ardı ederek Doğu Bloğu'na yakın bir dış politika izlemiştir. 1973 yılında darbe yoluyla iktidarı ele geçiren Davut Han, SSCB ile ilişkilerini güçlendirmek adına sol görüşlü kişilere önemli görevler verirken, ideolojik rakipleri olan muhafazakârlara baskı uygulamıştır. Ancak iktidarının son dönemlerinde eksen değiştirerek Batı Bloğu'nda yer alan İran, Pakistan ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Han'ın bu dış politika manevrası, SSCB'nin dolaylı onayıyla solcu unsurların harekete geçmesine neden olmuş; bu gruplar darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir. Her ne kadar solcu yönetim başlangıçta bağlantısız bir dış politika izleyeceğini ilan etmişse de, 1978 yılında SSCB ile imzaladığı “Dostluk, İyi

Komşuluk ve İş Birliği Anlaşması” ile Sovyet uzmanlarının Afganistan’da bulunmasına izin vermiş ve böylece fiilen bir ittifak stratejisini benimsemiştir. Afganistan’ın Doğu Bloğu’nda konumlanması, Batı Bloğu tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum, Batılı ülkelerin SSCB’nin bölgedeki nüfuzunu dengelemeye yönelik politikalar geliştirmelerine yol açmıştır.

Afganistan’ın Doğu Bloğu’nda konumlanması Batı Bloğu açısından bir tehdit unsuru oluştururken, solcu liderlerden Hafızullah Emin’in, SSCB’nin önerilerini dikkate almadan Nur Muhammed Taraki’yi öldürmesi ve SSCB ile Afganistan arasındaki yakın ilişkileri ve Sovyet etkisini göz ardı ederek ABD Büyükelçisiyle gizli görüşmeler yapması, Afganistan’ın SSCB’den uzaklaştırılacağı yönünde bir algının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, Soğuk Savaş konjonktüründe SSCB açısından ciddi bir tehdit algısına yol açmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle Afganistan, SSCB için stratejik öneme sahip bir ülke olarak değerlendirilmiş ve Sovyet etkisinin zayıflaması, SSCB’nin ulusal çıkarları açısından kabul edilemez olarak görülmüştür. Dolayısıyla, solcu yöneticilerin önce SSCB’ye yakın bir dış politika izlemeleri, ardından Batı Bloğu ile denge siyaseti yürütmeye çalışmaları, Afganistan’ın işgal edilmesinin zeminini hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle, Afganistan’ın jeopolitik konumunu dikkate almadan izlediği zikzaklı ve eksen değiştiren dış politika, SSCB müdahalesine kapı aralamıştır.

SSCB’nin Afganistan’ı işgaliyle birlikte ülke, Moskova’nın bir uydusu haline gelmiş ve solcu hükümet, Kızıl Ordu’nun ülkedeki varlığını ittifak stratejisinin bir gereği olarak meşrulaştırmıştır. Hükümetin işgale sessiz kalması ve SSCB’nin vekil aktörü gibi hareket etmesi, Afganistan’ı jeopolitik rekabetin merkezine yerleştirmiştir. Küresel ve bölgesel aktörler, rakiplerini dengelemek ve nüfuzlarını artırmak amacıyla savaşan taraflardan birini destekleyerek Afganistan’ı bir vekalet savaşına sahne haline getirmiştir. Hükümetin işgal karşısındaki edilgen tutumu ise, mücahitlerin yürüttüğü silahlı direnişe meşruiyet kazandırmıştır.

Ülkeyi işgalden kurtarıp, komünist ideolojinin yerine “pür İslam devleti” kurarak halka refah ve saadet vaat eden mücahit gruplar, siyasi ve hukuki meşruiyete sahip bir ulus devlet inşa etmek yerine iktidar mücadelesine girişmiş; birbirlerini tasfiye ederek gücü tekelleştirmeye çalışmış ve başkent Kabil’i bir savaş alanına dönüştürmüşlerdir. Bu süreçte mücahitler, ülkeyi iç savaşa sürükleyerek ulusal çıkarın temel bileşeni olan ulusal güvenliğe doğrudan tehdit haline gelmişlerdir. Güçlerini pekiştirmek amacıyla dış aktörlerden destek alan mücahit gruplar, Afganistan’ı bir kez daha küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik rekabet sahasına dönüştürmüştür.

İç savaşa son vererek “pür İslam devleti” vaadiyle iktidarı ele geçiren Taliban, halkın iradesine dayalı bir yönetim inşa etmek yerine askeri yöntemlere başvurarak muhaliflerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İktidarı döneminde, Afganistan’ın kültürel mirasını hedef alarak Buda heykeli gibi tarihi eserleri yok etmiş; dini katı yorumlayarak bireysel özgürlükleri ve özellikle kadınların eğitim ve çalışma haklarını askıya almıştır. Taliban ve Kuzey İttifakı, karşılıklı olarak birbirlerini yok etmeye yönelik mücadelelerinde bölgesel aktörlerin desteğini alarak Afganistan’ı yeniden bir jeopolitik rekabet sahasına dönüştürmüştür.

Taliban, muhaliflerine karşı konumunu güçlendirmek amacıyla revizyonist bir dış politika izleyerek El-Kaide başta olmak üzere radikal grupların Afganistan’da faaliyet yürütmelerine müsaade etmiştir. Bu yaklaşım, uluslararası toplumun tepkisini çekmiş; ülkeye yönelik baskıların artmasına ve dış müdahalelere zemin hazırlamıştır. Taliban, ulusal çıkar temelinde fayda-maliyet analizi yapmak yerine, El-Kaide’yi Afganistan’da barınmasına izin vererek ülkeyi “medeniyetler çatışmasının” uygulandığı bir sahaya dönüştürmüştür. Bu durum, 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD’nin Afganistan’a müdahalesine ve ülkenin işgal edilmesine zemin hazırlamıştır. Taliban’ın El-Kaide lideri Usame bin Ladin’e sahip çıkması, hem kendi varlığını hem de Afganistan’ın

egemenlik ve bağımsızlığını tehlikeye atmıştır. Öte yandan, Kuzey İttifakı, Taliban-El-Kaide ekseninden intikam alma arzusuyla işgale karşı çıkmak bir yana, çıkarlarının örtüştüğü gerekçesiyle ABD'nin askeri operasyonlarına destek vermiştir.

11 Eylül terör saldırılarının ardından kurulan Afganistan hükümeti, geçmişteki sol iktidarlar gibi bir ittifak stratejisi benimseyerek, başta ABD olmak üzere yabancı güçlerin ülkedeki varlığına onay vermiştir. Hükümet, Afganistan'ın içinde bulunduğu olağanüstü koşulları ve güvenlik gereksinimlerini gerekçe göstererek, yabancı askerî güçlerin ülke topraklarında bulunmasını meşru ve gerekli görmüştür. Ancak bu tutum, Afganistan'ın yeniden küresel ve bölgesel jeopolitik rekabetin merkezi hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Afganistan'da ABD öncülüğündeki yabancı güçlerin varlığından rahatsızlık duyan küresel-bölgesel aktörler, bu varlığı dengelemek amacıyla Taliban'a destek vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler, Afganistan'da iktidara gelen yönetimlerin, ülkenin jeopolitik ve stratejik konumunu yeterince dikkate almadan izledikleri dış politikalara işaret etmektedir. Dolayısıyla Afganistan'daki yönetimlerin jeopolitik gerçeklikleri göz ardı eden politikaları, ülkenin uzun süredir çözölemeyen işgal, istikrarsızlık ve çatışma sorunlarının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada, tezin ikinci hipotezi olan Afganistan sorununun bir diğer temel nedeninin, Afganistan jeopolitiğinde küresel ve bölgesel aktörlerin, iç aktörler üzerinden yürüttüğü rekabet ve vekalet savaşı olduğu yönündeki varsayım sınanmış ve doğrulanmıştır. Başka bir ifadeyle, hem işgal hem de iç savaş dönemlerinde, dış aktörlerin Afganistan'daki çıkarları ve birbirleriyle olan jeopolitik mücadeleleri doğrultusunda, çeşitli iç aktörleri destekledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

SSCB, Brejnev Doktrini kapsamında Afganistan'da sol bir yönetimi ayakta tutmak ve Spykman'ın tabiriyle Kenar Kuşak'ta (Rimland) yer alan Afganistan'ı Batı Bloğu'na katılmadan önce kendi denetimi altına almak suretiyle, ABD'nin çevreleme stratejisini

kırmak ve arlık Rusyası'nın "Büyük Oyun" döneminde ulaşamadığı hedeflere erişmek amacıyla Afganistan'ı işgal etmiştir. Başka bir ifadeyle, SSCB, Rimland hattını yararlan sıcak denizlere ulaşmak ve bir tampon bölge olan Afganistan'ı kontrol altına alarak uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek istemiştir. Bu işgalle birlikte Afganistan'ın jeopolitiği, "Yeni Büyük Oyun"un sahasına dönüşmüş; küresel ve bölgesel aktörler, rakiplerinin konumunu dengelemek ve Afganistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla i aktörler üzerinden mücadeleye dâhil olmuşlardır.

SSCB işgali döneminde hükümeti Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) oluştururken, işgal ve hükümete karşı olanlar ise Sünni ve şii mücahit örgütlerinden meydana gelmiştir. Her ne kadar hükümetin otonomisi sınırlı olsa da, Afganistan'ı temsil etme, para basma ve gücü tekelinde bulundurma gibi devletin temel unsurlarını elinde bulundurarak devleti temsil etme yetkisine sahipti. Hükümet, SSCB'nin işgaline karşı sessiz kalmış ve Afgan ordusunu vekil aktör konumuna getirerek mevcut statükonun devamından yana tutum sergilemiştir. Küresel ve bölgesel aktörler arasındaki rekabet ile Afganistan'ın mezhep ve etnik jeopolitiği, mücahit grupların tek bir çatı altında  rg tlenemeyip farklı gruplar şeklinde oluşmasına yol açmıştır. Sünni mücahit gruplar Pakistan'da kurulmuş ve işgal sona erene kadar yedi ayrı örgüt olarak faaliyet göstermiştir. şii gruplar ise İran'da örgütlenmiş ve işgale karşı mücadelelerini s rd rm ştir. Mücahitler, Sovyet işgalinin sona ermesini sağlamakla kalmayıp, Afganistan'da şeriat temelli bir İslam devletinin kurulmasını da hedeflemiş ve bu amaç doğrultusunda dış desteklerden yararlanmıştır. Dolayısıyla, mücahit gruplar anti-statükocu bir konumda yer almıştır.

SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Washington açısından Güney Asya ve Orta Doğu'daki ulusal çıkarları için önemli bir tehdit oluşturmuştur. Ancak bu durum, aynı zamanda Kızıl Ordu'nun işgalini, ABD açısından rakibini yıpratma ve Vietnam Savaşı'nın

intikamını alma fırsatını da yaratmıştır. ABD, Sovyetler Birliği'nin desteklediği solcu hükümete karşı savaşan Sünni mücahit gruplara askeri ve mali yardımlarını Pakistan üzerinden sağlamıştır. 1986 yılında, ABD mücahitlere Stinger uçaksavar füzeleri teslim ederek, onların Sovyet helikopterleri ve savaş uçaklarına karşı etkin savunma yapmalarını mümkün kılmıştır. Stinger füzeleri, savaş alanında Kızıl Ordu'nun hava hâkimiyetini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Böylece, işgal sürecinde ABD, Sovyet Kızıl Ordusu'nu yenilgiye uğratmak için tüm imkânlarını kullanarak mücahitlerin safında yer almıştır.

Çin, SSCB'nin Afganistan işgalini kendisini çevreleme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmiş ve Vahan Koridoru üzerinden Pakistan aracılığıyla Sünni mücahit grupları desteklemiştir. Ayrıca, Çin topraklarındaki Uygur vatandaşlarının mücahitler safında savaşmasına izin vermiştir. Kızıl Ordu'nun çekilmesi ya da işgalin başarısızlıkla sonuçlanması konusunda Çin ile mücahit grupların ortak çıkarları bulunmaktadır.

Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali, Pakistan için hem bir tehdit hem de önemli fırsatlar yaratmıştır. İşgal sonucunda Sovyet güçleri Pakistan ile komşu hale gelmiş ve bu durum, Pakistan'ın işgale maruz kalabileceği endişesini doğurmuştur. Pakistan, Sovyetler Birliği'nin ve Hindistan'ın Afganistan'daki varlığını sona erdirip, ulusal güvenliği açısından tehdit olarak gördüğü Afgan hükümetini devirmek ve kendi nüfuzu altında bir iktidar oluşturmak amacıyla ülkesini mücahitlerin kullanımına açmış, savaşçıların askeri eğitimini sağlamıştır. Mücahitler, Pakistan'da eğitim merkezleri kurarak savaşçı yetiştirmiş ve yaralı üyelerini hastanelerde tedavi ettirmiştir. Pakistan ile Afganistan arasındaki dağlık sınırın kontrolünün zorluğu, mücahitlerin Sovyet ve Afgan güçlerine zarar verdikten sonra kolayca Pakistan'a sığınabilmesini mümkün kılmıştır. İşgale karşı mücadelede İslamabad ile mücahitler arasında ortak çıkar bulunmasına rağmen, Pakistan, Afganistan'daki stratejik hedeflerine ulaşmak için

mücahitleri sonuna kadar desteklemiştir. Buna karşın Hindistan, Pakistan'ın desteklediği mücahit gruplara karşılık Sovyet destekli solcu hükümeti desteklemiş ve Afganistan'ın meşru yönetimi olarak ilişkilerini sürdürmüştür.

SSCB'nin Afganistan'ı işgali, İran için bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Ancak İran, aynı dönemde Irak ile savaş halinde olması nedeniyle Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmemek amacıyla denge politikası izlemiş ve solcu hükümetle ilişkilerini sürdürmüştür. Tahran, Sünni mücahit grupların destekçileri olan ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan'a karşılık Şii örgütleri desteklemiştir. İşgalin sona ermesiyle Afganistan siyasetinde Şii grupların konumunun güçlenmesinde İran ile Şii aktörlerin ortak çıkarı bulunmaktadır. Bu nedenle, Şii gruplar kutsal bir mücadele yürütmekle birlikte, İran'ın politikasının uygulanmasında vekil aktörler konumundadır. İran'ın bölgesel rakibi Suudi Arabistan ise, SSCB'ye karşı Batı ile iş birliği yaparak Afganistan jeopolitiğinde nüfuzunu artırmayı ve İran'ın etkisini dengelemeyi amaçlamış, bu doğrultuda Sünni mücahit gruplara kapsamlı destek sağlamıştır. Suudi Arabistan açısından mücahit gruplar, Afganistan'daki çıkarlarını gerçekleştirebilecek önemli aktörlerdir.

İşgal sürecinde Türkiye, Batı ittifakının bir parçası olmasının yanı sıra Afganistan'ın bağımsızlığına yönelik hassasiyetleri nedeniyle işgali kınamış ve Sünni mücahit gruplara destek vermiştir. Diğer aktörlerden farklı olarak Türkiye, mücahitlere verdiği desteği yalnızca Afganistan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşması hedefiyle sınırlamış ve Afganistan jeopolitiğinde diğer devletlerle çatışmaktan uzak durmuştur.

Küresel ve bölgesel aktörlerin mücahitlere verdiği destek ile mücahitlerin gerilla savaşı yöntemiyle Kızıl Ordu'ya verdiği zarar, Sovyetler Birliği'ni Afganistan jeopolitiğinde hedeflerine ulaşmadan çekilmeye zorlamıştır. Ancak işgalin sona ermesiyle ülkede güvenlik ve istikrar sağlanamamış, Afganistan iç savaşa sürüklenmiştir. 1989-1992 yılları arasında Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP), ülkedeki hâkimiyetini ve

güç tekeli elinde bulundurmuş, Birleşmiş Milletler ve yabancı devletler nezdindeki temsilcilikleriyle hükümeti oluşturmuştur. Sünni ve Şii örgütler ise Kızıl Ordu'nun çekilmesine rağmen savaşlarını sonlandırmayarak hükümeti devirmeye devam etmişlerdir. 1992-1996 yıllarında Rabbani hükümeti, para basma, gücü elinde bulundurma ve ülkeyi temsil etme yetkileri nedeniyle hükümeti oluşturmuştur. Başlangıçta Gülbeddin Hikmetyar'ın İslami Partisi, hükümete karşı savaşırken, daha sonra Cünbüş Partisi, İslami Parti ve Vahdet Partisi, Eşgüdüm Konseyi'ni oluşturarak kolektif biçimde hükümeti devirmeye çalışmıştır. 1996-2001 yılları arasında Afganistan'da iki hükümet bulunmaktaydı. Taliban, başkenti ele geçirmek suretiyle ülkenin çoğunluğunu kontrol ettiğini ve liderinin alimler tarafından seçildiğini gerekçe göstererek hükümetinin meşruiyetine vurgu yapmıştır. Mücahitler hükümetinin devamı olan Kuzey İttifakı ise para basma yetkisi ve hükümetin Birleşmiş Milletler ile bölge devletleri tarafından tanınması gerekçesiyle devletin yasal temsilcisi olduğunu savunmuştur.

İç savaşla birlikte Afganistan, Yeni Büyük Oyunun ikinci aşamasına geçmiştir. Küresel ve bölgesel aktörler, rakiplerini dengelemek ve Afganistan'daki nüfuzlarını artırmak amacıyla iç aktörlerden birini desteklemişlerdir. 1989-1992 yılları arasında ABD, Sovyetler Birliği'nin solcu hükümeti desteklediğini ileri sürerek mücahitlere desteğini sürdürmüştür. Solcu hükümet devrildikten sonra Washington, mücahitler hükümetini tanımamıştır. Taliban ortaya çıktığında ise ABD, İran'ı dengelemek ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünyaya ulaştırılmasını sağlamak amacıyla UNOCAL şirketi üzerinden Taliban'ı desteklemiştir. Taliban'ın El-Kaide ile ilişkisi, Washington'un politikasında değişikliğe yol açmıştır.

SSCB çekilmesine rağmen, askeri, siyasi ve ekonomik açıdan solcu hükümeti desteklemeye devam etmiştir. Solcu hükümetin çöküşü, ABD ile yaşanan rekabet

açısından Rusya'nın bir yenilgisidir. Zira SSCB, Brejnev Doktrini kapsamında Afganistan'da solcu yönetimi ayakta tutmak amacıyla ülkeyi işgal etmiştir. Ancak SSCB'nin desteklediği sol hükümet, rakipleri tarafından desteklenen mücahitlere karşı yenilgiye uğramış ve kenar kuşağın önemli bölgelerinden biri olan Afganistan'da etkinliğini kaybetmiştir. Rusya ise, köktendinciliğin yayılmasını önlemek ve Orta Asya'daki çıkarlarını korumak amacıyla Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir.

Çin, 1989-1992 yılları arasında solcu hükümete karşı savaşı mücahitlere askeri ve siyasi destek vermiştir. Ancak mücahitler ve Taliban döneminde yaşanan savaşlarda, Pekin, Afganistan'daki çıkarlarının tek bir tarafı desteklemekle korunamayacağını ve güvenlik endişelerinin giderilemeyeceğini değerlendirerek, taraflarla temas kurmakla birlikte bekle-gör politikası izlemiş; askeri, siyasi ve ekonomik açıdan herhangi bir tarafa doğrudan destek sağlamaktan kaçınmıştır.

Pakistan, mücahitlerin solcu hükümetle uzlaşmasını sabote ederek mücahitleri iktidara taşıma politikasını benimsemiş ve tüm imkânlarıyla mücahit gruplarına destek vermiştir. Mücahitler gücü ele geçirdiğinde, Afganistan'da etkisini artırmak amacıyla Rabbani hükümetine karşı İslami Parti ile Eşgüdüm Konseyi'ni desteklemiş ve bu gruplara mali ile askeri yardım sağlamıştır. Taliban ortaya çıkınca, İslamabad siyasi, askeri, ekonomik ve savaşçı tedariki açısından Taliban'ı desteklemiş ve Taliban hükümetini resmen tanımıştır. İç savaş sürecinde Hindistan ise Pakistan'a karşı pozisyon almış; öncelikle mücahitlere karşı solcu hükümeti desteklemiş, ardından Afganistan'ın jeopolitik önemini dikkate alarak alanı tamamen rakibi İslamabad'a bırakmamak amacıyla Rabbani hükümetiyle ilişkilerini düzeltmiş ve İslami Parti'ye karşı Rabbani hükümetini desteklemiştir. Taliban'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Yeni Delhi, askeri, siyasi ve ekonomik açılardan Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Pakistan,

Taliban'ı destekleyip çıkarlarını sağlamaya çalışırken, Hindistan da Pakistan'ı dengelemek amacıyla Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir.

1989-1992 yılları arasında İran, laik solcu hükümetin Vahhabizme karşı olması nedeniyle denge politikası izleyerek mücahitlerle sol hükümeti barıştırmaya çalışmıştır. Mücahitler iktidarı ele geçirdikten sonra Tahran, Rabbani hükümetini resmen tanımıştır. Taliban ortaya çıkınca İran, Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'na siyasi, askeri ve mali destek sağlamıştır. İran'ın rakibi olan Suudi Arabistan ise öncelikle solcu hükümeti devirmeye yönelik politika izleyerek 1989-1992 yılları arasında tüm gücüyle mücahitleri desteklemiştir. 1992-1994 yılları arasında mücahitler hükümetini tanımakla birlikte, hükümete karşı savaşan Hikmetyar'a mali yardım göndermiştir. Taliban'ın ortaya çıkmasıyla Suudi Arabistan, İran'ın desteklediği Kuzey İttifakı'na karşı Taliban'a yakıt, para ve yüzlerce pikap yardımı sağlamış ve Taliban hükümetini resmen tanımıştır. Riyad'ın Taliban'a sağladığı mali destek, Taliban'ı savaş alanında güçlendirmiştir.

Türkiye, Afganistan iç savaşını kardeşler arasındaki bir kavga olarak değerlendirerek, sorunun kapsayıcı bir hükümet temelinde çözülmesine vurgu yapmıştır. İç savaş sürecinde Türkiye, Afganistan'a insani yardım göndermekle birlikte iç savaşın askeri yöntemlerle çözülemeyeceğini belirtmiş; taraflara silah sağlamanın çatışmayı derinleştireceğini ifade ederek, ne Taliban'ı ne de Kuzey İttifakı'nı askeri açıdan desteklememiştir.

11 Eylül terör saldırılarının ardından Afganistan, ABD tarafından işgal edilmiştir. ABD, müdahalesinin hukuki dayanağını meşru müdafaa olarak gösterse de, tehditleri ortadan kaldırıp Afganistan'dan derhal çekilmemiş, ülkenin iç işlerine müdahale ederek kendi direktifleri doğrultusunda bir hükümet kurmuş, hapisaneler açmış ve gece operasyonları düzenleyerek sivillerin öldürülmesine sebep olmuştur. Bu nedenle

ABD'nin Afganistan'daki varlığı fiili işgaldır. ABD, kenar kuşakta bulunan Afganistan'da asker bulundurarak Avrasya'nın jeopolitik aktörleri Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan ve İran karşısında stratejik bir konum elde etmiştir. ABD'nin işgaliyle Afganistan, Yeni Büyük Oyun'un üçüncü aşamasına geçmiş ve bir kez daha küresel ve bölgesel aktörlerin rekabet sahası olmuştur.

ABD işgali döneminde Afganistan'daki iç aktörler, hükümet ile hükümete karşı olan Taliban olarak ikiye ayrılmıştır. Afganistan İslam Cumhuriyeti, yabancı devletler ve uluslararası toplum tarafından Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanınmış; para basma ve güç kullanma yetkisini elinde bulundurmıştır. Hükümet, ABD'nin Afganistan'daki varlığını kabul ederek mevcut statükoyu korumaya yönelik bir tutum sergilemiştir. Buna karşılık Taliban, yabancı güçlerin Afganistan'daki varlığını işgal olarak nitelendirerek hem yabancı güçlere hem de Afganistan güvenlik güçlerine karşı silahlı mücadele yürütmüştür.

ABD işgaliyle Afganistan'da güvenlik ve istikrar sağlanamamış; küresel ve bölgesel aktörler, Afganistan'daki çıkarları ve rekabetleri doğrultusunda iç aktörlerden birini desteklemiştir. Rusya Federasyonu, 11 Eylül terörist olaylarının ardından ABD ve yeni kurulan Afgan hükümetini desteklemiştir. Ancak ABD'nin Afganistan'dan çekilmeyip askeri varlığını sürdürmesi üzerine Moskova, Afganistan politikasında değişikliğe giderek Taliban'ı muhatap almıştır. Rusya yapımı silahlar Taliban'a ulaştırılmış; Moskova, Taliban ile Afgan siyasetçileri arasında konferanslar düzenleyerek Taliban'a meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Moskova'nın sağladığı destek, Taliban'ın sahada güçlenmesine ve uluslararası arenada meşruiyet kazanmasına neden olmuştur. Rusya, Taliban aracılığıyla Avrasya'nın kenar kuşak bölgesinde üstünlük sağlayan ABD'yi bölgeden çıkartarak aynı bölgede SSCB'nin intikamını almayı başarmıştır. Nitekim SSCB çekildikten sonra desteklediği hükümet üç yıl boyunca mücahitlere karşı

direnmiş; buna karşılık ABD'nin desteklediği hükümet ise askerlerinin gözü önünde devrilmiştir.

Rusya gibi Çin de ABD'nin “sonsuz özgürlük” operasyonunu desteklemiştir. Ancak ABD'nin Afganistan'dan çekilmeyişi üzerine Pekin, ABD'nin yakın çevresindeki askeri varlığını kendisine yönelik bir tehdit ve çevrenme olarak değerlendirmiştir. Çin, her platformda ABD'nin çekilmesine vurgu yaparken Taliban'ı muhatap almıştır. Çin, Afganistan hükümetini tanımakla birlikte, gölge hükümet olarak varlığını sürdüren Taliban ile ilişkilerini geliştirmiştir. Çin, Taliban'ın askeri yollarla tasfiye edilmesinin mümkün olmadığını ve ABD ile Afgan hükümetinin Taliban gerçeğini kabul ederek uzlaşması gerektiğini vurgulamıştır. Çin yapımı silahlar sahada Taliban'ın güçlenmesine katkı sağlarken, diplomatik desteği de Taliban'a uluslararası meşruiyet kazandırmıştır.

Pakistan, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan operasyonunu desteklemiş olmakla birlikte, Afganistan politikasında ikili bir yaklaşım benimsemiştir. Bir yandan Afganistan hükümeti ile muhatap olurken, diğer yandan Taliban'ı bölgesel bir denge unsuru olarak desteklemiştir. Son yirmi yıl içinde Pakistan, Taliban liderleri ve savaşçılarının ülkesinde bulunmasına izin vermiştir. Taliban savaşçıları, Pakistan'ın aşiret bölgeleri olan Hayber Pahtunhva, Kuzey ve Güney Vaziristan ile Bajaur'da eğitim görmüştür. Pakistan, stratejik çıkarları doğrultusunda Taliban'a destek vermiştir. Bu desteğin temelinde ise Hindistan ile süregelen rekabet yer almaktadır. ABD ve Afganistan hükümeti, Hindistan'a öncelik tanırken, Pakistan yeniden Taliban'ı destekleyerek Afganistan'daki nüfuzunu güçlendirmeye çalışmıştır. Ulusal kimliğini İslam ve Hindistan karşıtlığı üzerine inşa eden Pakistan, Afganistan jeopolitiğinde Hindistan'ın etkinliğini kendi çevrenmesi olarak görmüş ve Taliban'ı desteklemiştir.

Buna karşılık Hindistan, ABD operasyonunu destekleyerek Afganistan hükümetinin yanında yer almıştır.

İran, ABD'nin “sonsuz özgürlük” operasyonunu desteklemiştir. Ancak ABD Afganistan'dan çekilmeyince, kendisini Afganistan'dan gelen tehditler karşısında savunma gerekçesiyle ikili bir politika izlemiştir. Bir yandan Afganistan hükümetiyle muhatap olurken, diğer yandan Taliban'a siyasi, askeri ve ekonomik destek sağlamaya başlamıştır. Tahran, her platformda Afganistan'ın işgal altında olduğunu vurgulamış ve yabancı güçlerin derhal çekilmesini talep ederek Taliban'ın tezini savunmuştur. Ortak düşmana karşı mücadelede İran ile Taliban arasında ortak çıkarlar bulunmaktaydı. İran'ın Taliban'a verdiği siyasi, askeri ve ekonomik destekler, Taliban'ın sahada güçlenmesini ve mücadeleyi sürdürmesini sağlamış, buna karşın Afganistan hükümetinin zayıflamasına yol açmıştır. İran'ın aksine Suudi Arabistan, 11 Eylül saldırılarının faili El-Kaide'yi yaşamsal tehdit olarak görmüş ve ABD'nin yanında yer alarak Afganistan jeopolitiğinde bu tehdidi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Riyad, Afganistan hükümetini belli düzeyde desteklemiş; İran Taliban üzerinden Afganistan'daki nüfuzunu artırırken, Suudi Arabistan Afganistan hükümetini destekleyerek kendi konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Türkiye, ABD'nin “sonsuz özgürlük” operasyonunu desteklemiştir. NATO müttefiki olarak Ankara, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararları doğrultusunda kurulan Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) bünyesinde Afganistan'da barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla asker bulundurmıştır. ISAF'in görevi 2014 yılında sona erdikten sonra, BMGK kararıyla “Kararlı Destek Misyonu” statüsüyle görev süresi uzatılmıştır. Ankara, bu misyon kapsamında Afganistan'da asker bulundurmaya devam etmiş ve muharip olmayan görevleri üstlenmiştir. Türk askerleri, Afganistan'daki varlığı süresince Taliban'a karşı doğrudan çatışmaya girmemiştir.

Tezin iki hipotezi kapsamında ulaşılan sonuçlara göre, Afganistan'ın jeopolitik önemi, hükümetlerin politika belirlerken bu önemi göz ardı etmesi ve küresel aktörler arasındaki rekabet, ülkenin işgaline yol açmıştır. İşgal, silahlı örgütlerin oluşmasına meşruiyet kazandırarak Afganistan'ı küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik rekabet sahasına dönüştürmüştür. İşgal ve jeopolitik rekabet, Afganistan'ın savaş alanına dönüşmesine, güvensiz, istikrarsız ve işlevsiz bir ulus devlet haline gelmesine neden olmuştur.

Tezde, Afganistan'ın izlediği stratejilerin, ulusal çıkarın yapıtaşları olan egemenlik, bağımsızlık ve ulusal güvenliği sağlayamamanın yanı sıra ülkenin işgale uğramasına ve savaşın uzun süre devam etmesine zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Afganistan'ın fayda-maliyet analizini yaparak devletin ulusal hedefleri, öncelikleri, jeopolitik konumu, kapasitesi ile tehdit ve fırsatları dikkate alarak strateji belirlemede başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, Afganistan'ın aşağıdaki özellikleri nedeniyle yaşamsal çıkarlarının korunması açısından tarafsızlık stratejisinin en uygun tercih olduğu önerilmektedir:

1. Ulusal ıkar Bakımından: Bir devletin egemenliği, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği yaşamsal çıkarlarını oluşturur ve dış politika tercihlerinde bu yaşamsal çıkarlar öncelik taşır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve devletlerin birbirine olan karşılıklı bağımlılığı nedeniyle küçük ve zayıf devletlerin yalnızlık politikası izleyerek yaşamsal çıkarlarını tam olarak sağlamaları zordur. SSCB'nin çöküşüyle birlikte Bağlantısızlar Hareketi siyasi niteliğini yitirmiş, ekonomik konulara ağırlık vermeye başlamıştır. Bir devletin yaşamsal çıkarlarını tek başına koruyabilmesi ya da küresel aktörler arasında denge siyaseti izleyerek ulusal çıkarlarını muhafaza edebilmesi için yeterli askeri ve ekonomik güce sahip olması gerekmektedir. Zayıf bir devletin ittifak stratejisi izlemesi durumunda, askeri ittifaklara katılmasının yanı sıra küresel aktörlerin

ülkesinde asker bulundurmasına da izin vermesi gerekir. Tarafsızlık stratejisinde ise bir devlet, ulusal çıkarın temel unsurlarının teminat altına alınması karşılığında askeri ittifaklara katılmama ve ülkesinde yabancı güçlerin bulunmasına izin vermeme taahhüdünde bulunur. Tarafsızlık stratejisi, bir devletin dış politikasına belli sınırlamalar getirirse de, beka ve ulusal güvenlik gibi yaşamsal çıkarların sağlanması amacıyla tercih edilmektedir.

Afganistan'ın izolasyonist bir politika izleyerek dış dünya ile ilişkilerini en alt seviyeye indirip ulusal çıkarlarının temel unsurlarını sağlaması ve yarım asırlık savaşların neden olduğu tahribatı tek başına onarması oldukça zordur. Ülke, kendi kendini koruma ve denge politikası izleme kapasitesine sahip değildir. Askerî açıdan bir mermi bile üretemeyen ve ekonomik açıdan tamamen dışa bağımlı bir devlettir. Afganistan'ın ittifak stratejisi izleyerek herhangi bir askeri ittifaka katılması ya da bir küresel aktöre askeri üs vermesi, yaşamsal çıkarlarının korunmasından ziyade ülkeyi yeniden jeopolitik rekabetin alanına dönüştürecektir. Bu nedenle, Afganistan'ın yaşamsal çıkarlarının korunması önünde tarafsızlık stratejisi tek gerçek seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Afganistan, askeri ittifaklara katılmama ve ülkesinin herhangi bir dış aktör tarafından kullanılmasına izin vermeme taahhüdü karşılığında bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini garanti altına alabilir.

2. Tarihsel Deneyim Bakımından: Tarihsel süreçte tarafsızlık stratejinin dışında Afganistan'ın izlediği stratejiler, ulusal çıkarın temel unsurları olan egemenlik, bağımsızlık ve ulusal güvenliği sağlayamamıştır. Büyük Oyun döneminde Afganistan'ın Britanya ile Çarlık Rusya arasında izlediği denge politikası, kaybedilen toprakları geri almak bir yana, ülkenin iki kez işgale uğramasına zemin hazırlamıştır. SSCB ve ABD işgali dönemlerindeki Afganistan hükümetleri, ittifak stratejisi izlediklerini ve bu doğrultuda SSCB ile ABD'nin ülkede asker bulundurmasına izin verdiklerini ortaya

koymuştur. Ancak bu yaklaşım, Afganistan'ı jeopolitik rekabet alanına dönüştürmüş ve küresel ile bölgesel aktörler, i aktörler aracılığıyla bu rekabeti srdrmştir.

Afganistan'ın ittifak stratejisi kapsamında süper güçlerin himayesi altına girmesi, güvenlik ve istikrar sağlayamamış; hükümete karşı savaşan taraflar, hükümeti devirerek iktidarı ele geirmıştir. Buna karşılık, Afganistan tarafsızlık stratejisini benimsediğinde ulusal çıkarının temel unsurlarını koruyabilmiştir. Örneğin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Afganistan, tarafsız bir dış politika izleyerek işgal edilmekten kurtulmuştur.

ABD işgaline son verip, desteklediği hükümeti devirerek gücü ele geçiren Taliban, birinci döneminden farklı olarak ikinci döneminde tarafsız bir siyaset izlediğini ve Doha Anlaşması kapsamında ABD ile uluslararası topluma verdiği sözlerin arkasında durduğunu belirterek, Afganistan topraklarının hiçbir devlete karşı kullanılmasına müsaade etmeyeceğini açıklamıştır. ABD Başkanı Donald Trump, ABD'nin çekilmesinin ardından Bagram Hava ss'nde Çinli askerlerin yerleştiğini iddia etmiştir. Taliban ise bu iddiaları reddederek, Afganistan'da hiçbir yabancı devletin askerinin bulunmasına izin vermeyeceğini duyurmuştur. Taliban'ın tarafsızlık stratejisi, küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan jeopolitiği üzerindeki rekabetini ve Taliban rakiplerinin dış aktörlerle güçlü ilişki kurmasını belli lde engellemiş; Afganistan'da göreceli bir istikrarın sağlanması katkıda bulunmuştur.

3. Jeopolitik Konum Bakımından: Büyük Oyun döneminde Afganistan'ın jeopolitik konumu tampon devlet olarak belirlenmiştir. Afganistan, Asya/Avrasya kıtasında açık denizlere kıyısı olmayan bir devlettir. Ancak, Asya'nın üç jeopolitik merkezi olan Güney Asya, Ortadoğu ve Orta Asya'nın kesişim noktasında yer almakta; bu merkezlerde bulunan devletlerin karadan ulaşımı açısından köprü ve güzergâh

konumundadır. Kara devleti olmasına rağmen Afganistan, bu güzergâh ve köprü rolünü etkin biçimde üstlendiğinde, üç jeopolitik merkezin kavşağı haline gelecektir.

Afganistan'ın tampon ve köprü jeopolitiği nedeniyle tarafsızlık stratejisi en uygun seçenektir. Çünkü tampon devletler, üzerlerindeki rekabeti ülke dışına çıkararak bağımsızlıklarını ve ulusal güvenliklerini sağlamaları için tarafsızlık stratejisi izlerler. Afganistan'ın jeopolitik merkezler arasında kavşak durumuna gelmesi için güvenlik ve istikrarın sağlanması gerekmektedir. Afganistan'da güvenlik ve istikrar, jeopolitiğinin küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarlarına tehdit olmaktan çıkması ve rekabetin işbirliğine dönüşmesiyle mümkün olabilir. Dış politika stratejileri açısından Afganistan, tarafsızlık stratejisiyle jeopolitik konumunu tehdit adasından işbirliği, güvenlik ve istikrar adasına dönüştürebilir. Afganistan jeopolitiği, küresel ve komşu devletlere yönelik tehdit oluşturmadığında ticaret merkezi haline gelebilir. Ayrıca, güvenli ve istikrarlı bir Afganistan, komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurarak uluslararası denizlere ulaşabilir ve dünya ile bağlantısını sağlayabilir.

4. Küresel-Bölgesel Aktörlerin Rekabeti Bakımından: Çalışmada, Afganistan jeopolitiğinde küresel ve bölgesel aktörlerin yoğun bir rekabet içinde olduğu tespit edilmiştir. Son yarım asırda Pakistan-Hindistan, İran-Suudi Arabistan ile ABD-Rusya ve Çin arasındaki mücadele, Afganistan'da etki alanını güçlendirmek ve rakibinin konumunu zayıflatmak amacıyla çeşitli iç aktörlerin desteklenmesine yol açmıştır. Bu dış aktörler arasındaki rekabet, Afganistan'da işgal ve savaşın uzun süre devam etmesine neden olmuştur.

Bir devletin dış politikada tarafsızlık stratejisi izlemesinin temel nedenlerinden biri, söz konusu devletin üzerinde rekabet ve nüfuz çatışmasının bulunmasıdır. Böyle bir durumda tarafsızlık stratejisi izleyen devlet, rekabet halindeki aktörlerden hiçbirine özel avantaj sağlamaz veya hepsine benzer avantajlar sunarak ülkesini rekabetin dışına

ıkarabilir. Afganistan ise güvenlik açısından askeri ittifaklara katılmayarak, küresel ve bölgesel aktörlere askeri s vermemeyi ve ülkesinin hiçbir devlet tarafından kullanılmasına izin vermemeyi tercih ederek, ekonomik anlamda bölge devletleri arasında denge kurabilir ve böylece üzerindeki rekabetten kurtulabilir.

5. Yeniden Yapılanması Bakımından: Afganistan, maruz kaldığı işgal ve savaşlar nedeniyle altyapıları çökmüş ve ekonomik açıdan tamamen dışa bağımlı durumdadır. Ülkenin yeniden yapılanması için dış yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Afganistan'ın bu yardımları alabilmesi için uluslararası toplumla entegrasyon sağlaması gerekmektedir. Ulusal birliği ve i barışı temin ederek tarafsızlık stratejisi benimseyen Afganistan, dış yardımları daha rahat temin edebilir. Tarafsızlık stratejisi ile ulusal güvenliğini sağladığında, dış yatırımları çekmekle elde ettiği kaynakları savunmaya harcamak yerine kalkınma, refah, eğitim, sağlık ve diğer alanlara yönlendirerek hızlı bir şekilde ayağa kalkabilir.

6. Etnik Yapısı Bakımından: Afganistan, çok etnikli bir toplumsal yapıya sahiptir. Ülkedeki etnik gruplar, Afganistan'ın komşu devletlerle olan sınır bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Peştunlar, Afganistan ile Pakistan sınırında; Belular ise Afganistan ile İran ve Pakistan sınırlarında yaşamaktadır. Özbekler, Türkmenler ve Tacikler ise kuzeyde, Afganistan'ın diğer Orta Asya devletleriyle olan sınır bölgelerinde bulunmaktadır.

Afganistan'dan tehdit algılayan bir devlet, kendine yakın etnik grupları destekleyerek Afganistan'ın istikrarsızlaşmasına zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla Afganistan, yurttaşlık bağı ve hukukun üstünlüğü temelinde eşitlik ilkesini esas alarak etnik gruplar arasında birliği sağlayıp, tarafsızlık stratejisiyle dış aktörlerin herhangi bir etnik grup üzerinden ülkenin istikrarsızlaştırmasını engelleyebilir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Abdali, Ş. (2018), **Afganistan Pakistan Hindistan**, Kabil: Hatiz Yayınları.
- Acet, G., & Fazlı, D. (2017), "11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmaları Dergisi**, 17(33), 59-76.
- Afganistan der se dahayi ahir (son 30 yılda Afganistan)**, (1999). Tahran: İran Liderinin Ofisi Yayınları.
- Akbulut, U. (2016), **Hindistan Yolu ve İngilizler**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akçay, E. (2012), **Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları**, Ankara: Ankara Turgut Özel Üniversitesi Yayınları.
- Akdevelioğlu, A. (2004), "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikası", **Uluslararası İlişkiler**, 1(2), 129-160.
- Akkurt, M. (2005), **Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Alaolmolki, N. (2001), **Life After the Soviet Union**, New York: State University of New York Press.
- Alca, D. (2020), "Kim: Yeni Savaşlarda Asil Vekil Sorunu", **Savunma Bilimler Dergisi**, 19(37), 25-48.
- Aliabadi, A. (2004), **Afganistan**, Tahran: İran Dışişleri Bakanlığı Yayınevi.
- Alişahi, A. (2016), "Avamili faaliyeti grubu teröristi DAEŞ der Afganistan", **Jeopolitik Dergisi**, (1), 173-195.
- Allen, H. (1965), **The United States of America, a concise history**, New York: Frederick A. Praeger.
- Amanov, Ş. (2007), **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Aras, B. (2012), "Türkiye's Mediation and Friends of Mediation Initiative", **SAM Papers**, (4), 1-14.
- Arı, T. (2013), **Uluslararası İlişkiler Kurumları-I**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Arı, T. (2017), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Bursa: Alfa Akademi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2020), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul: Dur Yayınları.
- Arzo, A. (2010), **Afganistan ve camiyeyi cihani (Afganistan ve uluslararası toplum)**, Kabil: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Ataöv, T. (2004), **11 Eylül: Terörle Savaş Mı Bahane Mi?**, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, (1981), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Aygün, B. (2023), "Uluslararası Sistemde Değişen Dinamikler: ABD-Çin Rekabeti Bağlamında ABD Ulusal Stratejik Belgelerinin İçerik ve Söylem Analizi", **Anadolu Stratejik Dergisi**, 5(2), 57-74.
- Azimi, M. (2003), **Coğrafyayı Afganistan (Afganistan Coğrafyası)**, Kabil: Sayit Yayınevi.
- Azimi, N. (1997), **Ordu ve Siyaset der se dahyi ahir Afganistan (Afganistan'da son 30 yılda ordu ve siyaset)**, Peşaver: Sabah Yayınevi.
- Balkhi, M. (2020), **Afganistan ve mantika az çaşmandazi garb asiya (Batı Asya perspektifinden Afganistan ve bölge)**, Kabil: Afganistan Üniversitesi Yayınları.
- Bamik, M. (2021), **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil: Nevesa Yayınları.
- Başeren, S. (2003), **Uluslararası Hukukta Devletlerin Müfteriden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Batoor, Q. (2018), "Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu", **Anasay**, (5), 13-31.
- Bayur, H. (1950), **Hindistan Tarihi III**, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Beg, R. (2001), **Adı, Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Düştü?**, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Begi, A. (2000), **Afganistan Badaz Piruzi inkilabi İslami ta sukuti şemal be dasti Taliban (Afganistan İslam devriminin başarısından Taliban'ın kuzeyi fetih edene kadar)**, Peşaver: Belh Yayınevi.
- Belkhi, M. (2015), **Siyaseti Harici Arabistan'ı Suudi der Kibal Afganistan (Afganistan'a yönelik Suudi Arabistan'ın Dış Politikası)**, Kabil: Afganistan Üniversitesi Yayınları.
- Bilge, S. (1958), "Jeopolitik", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 13(3), 151-174.

- Borovik, A. (2001), **The Hidden War: A Russian Journalist's Account of Soviet War in Afghanistan**, USA: Grove Press.
- Boyko, V. (2010), **Devlet ve Oposisyon der Afganistan (Afganistan'da Devlet ve Muhalifet)**, (A. Aryanfar, Çev.) Moskova: Barnawel.
- Braker, H. (1984), **İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri**, (T. Kurat, Çev.) Ankara: ODTÜ Asya Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları.
- Brzezinski, Z. (1998), **Büyük Satranç Tahtası**, (E. Dikbaş, & E. Kocabıyık, Çev.) İstanbul: Sabah Kitapları.
- Budak, M. (2020), "Savaşın Kökenleri ve Vekaletten Savaş Aktörleri Olarak Terör Örgütleri", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, 3(2), 91-112.
- Burget, F. (2013), "Afganistan'da 2014 Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Doğru Yeni Gruplaşmalar", **Ortadoğu Analizi**, 5(52), 95-103.
- Burrough, M. (2014), **A Historical Case Study of U.S. Strategy Towards Afganistan**, Pensilvanya: U.S. Army War Collage.
- Büyük, M. (2022), "Devleti Hail ve Subati Siyasi (Tampon Devlet ve Siyasi İstikrar)", **Disiplinler Arası Araştırmaları Dergisi**, (42), 77-102.
- Byers, M. (2007), **Soykırımdan Son Kırma/Savaş Hukuku**, (H. Bilgin, Çev.) İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Çınarlı, Ö. (2016), "Afganistan İhtilafı ve Hindistan", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(2), 10-16.
- Çınarlı, Ö. (2016), "İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(2), 75-84.
- Civelek, M. (2001), **Küreselleşme ve Terör**, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Clausewitz, C. (2008), **Savaş Üzerine**, (S. Koçak, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Coll, S. (2001), **Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, London: West View Press.
- Collins , J. (2019), **Baz Şinasi ceng der Afganistan (Afganistan savaşının tanımı)**, (A. Danış, Çev.) Kabil: İrfan Yayınevi.
- Çomak, İ. (2006), **Rusya'nın Stratejik Araştırmaları**, İstanbul: Tasam Yayınları.

- Congress, U. (2021), **U.S. Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions**, Congressional Research Services: Washington.
- Crews, R., & Tarzi, A. (2008), **The Taliban and the Crisis of Afghanistan**, Cambridge: Harvard University Press.
- Dawlatyar, A. (2021), "Faktörhayı be kudrat rasidan mücaddedi Taliban ve ayandeyi Afganistan", **Bölgesel Araştırmaları Dergisi**, (5), 433-455.
- Dawlatyar, A. (2023). "Afganistan Merkezli Göçün Nedenleri ve Çözüm Yolları", **Bölgesel Araştırmaları Dergisi**, 7(1), 159-187.
- Dawlatyar, A. (2023), "Rusya'nın Taliban Politikası", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 7(2), 443-465.
- Değdaş, U. (2018), "Uluslararası Hukukta Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı", **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1(6), 21-40.
- Demirağ, Y. (2006), **Büyük Oyun: 19.YY'da Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti**, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Deutsch, K. (1988), **The Analysis of International Relations**, Englewood Cliffs: Pearson College.
- Devletabadi, B. (1992), **Şinasnameyi Ahzap ve Ciryana'ti Siyasi Afganistan (Afganistan'daki siyasi parti ve akımların hüviyeti)**, İran-Kum: Fara Yayınevi.
- Dugin, A. (2003), **Rus Joepolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (V. İmanov, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Ehsan, M. (2013), "Afghanistan-China Relations 1955-2012", **Himalayan and Central Asian Studies**, 17(4), 230-251.
- Eliot, T. (1990), "Afghanistan in 1989: Stalemate", **Asian Survey**, 30(2), 158-166.
- Endişmand, M. (2003), **Amerika Der Afganistan (Afganistan'da ABD)**, Kabil: Mayvand Yayınevi.
- Endişmand, M. (2007), **Ma ve Pakistan (Biz ve Pakistan)**, Kabil: Payman Yayınevi.
- Endişmand, M. (2009), **Salhayı Tecavuz ve Mukamat (İşgal ve Direniş Yılları)**, Kabil: Mayvand Yayınevi.
- Erman, K. (2017), "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(11), 394-420.

- Ernie, G. (2003), **Afganistan guzargahi kişver kişayan (Afganistan fatihlerin yolu)**, (M. İlmi, Çev.) Peşaver: Meyvand Yayınevi.
- Erol, M. (2001), "Afganistan Özbekleri", **Avrasya Dosyası**, 7(3).
- Erol, M. (2001), "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimî Tarafsızlık Statüsü", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, 7(2), 124-142.
- Erol, M., & Başaran, D. (2021), "Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri", **Demokrasi Platformu Dergisi**, (10), 1-35.
- Erol, M., & Bingöl, O. (2012), "Afganistan'da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler", **Gazi Akademik Bakış**, 5(10), 173-187.
- Fard, R. (2020), **Jeopolitik Afganistan der nazmi nevini cihani (Yeni Dünya Düzeninde Afganistan Jeopolitiği)**, Kabil: Navesa Yayınları.
- Farhang, M. (2000), **Afganistan Der Penç Kar Ahir (Son Beş Asır'da Afganistan)**, Peşaver: Aryana Yayınları.
- Farruh, S. (2017), **Tarihi Siyasi Afganistan (Afganistan Siyasi Tarihi)**, Kabil: Emin Yayınevi.
- Flynn, M. (2008), **First Strike Preemptive War in Modern History**, New York: Routledge.
- Gaws, A. (1999), **Sukuti Afganistan (Afganistan Çöküşü)**, Peşaver: Pihur Yayınevi.
- Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, (2009), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Girardet, E. (1984), **Rusya'nın Afganistan'daki Savaşı**, (T. Kurat, Çev.) Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları.
- Gönlübol, M. (2020), **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kuramlar**, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Goodson, L. (1998), "Periodicity and intensity in the Afghan War", **Central Asian Survey**, 17(3), 471-488.
- Görener, A. (2004), "The Doctrine of Pre-Emption and the War in Iraq Under International Law", **Journal of International Affaires**, 9(4), 33-44.
- Gözen, R. (2017), **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Gray, C., & Slona, G. (2003), **Jeopolirik, Strateji ve Coğrafya**, (T. Karabacak, Çev.) Ankara: ASAM Yayınları.

- Gromov, B. (2006), **Ertişi Surh der Afghanistan (Afghanistan'da kızıl ordu)**, (A. Aryanfar, Çev.) Kabil: Afghanistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Gubar, G. (2012), **Afganistan Der Mesir Tarih (Tarih Çizgisinde Afganistan)**, Kabil: Muhsin Yayınevi.
- Gündoğan, A. (2002), "Devlet ve Milletçilik", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, (21), 181-193.
- Gur, D. (2009), **Hakayiki pişti perdeyi tahacimi şuravi der Afghanistan (SSCB'nin Afganistan saldırısının perde arkasındaki gerçekler)**, Kabil: Mayvand Yayınevi.
- Hakşunas, Ş. (1984), **Desayis ve Cinayati Rus der Afghanistan (Rusya'nın Afganistan'daki Cinayet ve komploları)**, Peşaver: Cemiyet Partisi Kültür Komitesi.
- Haşimi, S. (2016), **Siyaseti harici amerika der Afghanistan pasa Taliban (Taliban sonrası ABD'nin Afganistan dış politikası)**, Kabil: Sayit Yayınları.
- Hikmetniya, H. (2003), "Afganistan Hartland Asya (Afganistan Asya'nın Kalbidir)", **Peyknur Dergisi**, (1), 97-110.
- Hilali, A. (2001), "China's response to the soviet invasion of Afghanistan", **Central Asian Survey**, 20(3), 323-351.
- Hobsbawm, E. (2019), **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Hopkirk, P. (2022), **Büyük Oyun**, (R. Akman, Çev.) Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Huntington, S. (2002), **Medeniyetler Çatışması**, (M. Turan, & C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayınları.
- İlhan, S. (1989), **Jeopolitik Duyarlılık**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İlhan, S. (2002), "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları", **Avrasya Dosyası-Jeopolitik Özel**, 8(4), 318-322.
- İşcan, İ. (2004), "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teorileri ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler**, 1(2), 47-79.
- İzzati, İ. (1998), **Joğrafiyayı Siyasi Cihani İslam (İslam Dünyasının Siyasi Goğrafiyası)**, Tahran: Usva Yayınevi.
- İzzati, İ. (2004), **Jestrateji**, Tahran: Smt Yayınları.

- Jav, H. (2012), "Revabiti Çin ve Afganistan (Çin ile Afganistan ilişkileri)", **Stratejik Araştırmaları Dergisi**, (27).
- Kakar, M. (2010), **Kudatai sevr ve netayici amik an (Sevr darbesi ve derin sonuçları)**, Kabil: Danış Yayınları.
- Karakaya, İ., & Uzun, Y. (2023), **Afganistan Tarihi, Sosyakültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kavvam, S. (2010), **Usuli Siyaseti Harici ve Siyaseti Beynül Millel (Dış Politika ve Uluslararası Politikanın Prensib)**, Tahran: Semet Yayınları.
- Kaya, G., & Elik, S. (2020), "Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri, 1921-2021: Yüzyılı Aşan Özel Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar", **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (1), 35-59.
- Kaya, İ. (2021), "11 Eylül Saldırıları ve Sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri" Müdahale, **Stratejik Analiz**, 2(19), 102-107.
- Kaya, M., & Önal, K. (2020), "Osmanlı Devletinden Günümüze Türkiye – Afganistan İlişkileri", **Cappadocia Journal of History and Social Sciences**, (15), 207-225.
- Khalilzad, Z. (1995), "Afghanistan in 1994: Civil War and Disintegration", **Asian Survey**, 35(2), 147-152.
- Khalilzad, Z. (2017), **Firistade (Temsilci)**, (M. Ahmadi, Çev.) Kabil: Azim Yayınevi.
- Keskin, F. (1998), **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Kitzman, K. (2014), **Afganistan: Hükümeti pas az Taliban emniyet ve Siyaseti Amerika (Afganistan: Taliban sonrası hükümet, güvenlik ve ABD politikası)**, (U. Nur, Çev.) Kabil: Seyit Yayınevi.
- Koepke, B. (2014), **Siyaseti harici İran der Afganistan (İran'ın Afganistan Politikası)**, (Ş. Arman, Çev.) Kabil: Maksudi Yayınevi.
- Krakowski, E. (1987), **Afganistan: Unutulan Savaş**, (H. Dermiş, Çev.) Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları.
- Latham, R. (1998), **North-West Frontier 1837–1947**, London: Osprey Publishing.
- Latifi, H. (2015), "Tahlili Jeopolitik revabiti Afganistan ve İran (Afganistan ve İran ilişkilerinin jeopolitik analizi)", **Quarterly Bulletin of Geater Khorasan**, 6(19), 57-75.

- Legum, C. (1962), **Pan-Africanizm: A Short Political Guide**, New York: Frederick A. Praeger.
- Maass, C. (1999), "The Afghanistan Conflict: External İnvolvement", **Central Asian Survey**, 18(1), 65-78.
- Mackinder, H. (1904), "The Geographical Pivot of The History", **The Geographical Journal**, 23(4), 421-434.
- Magnus, R. (1997), "Afghanistan in 1996: Year of the Taliban", **Asian Survey**, 37(2), 111-117.
- Maley, W. (2001), **Fundamentalism Reborn? Afghanistan And The Taliban**, London: C. Hurst Co. Yayınları.
- Marie, B. (1984), **Sovyetler Afganistan'da: Bir İşgalin Anatomisi**, (R. Malyalı, Çev.) Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları.
- Marsden, P. (1998), **The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan**, Karachi: Oxford University Press.
- Masab, N. (2018), **Siyaseti harici Çin der kibal Afganistan (Afganistan'a yönelik Çin'in dış politikası)**, Kabil: Azim Yayınevi.
- Maşuf, M. (2017), **Tanzim Hayi Cihadi Afganistan (Afganistan'da Cihatçı Örgütler)**, Kabil: Seyit Yayınevi.
- Matinuddin, K. (1999), **The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997**, New York: Oxford University Press.
- Mazlumyar, F., & Sayit Hadi Zarkani. (2021), "Tahlil Nakşı Kudrathayi Buzurk der icadi marz divrand ve tesiri an be ravabiti Afganistan ve Pakistan (Durand sınırının oluşumunda büyük güçlerin rolünün analizi ve sınırın Afganistan ile Pakistan ilişkisi üzerindeki etkisi)", **Siyasi Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, (4), 1-20.
- Meray, S. (1965), **Devletler Hukukuna Giriş**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Milley, W. (1998), **Afganistan: Taliban ve Siyaset hayi cihani (Afganistan: Taliban ve Dünya Siyaseti)**, (A. Muhakkik, Çev.) Meşhed: Tarana Yayınları.
- Misbahzade, M. (2009), **Tarihi Siyasi Muhtasar Afganistan (Afganistan'ın Kısa Siyasi Tarihi)**, Kabil: Güneş Yayınevi.
- Misdaq, N. (2006), **Afganistan: Political Frailty and External Interference**, New York: Routledge.

- Mitrokhin, V. (2015), **K.G.B der Afganistan (Afganistan'da KGB)**, (H. Simab, Çev.) Kabil: Afganistan Birlik Partisi Yayınları.
- Mubariz, A. (2008), **Hekayik ve Tehlil-i Vakayi Siyasi (Gerçekler ve siyasi olayların analizi)**, Peşaver: Belh Yayınevi.
- Mubariz, A. (2013), **Durand yek sarhad beynul milleli nest (durand uluslararası bir sınır değildir)**, Kabil: Mustafa Yayınevi.
- Müjde, V. (2003), **Afganistan ve penç sal saltayi Taliban (Afganistan ve beş yıl Taliban hakimiyeti)**, Tahran: Ney Yayınevi.
- Müjde, V. (2010), **Revabiti siyasi İran ve Afganistan der kar bistüm (yirminci yüzyılda İran ve Afganistan'ın siyasi ilişkileri)**, Kabil: Meyvend Yayınları.
- Mumford, A. (2013), "Proxy Warfare and the Future of Conflict", **The RUSI Journal**, 158(2), 40-46.
- Munib, W. (2001), **Vakayi Muhtasar-i Afganistan (Afganistan'ın kısa olayları)**, Peşaver: Azhar Yayınevi.
- Munkler, H. (2010), **Yeni Savaşlar**, (Z. Aksu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Musavi, M. (2019), **Şıgırdahi Pakistan der ruşd terörizm der Afganistan (Afganistan terörizmi yaymak için Pakistan'ın yöntemleri)**, Kabil: Subh Umid Yayınları.
- Mutmayin, A. (2017), **Molla Ömer, Taliban ve Afganistan**, Kabil: Afgan Yayınevi.
- Naziri, M. (2019), **Revabiti Ameriak ve Afganistan (ABD ve Afganistan ilişkileri)**, Kabil: Nevisa Yayınları.
- Noorzoy, S. (1997), "Economy in Modern Afghanistan", **Encyclopedia Iranica**, 8, 163-169.
- Oğuz, E. (2001), **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul: Doğan Yayınevi.
- Önal, H. (2010), "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, 6(23), 43-71.
- Oran, B. (Dü.). (2020), **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örnek, S. (2012), "On Bir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu", **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (1), 108-134.
- Özey, R. (2017), "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri", **Marmara Coğrafya Dergisi**, (35), 95-100.

- Özkan, A. (2002), "Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu", **Avrasya Dosyası**, 8(1), 238-257.
- Özlu, H. (2012), "Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye Afganistan İlişkilerine Bakış", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(8), 31-46.
- Pajvak, A. (2010), **Revabiti Harici Amerika ve Afganistan (Afganistan ve ABD'nin Dışilişkileri)**, Kabil: Farhang Yayınevi.
- Paliwal, A. (2011), **Silent Game: China's Engaement in Afganistan**, New Delhi: Observer Research Foundation.
- Pamir, K. (2005), **Tarihi Muhtasar Siyasi Afganistan (Afganistan siyasi tarihinin özeti)**, Toranto: Danış Derneği Yayınları.
- Parker, J. (2008), **Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah**, Dulles: Potomac Books.
- Pazarcı, H. (2020), **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Pejvak, K. (2017), **Revabiti harici Amerika ve Afganistan (ABD ve Afganistan'ın siyasi ilişkileri)**, Kabil: Farhang Yayınevi.
- Peters, G. (2009), **Seeds of Terror: How Heroin is Bankrolling The Taliban and Al Qaeda**, New York: Thomas Dunne Books of st. Martins's Press.
- Pfaff, A. (2017), "Proxy War Ethics", **Journal of National Security Law and Policy**, 9, 305-353.
- Pierson, C. (2000), **Modern Devlet**, (D. Hattatoğlu, Çev.) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Poggi, G. (2003), **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, (Ş. Kut, & Binnaz Toprak, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rahimi, S. (2019), **Jeopolitik Afganistan (Afganistan Jeopolitiği)**, Kabil: Meyvend Kitap Yayınevi.
- Rais, R. (1992), "Afghanistan and Regional Security after the Cold War", **Problems of Communism**, 41(3), 82-94.
- Raşid, A. (2001), **Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Everest Aayınları.
- Revşendil, A. (1995), **Ahd şukeni hayi Rusya (Rusya'nın sözlerinin tutmaması)**, Peşaver: Danış Yayınları.

- Riştıya, S. (1998), **Afganistan der karn nuzdahum (19. Yüzyılda Afganistan)**, Kabil: Mayvan Yayınları.
- Roux, J. (2006), **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (L. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roy, O. (2003), **Afganistan az cihat ta cenghayi dahili (Cihattan İç Savaşa Afganistan)**, (A. Kirmani, Çev.) Tahran: Şeriyeti Yayınları.
- Rubin, B. (1995), **The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System**, Michigan: Yale University Press.
- Sadı, Ö. (2018), **Ravandi Guftumani Sulhi Afganistan (Afganistan Barış Süreci)**, Kabil: Afganistan Stratejik Araştırmaları Enstitüsü.
- Safari, S. (2019), **Tarihi Ravabiti Harici Afganistan (Afganistan'ın Dış İlişkilerinin Tarihi)**, Kabil: Mustakbal Yayınları.
- Şafii, N. (2016), "Avamiliki Baisi Tadvini Strateji Der Kibali Afganistan Şud (Trump'in Afganistan'a Yönelik Strateji Hazırlamasına Sebep Olan Faktörler)", **Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi** (24), 110-132.
- Şahin, D. (2016), "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (1), 226-245.
- Saikal, A. (2004), **Modern Afghanistan**, London: I.B. Tauris.
- Sander, O. (2020), **Siyasi Tarih**, Ankara: İmge Kitapevi.
- Saray, M. (1997), **Afganistan ve Türkler**, İstanbul: Kitabevi.
- Şark, M. (1994), **Karbas puşan burhana pa (kumaş giyen yalın ayaklılar)**, Peşaver: Saba Yayınevi.
- Seccadi, A. (2020), **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil: Subh Umid Yayınları.
- Seccadi, M. (2009), "Strateji Amerika Dar Afganistan (ABD'nin Afganistan Stratejisi)", **Dış Politika Dergisi** (3), 730-751.
- Selim, Y. (2004), **Afganistan ve Dostum**, Ankara: Hiler Yayınları.
- Şener, B. (2017), **Uluslararası İlişkilerde İnsan, Devlet, Coğrafya ve Zaman Etkileşimi Üzerine Bir Giriş**, Ankara: Barış Kitapevi.

- Seraj, M. (2007), **Daddi Bist der Afganistan (Yirmiyinci Yüzyılda Afganistan)**, Kabil: Mayvan Yayınevi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008), "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", **Avrasya Etüdleri** (14), 61-82.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2021), **Asya'nın Kalbi Afganistan**, İstanbul: KDY Akademi.
- Sinayi, V., & Nasir Yusufzai. (2019), "Sancı Vaziyeti tavsiyeyi iktisadi Afganistan der asri demokrasi salhayi 2001-2017(Demokrasi döneminde Afganistan'ın ekonomik kalkınma durumunun değerlendirilmesi 2001–2021 yılları arası)", **Merkezi Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 12(2), 263-345.
- Siviroğlu, T., & Türkoğlu, A. (2017), **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- Sönmezoğlu, F. (2019), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.
- Spanta, R. (2017), **Siyaset Der Afganistan Rüyayet-Az Derun (Afganistan Siyasetinin İşten Rivayeti)**, Kabil: Azim Yayınevi.
- Spykman, N. (2020), **Coğrafya ve Dış Politika- Kenar Kuşak Teorisi**, (K. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Starr, F. (2004), **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York: Routledge.
- Sumit, G., & Nicholas, H. (2009), "India-Pakistan rivalry in Afghanistan", **Journal of international affairs**, 64(1), 127-140.
- Tamanna , F. (2008), **Siyaseti Harici Amerika der Afganistan (ABD'nin Afganistan Dış Politikası)**, Tahran: Stratejik Araştırmaları Yayınları.
- Tamanna , F. (2014), **Siyaseti Harici Afganistan (Afganistan Dış Politikası)**, Kabil: Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Tamanna, F. (2020), **Muammayi sulah ve emniyeti Afganistan (Afganistan'ın barış ve güvenliği düğümü)**, Kabil: Emiri Yayınları.
- Tanin, Z. (2004), **Afganistan Der Karn Bist (20. Yüzyılda Afganistan)**, Tahran: Erfan Yayınevi.
- Temizsu, H. (2016), "1857 Hindistan Ayaklanması Dönemi İngiliz-Afgan İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (223), 109-118.
- Tenvir, H. (1999), **Tarihi Jornalizm der Afganistan (Afganistan'da gazetecilik tarihi)**, Meynad Yayınevi: Peşaver.

- Terzioğlu, S. (2013), "Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14(2), 39-100.
- Tezkan, Y. (2006), **Jeopolitik Yazıları**. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Tomson, P. (2011), **The Wars of Afghanistan- Messianic Terrorism, Tribal Conflicts and The Failures of Great Powers**, New York: Public Affairs.
- Tourangbam, M. (2017). "U.S. Strategy in Afghanistan: Old Wine in Trump's Bottle". **İndrastra Global**, 3(9), 3-9.
- Tytler, F. (1950), **Afghanistan: a Study of Political Development in Central Asia**. London: Oxford University.
- Uçarol, R. (2000), **Siyasi Tarih 1789-1999**. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uluerler, S. (2015), "Herat Meselesi ve İran-İngiliz Savaşının (1856-1857) Osmanlı Devleti'ne Etkileri". **Turkish Studies**, 10(1), 804-824.
- Umidi, A. (2009), **Hukuki Beynelmilel (uluslararası hukuk)**. Tahran: Mizan Yayınevi.
- Vatanyar, N. (2017), **Siyaseti harici Afganistan pasa Taliban (Taliban sonrası Afganistan dış politikası)**, Kabil: Parand Yayınları.
- Vildani, A. (2017). "Ruykardhayi Rekabet Cuyaneyi Arabistan Suudi der Afganistan (Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki Rekabet Yaklaşımları)". **Dış İlişkiler Dergisi**, (3), 99-128.
- Walberg, E. (2011), **Postmodern Emparyalizm**. (N. Soysal, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Waltz, K. (2015), **Uluslararası Politika Teorisi**. (Osman Binatlı, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yaraşır, V. (2001), **11 Eylül: Gerçeğin Çölüne Hoş Geldiniz**, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Yate, C. (2011), **Northern Afghanistan or Letters From the Afghan Boundary Commission, with Route Maps**, London: British Library-Historical Print Editions.
- Yazıcı, O. (2011). **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Malatya: Huzur Yayınevi.
- Yusuf, M. (2000), **Talak Khurs (Ayı Tuzağı)**, (A. Kasım, Çev.), Kabil: Elektronik Yayınları.

Yusufi, U. (2010), **Fırsatha ve Tehdithayı Ravand Millet sazi der Afganistan (Afganistan'da uluslaşmas sürecindeki fırsatlar ve tehditler)**, Kabil: Danişgahi Azad Yayınları.

Zabunoğlu, G. (2018), "Günümüzde Ulus Devlet", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XIII(1), 536-559.

Zaeef, A. (2010), **My Life with the Taliban**, London: Hurst.

Ziya, Z. (2005), **Revabit beyn Afganistan ve Hindistan (Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler)**, Kabil: Afganistan Bilimsel Akademisi Yayınları.

Tezler

Aydın, A., (2010), **Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi.

Benli, Z., (2016), **Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin Bu Sürece Etkisi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Başkent Üniversitesi.

Çınarlı, Ö., (2009), **Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Dawlatyar, A., (2019), **Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyetinin Anayasalarında Güçler Ayrılığı İlkesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Demir, F., (2018), **Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyeti Teorisi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Erman, K., (2013), **Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Jurat, B., (2018), **NATO'nun Afganistan'a Müdahalesi Çerçevesinde Türkiye-Afganistan'ın İlişkilerinin İncelenmesi (2001-2016)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi.

Kaya, G., (2019), **Türkiye Afganistan İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova, Yalova Üniversitesi.

Kılıçaslan, E., (2017), **Nato'nun 2001 Afganistan Müdahalesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Rolü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Külünk, F., (2020), **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası**, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.

Öğün, B., (2020), **Yapısal Realizm ve Dış Politika: Sistem Düzeyinde Türkiye'nin Genel Davranış Eğilimleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.

Ömer, A., (2011), **Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan – Pakistan İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.

Önata, S., (2019), **İran-Turan-Afgan Coğrafyası Üzerinde İngiliz-Rus Rekabeti ve Bu Rekabetin Osmanlı Basımına Yansımaları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi.

Özel, C., (2018), **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Yumuşak Güç Stratejisi**, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi.

Özer, H., (2010), **11 Eylül Sonrası ABD Müdahaleciliği ve BM Sistemi Temelinde Uluslararası Hukuk**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Paiman, S., (2022), **11 Eylül Sonrası Afganistan'ın Yeniden İnşası Sürecinde Türkiye-Afganistan İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi.

Saçar, A., (2020), **Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi.

Sadeed, H., (2017), **Sovyetler'in Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Sadrudin Oghli, J., (2021). **Yükselen Çin'in Dış Politikasında Afganistan'ın Jeopolitik Önemi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Tanesen, T., (2006), **Kore'den Afganistan'a Türkiye'nin Uluslararası Barışı Koruma Operasyonlarına Katkıları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Taşdemir, F., (2005), **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Kuvvete Başvurma Yetkisi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Topçu, Muhammed., (2021), **Vekâlet Savaşının İran Dış Politikasındaki Rolü: Irak ve Yemen Örneği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Yıldız, M., (2014), **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)**, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.

Anlaşmalar

1879 Büyük Britanya-Afganistan Arasında İmzalanan Gandumak Anlaşması

1893 Büyük Britanya-Afganistan Arasında İmzalanan Durand Anlaşması

1 Mart 1921 Türkiye-Afganistan Dostluk ve İş birliği Anlaşması

1937 Sadabat Paktı Anlaşması

1978 SSCB-Afganistan Dostluk İyi Komşuluk ve İş birliği Anlaşması

14 Nisan 1988 Cenevre Anlaşması

1945 Birleşmiş Milletler Antlaşması

1992 Governor House Anlaşması

1993 İslamabad Anlaşması

1996 Mahiper Anlaşması

2011 Afganistan-Hindistan Stratejik İş birliği Anlaşması

2014 Eşraf Gani ve Abdullah Abudllah Arasında İmzalanan Siyasi Anlaşma

2014 ABD ve Afganistan Güvenlik ve Savunma İş birliği Anlaşması

2019 Eşraf Gani ve Abdullah Abdullah Arasında İmzalanan Siyasi Anlaşma

2020 Afganistan’a Barış Getirme Anlaşması

2020 ABD-NATO-Afganistan Tarafından Yayımlanan Ortak Deklerasyon

İnternet Kaynakçaları

Akdes Nimet Kurat, “Kazan Hanlığı”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152582>, Erişim Tarihi: 23.04.2023.

Joseph E. Fallon, U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China, Small Wars Journal, 2013, <https://archive.smallwarsjournal.com/jrnl/art/us-geopolitics-afghanistan-and-the-containment-of-china>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

Kerry Dumbaugh, U.S. Strategy in Afghanistan-Pakistan Chinese Views and interests, China Studies, 2010, https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/d0023544.a1.pdf, Erişim Tarihi: 12.05.2023.

Olivier Roy “The Taliban, the Shari’a and the Pipeline” Middle East Report, 202, 1997. <https://merip.org/1997/03/the-taliban-the-sharia-and-the-pipeline/>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

“مکانی رهاشده از سوی خدا؛ تحقیر افغانستان در کلمات جو بایدن»، independent, <https://l24.im/JUmF>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

“آمریکایی در انفجار کابل کشته و ۱۸ نفر زخمی شدند ۱۳»، IRNA, <https://l24.im/JH4Z9>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

“ABD ile Taliban Anlaşıyor”, Borsa Gündem, <https://www.borsagundem.com/haber/abd-ile-taliban-anlasiyor/1471800>, (Erişim Tarihi: 29.05.2024).

“ABD Pakistan'a güvenlik yardımlarını kesti”, BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42574986>, Erişim Tarihi: 27.05.2023.

“ABD ve Taliban Arasındaki Barış Anlaşmanın İngilizce Metni”, 8am, <https://8am.af/full-text-of-us-taliban-peace-agreement-in-english/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2020).

“Afganistan – Kabil Program Koordinasyon Ofisi”, TİKA, <https://tika.gov.tr/office/afghanistan-kabil-program-koordinasyon-ofisi/>, Erişim Tarihi: 02.01.2025.

“Afganistan'ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://l24.im/DmWn>, Erişim Tarihi: 12.14.2024.

“Akvami Sakin Der Afganistan”, Afganistan Etnik Sınır ve Aşiret Bakanlığı, <https://mobta.gov.af/dr/اقوام-و-قبایل>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

“Arzuşi Madin Afganistan yek trilyon dolar ne 3 trilyon dolar ast (Afganistan madenlerinin değeri 3 trilyon dolardır)”, Azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/2074550.html>, (Erişim Tarihi: 14.03.2023).

“Cemiyeti Afganistan beşaz 34 milyon ilan şud (Afganistan nüfusu 34 milyon ilan edildi)”, AA, <https://geo-af.blogsky.com/1390/03/23/post-3/>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.

“Cemiyeti Basavad Afganistan be %42 rasid (Afganistan’da okuma yazma oranı %42 oldu), VOA, <https://www.darivoo.com/a/literacy-level-in-Afghanistan-rose-to-42-percent/5074717.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.

“Finansman Tabloları”, SİGAR, <https://www.sigar.mil/Reports/Quarterly-Reports/Funding-Tables/>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.

“Havzahai Deryayi (Su Havzaları)”, Afganistan Su ve Enerji Bakanlığı, <https://mew.gov.af/dr/حوزه-های-دریایی>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

“Heyeti Taliban Dar Tahran Çikardarad?”, Fararo, <https://fararu.com/fa/news/234084/AF>, (Erişim Tarihi: 24.05.2020).

“İran Der Sarhadi Afganistan Talibanra Himayet Mekunad”, Aryana News, <https://bit.ly/2LEznkJ>, Erişim Tarihi: 24.05.2020.

“Kabil”, Yunus Emre Enstitüsü, <https://kabil.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.

“Makamat: Nakşi İran Der Tasarruf Farrah Tavassuti Taliban”, , Salaam Times, https://afghanistan.asia-news.com/prs/articles/cnmi_st/features/2018/05/18/feature-01, Erişim Tarihi: 11.04.2024.

“Marzahi Afganistan (Afganistan Sınırları)”, Aftab, <https://download.aftab.cc/cs/afg/contents/boundaries.html>, Erişim Tarihi: 21.04.2023.

“Nazarati İktisadi Afganistan (Afganistan Ekonomisinin Gözetimi)”, Dünya Bankası, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/8096333ca1992e8a986bf0b5c159b672-0310012025/related/Afghanistan-Economic-Monitor-February-2025-Dari.pdf>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

“Political Map of Afghanistan”, Pxfuel, <https://www.pxfuel.com/en/desktop-wallpaper-ujbrs>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

“Second Anglo-Afghan War”, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars#ref1119630>, Erişim tarihi: 10.03.2023.

“Siyar: Amrika pas az huruci nirohayaş 3,71 milyar dolar der Afganistan hazine karda ast”, azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/sigar-report-on-us-government-spending-money-to-afghanistan-after-troops-withdrawal/33299609.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

“Taliban’dan ABD Halkına Mektup”, Yeni Şafak, <https://www.yenisafak.com/dunya/talibandan-abd-halkinamektup-3131797>, Erişim Tarih: 27.05.2023.

“Terkibi Cemiyeti Afganistan (Afganistan Etnik Yapısı)”, Ensaf, <http://www.ensafnews.com/339010/ترکیب-جمعی-افغانستان-چرا-افغانستان>, Erişim Tarihi: 14.03.2023.

“The First Anglo-Afghan War, 1839-1842”, Military History Matters, <https://www.military-history.org/articles/the-first-anglo-afghan-war-1839-1842.htm>, Erişim tarihi: 01.03.2023.

“Türkiye - Afganistan Siyasi İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afghanistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.12.2024.

- “Türkiye Bursları”, YTB, <https://124.im/JfHgLY>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.
- “Türkiye Lapis Lazuli Ulaşım Koridorunu Onayladı”, T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/blog/sektor-haberleri/turkiye-lapis-lazuli-ulasim-koridorunu-onayladi>, Erişim Tarihi: 12.12.2025.
- “Türkiye Maarif Vakfı”, Afgan-Türk Maarif Okulları, <https://www.afganturkmaarif.org/about/tr>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.
- “اسناد محرمانه جنگ افغانستان از قصور مشترک بوش، اوباما و ترامپ خبر می‌دهند”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-50722928>, (Erişim Tarih: 28.05.2023).
- “افغانستان: در صورت بروز هر نوع تهدید کنار سعودی ایستاده‌ایم”, BBC, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/04/150402_k05_afghan_support_saudi_in_yamen_war, Erişim Tarihi: 23.11.2024.
- “افغانستان، مهره‌ای تازه در طرح‌های بزرگ چین”, Radiofarda, <https://www.radiofarda.com/a/china-strategic-interest-in-afghanistan/31608486.html>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- “افغانستان، مهره‌ای تازه در طرح‌های بزرگ چین”, Radiofarda, <https://www.radiofarda.com/a/china-strategic-interest-in-afghanistan/31608486.html>, Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- “امریکا ۳/۵ میلیارد دلار از ذخایر ارزی افغانستان را به بسته‌گان قربانیان ۱۱ سپتامبر می‌دهد”, 8am, <https://8am.media/fa/us-donates-30-5-billion-of-afghanistan-foreign-exchange-reserves-to-9-11-victims-relatives/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- “امریکا پایگاه بگرام را تخلیه کرد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57691687>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.
- “امریکا، ترکیه و سازمان ملل در مورد تاریخ نشست صلح افغانستان در استانبول توافق کردند”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-56625152>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.
- “ایالات متحده اعلام کرد نیروهای نظامی خود را تا ۱۱ سپتامبر ۲۰۲۱ از افغانستان خارج می‌کند”, iranintl, <https://www.iranintl.com/20210413095046>, Erişim Tarihi: 13.12.2024.
- “بازگشت دیپلماتان سعودی به کابل”, bakhtarnews, <https://124.im/C35U>, Erişim Tarihi: 25.11.2024.
- “بحران افغانستان؛ واکنش قدرت‌های کلیدی منطقه به طالبان چه بوده؟”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58268582>, Erişim Tarihi: 09.12.2022.
- “برگزیده ای سخنان اشتراک کنندگان نشست مسکو درباره مسائل افغانستان”, Sputnik, <https://124.im/d5K>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

- “به چهار دلیل روسیه از طالبان پشتیبانی می‌کند”, 8am, <https://8am.media/fa/4-reason-russia-support-taliban/>, Erişim Tarihi: 23.05.2024.
- “پاکستان سفر ملا اخترمحمد منصور را به ایران تأیید کرد”, tolonews, <https://l24.im/k6VxA>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.
- “پروژه تاریخی تاپی؛ خط لوله گاز آسیای میانه به پاکستان و هند تحت حکومت طالبان به کجا رسیده است؟”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cwy85nw5qvxo>, Erişim Tarihi: 11.12.2024.
- “پنتاگون: چین از خروج امریکا از افغانستان برای بی‌اعتبار کردن واشنگتن استفاده کرده است”, Afintl, <https://www.afintl.com/202211294090>, Erişim Tarihi: 09.12.2022.
- “پنتاگون: نیروهای امریکایی از ۵ پایگاه نظامی از افغانستان بیرون شده‌اند”, azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/30728030.html>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- “تاکید بر نقش چابهار در نشست مقامات امنیتی همسایگان افغانستان در هند”, IRNA, <https://l24.im/wKzIJ>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- “ترامپ: خروج از پایگاه «بگرام» افغانستان احمقانه بود”, irdiplomacy, <https://l24.im/nwb>, 12.02.2025.
- “تغییر نقش عربستان سعودی در دومین دور حاکمیت طالبان در افغانستان”, independent, <https://l24.im/pPcK>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- “«توافق پاکستان و چین برای حضور افغانستان در «سی پیک»”, Tasnim News, <https://l24.im/tX1V9rm>, Erişim Tarihi: 09.12.2022).
- “«توافق پاکستان و چین برای حضور افغانستان در «سی پیک»”, Tasnim News, <https://l24.im/tX1V9rm>, Erişim Tarihi: 08.12.2023.
- “جزئیاتی از کشته شدن ظواهری؛ موشک هلفایر چگونه توانست تلفات این عملیات را به حداقل برساند?”, euronews, <https://parsi.euronews.com/2022/08/02/the-killing-of-al-qaeda-zawahiri-how-it-happened>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.
- “چرا کنفرانس ترکیه برگزار نشد?”, keshwarnews, <https://l24.im/fHUaXY>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.
- “«چین در تلاش شامل سازی افغانستان در پروژه «کمربند و راه»”, Tolo, <https://l24.im/3L0lbt>, Erişim Tarihi: 12.01.2024.
- “حامد کرزی: تنها ایران با امضای قرارداد امنیتی مخالفت کرده است”, azadiradio, <https://da.azadiradio.com/a/25175196.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2024.
- “حکم دادگاه عالی روسیه؛ چطور طالبان از فهرست سازمان‌های تروریستی روسیه خارج شد?”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/cx2yxx9yr72o>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.

- BBC, “دونالد ترامپ: قرار ما این بود که بگرام را نگهداریم و پنج پایگاه دیگر را با بمب از میان ببریم”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58697383>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- azadiradio, “دونالد ترامپ: پایگاه بگرام تحت اشغال چین است”, <https://da.azadiradio.com/a/33378356.html>, Erişim Tarihi: 20.04.2025.
- etilaatroz, “روایت یک ترور؛ آدمکش طالبان چگونه به جنرال رازق رسید؟”, <https://www.etilaatroz.com/67742/how-taliban-assassin-get-general-raziq/>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.
- azadiradio, “ازندهگی مجل اعضا و خانواده‌های دفتر طالبان در قطر”, <https://da.azadiradio.com/a/28788002.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.
- independentpersian, “ژنرال مارک میلی: خروج آمریکا از افغانستان یک شکست استراتژیک بود”, <https://l24.im/oUSwg>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
- Haber Name, “(Taliban’ın Teşkilat Yapısı) ساختار تشکیلاتی طالب ها”, <https://khabarnama.net/blog/2019/12/11/از-ساختارهای-طالبان-تا-رابطه-شورشیان-ب/>, Erişim Tarihi: 28.06.2022.
- BBC, “ساختار تشکیلاتی طالب ها”, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/09/150925_147_vid_taliban_institutional_structure, Erişim Tarihi: 28.06.2024.
- Haber Name, “از-ساختارهای-طالبان-تا-رابطه-شورشیان-ب”, <https://khabarnama.net/blog/2019/12/11/>, Erişim Tarihi: 28.06.2023.
- BBC, “سفارت عربستان در کابل به خبر اعمار 'صد مدرسه مذهبی' در افغانستان واکنش نشان داد”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53324959>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- Tolonews, “سقوط نخستین مرکز ولایت کشور به دست طالبان”, <https://tolonews.com/fa/afghanistan-174029>, Erişim Tarihi: 11.12.2024.
- BBC, “سلاح‌های آمریکایی برای طالبان؛ دستکم 'هفت میلیارد دلار تجهیزات' جا مانده است”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-61249078>, Erişim Tarihi: 21.12.2024.
- VOA, “سومین سالروز توافقنامه دوحه؛ امریکا: طالبان به تعهدات‌شان عمل نکرده اند”, <https://www.darivova.com/a/6985054.html>, Erişim Tarihi: 02.03.2023.
- radiofarda, “طالبان با یک شرکت چینی قرارداد استخراج نفت امضا کرد”, <https://www.radiofarda.com/a/taliban-china-oil-agreement/32212743.html>, Erişim Tarihi: 13.02.2024.
- jomhornews, “عربستان سعودی بزرگترین مرکز دینی را در کابل می سازد”, <https://www.jomhornews.com/fa/news/17100/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.
- Alarabiya, “عمران خان: هند «بزرگترین بازنده» در افغانستان است”, <https://l24.im/gi6792j>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

“قدرت‌گیری طالبان در افغانستان؛ ضربه‌ای مهلک به منافع منطقه‌ای هند”, Euronews, <https://per.euronews.com/2021/08/29/taliban-domination-of-afghanistan-is-a-blow-to-india-s-interests>, Erişim Tarihi: 02.06.2022.

“متن کامل توافق عبدالله و اشرف غنی”, irdiplomacy, <https://l24.im/Vl4>, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

“متن کامل توافقنامه سیاسی «اشرف غنی» و «عبدالله عبدالله»”, afghannews, <https://l24.im/47WSVF9>, Erişim Tarihi: 05.12.2024.

“نشست مسکو: طالبان حکومت همه‌شمول قومی-سیاسی را شکل دهند”, VOA, <https://www.darivoa.com/a/moscow-talks-on-afghanistan-call-for-inclusive-government-in-kabul-kabulov-says/6837459.html>, (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

“نگرانی از سقوط دولت: آمریکا برای تسریع خروج اتباعش به افغانستان نیرو می‌فرستد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58195830>, Erişim Tarihi: 20.12.2024.

“هند با پیوستن افغانستان به کریدور اقتصادی چین-پاکستان مخالفت کرد”, IRNA, <https://l24.im/Vlv>, (Erişim Tarihi: 08.12.2024).

“هند در تلاش نزدیک شدن به امارت طالبان است”, Independent, <https://l24.im/U01Pa>, Erişim Tarihi: 02.06.2022.

“هند و افغانستان به امضای پیمان استراتژیک توافق کردند”, BBC, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2011/05/110513_l09_indian_pm_in_afghan_parliament, Erişim Tarihi: 4.04.2023.

“هیأت طالبان با وزیر خارجه چین دیدار کرد”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57997362>, Erişim Tarihi: 13.02.2025.

“هیأت مذاکره کننده دولت افغانستان با طالبان مشخص شد”, euronews, <https://pars.euronews.com/2020/03/27/afghan-government-selects-negotiators-for-talks-with-taliban>, Erişim Tarihi: 31.05.2024.

“وزیر تجارت طالبان خواهان کمک چین به گشایش سریع دهلیز واخان شد”, Afintl, <https://www.afintl.com/202211284499>, Erişim Tarihi: 08.12.2022.

11 Eylül 2001 saldırıları: Nasıl düzenlendi, kaç kişi öldü, sonrasında ne oldu? BBC, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cze5901geppo>, Erişim Tarihi: 23.05.2024.

Afganistan GSYİH, Trading Economics, <https://tr.tradingeconomics.com/afghanistan/gdp>, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

Afganistan’ın Ekonomik ve Sosyal Vizyonu, UNDP, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/SEO%202023-Executive%20Summary%20-%20Farsi%20-%20Ver%205-%20Final_0.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

Ahmad Khan Dawlatyar, Suudi Arabistan'ın Afganistan Politikası, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/anka-analizler/suudi-arabistanin-afganistan-politikasi11/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

Alfred Thayer Mahan, The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783, <http://ekladata.com/vouloir.eklablog.com/perso/DOCUS/Mahan-The-Influence-Of-Sea-Power-Upon-History.pdf>, s. 29-39.

Bahtiyari, “طالبان چگونه شکل گرفت؟”, khabaronline, <https://l24.im/9UJh>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

Berrin Koyuncu Lorasdağı, Ulus Devlet, TÜBİTAK, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ulus_devlet, Erişim Tarihi: 12.01.2025.

Durrani Empire 1747 1862 AD.png, Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Durrani_Empire_1747_1862_AD.png, Erişim Tarihi: 23.04.2023.

Fawad Mesiha, ایران داوود را تنها گذاشت؟ چهلمین سالگرد کودتای ثور, BBC, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-65415669>, Erişim Tarihi: 31.01.2024.

Güncel Türkçe Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.08.2022.

Karine M. Renaud, “The Mineral Industry of Afghanistan”, USGS, 2017-2018 Minerals Yearbook, 2020, https://d9-wret.s3.us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/s3fspublic/atoms/files/myb3-2017_18-af.pdf, Erişim Tarihi: 05.03.2023.

Mithat Işık, “Gayri Nizami Harp Teknikleri ve Taliban’ın Başarıları”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/mithat-isis/genel/gayri-nizami-harp-teknikleri-ve-talibanin-basarisi-kose-yazisi-11378>, Erişim Tarihi: 03.06.2023.

Mohammad Ömer Davutzay, 8am, <https://8am.media/fa/part-3-the-narrative-of-peace-from-where-to-here/>, Erişim Tarihi: 01.05.2023.

Muhammed Siddiki, نقش مخرب پاکستان در افغانستان, afghanpaper, <https://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163342>, Erişim Tarihi: 12.04.2024.

Nasrullah Stanikzai, نگاهی به روابط سیاسی افغانستان و هند (Afghanistan ve Hindistan’ın siyasi ilişkilerine bakış), 8am, <https://8am.media/fa/a-look-at-the-political-relations-between-afghanistan-and-india/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2024).

photos.com, <https://photos.com/featured/save-me-from-my-friends-1878-artist-print-collector.html>, Erişim Tarihi: 23.04.2023.

Sadabat Pakti (8 Temmuz 1937), Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, Erişim Tarihi: 12.12.2024.

Sardar Muhammed Rahimi, “Jeopolitik Kişver Afganistan (Afganistan Jeopolitiği)” Afganistan Jeopolitik Derneği, <https://geo-af.blogspot.com/1390/03/23/post-3/>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.

Seyit Cevat Ramiyar, “Tavsiyeyi muhtani ber vabastagi (Bağımlılığa Dayalı Gelişme)”, Afganistan Stratejik Araştırmaları Merkezi, https://aiss.af/assets/aiss_publication/Dependency--Development-Far.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

Seyit Cevat Ramiyar, “Tavsiyeyi muhtani ber vabastagi (Bağımlılığa Dayalı Gelişme)”, Afganistan Stratejik Araştırmaları Merkezi, https://aiss.af/assets/aiss_publication/Dependency--Development-Far.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2025.

The 9/11 Commission Report, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-911REPORT/pdf/GPO-911REPORT.pdf>, s. 66.

UNODCCP Studies on Drugs and Crime-Statistics, Global Illicit Drug Trends 2000, s. 34. http://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2024

Why would Russia pay the Taliban to kill U.S. troops?, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/podcasts/post-reports/why-would-russia-pay-the-taliban-to-kill-us-troops/>, Erişim Tarihi: 12.10.2024.

انتقال قدرت در سال 1992, <https://www.youtube.com/watch?v=GkT8pLXsDvM>, Erişim Tarihi: 15.03.2024

توافقنامه ی گورنرهاوس پشاور درمورد تشکیل حکومت مؤقت (Geçici Hükümetin kurulması için Peşaver Anlaşması)

سخنرانی تاریخی احمد شاه مسعود در اتحادیه اروپا و نقش مخرب القاعده و طالبان در منطقه, <https://www.youtube.com/watch?v=MsPsiu9WWCo>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

“سیاست خارجی حکومت طالبان در فضای «دو قطبی» جهان”, BBC, <https://www.bbc.com/persian/articles/ck7l8ly118do>, Erişim Tarihi: 12.02.2025.

ÖZET

Tez, SSCB işgalinden ABD'nin Afganistan'dan çekildiği dönemi (1979-2021) ele almıştır. İşgal ve savaşlardan dolayı Afganistan'da güvenlik, istikrar ve ulus devlet sağlanamamıştır. Afganistan'ın maruz kaldığı, işgal, savaş, güvensizlik, istikrarsızlık ve ulus devletin kurulmaması, “Afganistan sorunu” olarak adlandırılmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini bakımından Afganistan sorunun ana nedenlerinin ne olduğu sorusu üzerine odaklanmıştır. Tezde, Afganistan sorununun ana nedenlerinin Afganistan'daki hükümetlerin jeopolitik sınırlamaları dikkate almadan izlediği dış politika ile küresel ve bölgesel aktörlerin Afganistan jeopolitiği üzerindeki rekabetleri olduğu, tezin hipotezleri olarak sınanmaya çalışılmıştır.

ABD, Rusya ve Çin küresel aktörler; Türkiye, Pakistan, Hindistan, İran ve Suudi Arabistan, bölgesel aktörler olarak tanımlanmıştır. Tezde iç aktörler; hükümet, işgalcilere ve hükümete karşı olanlar şeklinde iki grupta katagorize edilmiştir. Hükümet, statükodan yana iken; işgal ve hükümete karşı olanlar ise anti-statükücü aktörlerdir. Afganistan hükümetlerinin jeopolitik sınırlamaları dikkate almadan izlediği dış politika; egemenlik, bağımsızlık ve ulusal güvenliğı sağlayamadığı ve maruz kaldığı işgal, savaş, güvensizlik ve istikrarsızlığa zemin oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Afganistan sorunun bir diğeri nedeninin Afganistan jeopolitiğinde küresel ve bölgesel aktörlerin iç aktörler üzerinden rekabeti ve yürüttüğü vekalet savaşı olduğu tespit edilmiştir.

Tarafsızlık stratejisinin; küresel-bölgesel aktörlerin rekabetine son verilmesini sağlayarak, Afganistan sorununa çözüm olabileceğı, tezde ulaşılan politika önerisidir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Afganistan, ABD, Rusya, Türkiye, Pakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan.

ABSTRACT

The thesis deals with the period from the USSR occupation to the US withdrawal from Afghanistan (1979-2021). Due to the occupation and wars, security, stability and nation state could not be achieved in Afghanistan. The occupation, war, insecurity, instability and the failure to establish a nation-state that Afghanistan has been subjected to has been called the “Afghanistan problem”. The thesis focuses on the question of what the main causes of the Afghanistan problem are in terms of the discipline of International Relations. The hypotheses of the thesis are that the main causes of the Afghanistan problem are the foreign policy pursued by the governments in Afghanistan without taking into account the geopolitical constraints and the rivalries of global and regional actors over the geopolitics of Afghanistan.

The US, Russia and China are defined as global actors; Turkey, Pakistan, India, Iran, Iran and Saudi Arabia are defined as regional actors. In the thesis, domestic actors are categorized into two groups: the government, the occupiers and those against the government. While the government is in favor of the status quo, the occupation and those against the government are anti-status quo actors. It is concluded that the foreign policy pursued by Afghanistan's governments without taking geopolitical constraints into account has failed to ensure sovereignty, independence and national security, and has paved the way for occupation, war, insecurity and instability. Another cause of the Afghanistan problem has been identified as the competition and proxy war waged by global and regional actors over internal actors in Afghanistan's geopolitics.

The policy recommendation of the thesis is that the neutrality strategy can be a solution to the Afghanistan problem by putting an end to the competition of global-regional actors.

Key Words: Geopolitics, Afghanistan, USA, Russia, China, Türkiye, Pakistan, India, Iran, Saudi Arabia.